

DOI <https://doi.org/10.36486/np>

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63))

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Нехай благо народу буде найвищим законом!

Цицерон

НАУКА І ПРАВООХОРОНА № 1(63), 2024

Засновано 2007 року

Видається 4 рази на рік
(лист Міністерства юстиції
України від 02.06.2009
№ 7446-0-33-09-32)

**Відповідно до наказу
МОН України**
від 15.10.2019 № 1301
журнал «Наука і правоохорона»
включено до Переліку
наукових фахових видань
України відповідно до списку
згідно з додатком 8
(категорія «Б»)

**Зареєстровано
Міністерством
юстиції України**
Свідectво про державну
реєстрацію друкованого
засобу масової інформації:
серія KB № 13082-1966P від
21.08.2007

Науковий журнал «Наука і
правоохорона» внесено до
переліку міжнародної наукоме-
тричної бази **Index Copernicus
International Journals
Master List**

Рекомендовано до друку
вченою радою Державного
науково-дослідного інституту
МВС України
(протокол від 11.04.2024 № 2)

Адреса
01011, м. Київ,
пров. Євгена Гуцала, 4-а
Телефон: (044) 254-95-21
Факс: (044) 280-01-84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
<https://naukaipravooohorona.com/>

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор
ВЕРБЕНСЬКИЙ М.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Заступник головного редактора
МУЗИКА А.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Відповідальний секретар
ПЛУГАТАР Т.А., к.ю.н., с.н.с. (ДНДІ)

БАРКО В.І., д.псх.н., проф. (ДНДІ)
БІЛОУС В.Т., д.ю.н., проф. (ДПУ)
БОЙКО-БУЗИЛЬ Ю.Ю., д.псх.н., проф. (ДНДІ)
БОНДАРЕНКО В.Д., д.ф.н., проф. (ДНДІ)
БРІЄДЕ ЯУТРІТЕ, д.ю.н., проф. (Латвійський ун-т,
Латвійська республіка)
ГЕСЦЬ В.М., д.е.н., проф. (Ін-т екон. та прогнозування НАН України)
ГУЛІЄВ Аріф Джаміль огли, д.ю.н. проф. (НУ «ОЮА»)
ДОЛЖЕНКОВ О.Ф., д.ю.н. проф. (Південноукр. нац. пед. ун-т
ім. К.Д. Ушинського)
ЗАРОСИЛО В.О., д.ю.н. проф. (МАУП)
КОРИСТІН О.Є., д.ю.н. проф. (ДНДІ)
КРИВОЛАПЧУК В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
КУЛИК О.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
МИСЛИВИЙ В.А., д.ю.н., проф. (НТУ «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»)
MILAN HEJDIS, Paed.Dr., Ph.D., Vice-Rector of the Academy HUSPOL
(Czech Republik)
НОВИЦЬКИЙ А.М., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ОСТАПОВИЧ В.П., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ПОПОВИЧ В.М., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ПРОЦЕНКО Т.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
РЯДІНСЬКА В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ФЕДОТОВА Г.В., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ШОПІНА І.М., д.ю.н., проф. (ЛьвДУВС)
ЯРМИШ О.Н., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ОПРИШКО І.В., к.ю.н., с.н.с., доцент (ДНДІ)

Засновник і видавець

© Державний науково-дослідний інститут МВС України

Науковий журнал посів I місце в конкурсі на краще
наукове періодичне видання в системі МВС України
у 2010 році, II місце у 2011 і 2012 роках та III місце
у 2014 році

За точність викладеного матеріалу відповідальність
несуть автори статей та їх рецензенти

Київ 2024

DOI <https://doi.org/10.36486/np>

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63))

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Let the welfare of the people be the supreme law!

Cicero

NAUKA I PRAVOOKHORONA № 1(63), 2024

Founded in 2007

Issued four times a year

(Letter of the Ministry of Justice of Ukraine dated June 02, 2009 No. 7446-0-33-09-32)

In accordance with Order

No.1301 of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated October 15, 2019, the journal has been included in the List of special scientific editions of Ukraine, as per Annex 8 (category “B”)

Registered

by the Ministry of Justice of Ukraine

State registration certificate series KB No. 13082-1966P dated August 21, 2007

Scientific journal “Nauka i Pravookhorona” included in the list of international database

Index Copernicus International Journals Master List

Recommended for publication

by the State Research Institute’s Academic Council (Record No. 2 dated April 11, 2024)

Address

4a Ye.Gutsalo Lane, UA-01011
Kyiv, Ukraine
tel.: +38 044 254 95 21
fax: +38 044 280 01 84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
<https://naukaipravoohorona.com/>

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

VERBENSKYI M.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

MUZYKA A.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

Executive Secretary

PLUHATAR T.A., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate (State Research Institute MIA Ukraine)

BARKO V.I., Doctor of Psychological Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BILOUS V.T., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Tax University)

BOIKO-BUZYI Yu.Yu., Doctor of Psychological Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BONDARENKO V.D., Doctor of Philosophical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BRIEDE JAUTRITE, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (University of Latvia, Latvian Republic)

HEIETS V.M., Doctor of Economic Sciences, Full Professor (Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine)

HULIEV ARIF DZHAMIL OHLY, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (National University “Odesa Law Academy”)

DOLZHENKOV O.F., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (South Ukrainian K.D. Ushynsky NPU)

ZAROSYLO V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (IAPM)

KORYSTIN O.Ye., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

KRYVOLAPCHUK V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

KULYK O.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

MYSLYVYI V.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”)

MILAN HEJDIS, Paed. Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republic)

NOVYTSKYI A.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

OSTAPOVYCH V.P., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

POPOVYCH V.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

PROTSENKO T.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

RIADINSKA V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

FEDOTOVA H.V., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

SHOPINA I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Lviv State University of Internal Affairs)

YARMYSH O.N., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

OPRYSHKO I.V., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate, Docent (State Research Institute MIA Ukraine)

Founder and publisher

© State Research Institute MIA Ukraine

The scientific journal won 1st place in the competition for the best scientific periodical in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in 2010, the second place in 2011 and 2012, the third place in 2014

The responsibility for the accuracy of the posted materials lies with the authors and their reviewers

Kyiv 2024

З М І С Т

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Греченко В.А., Пониपाляк А.В. Участь міліції УРСР у боротьбі з бродяжництвом і жебрацтвом у 1950-ті роки.....	7
Рябий С.М. Про культуру зовнішнього вигляду правоохоронця (маловідома сторінка історії міліції з погляду проблем сучасної поліцейстики).....	18

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Чалчинський В.І. Роль органів влади у захисті прав людини в умовах цифровізації	28
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Грущенко О.А., Буличев А.О., Буличева Н.А., Рябий С.М. Об'єктивні основи формування та вдосконалення організаційно-господарських відносин в управлінні відновленням економіки України після завершення або припинення воєнного стану	37
Кожухар О.В. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток правової культури	47
Користін О.Є., Кардашевський Ю.Р. Трансформаційні процеси та реалізація філософії ІЛР у Великій Британії.....	56
Неня О.В., Корнійко С.М. Проблеми та перспективи правового регулювання штучного інтелекту.....	67
Онищенко С.М. Особливості функціонування забезпечення права на мирні зібрання в Україні.....	82
Рибченко С.О. Історичні передумови виникнення адміністративного права в буржуазних країнах Європи.....	90
Рядінська В.О. Напрями реформування правового регулювання у сфері обороту віртуальних активів в Україні.....	99
Смерницький Д.В., Тригубенко М.В., Бакал М.А. Особливості адміністративно-правових відносин у сфері технічного регулювання.....	111
Циганов О.Г., Хальота А.І. Правові вимоги до професійних компетентностей державних службовців в умовах запровадження національної системи стійкості.....	125

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Демедюк С.В. Реалізація спроможності суб'єктів системи протидії кіберзлочинності	133
Лісниченко Л.В. Діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення громадської безпеки в Україні: нормативно-правовий аспект	142
Лубенець І.Г. Загальносоціальні заходи запобігання правопорушенням стосовно дітей у цифровому середовищі.....	154
Непом'ящих В.Ю. Необхідність створення спеціалізованого підрозділу зоополіції та проблема кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами в Україні.....	168
Попович В.М. Сфера охорони здоров'я: епідемічна, криміногенна та безпекова ситуація в Україні.....	177
Чабайовський Т.В. Вплив війни на загострення проблеми зовнішньої міграції українців.....	191

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Гаврилюк Л.В. Окремі аспекти правової регламентації електронних доказів у кримінальному процесі України.....	200
Федотова Г.В. Застосування технічних засобів як форми фіксування кримінального провадження.....	210

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО.
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Ватула О.М. Урахування думки дитини при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав.....	219
--	-----

**ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Барко В.В. Поліграфологічні методики запитань порівняння: теорія і практика проведення досліджень, перспективи застосування.....	229
Остапович В.П., Барко В.І. Індивідуально-особистісні профілі поліцейських Національної поліції України (на основі опитувальника «Міні-Мульт»).....	242
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ.....	256

CONTENTS

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW. COMPARATIVE LAW.
HISTORY OF LAW AND STATE

Hrechenko Volodymyr, Ponypaliak Alina. Participation of the URSR Militia in Combating Vagrancy and Begging in the 1950s.....	7
Riabyi Serhii. The Culture of Appearance among Law Enforcement Officers (A Little-Known Page of Militia History in the Context of Modern Policing).....	18

CONSTITUTIONAL LAW. MUNICIPAL LAW

Chalchynskyi Vladyslav. The Role of Authorities in the Protection of Human Rights in the Context of Digitalization.....	28
--	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE. FINANCIAL LAW

Hrushchenko Olena, Bulychev Andrii, Bulycheva Nataliia, Riabyi Serhii. Objective Bases of Forming and Improving Organisational and Economic Relations in Managing Ukraine's Economic Recovery after the Termination or Cessation of Martial Law.....	37
Kozhykhar Oksana. The Impact of Globalization Processes on the Development of Legal Culture.....	47
Korystin Oleksandr, Kardashevskyi Yurii. Transformation Processes and Implementation of the ILP Philosophy in the Great Britain.....	56
Nenia Olena, Korniiiko Stanislav. Problems and Perspectives of the Legal Regulation of Artificial Intelligence.....	67
Onyshchenko Serhii. Particularities of Ensuring the Right to Peaceful Assembly in Ukraine.....	82
Rybchenko Serhii. Historical Prerequisites for the Emergence of Administrative Law in the Bourgeois Countries of Europe.....	90
Riadinska Valeriia. Directions of Reforming Legal Regulation in the Sphere of Virtual Assets Turnover in Ukraine.....	99
Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, Bakal Malvina. Peculiarities of Administrative and Legal Relations in the Field of Technical Regulation.....	111
Tsyhanov Oleh, Khalota Andrii. Legal Requirements for the Professional Competencies Required of Civil Servants in the Context of Implementing the National Resilience System.....	125

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Demediuk Serhii. Realization of the Ability of Cybercrime Countermeasures System Subjects.....	133
Lisnichenko Liliia. Public Security Activity of State and Local Authorities in Ukraine: Normative-Legal Aspect.....	142
Lubenets Iryna. General Social Measures to Prevent Offences Against Children in the Digital Environment.....	154
Nepomiashchykh Vitalii. The Necessity of Creating a Separate Zoopolic Unit and the Issue of Criminal Liability for Cruelty to Animals in Ukraine.....	168
Popovych Volodymyr. Health Sector: Epidemic, Criminogenic and Security Situation in Ukraine.....	177

Chabaiovskyi Taras. The Impact of the War on Exacerbating the Problem of Ukrainians' External Migration.....	191
---	-----

**CRIMINAL PROCESS AND FORENSICS. FORENSIC EXPERTISE.
OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITY**

Havryiuk Liudmyla. Certain Aspects of Electronic Evidence Regulation in the Criminal Procedure of Ukraine.....	200
Fedotova Hanna. Implementation of Technical Means as a Form of Recording Criminal Proceedings.....	210

**CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE. FAMILY LAW.
INTERNATIONAL PRIVATE LAW**

Vatula Olena. Consideration of the Child's Views in Deciding a Termination of Parental Rights Dispute.....	219
---	-----

**LEGAL PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY. PSYCHOLOGICAL
SUPPORT OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY**

Barko Vadym. Polygraph Techniques of Comparison Questions: Theory and Practice of Research, Prospects of Applying.....	229
Ostapovych Volodymyr, Barko Vadym. Individual-Personality Profiles of National Police Officers (Based on the "Mini-Mult" Questionnaire).....	242
ARTICLE FORMATTING REQUIREMENTS	256

**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

УДК 343.97:343.85.343.345+351.763

Греченко Володимир Анатолійович,доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін факультету № 6, Харківський національний університет
внутрішніх справ, заслужений працівник освіти України, м. Харків, Україна,

ORCID ID 0000-0002-6046-0178

Понипаляк Аліна Василівна,кандидат історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права
Національної академії Служби безпеки України, м. Київ, Україна,

ORCID ID 0009-0002-1746-519X

**УЧАСТЬ МІЛІЦІЇ УРСР У БОРОТЬБІ
З БРОДЯЖНИЦТВОМ І ЖЕБРАЦТВОМ У 1950-ті РОКИ**

Досліджується питання про спроби радянської влади за участю органів міліції вирішити проблему бродяжництва та старцювання в Українській РСР упродовж 1950-х років. Висвітлено офіційні причини цього явища у розумінні комуністично-партійної влади та реальні, пов'язані з соціальними та економічними наслідками війни, розрухою, великою міграцією населення, низьким рівнем життя радянських людей, наявністю великої кількості інвалідів війни, сиріт, а також небажанням певного прошарку з цієї категорії населення працювати. Розкриваються заходи, які вживалися урядовими органами та міліцією для подолання цих проблем.

Ключові слова: Україна, 1950-ті роки, міністерство внутрішніх справ, міліція, бродяжництво, жебрацтво.

Проблему бродяжництва та жебракування взагалі можна кваліфікувати як вічну, яку намагалися вирішувати фактично з того моменту, як з'явилася людська цивілізація. Вона існувала в Давні часи, добу Середньовіччя, Новий та Новітній час, але особливо загострювалася під час великих воєн та одразу після їхнього закінчення.

Сьогодні ситуація в Україні певними рисами схожа на ту, що склалася у повоєнний період. Масова загибель цивільних людей на війні, їхня значна міграція, зростання кількості інвалідів, сиріт призводить до створення передумов бродяжництва та старцювання. Людство накопичило певний досвід у намаганні вирішити цю проблему, особливо це стосується періоду 1940–1950-х років, коли важливим чинником у подоланні цього аномального для цивілізованого суспільства явища були правоохоронні органи і передусім міліція (поліція).

Значний внесок у розроблення цього питання зробив український дослідник В.П. Швидкий, який глибоко проаналізував соціальний склад осіб, які займалися

бродяжництвом та жебрацтвом у зазначений період, висвітлив деякі заходи, які вживалися владою для подолання вказаного явища [1]. Деякі історичні аспекти проблеми розкрито в розділі колективної монографії за участі О. Бажана [2], статті А. Фоміна [3]. Певні правові аспекти проблеми бродяжництва вивчалися в статтях М.М. Геруса [4], О.О. Верлан-Кульшенко [5], Ю.Л. Іваненка [6], А.В. Дан [7], психологічні – у публікації О.В. Геращенко [8]. Проте, незважаючи на наявність певної кількості публікацій, ця проблема не може вважатися повністю розкритою, низка аспектів ще потребує дослідження.

Після приходу до влади в Україні більшовиків, як відомо, пануючою ідеологією став марксизм-ленізм, один із постулатів якого проголошував, що в радянській державі немає умов для злиднів, безробіття тощо. Такі погляди означали, що жебрацтво, бродяжництво, якісь інші форми соціальних аномалій є пережитками минулого, спадщиною царизму.

У перші роки радянської влади вважалося, що з часу утвердження нового ладу, з вирішенням основних соціальних проблем злидні зникнуть. Проте минав час, а вони не зникали, і владі доводилося знаходити якісь нові обґрунтування того, чому в СРСР існує таке явище, як убогість. І тоді це явище, його мотивацію радянські ідеологи почали переводити до категорії лише людських вад. Після закінчення Другої світової війни владі довелося боротися з такими негативними соціальними явищами, як неконтрольована міграція населення, бродяжництво, безпритульність неповнолітніх і відсутність системи соціального захисту населення. Ця проблема хвилювала не стільки владу, скільки пересічних громадян. Хтось обурювався: ось, мовляв, наші переможці змушені просити милостиню. Хтось, навпаки, засуджував цих людей, які сиділи на паперті, бо вважав, що держава все-таки дбає про них.

Слід відзначити, що в той час усі рішення щодо жебрацтва не підлягали оприлюдненню. Парадокс, характерний для СРСР, – проблема була, але її замовчували. Адже і з політичного, і з ідеологічного поглядів визнати існування та поширення такого явища в державі «перемагаючого соціалізму» було неможливо.

Проблемою жебраків займалися органи міліції та органи соціального забезпечення. Але міліція мала багато інших справ, і жебраки були зовсім не першими у списку їхніх обов'язків, особливо після війни. За даними міліцейського обліку, у перші повоєнні роки таких жебраків було лише 10%. І лише 3% з них – працездатні. З часом усе змінилося. Професійне жебрацтво стало основним, а кількість випадків вимушеного жебрацтва різко зменшилася. Так, у 1954 р., коли з'явилися достовірніші дані обліку, професійні жебраки становили 6,5%, і це якраз був достатньо рельєфний показник рівня життя в СРСР після війни. За різними оцінками, бродяжництвом після тієї війни займалися від 3 до 5 млн осіб. Склад їх був різним: безпритульні, інваліди війни, селяни-втікачі, просто асоціальні елементи. Дітей забирали до дитбудинків, інвалідів намагалися не помічати. Дві останні категорії найчастіше підпадали під кримінальну статтю «Порушення паспортного режиму», яка карала людей до 1 року таборів; за нею у 1945–1953 роках було засуджено до 200 тисяч осіб [9].

Були й об'єктивні причини, чому радянська влада не змогла подолати старцювання

та бродяжництво, – розруха. Грошей на соціальну допомогу не вистачало. Лише у середині 1950-х країна змогла дозволити собі розпочати вирішувати цю проблему.

23 липня 1951 р. Президія Верховної Ради СРСР схвалила тасмний указ «Про заходи боротьби з антигромадськими, паразитуючими елементами». Боротися з цими явищами передбачалося репресивними методами. Згідно з указом, працездатні особи, які жебракували чи займалися бродяжництвом, не мали певного заняття і місця проживання, підлягали примусовому спецпоселенню у віддалених районах СРСР строком на 5 років з обов'язковим залученням до праці. Було визначено також коло осіб, до яких він міг застосовуватися (чоловіки у віці від 18 до 55 років, жінки – від 18 до 50 років). При цьому ні в Кримінальному кодексі РРФСР, ні в Кримінальному кодексі УРСР змін, що криміналізували б бродяжництво і жебрацтво, не існувало аж до 1960 року.

26 жовтня 1953 р. МВС УРСР підготувало довідку про виконання цього указу, де зазначалося, що з липня 1951-го до липня 1953 р. органами міліції Української РСР було «вилучено бродячого та жебрацького елемента»: у другому півріччі 1951 р. – 16700 осіб, у 1952 р. – 21128 осіб, у першому півріччі 1953 р. – 1066235 [10]. Зазначимо, що наведені дані не свідчать про дійсну кількість жебраків у республіці, оскільки багатьох із них органи міліції затримували по кілька разів. Із цього документа зрозуміло, що указ не працював, оскільки більшість жебраків і бродяг були непрацездатними громадянами – це літні люди та особи з інвалідністю (здебільшого – інваліди війни), які не підлягали притягненню до кримінальної відповідальності і, навпаки, потребували піклування та захисту.

Для розроблення заходів щодо вирішення цієї проблеми в центральних органах влади СРСР було створено спеціальну бригаду, в яку ввійшли представники силових та контролюючих союзних органів: прокуратури СРСР (П.В. Марков, керівник бригади), Міністерства внутрішніх справ СРСР (Ф.Ф. Круц) і Міністерства юстиції СРСР (З.А. Сисоєва). В Україні сприяння їй у роботі було покладено на завідуючого відділом адміністративних і торгово-фінансових органів ЦК КП України В.Ф. Нікітченка. Для оперативного вивчення ситуації було створено 6 регіональних бригад по 4–5 оперуповноважених, які направлялися на місця, де бродяжництво й жебрацтво набули найбільшого поширення (м. Київ, Одеська, Вінницька, Львівська, Сталінська, Харківська області) [1, с. 150].

20 лютого 1954 р. до Президії ЦК КПРС на ім'я Г.М. Маленкова та М.С. Хрущова надходить секретна доповідь МВС СРСР № 517/к, у якій міністр внутрішніх справ СРСР С.Н. Круглов і начальник ГУ міліції М.П. Стаханов підкреслюють, що «незважаючи на заходи, що вживаються, у великих містах і промислових центрах країни все ще продовжує мати місце таке нетерпиме явище, як жебракування» [1, с. 150]. За час дії Указу Президії ВР СРСР від 23 липня 1951 р. «Про заходи боротьби з антигромадськими, паразитуючими елементами» органами міліції у містах, на залізничному та водному транспорті затримано жебраків: у II-му півріччі 1951 р. – 107766 осіб, 1952 р. – 156817 осіб, 1953 р. – 182342 особи. Серед них інваліди війни та праці становили 70%, особи, які мали «тимчасову нужду» (на думку авторів документа) – 20% [11].

У документі відзначалося, що органи соціального забезпечення та місцеві ради депутатів трудящих не приділяли належної уваги роботі щодо запобігання та ліквідації жебрацтва, погано займалися влаштуванням жебраків у будинки інвалідів та літніх людей, їхнім працевлаштуванням, а також справою визначення їм пенсій та патрунуванням. Однією з основних причин незадовільного влаштування жебраків була відсутність достатньої кількості будинків для інвалідів і людей похилого віку та інтернатів для сліпих інвалідів, будівництво яких, передбачене Постановою Ради Міністрів Союзу РСР № 2590–1264с від 19 липня 1951 р., йшло вкрай повільно, асигновані на це кошти щорічно не освоювалися. Із 35 будинків інвалідів та інтернатів, будівництво яких мало закінчитися 1952 р., на 1 січня 1954 р. було збудовано лише чотири. У зв'язку з цим органи міліції були змушені переважну більшість затриманих ними жебраків звільняти.

Боротьба з жебрацтвом утруднюється також і тим, – вказувалося в документі, – що деяка частина злиднених інвалідів і людей похилого віку відмовлялася від направлення їх до будинків інвалідів, а влаштовані нерідко самовільно залишали їх і продовжували жебракувати.

Закону про примусове утримання таких осіб у будинках інвалідів не було.

Однак, органи міліції не могли широко застосовувати Указ від 23 липня 1951 р. у боротьбі з жебрацтвом, оскільки більшість жебраків були непрацездатними та літніми, які не підпадали під дію Указу. Крім того, розслідування та перевірка матеріалів на цих осіб вимагали тривалого тримання їх під вартою, що не було передбачено законом.

Унаслідок зазначених вище причин кількість осіб, які займалися жебрацтвом, залишалася значною, а в окремих місцевостях вона не тільки не знижувалася, а й зростала. У зв'язку з цим, – пропонувалося у відповідній, – було б доцільно вжити додаткових заходів щодо запобігання та ліквідації жебрацтва. При цьому МВС СРСР пропонувало такі заходи: створити при міських виконавчих комітетах рад депутатів трудящих комісії по боротьбі з жебрацтвом у складі заступника голови виконкому, завідувачів органів соціального забезпечення та охорони здоров'я, начальника органу міліції, представників ВЦРПС і прокурора. На комісії покласти обов'язки з трудового та побутового устрою інвалідів і людей похилого віку, порушення клопотань перед народними судами про позбавлення батьківських прав осіб, які примушують дітей до жебрацтва, виклик на засідання комісій родичів осіб, які займаються жебрацтвом. Надати комісіям право виносити рішення про примусове поміщення до будинків інвалідів і людей похилого віку непрацездатних осіб, які систематично займаються жебрацтвом і не піддаються громадському впливу. Пропонувалося також зобов'язати ради міністрів союзних республік побудувати у 1954–1955 роках необхідну кількість будинків для людей похилого віку та інвалідів. Для того, щоб громадяни, які не бажають проживати там, самовільно не залишали ці будинки, а також з метою позбавлення їх можливості займатися жебрацтвом, частину наявних будинків інвалідів і літніх людей перетворити на будинки закритого типу з особливим режимом. На ті ж виконкоми рад покладалося зобов'язання відкрити в обласних і республіканських центрах приймальні-розподільники для жебраків. Передбачалося надання органам міліції

дозволу утримувати в камерах попереднього затримання з санкції прокурора осіб, які притягувалися за Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 липня 1951 р., на строк, необхідний для розслідування та перевірки, але не більше 30 діб. Передбачалося надання права комісіям при міських виконкомах рад та органам соціального забезпечення направляти до будинків інвалідів та людей похилого віку непрацездатних жебраків за місцем затримання, незалежно від їхнього місця проживання. Місцеві виконкоми рад зобов'язувалися видати рішення, які передбачали б адміністративну відповідальність громадян за допущення заняття жебрацтвом осіб, яких вони за законом зобов'язані були утримувати, а також адміністративну відповідальність посадових осіб, які допускали жебрацтво у громадських місцях. Пропонувалося переглянути чинне пенсійне законодавство у бік збільшення розмірів пенсій та передбачити видачу пенсій особам, які стали інвалідами з дитинства або внаслідок нещасних випадків, самотнім людям похилого віку, які не мають інших засобів існування. Передбачалося надати дозвіл Міністерству шляхів сполучення СРСР здійснювати безкоштовно відправлення до місця постійного проживання осіб, які «тимчасово мають матеріальні труднощі» та які затримувалися за злидні територіальними та транспортними органами міліції [9].

Отже, керівництвом МВС СРСР було сформульовано низку пропозицій щодо проведення заходів, спрямованих на профілактику та мінімізацію кримінальної спрямованості серед осіб, які займалися жебрацтвом та бродяжництвом. Але через те, що МВС було насамперед репресивним органом держави, більшість із запропонованих заходів мало відповідний цьому характер, хоча керівництво МВС намагалося різнобічно вирішувати проблему. Органи соціального забезпечення, у чиєму віданні знаходилися установи для утримання осіб, затриманих за бродяжництво і жебрацтво, практично не могли вживати заходи щодо виявлення та виправлення бродяг і жебраків, оскільки не мали ні спеціально підготовленого штату працівників, ні достатніх засобів і досвіду, а були орієнтовані переважно на пенсійне забезпечення для людей похилого віку та інвалідів.

Про необхідність покращання цього напрямку діяльності міліції йшлося в таємній Директиві МВС УРСР за підписом заступника міністра внутрішніх справ Української РСР полковника О.М. Бровкіна начальникам обласних і міських управлінь міліції щодо посилення боротьби зі злиденністю і жебрацтвом від 22 березня 1955 р. У ній вказувалося, що перевіркою на місцях встановлено, що у низці органів міліції боротьба з жебрацтвом та бродяжництвом ведеться незадовільно. Рада Міністрів УРСР постановою за № 244-18с від 4 березня 1955 р. зобов'язала органи міліції МВС УРСР посилити роботу по боротьбі зі злидарюванням та недопускати випадків жебрацтва на вулицях, площах та інших громадських місцях. Заступник міністра пропонував ознайомитись в облвиконкомі із зазначеною постановою Ради Міністрів Української РСР та розробити практичні заходи, спрямовані на ліквідацію жебрацтва та бродяжництва, у яких передбачити виконання всіх вимог, викладених у постанові Ради Міністрів УРСР та наказі МВС СРСР № 0120 від 5 березня 1955 р. За погодженням з обкомом КП України та облвиконкомом рекомендувалося провести міжвідомчу нараду керівників транспорту, торгової мережі, культурно-освітніх установ, комунального господарства,

соцзабезпечення, органів міліції та прокуратури з питання вжиття рішучих заходів щодо ліквідації та припинення жебрацтва у громадських місцях та на транспорті. З метою мобілізації громадськості на боротьбу з жебрацтвом та бродяжництвом, працівники міліції під час виступів зі звітами перед населенням повинні були проводити роз'яснювальну роботу про необхідність припинення бродяжництва та жебрацтва. Вказувалося на необхідності проведення інструктивної наради інспекторів дитячих кімнат із питання покращання роботи з припинення жебрацтва серед дітей і проведення профілактичних заходів, спрямованих на його попередження. За домовленістю з виконкомом обласних і міських рад планувалося створити спеціальні комісії за участю представників виконкомів, органів соціального забезпечення та міліції для направлення в будинки інвалідів та передачу під опіку осіб, які потребують цього. При виявленні батьків, які змушували своїх дітей займатися жебрацтвом, порушувати питання перед органами народної освіти про відібрання у них дітей у порядку, встановленому ст.ст. 16 та 25 Кодексу про сім'ю, шлюб та опіку УРСР. Працездатних жебраків – волоцюг, які підпадали під дію Указу Президії Верховної Ради СРСР від 23 липня 1951 р. та ст. 80 ч. 1 КК УРСР, – притягувати до кримінальної відповідальності. Про хід роботи з вилучення жебраків слід було інформувати місцеві партійні та радянські органи [12, арк. 29–30].

З метою регламентування діяльності приймалень-розподільників 18 грудня 1956 р. видається наказ МВС СРСР № 0550, який затверджував Положення про приймальню-розподільник для осіб, затриманих за жебрацтво та бродяжництво, у якому конкретно визначалися завдання його та функції, термін утримання затриманих (до 10 днів), порядок доставлення та прийому, а також знаходження в ньому та звільнення затриманих осіб, посадові обов'язки працівників згідно зі штатним розкладом (начальника, чергового, інспектора, лікаря). У наказі наголошувалося, що приймальні-розподільники організовуються при крайових, обласних, міських органах внутрішніх справ відповідно до рішення виконкомів рад і наказів міністрів внутрішніх справ союзних республік, а безпосереднє керівництво та контроль за їх роботою покладалися на начальників ОВС за місцем дислокації. Зазначимо, що функції інспектора приймальні-розподільника обмежувалися підготовкою матеріалів передачі в ОВС на осіб, які підлягали притягненню до відповідальності. Отже, нормативно регулювалися та прописувалися лише репресивні функції, а соціалізуючі так і залишилися побажаннями.

Оскільки внаслідок впливу репресивних методів така соціальна група набула напівкримінальної спрямованості, у правозастосовній практиці виникла необхідність використання десятиденного терміну перебування у приймальні для виявлення серед затриманих злочинців. Унаслідок соціальної дезадаптації, незахищеності та віктимності поведінки особи, які займалися бродяжництвом та жебракуванням, вступали в контакт зі злочинцями і нерідко самі вчиняли злочини, а також часто використовувалися кримінальними елементами як прикриття. Саме тому працівники карного розшуку під свою персональну відповідальність стали впроваджувати агентів, у тому числі, зі складу кадрових розшуковців, у контингент затриманих волоцюг і жебраків для отримання оперативної інформації з метою розкриття злочинів та встановлення

осіб, які перебувають у розшуку, за відсутності нормативного регулюючого акта. У таких випадках оперсклад карного розшуку керувався загальними положеннями про агентурну роботу. Використання приймалень-розподільників значно підвищило ефективність оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ та їхнє знання криміногенної ситуації. Правозастосовна практика не тільки підтвердила виправданість і результативність агентурного впровадження, а й виявила необхідність подальшого правового вдосконалення роботи в цьому напрямі та встановлення реєстрації, обліку осіб, які вчинили злочин або були причетні до злочинів, у тому числі, у приймальнях-розподільниках. Тому МВС СРСР видало наказ від 13 травня 1957 р. № 0320, яким затвердило Інструкцію про порядок реєстрації, обліку та перевірки осіб, затриманих міліцією, де було зазначено, що ці особи, після затвердження протоколу затримання, підлягають дактилоскопіюванню. Такий захід сприяв зростанню результативної роботи як приймалень-розподільників, так і міліції загалом у сфері профілактики та викорінення бродяжництва та жебрацтва в державі.

У 1957 р. за бродяжництво було притягнуто до кримінальної відповідальності 80 осіб, а у 1958 р. – 57. Міліція проводила певну роботу щодо припинення бродяжництва циган, їхнього працевлаштування та протидії їхній протиправній діяльності. Так, у листопаді 1958 р. УВС Кіровоградської області була заарештована група циган, яка ніде не працювала, роз'їжджала на автомобілі «таксі», пограбувала низку магазинів сільпо та вчинила кілька крадіжок у селян. Інша група циган у кількості 10 осіб, які проживали в м. Нікополі Дніпропетровської області в приватних будинках і землянках, не були працевлаштовані, систематично виїжджали в інші міста України та Білорусії, де займалися гаданням, жебрацтвом та шахрайством, а також вчинили декілька крадіжок [13, арк. 162–163].

Для удосконалення роботи щодо протидії бродяжництву МВС СРСР видало наказ від 19 травня 1958 р. № 0174 «З оголошенням огляду роботи щодо здійснення адміністративного нагляду за засланими та особами, спрямованими на спецпоселення» за вже згадуваним Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 липня 1951 р.

Цей наказ забороняв зосередження в одному місці (населений пункт, підприємство) осіб, засуджених за бродяжництво та жебрацтво, які одночасно надійшли з однієї ВТК, і зобов'язував ОВС заздалегідь виявляти на підконтрольній території підприємства, де можна працевлаштовувати цих громадян із урахуванням їхньої професійної підготовки, визначити на постійне місце проживання, а за необхідності звертатися за сприянням із цих питань до виконкомів рад, оскільки ці функції урядом країни були покладені на них.

Однак направлення на спецпоселення вказаних осіб було низькоефективним заходом, і завдання їхнього перевиховання залишалося нездійсненим, оскільки більшість із них так і продовжували дармоїдствувати.

Тому було зроблено черговий крок у бік посилення правових основ протидії злочинності, і в грудні 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік, а також Основи кримінального судочинства, які стали фундаментом для подальшого правового регулювання у цій сфері суспільних

відносин і розроблення нових кримінальних кодексів союзних республік, прийнятих на початку 1960-х років.

Таким чином, у 1950-ті роки була зроблена спроба сформувати комплексну систему боротьби з бродяжництвом на базі органів внутрішніх справ держави. Цей процес супроводжувався пошуком нових форм і методів припинення бродяжництва, встановлення особи затриманих та передачі їх у відповідні органи, а також покарання, перевиховання та соціальну адаптацію осіб, які систематично займалися бродяжництвом. МВС СРСР намагалося регулювати та конкретизувати діяльність міліції щодо боротьби з бродяжництвом, періодично видаючи відповідні накази. Відносно новим методом у боротьбі за ліквідацію бродяжництва було достатньо широке застосування агентури та її впровадження у середовище затриманих жебраків для отримання оперативної інформації та розкриття злочинів. Але це робили за відсутності відповідного нормативно-правового акта. Повністю вирішити цю проблему не вдалося через об'єктивні причини, але використання переважно репресивних заходів дозволило дещо мінімізувати її масштаби. Проте широке розповсюдження жебрацтва у 1950-х роках стало свідченням суттєвого провалу системи соціального захисту в СРСР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Швидкий В.П. Бродяжництво й жебрацтво як елементи соціального життя в Україні у першій половині 1950-х рр. *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 149–169.
2. Бажан О. Український соціум в умовах тимчасової лібералізації радянського суспільства в 1953–1964 роках. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: колективна монографія / відп. ред. В.М. Даниленко; ред.-упоряд. Н.О. Лаас. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 137–180.
3. Фомін А. Заходи системи соціального забезпечення УРСР з врегулювання становища амністованих інвалідів (початок 1950-х рр). *Емінак*. 2021. № 2 (34). С. 159–166.
4. Герус М.М. Кримінальне середовище в УРСР в післявоєнний період (1945–1958): історико-правова характеристика. *Науковий вісник приватного та публічного права*. 2018. Вип. 5. Т. 1. С. 13–16.
5. Верлан-Кульшенко О.О. Проблема бродяжництва в Україні в контексті сучасного європейського законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 2. С. 174–176.
6. Іваненко Ю.Л. Бродяжництво як маргінальне соціально негативне явище в суспільстві. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 197–201.
7. Дан А.В. Причини та умови використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського інституту права імені короля Данила Галицького*. Серія «Право». 2018. № 5 (17). С. 174–180.
8. Геращенко О.В. Соціально-психологічні детермінанти бродяжництва підлітків. *Право і Безпека*. 2015. № 4(59). С. 147–150.
9. Як в СРСР після війни вирішували проблему жебракування. *Україна кримінальна*. 2013. 10 липня.
10. Довідка МВС УРСР про виконання постанови Ради Міністрів Союзу РСР від 19 липня 1951 р., Ради Міністрів УРСР від 23 серпня 1951 р. «Про заходи щодо боротьби з антигромадськими, паразитичними елементами». 26 жовтня 1953 р. Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України в документах і матеріалах: у 3 т. Київ: Генеза, 1997. Т. 3. С. 323.

11. Доповідь МВС СРСР в Президію ЦК КПРС про заходи з попередження і ліквідації жебракування. 20.02.1954. URL: <https://alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1007415> (дата звернення: 19.12.2023).

12. Галузевий державний архів МВС України (ГДА МВС України). Ф. 54. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 29–30.

13. ГДА МВС України. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 162–163.

REFERENCES

1. Shvydkyi, V.P. (2007). Brodiazhnytstvo i zhebratstvo yak elementy sotsialnoho zhyttia v Ukraini u pershii polovyni 1950-kh rr. "Vagrancy and begging as elements of social life in Ukraine in the first half of the 1950s". *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*. No. 1. P. 149–169 [in Ukrainian].

2. Bazhan, O. (2015). Ukrainskyi sotsium v umovakh tymchasovoi liberalizatsii radianskoho suspilstva v 1953–1964 rokakh // Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba. "Ukrainian society in the conditions of temporary liberalization of Soviet society in 1953–1964 // Social transformations in Ukraine: late Stalinism and the Khrushchev era": coll. monograph / Editor-in-chief V.M. Danylenko, ed.-compiler N.O. Laas. Kyiv: Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine. No. 137–180 [in Ukrainian].

3. Fomin, A. (2021). Zakhody systemy sotsialnoho zabezpechennia URSS z vrehuluvannia stanovyscha amnistovanykh invalidiv (pochatok 1950-kh rr). "Measures of the social security system of the Ukrainian SSR to regulate the situation of amnestied disabled persons (early 1950s)". *Eminak*. No.2 (34). P. 159–166 [in Ukrainian].

4. Herus, M.M. (2018). Kryminalne seredovyshche v URSS v pisliavoiennyi period (1945–1958): istoryko-pravova kharakterystyka. "The criminal environment in the Ukrainian SSR in the post-war period (1945–1958): historical and legal characteristics". *Scientific Bulletin of Public and Private Law*. Iss. 5. Vol. 1. P. 13–16 [in Ukrainian].

5. Verlan-Kulshenko, O.O. (2012). Problema brodiazhnytstva v Ukraini v konteksti suchasnoho yevropeiskoho zakonodavstva. "The problem of vagrancy in Ukraine in the context of modern European legislation". *International Humanitarian University Herald*. No. 2. P. 174–176 [in Ukrainian].

6. Ivanenko, YU.L. (2012). Brodiazhnytstvo yak marhinalne sotsialno-nehatyvne yavyshe v suspilstvi. "Vagrancy as a marginal socially negative phenomenon in society". *Law and Society*. No. 3. P. 197–201 [in Ukrainian].

7. Dan, A.V. (2018). Prychyny ta umovy vykorystannia malolitnoi dytyny dlia zaniattia zhebratstvom v Ukraini. "Reasons and conditions for using a minor child for begging in Ukraine". *Scientific and information bulletin of the Ivano-Frankivsk Institute of Law named King Danylo Halytsky*. Series 'Law'. No. 5(17). P. 174–180 [in Ukrainian].

8. Herashchenko, O.V. (2015). Sotsialno-psykholohichni determinanty brodiazhnytstva pidlitkiv. "Socio-psychological determinants of adolescent vagrancy". *Law and Safety*. No. 4(59). P. 147–150 [in Ukrainian].

9. Yak v SRSR pislsha viiny vyrishuvaly problemu zhebrakuvannia. "How the problem of begging was solved in the USSR after the war". *Ukraina Kryminalna*. 2013. July 10 [in Ukrainian].

10. «Pro zakhody shchodo borotby z antyhromadskymy, parazytychnymy elementamy». "Certificate of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR on the implementation of the resolution of the Council of Ministers of the Union of the SSR dated July 19, 1951, of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR dated August 23, 1951 'On measures to combat anti-social, parasitic elements'". October 26, 1953. Mykhailenko, P.P., Kondratiev, YA.YU. History of the militia of Ukraine in documents and materials: in 3 vol. K.: Heneza, 1997. Vol. 3. 323 p. [in Ukrainian].

11. Dopovid MVS SRSR v Prezydiu TSK KPRS pro zakhody z poperedzhennia i likvidatsii zhebrakuvannia. "Report of the Ministry of Internal Affairs of the USSR to the Presidium of the

Central Committee of the CPSU on measures to prevent and eliminate begging”. February 20, 1954. URL: https://alexanderyakovlev.org/almanah/insi_de/almanah-doc/1007415 (Date of Application: 19.12.2023) [in Ukrainian].

12. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv MVS Ukrainy (HDA MVS Ukrainy). “Branch State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (BSA of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)”. Fund 54. Description 1. Case 52. Sheets 29–30 [in Ukrainian].

13. HDA MVS Ukrainy. “BSA of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine”. Fund 3. Description 1. Case 203. Sheets 162–163 [in Ukrainian].

UDC 343.97:343.85.343.345+351.763

Hrechenko Volodymyr,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Honored Education Worker of Ukraine, Chief of the Department,
Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6046-0178

Ponypaliak Alina,

Candidate of Historical Sciences, Professor at the Department,
National Academy of the Security Service of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0009-0002-1746-519X

PARTICIPATION OF THE URSR MILITIA IN COMBATING VAGRANCY AND BEGGING IN THE 1950S

The current situation in Ukraine exhibits similarities to the developments that occurred in the post-war period. The mass death of civilians in the war, their significant migration, the increase in the number of disabled people and orphans, collectively, created the conditions for the emergence of vagrancy and begging. Mankind has accumulated considerable experience in attempting to resolve this issue, particularly during the 1940s and 1950s. Law enforcement agencies and, in particular, the police played a pivotal role in overcoming this aberrant phenomenon for a civilized society. This study examines the efforts of Soviet authorities, with the involvement of law enforcement, to address the issue of vagrancy in the USSR and the Ukrainian SSR, particularly during the 1950s. The official causes of this phenomenon, as identified by the Communist Party government, include the social and economic consequences of the war, traffic, large population migration, the low standard of living of the Soviet people, the presence of a large number of war invalids, orphans who grew up without parents, and also the reluctance of a certain stratum of this population category to work. This article details the measures taken by government bodies and the police to overcome these problems. It also outlines the efforts to solve this problem comprehensively, with the help of socio-economic measures (such as the establishment of pensions and construction of houses for the disabled) and repressive measures (including the expulsion from large cities and detention in pre-trial detention cells). This process was accompanied by the search for new forms and methods of stopping vagrancy, establishing the identity of detainees and transferring them to the

© Hrechenko Volodymyr, Ponypaliak Alina, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).1](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).1)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

relevant authorities, as well as punishment, re-education and social adaptation of persons who systematically engage in vagrancy. Despite the limitations imposed by objective factors, the implementation of a combination of repressive legal measures and other strategies enabled a partial solution to the problem. However, the widespread practice of begging in the 1950s indicated a significant failure of the social protection system in the USSR.

Keywords: Ukraine, 1950s, Ministry of Internal Affairs, police, vagrancy, begging.

Отримано 26.03.2024

Рябий Сергій Михайлович,кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
начальник відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-7854-4193**ПРО КУЛЬТУРУ ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ ПРАВООХОРОНЦЯ
(МАЛОВІДОМА СТОРІНКА ІСТОРІЇ МІЛІЦІЇ
З ПОГЛЯДУ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОЇ ПОЛІЦЕЇСТИКИ)**

У статті розглядаються питання культури зовнішнього вигляду правоохоронця в історико-правовому аспекті, а також сьогоденні підходи до цієї проблеми. Автор уперше вводить до наукового обігу архівний документ – наказ міністра внутрішніх справ УРСР від 15 квітня 1961 р. «Про заходи поліпшення зовнішнього вигляду особового складу», здійснює його детальний аналіз та оцінку з погляду сучасної української поліцейстики.

Ключові слова: культура зовнішнього вигляду, правоохоронець, поліцейський, професіоналізм, імідж, наказ міністра внутрішніх справ.

Історична практика свідчить, що органи правопорядку (поліції / міліції) на всіх етапах свого формування та подальшого розвитку діяли в безпосередньому контакті з широкими верствами населення. Це безпосередньо впливало з вельми широкого обсягу завдань цих установ. Інша річ, що далеко не завжди ці стосунки мали мирний, безконфліктний характер, але це вже залежало від сутності політико-правового режиму в державі на тому чи іншому історичному етапі.

Про повноваження, устрій, кадрове забезпечення (в т.ч. формений одяг) органів правопорядку на українських землях Російської імперії (тут існувала поліція) та Австро-Угорщини (поліцейські функції виконувала жандармерія) писали в своєму багатотомному дослідженні О.М. Бандурка, В.А. Греченко, О.Н. Ярмиш з історії поліції/міліції (у томі першому); історію радянської міліції 1920 – початку 1960-х рр. висвітлено у другому – п'ятому томах видання [1]. Цікавий документальний матеріал (зокрема, стосовно організації, в тому числі зовнішнього вигляду правоохоронців доби Української революції) містить восьмитомне видання «Міністерство внутрішніх справ України...» [2]. Але зазначене питання у згаданих виданнях спеціально не досліджувалось. Особливе місце в масиві спеціальної літератури посідає колективна монографія «Однострій поліцейських в Україні: історія, сучасний стан та нормативно-правове забезпечення», видана Державним науково-дослідним інститутом МВС України 2018 року [3]. Книга містить доволі ґрунтовний історичний огляд, у ній проаналізовано зміни в зовнішньому вигляді, конструкції та комплектності предметів форменого одягу та знаків розрізнення українських міліціонерів та поліцейських Національної поліції

© Riabyi Serhii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).2](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).2)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhrona.com/>

України. Важливою перевагою дослідження є те, що в ньому систематизовано нормативно-правові акти щодо затвердження зразків форменого одягу, правил носіння та комплектності одностроїв з 1991 р., видання ілюстроване.

Питання щодо іміджу поліцейського (включно з його зовнішнім виглядом) як складника його професійної діяльності набуло особливої актуальності протягом останнього десятиліття. Крокуючи шляхом розбудови країни як незалежної, демократичної, правової держави, український народ рішуче обрав курс на євроінтеграцію. Варто наголосити, що цей курс, попри всі неймовірні складнощі воєнного часу, на наших очах набуває реальних рис. Наші друзі-партнери з ЄС роблять все можливе для підтримки України в боротьбі з агресором. Відповідно, з нашого боку, необхідні максимальні зусилля на шляху до європейської демократичної спільноти.

Зокрема, існує нагальна потреба у трансформації національної моделі публічного адміністрування. При цьому аж ніяк не можна обмежитись лише зміною назв, принципів і завдань у роботі публічних інституцій (в тому числі поліції), потрібні зміни самої філософії функціонування держави [4, с. 96]. Проблема ефективності діяльності поліції набуває сьогодні величезного значення. Адже від цього залежить стабільність і правопорядок у державі. Водночас, оскільки поліція серед всіх державних установ є найбільш соціально доступною правоохоронною установою, її успішність залежить, у першу чергу, від рівня довіри і підтримки з боку населення. А ця довіра сама собою не формується, за неї необхідно боротися щоденною копіткою працею.

Останнім часом, як свідчить огляд наукових і публіцистичних джерел, з'явилося чимало робіт, присвячених проблемам стандартів поліцейської діяльності, кадрового складу, дотримання службової дисципліни в органах Національної поліції України. З-поміж інших слід відзначити праці Р. Дмитрика, І. Кузьменка, С. Чирика, І. Савельєвої.

Зауважимо, що чимало вітчизняних вчених, які представляють різні галузі науки, пропонують використовувати при формулюванні вимог до сучасного правоохоронця поняття «імідж». Серед цих авторів: В. Болотова, Ю. Легеза, Н. Малущіна, С. Недов, В. Олефір, Г. Пономаренко, О. Порфімович, О. Розгон, В. Столбовий, А. Токарська, О. Чукаєва та ін. Більшість науковців вважають при цьому, що українським еквівалентом англійського слова «імідж» є «образ». Нам, як і деяким іншим дослідникам, імпонує запропонований В. Столбовим державно-управлінський підхід до розуміння сутності поняття «імідж», що сформувався під впливом ціннісного й етичного підходів. Це зумовлює подвійне розуміння його сутності: з одного боку, імідж є засобом впливу на суспільну свідомість з метою підвищення авторитету й довіри до певного державного органу, з іншого, – слугує засобом підвищення ефективності діяльності цього органу, що досягається шляхом внутрішнього усвідомлення і прийняття публічно задекларованих цілей і цінностей працівниками цього органу [5]. Є всі підстави стверджувати, що значення цього явища для Національної поліції України є ключовим в умовах сьогодні. А запровадження технологій позитивного іміджу Національної поліції України – це шлях як до зміни ставлення громадян до поліції, так і до підвищення ефективності

діяльності поліції в цілому. Такі явища є взаємопов'язаними та взаємозалежними. О. Розгон пропонує виділити п'ять основних складових іміджу сучасного поліцейського, серед яких (разом із комунікативністю, професіоналізмом тощо) виокремлюється зовнішній вигляд. Зовнішній вигляд (одяг, зачіска, аксесуари та атрибути) є першим фактором, який впливає на перше враження, що справляє на оточення особа, в тому числі і поліцейський [6]. Згідно з пп. 9 п. 1 розділу II Правил етичної поведінки поліцейських під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен мати охайний зовнішній вигляд, бути у встановленій формі одягу [7].

У спеціальній літературі цілком справедливо відзначається, що відсутність можливості урізноманітнити свій зовнішній вигляд, обґрунтоване обов'язком носіння форми та дотриманням встановлених нормативно-правовими актами правил, відіграє лише позитивну роль. Носіння форми викликає у громадян серйозне ставлення до особи поліцейського та вчинюваних ним дій, поважне відношення до представника влади. І навпаки, відсутність форменого одягу, неакуратні речі або досить вільний вигляд одягу поліцейського відіграють прямо протилежну роль – відбувається порушення сприйняття поліцейського як суб'єкта владних повноважень, накладається образ звичайного громадянина, що, як правило, негативно впливає на виконання професійних функцій. Певна річ, виключенням є виконання поліцейськими оперативних завдань, що потребують злиття з громадою, не передбачають розкриття особи поліцейського [6].

Таким чином, *актуальність* дослідження проблеми зовнішнього вигляду правоохоронця як складової його іміджу не викликає сумніву (тим більше, кількість питань, що потребують розв'язання, в сучасних умовах лише зростає). Водночас, на нашу думку, у нагоді може стати й пізнання історичного досвіду, зокрема невідомі раніше архівні документи з реагуванням керівництва МВС Української РСР на вкрай незадовільний стан зовнішнього вигляду працівників міліції. *Мета* цієї статті полягає у введенні вперше до наукового обігу наказу міністра внутрішніх справ УРСР від 15 квітня 1961 р., висвітленні його основних положень та їх аналізі з погляду сучасної української поліцейстики.

У літературі з історії радянської міліції в Україні питання зовнішнього вигляду працівників, забезпечення їх форменим одягом у 50–60-х роках висвітлене недостатньо. Відомо, що на початку 50-х років в одностроях відбувалися зміни щодо зниження їхньої вартості та уніфікації. Зокрема, скасовувалися чорні однострої транспортної та водної міліції, для усього особового складу запроваджувалися єдині зразки форми темно-синього кольору. Також скасовувалося обкantuвання бортів шинелей начальницького та рядового складу міліції, що значно знизило витрати дорогого приборного сукна. Водночас запроваджувались нові зразки предметів одностроїв, такі як відкритий китель. Зміни в одностроях міліції були закріплені у Правилах носіння форми одягу начальницьким та рядовим складом міліції МВС СРСР (наказ МВС СРСР від 17 вересня 1958р. №610). Наприкінці 50-х і на початку 60-х років проводилася політика щодо забезпечення особового складу повним переліком зразків одностроїв [3, с. 23]. Здійснювалося це спочатку союзним МВС, а згодом – республіканським міністерством (у 1960р. МВС

СРСР було ліквідовано, але, як виявилось згодом, на досить короткий час), які мало результати, до останнього часу відомих даних було небагато. Автору вдалося віднайти у фондах Галузевого державного архіву МВС України цікавий документ – наказ міністра внутрішніх справ УРСР О. М. Бровкіна від 15 квітня 1961 р. № 121 з досить красномовною назвою «Про заходи поліпшення зовнішнього вигляду особового складу органів МВС Української РСР».

Виданню цього документа передувала широкомасштабна перевірка, результати якої дали підстави очільнику відомства дійти такого загального висновку: «...В апаратах УВС, міськрайорганах міліції, тюрмах, колоніях, дорожних і водних відділах міліції начальницьким та рядовим складом допускаються грубі порушення встановлених правил носіння форменого одягу». Далі в наказі наводяться деталі безрадісної картини: «Окремі працівники приходять на службу та в громадські місця в брудному, зношеному обмундируванні, яке вислужило встановлені терміни носіння, неголеними, у неначищеному взутті, в одязі та взутті не за сезоном». Траплялися навіть випадки, коли працівників органів МВС, що мали неохайний вигляд, затримували комендантські патрулі.

На думку міністра, це свідчило про те, що начальники міськрайорганів міліції та підрозділів МВС не вимагають від підлеглих зразкового зовнішнього вигляду, суворого дотримання встановлених правил носіння форменого одягу. Як виявилось, огляди зовнішнього вигляду особового складу в деяких підрозділах взагалі не проводилися. Проте причини такого стану справ були не тільки у низькому рівні вимогливості з боку керівників щодо підлеглих, а й у недостатній дисциплінованості особового складу. Стало відомо, що у низці УВС областей є «серйозні недоліки у забезпеченні працівників форменим обмундируванням та взуттям. Є випадки видачі обмундирування та взуття не за зростом та розміром. Антропометричний обмір особового складу своєчасно не оновлюється».

Далі у наказі міністра висвітлювалася ще низка недоліків і негараздів у зазначеній сфері. Тут і недостатня поширеність організованого пошиву обмундирування для начальницького складу за ордерами, без видачі відрізів на руки (це мало б сприяти значному поліпшенню якості зовнішнього вигляду і економії тканин); і небажання деяких начальників використовувати отримувані відрізи за призначенням, з намаганням приходити на службу у зношеному одязі. Вказав міністр і на таке негативне явище: «У результаті великої плинності кадрів, особливо в органах міліції, допускається значна перевитрата речового майна, чим завдається матеріальний збиток державі і створюються серйозні складнощі у забезпеченні особового складу». Особливо великими були перевитрати в УВС Луганської, Дніпропетровської, Київської, Кримської та Сталінської (незабаром – Донецької) областей, де вони сягали 12–15 відсотків.

Зважаючи на викладене, міністр внутрішніх справ УРСР вимагав від начальників УВС областей, міськрайорганів міліції, тюрем, колоній, дорожних та водних відділів міліції:

а) встановити суворий контроль за виконанням особовим складом правил носіння форми одягу та дотриманням ним належного зовнішнього вигляду; не допускати знахо-

дження особового складу на службі та в громадських місцях у зношеному, брудному обмундируванні та в обмундируванні не по сезону. Заборонити особовому складу, що одержує формене обмундирування, з'являтися на службу в цивільному одязі, якщо це не пов'язано з виконанням оперативних завдань. Осіб, що порушують форму одягу, притягати до відповідальності;

б) проводити в апаратах УВС, міськрайорганах міліції та підрозділах УВС не рідше одного разу на три місяці огляди зовнішнього вигляду особового складу;

в) забезпечити видачу особовому складу належного речового майна в установлені терміни. На складах речового майна обладнати примірювальні кабінки для антропометричного обмірювання.

З метою кращого обслуговування особового складу масові видачі обмундирування та взуття проводити безпосередньо у міськрайорганах міліції та підрозділах УВС шляхом завезення його на місце. Організувати ретельну індивідуальну підгонку предметів речового майна за зростом та розмірами під керівництвом досвідчених господарських працівників;

г) організувати пошиття обмундирування для начальницького складу через місцеві майстерні та ательє за ордерами, без видачі відрізів на руки. Термін виконання замовлень не повинен перевищувати одного місяця.

В УВС областей, де є можливість, дозволяється організувати власні госпрозрахункові пошивочні майстерні;

д) перевірити у всіх підрозділах міліції наявність господарчих куточків та їх укомплектованість. У кожному господарчому куточку постійно мати запас матеріалів і принадлежностей для дрібного ремонту обмундирування, а також одяжні та шевські щітки для чищення обмундирування та взуття;

е) на додаток та часткову зміну ст. 56 Положення про речове та обозно-господарське постачання, оголошеного наказом МВС СРСР № 738-1955 року, при звільненні молодшого начальницького та рядового складу (якому особисті речі переходять у власність після закінчення терміну носіння) предмети речового майна, що не виносили половини, підлягають здачі або стягується вартість їхнього недоносу.

Предмети речового майна, що виносили половину терміну і більше, а також краватки, білизну, портянки, рушники, рукавички, відзнаки та підмітки, незалежно від термінів їх носіння, не відбирати і вартість недоносу не стягувати. Інвентарні предмети в усіх випадках підлягають обов'язковій здачі».

Начальнику Управління військового постачання МВС у наказі необхідно було передбачити у планах оснащення речовим майном виділення для УВС областей, дорожніх та водних відділів міліції обмундирування на плинність кадрів, але не більше 5% до штатної чисельності. Видачу речового майна на плинність особового складу міліції понад 5% до штатної чисельності не здійснювати.

Вартий уваги пункт 3-й наказу: «Редакціям газет «Радянський міліціонер», «Патриот Родины», «Тревога» систематично висвітлювати на сторінках газети питання поліпшення зовнішнього вигляду особового складу, популяризувати організоване по-

шиття форменого обмундирування за ордерами, поміщати корисні поради щодо збереження, ремонту та догляду за обмундируванням».

Наказ належало оголосити начальницькому, сержантському та рядовому складу установ та органів МВС УРСР [8].

Як бачимо, у цьому документі відчувається серйозне занепокоєння з боку керівництва відомства незадовільним зовнішнім виглядом особового складу, здійснюється спроба виявити та систематизувати причини та умови, що призвели до такого становища, пропонуються досить розумні, конкретні та корисні заходи та кроки з поліпшення ситуації. Водночас, ми не повинні забувати, що перед нами документ, який відображає свій час, є типовим зразком партійно-радянського стилю керівництва, для якого притаманна така логіка: назвати винних (а це зазвичай керівники відповідних органів і ланок), покарати їх (або пригрозити), віддати «правильні» команди. Однією з ключових позицій наказу є така (перед словом «наказую»): «Наявність серйозних недоліків у зовнішньому вигляді особового складу у забезпеченні його речовим майном свідчить про те, що керівництво УВС областей, дорожніх та водних відділів міліції не приділяють цій справі належної уваги, не вживають необхідних заходів до усунення наявних недоліків». Фактично в досить розлогому документі викладено те, що помітили перевіряючі, але ані слова про те, чи подобається поганий зовнішній вигляд самому особовому складу, як така ситуація впливає на авторитет працівників міліції, які представляють владу, в очах населення, серед пересічних громадян. І це, на нашу думку, вкрай важливий момент.

Спробуємо поглянути на ситуацію досить далекого минулого крізь призму проблем сучасної поліцейстики (ми вже згадували частково про ці аспекти вище). При цьому дуже перспективним і плідним нам видається підхід, заснований на досягненнях психології загалом і юридичної психології зокрема, – а саме: проблема впливу психологічних характеристик зовнішнього вигляду на особистість працівника правоохоронного органу, в цьому випадку – поліцейського. Для правоохоронця формування позитивної професійної Я-концепції набуває особливого значення, оскільки позитивне самоставлення, самоповага, відчуття самоцінності та самозначущості становлять основу професіоналізму особистості, сприяють її успішній самореалізації у професії, формують позитивний імідж правоохоронця для населення.

Зовнішність особистості як складова образу фізичного Я чинить визначальний вплив на формування оцінного компонента Я-концепції: становлення самооцінки людини, її самоставлення, самоповаги, самосприйняття, визначення ціннісних орієнтацій, рівня домагань тощо. Оскільки Я-концепція, як і переважна більшість психологічних феноменів, утворює складну структуру, компоненти якої вирізняються тісними взаємозв'язками та взаємовпливами, то можна констатувати вирішальний вплив зовнішнього вигляду людини не лише на оцінний, а й на поведінковий компонент Я-концепції, що визначає гнучкість поведінки, креативність, спонтанність, контактність особистості, її інтравертованість чи екстравертованість, особливості міжособистісної взаємодії. Може йтися також і про опосередкований вплив зовнішнього вигляду людини як провідного складника образу фізичного Я на формування та вияв її професійно важливих якостей.

Ще одна невід’ємна функція зовнішнього вигляду – формування іміджу особистості. Позитивний образ працівника правоохоронних органів у суспільній уяві створює основу для толерантного ставлення до правоохоронця, його діяльності [9].

За результатами низки досліджень встановлено, що в уяві населення образ поліцейського асоціюється переважно з особою чоловічої статі. Але ж на наших очах останнім часом відбуваються суттєві зміни – у лавах поліції з’являється все більше жінок. Це цілком зрозумілий, закономірний процес, але з поля зору науковців не повинні випадати досить непрості проблеми, які з цим пов’язані.

Як зазначалося, основною вимогою до зовнішності правоохоронця є охайність зовнішнього вигляду та встановлена форма одягу. Проте саме необхідність у будь-якій ситуації перебувати у форменому одязі досить гостро переживають жінки, адже саме жінки найбільше прагнуть наслідувати тенденції моди, підкреслюючи власну жіночність елегантним вбранням й аксесуарами. У дослідженнях А. Черкашиної та В. Черкашина доведено, що значущими в структурі образу тіла для дівчат раннього юнацького віку є зовнішня привабливість і матеріальний компонент (одяг, прикраси, косметика). Слід зазначити, що на етапі зрілості матеріальний компонент образу фізичного Я хоча і втрачає своє вирішальне значення, проте залишається достатньо актуальним у структурі самосвідомості жінки, тому неможливість його реалізації призводить до порушення задоволення собою та може поглибити протікання вікових і професійних криз особистості, порушити самоствалення, призвести до формування професійних деструкцій тощо [9].

Серед питань, які потребують подальшого дослідження та відповідного врегулювання, можна назвати татуювання, пірсинг (це стосується і чоловіків, і жінок). При цьому слід враховувати й зарубіжний досвід. Нам видаються слушними пропозиції, запропоновані відомим вітчизняним дослідником Логвиненком, а саме: «Пропонуємо внести зміни і доповнення до Правил носіння однострою поліцейських, затверджених наказом МВС України від 19.08.2017 № 718, виклавши п. 2. Розділу II «Особливості носіння предметів однострою поліцейських» (Про затвердження Правил носіння однострою № 718, 2017), виклавши його у такій редакції: «2. Носіння предметів однострою вимагає від поліцейських носіння охайних зачісок (стрижок), стриманого макіяжу та манікюру, вусів та/або бороди, що не заважають використанню засобів індивідуального захисту. Довжина бороди поліцейського не має перевищувати чотирьох сантиметрів. Поліцейським дозволяється носіння татуювань за таких умов: а) забороняються татуювання на будь-якій ділянці голови, шиї чи обличчя; б) татуювання не повинні мати сексуальний, злочинний, дискримінаційний або інший образливий характер, містити нецензурну лексику, скорочення або номери радикальних рухів чи злочинних угруповань; в) будь-яке татуювання, видиме або помітне лише за допомогою ультрафіолетового світла, має відповідати вимогам, викладеним вище. Зазначені правила та умови поширюються також на біомодифікації (пірсинг, бодіарт) та брендовані аксесуари» [4].

Проведене дослідження доводить, що проблема культури зовнішнього вигляду працівника правоохоронних органів наявна з давніх часів, проте її усвідомлення владою та

засоби вирішення в кожному епоху були різними. Лише в демократично організованому суспільстві підходи набувають комплексного характеру, враховуючи інтереси і правоохоронців, і населення. Постійне удосконалення механізмів формування позитивного іміджу поліцейських є необхідною умовою підвищення соціальної довіри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О.М., Греченко В.А., Ярмиш О.Н. Поліція/ міліція в Україні з XVIII століття і до сьогодення. Наукове видання у десяти томах. Харків, 2012–2024.
2. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017): наук. вид. у 8 т. / авт. кол.: М.Г. Вербенський, О.Н. Ярмиш, В.О. Криволапчук та ін., за заг. ред. А.Б. Авакова. Київ, 2016.
3. Однострій поліцейських в Україні: історія, сучасний стан та нормативно-правове забезпечення. Київ: ДНДІ МВС України. 2018. 352 с.
4. Логвиненко Б. Вимоги до зовнішнього вигляду поліцейських: крок вперед, два назад. *Law. State. Technology*. 2022. Вип. 1. С. 95–99.
5. Розгон О.Г. Імідж поліцейського як складник його професійної діяльності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 6 (35). С. 149–152.
6. Столбовий В.М. Імідж Національної поліції як суб'єкта службових відносин у сфері національної безпеки України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 273–275.
7. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>. (дата звернення: 12.10.2023).
8. Галузевий державний архів МВС України. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 328. Арк. 192–197.
9. Власенко С.Б. Зовнішній вигляд працівника правоохоронних органів як складова професійної Я-концепції. *Юридична психологія*. 2021. № 1 (28). С. 41–48.

REFERENCES

1. Bandurka, O.M., Hrechenko, V.A. and Yarmysh, O.N. (2024). Politsiia/ militsiia v Ukraini z KHVIII stolittia i do sohodennia. "Police/militia in Ukraine from the 18th century to the present day". Scientific publication in 10 volumes. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy: podii, kerivnyky, dokumenty ta materialy (1917–2017). "Ministry of Internal Affairs of Ukraine: events, managers, documents and materials (1917–2017)": scientific edition in 8 volumes/ author coll.: Verbenskyi M.P., Yarmysh O.N., Kryvolapchuk V.O., and others. Gen. ed. Avakov A.B. Kyiv. 2016 [in Ukrainian].
3. Odnostrii politseiskyykh v Ukraini: istoriia. "Uniformity of police officers in Ukraine: history, curent state and normative and legal support". Kyiv. State Research Intituute MIA Ukraine. 2018. 352 p. [in Ukrainian].
4. Lohvynenko, B. (2022). Vymohy do zovnishnoho vyhliadu politseiskyykh: krok vpered, dva nazad. "Requirements for the appearance of police officers: one step forward, two steps back". *Law. State. Technology*. Iss. 1. P. 95–99 [in Ukrainian].
5. Rozhon, O.H. (2020). Imidzh politseiskoho yak skladnyk yoho profesiinoi diialnosti. "The image of a policeman as a component of his professional activity". *Prykarpattia Legal Bulletin*. Iss. 6 (35). P. 149–152 [in Ukrainian].
6. Stolbovyi, V.M. (2018). Imidzh Natsionalnoi politsii yak subiekta sluzhbovykh vidnosyn u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy. "The image of the National Police as a subject of official relations in the sphere of national security of Ukraine". *Comparative and Analytical Law*. No. 2. P. 273–275 [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Pravyl etychnoi povedinky politseiskykh. "On approval of the Rules of Ethical Behavior of Police Officers": Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated November 9, 2016 No. 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>. (Date of Application: 12.10.2023) [in Ukrainian].

8. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv MVS Ukrainy. "Sectoral state archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine". F. 46. Op. 1. Case 328. Sheets 192–197 [in Ukrainian].

9. Vlasenko, S.B. (2021). Zovnishnii vyhlid pratsivnyka pravookhoronnykh orhaniv yak skladova profesiinoi YA-kontseptsii. "The appearance of a law enforcement officer as a component of the professional self-concept". *Legal Psychology*. No. 1 (28). P. 41–48 [in Ukrainian].

UDC 351.74(091)

Riabyi Serhii,

Candidate of Juridical Sciences, Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Department, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7854-4193

THE CULTURE OF APPEARANCE AMONG LAW ENFORCEMENT OFFICERS (A LITTLE-KNOWN PAGE OF MILITIA HISTORY IN THE CONTEXT OF MODERN POLICING)

The article deals with the issues of the appearance culture of law enforcement officers in the historical and legal aspect, as well as the current approaches to this problem. The author presents an archival document for the first time in a scientific context. The document is the order of the Minister of Internal Affairs of the Ukrainian SSR from April 15, 1961, titled "On measures to improve the appearance of personnel". It is subjected to a comprehensive analysis and evaluation from the standpoint of modern Ukrainian policing.

The results of numerous studies clearly indicate that the image of a police officer is predominantly associated with the male gender in the public imagination. However, recent developments have brought about notable shifts. There has been a notable increase in the number of women joining the police force. This process is understandable and logical process, yet the intricate challenges associated with it should be given due consideration by the scientific community.

The article notes that the fundamental prerequisite for a law enforcement officer is a professional appearance and adherence to a prescribed dress code. Nevertheless, the wearing of uniforms in any context is a matter of great urgency for women, largely because they are keen to adhere to prevailing fashion trends and thereby accentuate their femininity using tasteful attire and accessories. Investigations conducted by Cherkashyna, A. and Cherkashyn, V. have shown that external attractiveness and material components (clothes, jewelry, and cosmetics) are significant in the structure of body image for girls of early adolescence. It is important to note that at the stage of maturity, the material component of the physical self-image, although losing its crucial importance, remains quite relevant in the structure of a woman's self-awareness. Therefore, the impossibility of its realization leads to a violation of self-pleasure and can deepen the course of age and professional crises, disrupt

© Riabyi Serhii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).2](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).2)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

self-attitude, lead to the formation of professional destruction, and so forth. Further research and appropriate regulation are required with regard to tattoos and piercings, and this should be extended to both men and women. Furthermore, it would be beneficial to consider foreign experiences in order to gain a more comprehensive understanding of the issue.

As indicated in the study, concerns pertaining to the appearance culture of law enforcement personnel have been a long-standing issue. However, there have been varying degrees of awareness and approaches to addressing this matter across different time periods. In a democratic society, approaches are developed with input from all relevant parties, including law enforcement and the general public, ensuring a comprehensive and inclusive approach that reflects the interests of all stakeholders. The ongoing improvement of mechanisms for fostering a positive image of police officers is a necessary condition for enhancing social trust.

Keywords: appearance culture, law enforcement officer, policeman, professionalism, image, order of the Minister of Internal Affairs.

Отримано 02.04.2024

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 352/354:342.7:004.08

Чалчинський Владислав Іванович,
аспірант Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

**РОЛЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ
У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ**

Розкривається роль органів влади у захисті прав людини в умовах цифровізації в Україні. Зроблено висновок, що використання цифрових технологій не тільки забезпечує реалізацію прав і свобод людини і громадянина, а й безпосередньо зачіпає фундаментальні права людини, причому в багатьох випадках порушуючи їх. Отже, перед державою постає непросте завдання щодо вирішення наявних проблем у цій сфері з метою забезпечення балансу прав і законних інтересів особи, суспільства та держави.

Ключові слова: цифровізація, права людини, новітні технології, правове регулювання, цифрові права.

Сьогодні, щоб розвивати економіку країни та забезпечити громадянам добробут, держава насамперед має звернутися до цифрових технологій. Утім це може порушити захист даних та права людини на недоторканність приватного життя, але, якщо впровадження нових технологій невідворотне, слід оцінювати ризики загрози для прав і свобод людини, що надзвичайно важливо, наприклад, при обробці персональних даних.

Загалом вивченням питання забезпечення прав людини в епоху цифровізації знаходимо у працях вітчизняних учених: О. Бакумова, М. Бурдіна, Н. Верлос, О. Головка, А. Заїкіна, М. Ільницького, В. Лазарева, В. Марченка, Ю. Разметаєвої, а також зарубіжних, таких як Е. Брінгольфссон, Е. Макафі, К. Келлі, Е. Вебб, С. Грінгард, Д. Аль-Халілі, Д. Роуз, К. Шваб, М. Фезерстоун, Ю. Н. Харарі та ін.

Незважаючи на те, що зазначену проблематику вивчали чимало науковців, проте є аспекти, які залишаються малодослідженими. Тому *мета* нашої статті полягає у висвітленні ролі та функцій органів влади у захисті прав людини в умовах цифровізації.

Вкрай важливо переосмислити права людини в умовах цифровізації та розвитку новітніх технологій, адже йдеться про безпечність нових технологій, зокрема про їхній вплив на права людини. Зважаючи на те, що новітні технології не можна вважати нейтральними, їх можливо досліджувати, враховуючи той чи інший контекст, у якому вони розвиваються, як-от: економічний, соціальний і політичний. Оскільки технології весь час зазнають змін, то їхній вплив на життя суспільства загалом і людей зокрема здебільшого буде залежати від того, яким чином вони формуватимуться під впливом тих чи інших факторів, серед яких, безумовно, основну роль відіграватиме правове регулювання [1].

Нині перед законодавцями і науковцями, а також перед фахівцями у галузі новітніх технологій постають важливі завдання: визначити перспективи розвитку так званих «традиційних прав», а також нових прав, саме вони мають запропонувати прийнятні й концептуальні варіанти, що допоможуть вирішити зазначені завдання [2].

Слід зауважити, що новітні технології присутні в будь-якій галузі вже давно, тому вони можуть визначати єдину логіку права. Поступове визнання в глобальному, національному і регіональному контекстах отримує категорія цифрових прав. Водночас така категорія прав, як «цифрові права», з огляду на вітчизняний правовий досвід, до сьогодні не має загального визнання у праві [2].

Під цифровими правами загалом слід розуміти «розширення універсальних прав людини до потреб суспільства, заснованого на інформації». Нині досить активно виокремлюють такі цифрові права, як: право на доступ до інформації; право на захист персональних даних (особистих і біометричних); право на доступ до інформаційних платформ і технологій; право на цифрову освіту та доступ до цифрових знань; право на свободу зібрань та об'єднань онлайн; права, пов'язані із захистом генетичної інформації; право бути забутим; права на участь в обороті майна в цифровій сфері; можливість реалізації особистих, соціальних, економічних, політичних і культурних прав на основі нових технологічних платформ тощо. Тобто, права та свободи людини, які є традиційними та поширеними в усьому світі, трансформуються, вони наповнюються новим змістом і новими аспектами, водночас і розгалужуються на такі, що пов'язані саме з процесом цифровізації [2].

Звичайно, аналіз загальнодоступної інформації і масовий контроль мають неоднозначні наслідки для суспільства, а для різних меншин та осіб з опозиційними поглядами вони представляють особливу небезпеку. Тому і на державному, і на місцевому рівнях необхідно розробити базові правила, що дозволить контролювати передові технології, які використовуються державою у нагляді за громадянами. Тим більше, що закріпити базовий захист громадян від надмірного державного моніторингу соціальних мереж та інших загальнодоступних даних необхідно саме на загальнодержавному рівні. Увагу науковців різних галузей права привертає також вплив нових технологій на права людини. Важливою складовою у цифровому середовищі стає участь державних органів. Україну, звісно, не оминули ці процеси. Зазначимо, що, підтримуючи ці зміни, українська влада, сприяючи процесу цифрової трансформації, прийняла розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 17 січня 2018 р. № 671 [3].

Крім того, щоб активізувати процес розвитку цифровізації у складі Кабінету Міністрів України створене профільне міністерство – Міністерство цифрової трансформації України, на яке покладається завдання забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері цифровізації, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства; формування та реалізації державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; формування та реалізацію державної політики у сфері відкритих

даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу. Зауважимо, що адаптація як міжнародних, так і національних правових норм, які врегульовують сферу новітніх технологій та науки, відбувається повільно, а чинне законодавство не може адекватно регулювати ситуації, породжені технологічними інноваціями [3].

Слід сказати, що цифровізація – це одна з визначальних тенденцій розвитку людської цивілізації, вона розширює доступ до охорони здоров'я, формує більш інклюзивне суспільство та кращі механізми управління, розширює доступ до освіти та банківської справи, а разом розширює спосіб співпраці людей, також дає змогу скористатися більшим розмаїттям товарів за нижчими цінами, підвищує якість та охоплення державних послуг. Так важливість та потрібність цифрових технологій для добробуту населення та розвитку економіки довела пандемія Covid-19 [4].

З одного боку, цифрові технології позитивно впливають на реалізацію прав людини, адже вони відкривають нові права у цій сфері. Часом, разом із формуванням нових прав цифровізація відкриває нові, інколи достатньо несподівані, аспекти реалізації основних прав і свобод людини і громадянина. З іншого, – безперечно, здійснюється й негативний вплив цифровізації, що, відповідно, створює нові загрози реалізації прав людини.

Цифрові права – це права людей на використання, доступ, створення і публікацію цифрових творів, на доступ і використання крім комп'ютерів інших електронних пристроїв, мереж зв'язку, мережі Інтернет зокрема [5].

Цифрові технології у сфері послуг дозволяють здійснювати діяльність з будь-якого куточка світу. Можна купувати продукти та різні побутові товари через мережу Інтернет, проводити відеоконференції. Вирішенню соціальних проблем теж може сприяти цифровізація, тим самим полегшивши доступ до основних послуг у сфері освіти (дистанційне навчання), охорони здоров'я (електронна система охорони здоров'я), надання фінансових послуг, а також ефективності та прозорості діяльності уряду (електронний уряд: система електронних регламентів та реєстрацій) [4].

Не обмежується цифровізація використанням виключно лише технологій; вона характеризується, між іншим, зміною культури, яка інтегрована в усі сфери роботи, а також трансформацією в управлінні різними командами. Цифровізація має переваги у тому, що мінімізуються витрати (цифровізація документів веде до загальної оптимізації процесу), відбувається децентралізація виробництва, підвищення ефективності та продуктивності, швидке, ефективне прийняття рішень, підвищення рівня екологічності, виробництво сталих продуктів, скорочення часу та витрат на розроблення продукції, підвищення якості продукції та швидка реакція на зміну кон'юнктури ринку тощо [4].

Та попри низку переваг, породжених цифровізацією, їй властиві й недоліки, до яких суспільство може бути не готове. Наприклад, ринок праці може порушитися при використанні робототехніки та автоматизації процесів. Негативним наслідком такого порушення ринку праці стане нерівність доходів і безробіття. Цифровий «розрив» може збільшитися через відсутність довіри до цифрових технологій, навичок до їх викори-

стання та доступу до них. Проте це не єдині виклики, спричинені цифровізацією, серед інших – є проблема зниження культурного розвитку, стирання етичних меж (неможливість контролювати надалі штучний інтелект), безпеки та порушення конфіденційності, поглиблення соціальної відчуженості [4].

Головним завданням держави як сервісу, створеного громадянами, є вирішення наявних проблем і відвернення потенційних загроз для громадян шляхом забезпечення балансу інтересів різних частин суспільства [6].

У цьому аспекті слід відзначити, що Україна пішла шляхом створення окремого центрального органу виконавчої влади, відповідального за здійснення цифровізації державного управління в різних сферах.

У 2018 році затверджено Концепцію та План дій щодо розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки [3].

У 2019 році, щоб прискорити переведення української економіки в цифровий формат, виконавча влада України презентувала план розвитку цифрової економіки країни.

Постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856 було затверджене Положення про Міністерство цифрової трансформації України [7]. Міністерство стало головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій і технологій, електронного врядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок і цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до інтернету й телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку IT-індустрії [8]. 27 вересня 2019 р. відбулася публічна презентація Міністерства цифрової трансформації та бренду цифрової держави. Крім того, урядом було ініційовано утворення та забезпечення функціонування структурних підрозділів (спеціалістів) з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації в межах граничної чисельності працівників апарату міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. При цьому на рівні центральних органів виконавчої влади (крім міністерств) запроваджено посади заступників керівників центральних органів виконавчої влади з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації [3]. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 р. № 595 утворено Міжгалузеву раду з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації, яка визначена тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, утвореним для вивчення проблемних питань з реалізації державної політики у сферах цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації. Основними завданнями Ради є: 1) підготовка пропозицій щодо формування і реалізації державної політики у сферах цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації; 2) забезпечення розроблення проєктів концепцій

і програм з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; 3) координація дій органів виконавчої влади під час виконання програм з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації; 4) сприяння впровадженню органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку відповідно до засад реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання цифрового розвитку» від 30 січня 2019 р. № 56; 5) підготовка пропозицій та рекомендацій щодо цільового та ефективного використання державних фінансів та іншої фінансової допомоги під час виконання та реалізації програм з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [8].

Як пріоритетну політику Україна визначила цифрову трансформацію, що серед європейської експертної спільноти вже відзначено і визнано успіхами, зокрема у впровадженні систем «e-Health» та «ProZorro», а також у запровадженні мобільного покриття 4G та запуску електронних послуг у державному та приватному секторах. В Україні упродовж останніх років з'являються тенденції до визнання цифрової трансформації як майбутнього економіки країни. Перед Міністерством цифрової трансформації постали такі завдання: публічні послуги мають бути доступні громадянам онлайн; транспортна інфраструктура, населені пункти та їхні соціальні об'єкти повинні мати доступ до високошвидкісного Інтернету; до програми розвитку цифрових навичок мають залучити 6 млн українців; доля ІТ-продукту у ВВП країни має складати не менше 10%.

Проте першими кроками має стати прийняття правової основи для основних цифрових прав громадянина, що включає право на доступ до широкосмугового Інтернету та збільшення доступності технологій для споживачів для зниження собівартості програмного забезпечення, комп'ютерного та іншого обладнання. Нещодавно розроблене законодавство про цифрову економіку та телекомунікації, цифрову інфраструктуру, досягнення у сфері забезпечення безготівкової економіки – розвиток електронної торгівлі (e-Trade), електронного захисту (e-Trust) та кібербезпеки (Cybersecurity) належать до тих передумов, які сприятимуть просуванню цифровізації України. Ініційована Міністерством цифрової трансформації ініціатива «Smart City» свідчить про те, що владні інституції впевнені у наявній інституційній та законодавчій базі, необхідній для впровадження комплексних ініціатив з побудови ІСТ-екосистеми на регіональному/місцевому рівні. Розробка Україною Стратегії («дорожньої карти») інтеграції України до Єдиного цифрового ринку Європейського Союзу, проєкт якої проходить оцінку представниками профільних структурних підрозділів Європейської Комісії, свідчить про європейські прагнення цифрового розвитку. У розвитку сфери телекомунікаційних послуг та цифрової трансформації Україна займає передові позиції (серед країн регіону Східного партнерства) у вдосконаленні регуляторного та інституційного середовища [7].

Міністерство цифрової трансформації розробило проєкт Національної стратегії розвитку широкосмугового доступу до Інтернету та виставило його на обговорення. Цьому передувало проведення досліджень щодо покриття та швидкості Інтернету (зокрема через запуск сайту для вимірювання швидкості ШСД), а також підписання низки

меморандумів про співпрацю Мінцифри та IT-компаній для реалізації проєктів з розвитку фіксованих і мобільних систем зв'язку. Швидкими темпами в Україні розвивається система надання публічних е-послуг та електронної ідентифікації (зокрема запущено Інтегровану систему електронної ідентифікації, створено портал державних послуг «Дія» під керівництвом профільного міністерства, системно впроваджується технологія SmartID, розпочато процес оптимізації електронних реєстрів даних), звичайно, це надало для розвитку міжнародної співпраці значного поштовху в цій сфері [7].

Цифровізація як механізм взаємодії суспільства та органів влади допомагає зрозуміти потреби громадського сектору, а в умовах воєнного стану відновити економіку, культуру. Вона також сприяє ефективній взаємодії між органами влади та громадами для прийняття ефективних управлінських рішень [4].

Слід зауважити, що технології весь час зазнають змін, а їхній вплив на життя людей і суспільства буде залежати здебільшого від того, як саме вони формуватимуться під впливом багатьох чинників, провідну роль серед яких, безсумнівно, відведено правовому регулюванню.

Отже, зважаючи на викладене вище, можемо дійти висновку, що стрімкий розвиток нових технологій веде до збільшення кількості загроз щодо недоторканності приватного життя. Одним із основних прав, закріплених у міжнародному праві, є право на приватність, а чинне законодавство пропонує такі способи захисту, які не встигають за вимогами сучасного світу, тому й виникає потреба у перегляді механізмів правового регулювання у цілому.

Таким чином, використання цифрових технологій не тільки забезпечує реалізацію прав і свобод людини і громадянина, а й безпосередньо зачіпає фундаментальні права людини, порушуючи їх у багатьох випадках. Отже, перед державою постає непросте завдання у вирішенні існуючих проблем у цій сфері, щоб забезпечити баланс прав і законних суспільства та держави загалом, а також інтересів особи зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гіляка О.С. Новітні технології та права людини: аналіз деяких критичних проблем цифрової ери. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 15–30.
2. Петришин О.В., Гіляка О.С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 17–35.
3. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 671. *Офіційний вісник України*. 2018. № 16. С. 70. Ст. 560.
4. Цифровізація: переваги та шляхи подолання викликів. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/tsyvrovizatsiia-perevagy-ta-shliakhy-podolannia-vyklykiv> (дата звернення: 15.02.2024).
5. Духовна О. Україна «в цифрі»: напрямки реформування. *Юридична газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciye-pravo-telekomunikaciyi/ukrayina-v-cifri-napryamki-reformuvannya.html> (дата звернення: 16.06.2022).
6. Гриценко І. Програма діяльності Кабінету Міністрів України в аспекті консолідації та розвитку української нації. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2020. Вип. 1. С. 33–40.

7. Положення про Міністерство цифрової трансформації України: постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. *Офіційний вісник України*. 2019. № 80. С. 7. Ст. 2736.

8. Деякі питання діяльності підрозділів з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації центральних та місцевих органів виконавчої влади та заступників керівників центральних органів виконавчої влади, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 р. № 194. *Офіційний вісник України*. 2020. № 23. С. 250. Ст. 883.

REFERENCES

1. Hyliaka, O.S. (2023). Novitni tekhnolohii ta prava liudyny: analiz deiakykh krytychnykh problem tsyfrovoy ery. "Emerging technologies and human rights: analysis of some critical issues in the digital age". *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. Vol. 30. No. 2. P. 15–30 [in Ukrainian].

2. Petryshyn, O.V., Hyliaka, O.S. (2021). Prava liudyny v tsyfrovu epokhu: vyklyky, zahrozy ta perspektyvy. "Human rights in the digital age: challenges, threats and prospects". *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. Vol. 28. No. 1. P. 17–35 [in Ukrainian].

3. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii. "On the approval of the Concept of the development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and the approval of the plan of measures for its implementation": Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 17, 2018 No. 671. *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy*. 2018. No. 16. Art. 70. P. 560 [in Ukrainian].

4. Tsyfrovizatsiia: perevahy ta shlyakhy podolannia vyklykiv. "Digitization: benefits and ways to overcome challenges". URL: <https://razumkov.org.ua/statti/tsyfrovizatsiia-perevagy-ta-shlyakhy-podolannia-vyklykiv> (Date of Application: 15.02.2024) [in Ukrainian].

5. Dukhovna, O. Ukraina «v tsyfri»: napriamky reformuvannia. "Ukraine 'in digital': directions of reform". *Legal Newspaper* (online version). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informatsiynne-pravo-telekomunikatsiyni/ukrayina-v-cifri-napriamki-reformuvannya.html> (Date of Application: 16.06.2022) [in Ukrainian].

6. Hryshchenko, I. (2020). Prohrama diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy v aspekti konsolidatsii ta rozvytku ukraïnskoi natsii. "Program of activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the aspect of consolidation and development of the Ukrainian nation". Collection of scientific works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Vol. 1. P. 33–40 [in Ukrainian].

7. Polozhennia pro Ministerstvo tsyfrovoy transformatsii Ukrainy. "Regulations on the Ministry of Digital Transformation of Ukraine": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 18, 2019 No. 856. *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy*. 2019. No. 80. P. 7. Art. 2736. [in Ukrainian].

8. Deiaki pytannia diialnosti pidrozdiliv z pytan tsyfrovoho rozvytku, tsyfrovyykh transformatsii i tsyfrovizatsii tsentralnykh ta mistsevykh orhaniv vykonavchoi vlady ta zastupnykiv kerivnykiv tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady, oblasnykh, Kyivskoi ta Sevastopolskoi miskyykh derzhavnykh administratsii z pytan tsyfrovoho rozvytku, tsyfrovyykh transformatsii i tsyfrovizatsii. "Some issues of the activities of units on issues of digital development, digital transformations and digitalization of central and local executive bodies and deputy heads of central executive bodies, regional, Kyiv and Sevastopol city state administrations on issues of digital development, digital transformations

and digitalization”: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 3, 2020 No. 194. *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy*. 2020. No. 23. P. 250. Art. 883 [in Ukrainian].

UDC 352/354:342.7:004.08

Chalchynskyi Vladyslav,

Postgraduate student at V.M. Koretsky Institute of State and
Law of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

THE ROLE OF AUTHORITIES IN THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

The article reveals the role of the authorities in protecting human rights in the digital space. The article highlights that Ukraine has identified digital transformation as a key policy priority, with notable achievements in the implementation of the “ProZorro” and “e-Health” systems, the introduction of 4G mobile coverage, and the launch of electronic services in the public and private sectors, as recognized by the European expert community. In recent years, there has been a significant shift in perspective in Ukraine, with the potential of digital transformation being increasingly recognised as a core driver of the country’s economic future. In 2018, the government approved the Concept and Action Plan for the Development of Ukraine’s Digital Economy and Society for 2018-2020. In 2019, the newly appointed executive branch of Ukraine presented a comprehensive fairly ambitious plan for the advancement of the country’s digital economy, emphasizing the necessity for accelerated development to facilitate the digitization of the Ukrainian economy. In its recently established remit, the newly created Ministry of Digital Transformation has set the following targets by 2024: 1) 100% of public services should be available for citizens and businesses online; 2) 95% of transport infrastructure, settlements and their social facilities should have access to high-speed internet; 3) 6 million Ukrainians should be involved in a digital skills development program; 4) the share of IT products in the country’s GDP should attain a minimum of 10%. The initial steps involved the establishment of a legal framework to safeguard fundamental digital rights for citizens, including the right to access broadband Internet. Additionally, measures were taken to enhance the affordability of technology for consumers, with the aim of reducing the cost of software, computers, and other equipment. The prerequisites for advancing Ukraine’s digital agenda include recently developed legislation on digital economy and telecommunications, digital infrastructure, achievements in the field of ensuring a cashless economy – development of electronic commerce (e-Trade), electronic security (e-Trust) and cybersecurity (Cybersecurity). The “Smart City” initiative, recently launched by the specialized Ministry of Digital Transformation, demonstrates the implementation of comprehensive initiatives to build the ICT ecosystem at the regional/local level. The author concludes that the utilisation of digital technologies not only ensures the realisation of human and civil rights and freedoms, but also has a direct impact on fundamental human rights, in

© Chalchynskyi Vladyslav, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).3](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).3)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

numerous instances resulting in their infringement. Consequently, the state is confronted with the challenging task of addressing the existing issues in this domain in a manner that ensures a fair and equitable balance between the rights and legitimate interests of individuals, society, and the state.

Keywords: digitalization, human rights, new technologies, legal regulation, digital rights.

Отримано 03.04.2024

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО**

УДК 342.77:351.82

Грущенко Олена Анатоліївна,кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної
безпеки та фінансових розслідувань НАВС, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-8167-0214**Буличев Андрій Олегович,**кандидат юридичних наук, начальник відділу
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-2734-7066**Буличева Наталія Анатоліївна,**кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного права
Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-7902-6646**Рябий Сергій Михайлович,**кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
начальник відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-7854-4193**ОБ'ЄКТИВНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН В УПРАВЛІННІ
ВІДНОВЛЕННЯМ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ АБО
ПРИПИНЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ**

У статті проаналізовано теоретичні аспекти формування ефективної системи управління відновленням економіки України після завершення або припинення воєнного стану; обґрунтовано науково-теоретичні основи удосконалення організаційно-господарських правовідносин; визначено основні передумови та стан процесів управління економікою у певному суспільно-історичному середовищі; узагальнено заходи щодо удосконалення управління організаційно-господарючими системами як в умовах війни, так і в період повоєнної відбудови економіки.

Ключові слова: організаційно-господарські правовідносини, управління, організаційно-правові форми господарювання, організаційно-господарські системи, воєнний стан.

Розробка методології та створення ефективної системи управління відновленням економіки України після завершення або припинення воєнного стану є основною ланкою структурного реформування організаційно-господарської системи. Здійснення цього процесу має відбуватися на тлі наявних організаційно-господарських відносин у певному суспільно-історичному середовищі.

Особливу актуальність питання управління набувають на сучасному етапі у зв'язку з необхідністю вдосконалення державної економічної політики, в тому числі в частині регулювання господарської діяльності. Цьому присвячена велика кількість наукових статей, найбільш вагомими результатами яких викладені в роботах Копчака Ю.С., Матвєєва М.Е., Муранової Т.О., Пугачова В.М., Чупріна О.О. та ін.

Водночас проблеми формування та вдосконалення організаційно-господарських відносин в управлінні відновленням економіки України після завершення або припинення воєнного стану ще недостатньо опрацьовані.

В умовах сучасного економічного становища України головним фактором реформ стає не стільки сам процес перетворень, як спосіб і шлях досягнення їх кінцевої мети, реальних позитивних зрушень у практиці господарювання.

Як влучно зазначив фахівець банківської сфери Сергій Ніколайчук: «На жаль, досі не існує підручників чи теорій, які б описували оптимальну економічну стратегію в умовах зовнішньої військової агресії такого масштабу. Але очевидно, що за таких умов ми не можемо собі дозволити жодних помилок». На думку фахівця з НБУ Міхне Константінеску, повномасштабна війна призвела до значних руйнувань і пригнічення потенціалу України. Однак її наслідки поширюються далеко за українські кордони. Російський напад порушив глобальні ланцюги постачання, посилив геополітичну фрагментацію та зумовив енергетичні шоки в усьому світі, а також спричинив небачену з Другої світової війни хвилю міграції [1].

Однак Україна продовжує мати об'єктивні можливості для продовження руху в цивілізований ринок. Але ті проблеми, які мали місце ще до початку повномасштабного вторгнення РФ, зокрема недосконалість і безсистемність реформ, несумісність економіко-правових методів управління і закономірностей розвитку організаційно-правових форм господарювання особливо зараз, в умовах суттєвого скорочення економічної активності в Україні після 24 лютого 2022 року, справляють негативний вплив на економічне становище країни та позначаються на формуванні економічної політики і стані економічної безпеки держави.

Метою дослідження є аналіз теоретичних економіко-правових проблем формування та обґрунтування напрямів удосконалення організаційно-господарських відносин в управлінні відновленням економіки України після завершення або припинення воєнного стану.

Загальноприйняте визначення, що управління – це цілеспрямований процес, для успішного здійснення якого необхідні економічні, правові та організаційні передумови. Управління комбінованою господарською діяльністю припускає чітку організацію, узгодження структури її окремих спеціалізованих одиниць і налагодження стійких зв'язків між ними. В основі організаційно-правових форм господарювання знаходяться вимоги об'єктивних факторів, але практично всяка організаційно-правова форма господарювання створюється та підтримується за допомогою суб'єктивного фактору – управління. Чим складніші та динамічніші структура та зв'язки в організаційно-господарській системі, тим більше уваги вона вимагає з боку управлінських органів.

Організаційно-господарські системи є сукупністю взаємопов'язаних основних і допоміжних виробництв, що виділяються з технологічної спеціалізації, територіального розміщення трудових ресурсів, функціональних служб. Організаційно-господарські відносини вносять необхідний порядок, регулярність, підпорядкування у побудові та взаємодії всіх цих частин. Узгодженість і ритмічність забезпечуються не тільки в масштабі підприємства, галузі, регіонів, а й всієї країни, тим самим створюючи стимули для відновлення та економічного зростання країни.

Звернемо увагу на те, що згідно з Національною стратегією доходів до 2030, схваленою Кабінетом Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1218-р, ключовими напрямками відновлення визначені: енергетична інфраструктура, розмінування, питання втраченого чи пошкодженого житла громадян, питання соціальної інфраструктури (школи, лікарні тощо), створення умов для розвитку бізнесу в Україні (кредитні та грантові програми, страхування військових ризиків тощо) [2].

Задля швидкого відновлення після завершення або припинення воєнного стану, забезпечення економічного зростання України у середньостроковій перспективі, а також для реалізації європейського курсу України необхідно досягти партнерських відносин між бізнесом і державою та покращити інвестиційний клімат з урахуванням соціального й екологічного виміру.

Між окремими ланцюгами виробництва як елементами цілісної системи завжди виникають стійкі взаємозалежності, які не можуть бути реалізовані поза організаційно-господарськими відносинами. Їх функціональне призначення складне та відповідальне. Організаційно-господарські відносини чітко зумовлюють місце працівників у корпорації, а також конкретні соціально-економічні зв'язки між ними. Тільки при дотриманні об'єктивно необхідних організаційно-господарських умов (постійна підтримка пропорційності та ритму в роботі суміжних ділянок, дотримання дисципліни праці, своєчасне забезпечення підприємств сировиною, транспортними засобами) корпорація в змозі ефективно працювати.

Як зазначалось раніше, вдосконалення організаційно-господарських відносин не є самоціллю, а стає засобом підвищення корисної економічної і соціальної віддачі від всієї економіки. Реально високий ефект організаційно-правових форм господарювання можна отримати за умовою обліку в процесі їх формування якісних зрушень у розвитку суб'єктів господарювання, зміни конкретних форм економічних і соціальних відносин, а також методів та інструментарію організаційно-господарського управління. Досвід розвинутих країн показує, що найбільш дієвий характер організаційно-господарських відносин набуває тоді, коли вони спираються на упорядковану структуру.

Організаційно-правова форма господарювання – це стійкий внутрішній взаємозв'язок суб'єктів та об'єктів управління. Він виражає об'єктивні залежності і взаємодії технологічних, економічних і соціальних елементів системи, надає їй необхідну цілісність і завершеність.

Критерієм якості організаційно-правових форм господарювання є рівень економічної та соціальної ефективності виробництва у відповідній корпорації, регіоні, галузі, економіці в цілому.

Високорозвинена ринкова економіка зумовлює постійне зростання ролі організаційно-господарських відносин, які практично пов'язують воєдино розвиток суб'єктів господарювання, господарсько-виробничих та організаційно-господарських відносин.

При цьому слід розрізняти організаційно-господарські відносини:

- 1) що сприяють формуванню та функціонуванню технологічних процесів;
- 2) що впливають на конкретні форми економічних відносин працівників корпорацій;
- 3) що розмежовують функції, обов'язки та права окремих підрозділів апарату управління.

Такий підхід дозволяє більш чітко визначити основні групи факторів, що надають вагомий вплив на розвиток організаційно-правових форм господарювання.

Реалії сьогодення в умовах війни спонукають суб'єктів господарювання до радикальних змін у порядку ведення господарської діяльності, а саме, оптимізації виробничих процесів, економії ресурсів, залучення іноземних інвестицій тощо. Водночас держава повинна створити таку нормативно-правову базу і модель регулювання господарських взаємовідносин, щоб обмежувальний спеціальний режим воєнного стану не позбавляв суб'єктів господарювання мотивації у розвитку бізнесових процесів всередині країни та підвищенні інвестиційної привабливості України та її рейтингу на міжнародному рівні, – зазначає Чупрін О.О. [3, с. 167]. Крім того, науковець продовжує, що саме адаптація правового регулювання господарської діяльності під реалії сьогодення дозволить бізнес-середовищу не лише «триматись на плаву», а й перспективно розвиватися в умовах війни. Так, після введення воєнного стану на всій території країни українське суспільство вчиться жити, а держава – виконувати свої функції в нових несприятливих умовах, відбувається переоцінка ролі українського бізнесу у підтриманні безпеки і порядку в державі. Зasadничі положення щодо порядку здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану закріплені у ст. 417 Господарського кодексу України [4].

На сьогодні прийнято низку нормативно-правових актів щодо правової регламентації господарської діяльності в умовах воєнного стану, які потребують аналізу та узагальнення. Попри наявність певних наукових досліджень спеціальних режимів господарювання, в умовах сьогодення питання особливостей здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану набуває актуальності, принаймні в аспекті конкретизації особливостей здійснення цієї діяльності та ролі суб'єктів господарювання у підтриманні безпеки і правопорядку. Воєнний стан являє собою особливий правовий режим, введення якого для сфери господарювання означає тимчасове обмеження прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, а правовий режим господарської діяльності визначається на основі Законів України «Про оборону України» [5], «Про правовий режим воєнного стану» [6], постанови Кабінету Міністрів від 18.03.2022 № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» [7] та деяких інших. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у суб'єктів господарювання можуть виникати обов'язки, пов'язані з наданням потужностей і трудових ресурсів підприємств на потреби оборони, зміною

режиму своєї роботи, проведенням інших змін щодо виробничої діяльності та умов праці відповідно до законодавства про працю; обмеженням та припиненням своєї діяльності у випадках, передбачених законом тощо [6]. Суб'єкти господарювання з відповідними видами діяльності відчули на собі певні обмеження, пов'язані, наприклад, зі встановленням комендантської години, заборонаю або обмеженнями торгівлі певними товарами тощо. Окремо слід згадати про можливість примусового відчуження майна, що передбачено Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [8] і фактично означає позбавлення суб'єкта господарювання права власності на індивідуально визначене майно за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості.

На сьогодні деякі підприємства України функціонують у повному обсязі, окрема частина функціонує не на повну потужність. Значна частина підприємства збільшили обсяги виробництва за рахунок держзамовлень та переорієнтації торгівельних мереж на товари регіональних виробників. Проте виробничі потужності підприємств у зонах, охоплених війною, скоротилися в рази або перебувають в умовах вимушеного простою [3, с. 168].

Усе це спричиняє необхідність введення суб'єктами господарювання відповідних змін в організації виробництва і в управлінні соціально-економічними процесами. Йдеться передусім про такі системоутворюючі фактори, як раціональне господарювання, структурна перебудова виробництва, підвищення конкурентоспроможності, впровадження досягнень науково-технічного прогресу.

Як зауважує Муранова Т.О., сектор підприємництва України вразливий до воєнних подій. Великий бізнес проявляє більшу стійкість, а мале та середнє підприємництво зазнає значних втрат. З початку повномасштабного вторгнення близько третини суб'єктів підприємництва припинили свою діяльність, але більшість підприємств продовжують шукати методи адаптації до нових обставин, залучають резерви для підтримки своєї життєдіяльності, проводять трансформацію чи релокацію своїх об'єктів, ресурсів, виробничих потужностей.

Атаки на енергетичну інфраструктуру продовжують руйнувати бізнес, паралізують життя підприємств, громадян та економічної системи в цілому. Сьогодні цілі, що стоять перед державою – збереження підприємницького потенціалу та його примноження, а до інструментів слід віднести формування державою стратегії і тактики реалізації програм фінансування інвестиційних проєктів у сфері енергозабезпечення, реалізації кредитних, грантових державних механізмів тощо [9].

У цьому напрямі слід відзначити нещодавно прийнятий програмний документ – План пріоритетних дій Уряду на 2024 рік, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 р. № 137-р, де у розділі «Стійка економіка» передбачається низка заходів, серед яких зокрема, розроблення та подання Кабінетові Міністрів України законопроєкту щодо створення стимулів для інвестицій; законопроєкту про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції господарської діяльності; подання Кабінетові Міністрів України за встановленою формою пропозиції про приєднання до рекомендації Ради ОЕСР щодо політики стосовно малих та

середніх підприємств та підприємництва; забезпечення виконання програми надання мікрогрантів/грантів на створення або розвиток власного бізнесу, у тому числі грантів для ветеранів тощо [10].

Дієвість процесу управління всередині компанії чимало залежить від якості його власної організації. Основу її складає постійне поглиблення диверсифікації управлінської праці, узгодження її та автоматизації праці керівників організаційно-господарських структур. Це зі свого боку припускає чітку регламентацію: хто, що повинен робити, як і за що відповідати, також високу виконавчу дисципліну.

Найбільші результати від застосування організаційно-господарської регламентації можуть бути отримані в тому випадку, якщо визначені в комплексі:

функції, права та обов'язки як органу управління в цілому, так і кожного його підрозділу, а також окремих посадових осіб;

зміст процесу їх діяльності;

організаційно-правові форми господарювання, в яких вона здійснюється;

засоби впливу на працівників, які забезпечують своєчасне та високоякісне виконання конкретних функцій.

Інакше процес управління, спрямований на досягнення неузгоджених між собою цілей, неминуче буде супроводжуватись економічними втратами.

Різні функції управління виконуються у їх взаємозв'язку та взаємозалежності, створюючи складну багатоконтурну систему. Тому для отримання ефективних результатів необхідна увага щодо їх визначення. У вирішенні цього завдання значну допомогу можуть надати типові моделі функцій, що групуються з таким розрахунком, щоб забезпечувалася задана послідовність операцій та управлінських процедур. При цьому рекомендується відтворення в моделі всіх основних операцій, що виконуються цим підрозділом.

Розвиваючи окреслену думку, слід зазначити погляди економістів Копчака Ю.С., Матвєєва М.Е., Пугачова В.М. про підвищену увагу до налагодження таких прерогатив управління у воєнний час, як ретельна навігація в умовах численних змін, висока адаптивність, потреба передбачення і стратегічного планування. Так, учені зазначають, що управління у воєнний час вимагає унікального набору навичок і підходів, які відрізняються від звичайного антикризового менеджменту. Здатність швидко приймати рішення, адаптуватися до мінливих обставин і підтримувати прозорі канали комунікації з командою є вирішальними для успіху. Хоча універсального рішення немає, дотримання основоположних принципів дозволяє керівникам орієнтуватися в умовах війни та спрямовувати свої організації до стійкості та успіху. Завдання включають управління перебоями, спричиненими зовнішніми факторами. Водночас управління перервами у виробництві вимагає розробки планів дій у надзвичайних ситуаціях для забезпечення безперервності роботи. Організаційні структури можуть потребувати реформування у бік більш гнучких моделей, для швидкого реагування на виклики. Чіткі математичні моделі можуть забезпечити прийняття рішень на основі даних, підвищуючи швидкість і точність. Зрештою, керівництво повинно передбачати потенційні проблеми, розробляючи стратегії пом'якшення наслідків для підтримки операційної стабільності [11].

У кожній організаційно-господарюючій системі реалізуються загальні функції, що виражають конкретні види управлінської діяльності. Важливе значення має розмежування конкретних функцій управління на дві відносно самостійні групи: виробничо-технологічні та соціально-економічні. Кожна з них здійснюється спеціалізованими підрозділами, адже методи цілеспрямованого впливу на розвиток суб'єктів господарювання та конкретних форм організаційно-господарських правовідносин мають свої особливості.

Характер диверсифікації управлінської праці припускає відому гнучкість організаційно-правових форм господарювання, адаптивність бізнес-процесів підприємства, їх здатність до пристосування відповідно до об'єктивних змін та умов виробництва. Усе це в сукупності формує безпекову основу управління організаційно-господарюючої системи як в умовах війни, так і створює перспективу повоєнної відбудови економіки держави в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Матеріали VII щорічної дослідницької конференції НБУ та НБП «Економічна політика під час війни та у період післявоєнної відбудови» (Краків, 22–23 червня 2023 р.). URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pyat-osnovnih-visnovkiv-pro-ekonomichnu-politiku-pid-chas-viyni-ta-v-period-pislyavoyennoyi-vidbudovi-pidsumki-vii-schorichnoyi-doslidnitskoyi-konferentsiyi-nbu-ta-nbp> (дата звернення: 01.11.2023).
2. Національна стратегія доходів до 2030: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1218-р. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf (дата звернення: 01.01.2024).
3. Чупрін О.О. Особливості господарювання в умовах воєнного часу: законодавство та правозастосовна діяльність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 167–169.
4. Господарський кодекс України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2003. № 18–22. Ст. 44.
5. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
7. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 № 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-p#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
8. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
9. Муранова Т.О. Вітчизняне підприємництво в умовах воєнного стану: основні тенденції та методи підтримки Економіка та суспільство. 2023. № 47. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2144/2073> (дата звернення: 01.01.2024).
10. План пріоритетних дій Уряду на 2024 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 р. № 137-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2024-rik-137r-160224> (дата звернення: 01.04.2024).
11. Копчак Ю.С., Матвеев М.Е., Пугачов В.М. Трансформація сучасного менеджменту в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 51. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2480/2399> (дата звернення: 01.01.2024).

REFERENCES

1. «Ekonomichna polityka pid chas viiny ta u period pisliavoiennoi vidbudovy». “Materials of the VII Annual Research Conference of the National Bank of Ukraine and the National Bank of Ukraine ‘Economic Policy during the War and in the Post-War Reconstruction Period’” (Krakow, June 22-23, 2023). URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pyat-osnovnih-visnovkiv-pro-ekonomichnu-politiku-pid-chas-viyni-ta-v-period-pislyavoyennoyi-vidbudovi-pidsumki-vii-schorichnoyi-doslidnitskoyi-konferentsiyi-nbu-ta-nbp> (Date of Application: 01.11.2023) [in Ukrainian].
2. Natsionalna stratehiia dokhodiv do 2030. “National income strategy until 2030”: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 27, 2023 No. 1218. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf (Date of Application: 01.01.2024) [in Ukrainian].
3. Chuprin, O.O. (2023). Osoblyvosti hospodariuvannia v umovakh voiennoho chasu: zakonodavstvo ta pravozastosovna diialnist. “Peculiarities of management in wartime conditions: legislation and law enforcement activities”. *Juridical Scientific Jurnal*. No. 12. P. 167–169 [in Ukrainian].
4. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. “Economic Code of Ukraine”. *Information of the Verkhovna Rada* (VVR). 2003. No. 18–22. Art. 44 [in Ukrainian].
5. Pro oboronu Ukrainy. “On the defense of Ukraine”: Law of Ukraine dated December 6, 1991 No. 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (Date of Application: 01.04.2023) [in Ukrainian].
6. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu. “On the legal regime of martial law”: Law of Ukraine dated May 12, 2015 No. 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (Date of Application: 01.04.2023) [in Ukrainian].
7. Deiaki pytannia zabezpechennia provadzhennia hospodarskoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu. “Some issues of ensuring the conduct of economic activity in the conditions of martial law”: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 18, 2022 No. 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-n#Text> (Date of Application: 01.04.2023) [in Ukrainian].
8. Pro peredachu, prymusove vidchuzhennia abo vyluchennia mayna v umovakh pravovoho rezhymu voyennoho chy nadzvychaynoho stanu “On the transfer, forced alienation or confiscation of property under the legal regime of martial law or state of emergency”: Law of Ukraine dated May 17, 2012 No. 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (Date of Application: 01.04.2023) [in Ukrainian].
9. Muranova, T.O. (2023). Vitchyzniane pidpriemnytstvo v umovakh voiennoho stanu: osnovni tendentsii ta metody pidtrymky. “Domestic entrepreneurship under martial law: main trends and methods of support”. *Economy and society*. No. 47. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2144/2073> (Date of Application: 01.01.2024) [in Ukrainian].
10. Plan priorityetnykh dii Uriadu na 2024 rik. “The Government’s priority action plan for 2024”: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 16, 2024 No. 137-p. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorityetnykh-dii-uriadu-na-2024-rik-137r-160224> (Date of Application: 01.04.2024) [in Ukrainian].
11. Kopchak, YU.S., Matveiev, M.E. and Puhachev, V.M. (2023). “Transformation of modern management in conditions of war”. *Economy and Society*. No. 51. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2480/2399> (Date of Application: 01.01.2024) [in Ukrainian].

Hrushchenko Olena,

Candidate of Economical Sciences, Associate Professor, Docent at the Department
of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8167-0214

Bulychev Andrii,

Candidate of Juridical Sciences, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2734-7066

Bulycheva Nataliia,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Docent at the Department
of the Private Law of the Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7902-6646

Riabyi Serhii,

Candidate of Juridical Sciences, Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Department, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7854-4193

OBJECTIVE BASES OF FORMING AND IMPROVING ORGANISATIONAL AND ECONOMIC RELATIONS IN MANAGING UKRAINE'S ECONOMIC RECOVERY AFTER THE TERMINATION OR CESSATION OF MARTIAL LAW

This article analyzes the theoretical aspects of the formation of an effective management system for the recovery of the economy of Ukraine after the end or termination of martial law; the scientific and theoretical foundations of the improvement of organizational and economic legal relations are substantiated; the fundamental prerequisites and the prevailing state of economic management processes within a specific socio-historical context are delineated. The article summarizes measures to improve the management of organizational and economic systems both in the war and in the period of post-war economic reconstruction.

In addition, the article emphasizes that general functions expressing specific types of management activities are implemented in each organizational and management system. It is important to consider dividing specific management functions into two relatively independent groups: production-technological and socio-economic. Each of them is carried out by specialized divisions, as the methods of purposeful influence on the development of business entities and specific forms of organizational and economic legal relations have their own characteristics.

The nature of the diversification of managerial work implies the known flexibility of organizational and legal forms of management, the adaptability of the enterprise's business processes, their ability to adapt to objective changes and production conditions. The aforementioned factors collectively constitute the foundation of security management within the organisational and economic system, both in wartime and in the context of post-war reconstruction of the state's economy as a whole. However, scholars have observed that the

demands of wartime management require a distinctive set of skills and approaches that differ from those required in conventional crisis management. The ability to make prompt decisions, adapt to changing circumstances, and maintain transparent communication channels with the team is of critical importance for success. While there is no single solution that can be universally applied, adherence to fundamental principles allows leaders to navigate the war and steer their organisations towards resilience and success.

Keywords: organizational and economic legal relations, management, organizational and legal forms of management, organizational and economic systems, martial law.

Отримано 03.04.2024

Кожухар Оксана Володимирівна,кандидат юридичних наук, заступник начальника
відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-2234-781X**ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
НА РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ**

У статті висвітлюється вплив глобалізації на розвиток права, зокрема на правову культуру. Досліджується співвідношення процесів глобалізації та зближення національних правових систем, правових культур суспільства. Доводиться, що одним із найдієвіших чинників, від якого залежить розвиток України як правової, демократичної та соціальної держави, є правова культура і правосвідомість її громадян. Зазначається, що правова культура охоплює правові цінності, визначає рівень демократії та законності, регулює суспільні відносини, а крім того, вона є невід'ємним елементом механізму реалізації конституційних прав громадян.

Ключові слова: глобалізація, правова культура, правова держава, права людини.

Динамічні процеси інформаційних технологій, діджиталізації, прискорення процесу всесвітньої політичної, економічної інтеграції привело до процесу, який охоплює ці інтеграційні процеси – до глобалізації.

Проблемам впливу глобалізації на розвиток права у вітчизняній науці присвячено праці таких науковців, як В. Погорілко, В. Костицький, А. Барсуков, І. Яковюк, Л. Удовика, О. Радишевська, О. Рогова, Т. Чубко, Б. Кормич, М. Хаустова та ін. *Мета* нашої статті – висвітлити вплив процесів глобалізації на розвиток правової культури.

Слід сказати, що поняття глобалізації не є чимось абсолютно новим. Так, ще у Давній Греції з'явилися перші теорії світової держави і права у вигляді перших ідей космополітизму («космополіт» – це «громадянин світу»). Ще з моменту створення організованих форм співдружності люди усвідомлювали, що створити цивілізоване суспільство можна тільки спільними зусиллями, що дозволить максимально задовольняти свої потреби та забезпечувати всіх. Ці ідеї з часом трансформувалися та видозмінювалися. Якщо звернутись до XVIII-XIX ст. (І. Кант, Ж.-Ж. Руссо та ін.), то з досягненням вічного миру на шляхах затвердження і дотримання всіма державами загального для всіх міжнародного правопорядку, що забороняє війни, пов'язували перспективи державно-правової універсалізації. У такому контексті Кант висунув концепцію поступового формування всесвітньої конфедерації республік (держав з правовим строєм) як шлях до загального правового строю і вічного миру на землі [1].

Пізніше, у XX ст. ідеї всесвітнього порядку та миру набули практичного вираження у вигляді міжнародних організацій: Ліга націй, а після Другої світової війни – ООН. У сучасних умовах тенденції інтеграції проявляються у спробах побороти національні та державні кордони; потоках товару, кредитів, інвестицій, послуг від однієї держави, регіону в іншу; обміну технологіями [1].

© Kozhykhar Oksana, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).5](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).5)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

Термін «глобалізація» з'явився у 60-х роках XX століття, вживався він здебільшого для визначення процесу своєрідного розмивання кордонів між державами при формуванні єдиного глобального ринку, результатами чого стає формування єдиної економічної зони. Сьогодні глобалізація розглядається як багатовимірний складний комплекс різних процесів, які включають інтенсифікацію міждержавних економічних, політичних, соціальних, культурних зв'язків, трансформацію світової економіки і формування глобальних ринків тощо [2].

«Глобалізація» – це термін, який останнім часом набув широкого використання в юридичній лексиці в усьому світі. Наявні різні уявлення про поняття, які позначаються цим словом. Зокрема, глобалізація – це об'єктивне явище сучасності, що розвивається та функціонує за власними законами, відображає зростаючі взаємозв'язки між людьми, загальні тенденції еволюції людства. У юридичній літературі та нормативних актах як міжнародного рівня, так і національного, немає єдиного, універсального визначення поняття «глобалізація». У юридичній енциклопедичній літературі під глобалізацією розуміється загальносвітовий соціальний процес, що включає потоки ідей, капіталів, товарів, науково-технічних досягнень, політичних норм і стандартів, законодавства, котрі зумовлюють розвиток світу як цілісної економічної, міжнародно-правової, політичної, соціокультурної суперсистеми. І глобалізація розглядається як об'єктивний процес, породжений інтернаціоналізацією життя країн і народів. Вона зумовлює такий рівень єдності людства, за якого, з одного боку, існування й успішний розвиток кожної країни, народу перебуває в залежності від стану та трансформації світу в цілому, а з іншого – успіх у розв'язанні проблем людства залежить від ситуації в кожній країні, узгодженості дій усіх країн і народів світу [3].

В інших наукових джерелах глобалізація інтерпретується як складний, багатоаспектний, багаторівневий, об'єктивний системний процес, що торкається всіх сторін життя соціуму і його членів, держави, світового співтовариства та їх інститутів і має своїх прихильників (які здатні виступати суб'єктами чи провідниками глобалізації) та критиків (антиглобалістів) [4].

Загалом під глобалізацією вчені розглядають макромасштабний, багатоплановий і внутрішньо суперечливий процес нарощування загального в елементах світових соціальної, економічної, правової та інших систем [5]. Глобалізацію зараховують до процесу, що охоплює всі держави в напрямі наближення різних правових систем, їх взаємодії та взаємопроникнення. На фоні цього поняття категорія «правове життя» стосується не окремого суспільства, взятого в межах конкретної держави, а всієї сукупності правових систем світу [4]. Глобалізація виражається також у взаємопроникненні, взаємовпливі культур, цивілізацій, посиленні стандартизації способу життя, свідомості й поведінки людей [6]. Незалежно від підходу до розуміння глобалізації німецький філософ О. Гьоффе в широкому розумінні цього слова стверджував, що «глобалізація – це зростання й ущільнення мережі світових соціальних взаємин». Учений уважав, що «сучасна глобалізація є тільки тенденцією, а не остаточним результатом» [7]. Отже, незважаючи на широке використання поняття «глобалізація», будь-якого єдиного його визначення не вироблено. Деякі науковці визначають глобалізацію як системну, багатоаспектну та ба-

гаторівневу інтеграцію державно-правових, фінансово-економічних і суспільно-політичних інститутів, ідей, принципів, зв'язків, морально-політичних та інших цінностей, різноманітних відносин, що існують у сучасному світі [8], інші під глобалізацією розуміють складний, багатогранний комплекс різних процесів, включаючи інтенсифікацію міждержавних економічних, політичних, соціальних і культурних зв'язків, трансформацію світової економіки та формування глобальних ринків, широке поширення західної системи ринків, ліберально-демократичних цінностей та одночасне їх несприйняття [8].

Глобалізація остаточно трансформує увесь світ, відбувається еволюція суспільних відносин, що докорінно змінює форми управління соціальними відносинами та світовий порядок у цілому. Основна мета діяльності міжнародного співтовариства в умовах глобалізаційних процесів полягає в максимальному використанні переваг глобалізації, зводячи нанівець її негативні наслідки. Водночас досить істотним є те, що глобалізація – це процес, який сприяє розширенню можливостей самореалізації людини й держави, котрі мають знайти адекватне відображення у правовій системі, насамперед, правах та свободах людини і громадянина.

Глобалізація є історичним процесом, який розвивається протягом століть і ще досі не завершився. Яскравим її прикладом є об'єднання європейських держав та створення впливових міждержавних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз, Рада Європи. Україна проголосила стратегічним напрямом свого розвитку входження до європейського простору.

У 1995 році Україна набула членства у Раді Європи і планує здобути статус асоційованого члена Європейського Союзу. Важливим напрямом правової інтеграції України до ЄС є адаптація законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення прав людини. Така адаптація передбачає зближення із сучасною європейською системою права; вона передбачає реформування правової системи України, поступово приведення її у відповідність до європейських стандартів [2].

Правова система – основа держави, яка складається із комплексу взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, які призначені для регулювання суспільних відносин. З одного боку, правова система упорядковує суспільні процеси, а з іншого – формується і розвивається під впливом цих процесів.

Важливу роль в упорядковуванні і забезпеченні управління глобалізаційними процесами в правовій системі відіграє її нормативний компонент, зокрема сукупність правових норм і принципів, об'єднаних в інститути і галузі права, а також сукупність їх джерел (форм), насамперед це система нормативно-правових актів. Законодавство відіграє важливу роль у правовій системі, забезпечуючи узгоджену взаємодію всіх її компонентів – правосвідомості і правової культури, правотворчості і реалізації права, правових відносин і суб'єктів права тощо.

Розвиток цивілізації – це зміна різних періодів процесів та етапів, які зумовлені історичним розвитком людства, і відповідних цим процесам правових норм, форм і процедур їх юридичного вираження, упорядкування й закріплення. Серйозний вплив здійснюють глобалізаційні процеси у межах національних правових систем і на таку

важливу сферу суспільного життя, як правосвідомість і правова культура. Функціонування правової системи залежить від соціальних чинників, що відображають духовну сферу суспільного життя: релігії, традицій, культури, а також від чинників, що формують матеріальну сферу життя, інтересів і потреб різних складових соціальної структури суспільства (класів, прошарків і груп населення, індивідів). Вплив глобалізаційних процесів на національну правову культуру, як складову національної правової системи, яка розглядається як феномен, що формується в межах відповідних культурно-цивілізаційних та правових традицій, є неоднозначним. Справа в тому, що вплив глобалізації на цю сферу є не настільки інтенсивним, як на інші компоненти національної правової системи, й здійснюється, насамперед через вплив на правову ідеологію – сукупність основоположних принципів, які визначають специфіку функціонування національної правової системи. Разом з правовою ідеологією, надзвичайно важливим фактором, який формує національну правову культуру, виступає правова психологія, що відображає масову правосвідомість. Правова ідеологія і правова психологія, як найбільш стійкі компоненти національної правової системи, виступають основою формування національних правових культур і забезпечують її самобутність. Правова система – це складне явище, до структури якого входить низка феноменів, що відображають правове життя кожного суспільства. Сприяючи удосконаленню й зміцненню одних компонентів структури правової системи, глобалізаційні процеси можуть здійснити згубний вплив на інші складові цієї системи, першочергово – на національну правову культуру. Відомо, що право є нормативним віддзеркаленням політичних, ідеологічних, культурних, духовних, економічних та інших особливостей суспільства. Правові системи як явища, що формуються й функціонують у межах різних цивілізацій, відображають особливості, які лежать в їх основі.

Глобалізаційні проекти не повинні перетворюватися на нав'язування інших стандартів, зокрема у сфері національної правової культури. Вони будуть успішними тільки у разі урахування національних особливостей суспільства, зокрема у сфері культури взагалі і правової культури суспільства зокрема [3].

Більшість процесів, що відбуваються у світі, в найкоротший термін стають транснаціональними, загальними, надетнічними, глобальними. Глобалізація перетворилася в найпотужнішу та найвпливовішу економічну, технологічну, правову, політичну, інформаційно-культурну реалію, що принципово змінює міжнаціональні, міжконфесійні, міжкультурні зв'язки, по-новому організовує життєвий світ людства загалом і кожної людини зокрема [4].

Процес впливу глобалізації на правову систему в найбільш широкому загальнотеоретичному й методологічному плані відрізняється різнобічністю та системністю. Під впливом глобалізації відбуваються суттєві зміни у правовій системі та всіх її підсистемах, вони торкаються більшою чи меншою мірою всіх її елементів (статичних і динамічних), ускладнюються та загострюються внутрішні суперечності правової системи, які виступають джерелом її розвитку, і зовнішні, що ускладнюють її функціонування. Вплив глобалізації на правову систему постає як об'єктивний, незворотній процес стрімкого й нерівномірного посилення взаємодії і взаємозалежності структурних елементів правової системи між собою [4].

Процес зближення національних правових систем у сучасних умовах передбачає розробку загальної державної політики правового розвитку; здійснення певних заходів щодо подолання правових відмінностей; вживання заходів з вироблення загальних спільних юридичних правил. У свою чергу кожна з цих дій передбачає низку більш конкретних і послідовних дій, пов'язаних між собою [8].

Одним із найдієвіших чинників, від якого залежить розвиток України як правової, демократичної та соціальної держави, є правова культура і правосвідомість її громадян.

Правова культура охоплює правові цінності, визначає рівень демократії та законності, регулює суспільні відносини. Крім того, вона є невід'ємним елементом механізму реалізації конституційних прав громадян. Створені народом моральні цінності безпосередньо впливають і на правову культуру [9].

Правова культура об'єднує в собі здобутки людства в галузі права. До них насамперед належить реальне значення права в задоволенні потреб суб'єктів права. Головні цінності права, що є стрижнем правової культури, закладені в його регулятивній, охоронній та захисній функціях. Правова культура засвоюється особою шляхом набуття знань про право, про свої права, свободи, обов'язки, способи та методи їх захисту та гарантії для особи її недоторканності, недоторканності її сім'ї та власності [9].

Правова культура, як і взагалі культура, яку опанувала людина, проявляється не лише в знаннях особи, а передусім – у її діях. Знання права і вміння правильно ним користуватися свідчать про високий культурний рівень людини. Лише при поверховому ознайомленні з правом здається, що це досить просте суспільне явище. Більш ґрунтовне вивчення показує складність права та його визначальне значення в повсякденному житті людини.

Знання права розкриває можливості доцільного і розумного використання правових цінностей для реалізації власних інтересів, задоволення потреб, що виникають у повсякденному житті людини. Знання права створює умови для активної соціальної, політичної, правової діяльності людини, що особливо важливо в умовах сучасного державотворення та створення цивілізованого правопорядку в Україні [9].

Правова культура суспільства – це різновид загальної культури, який становить систему цінностей, що досягнуті людством у галузі права і стосується правової реальності даного суспільства [10].

Правова культура – зумовлене соціальним, моральним, духовним, політичним та економічним устроєм якісне становище правового життя суспільства, яке характеризується високим рівнем правових знань, переконань, навичок і дій громадян у соціальній спільноті, якістю законодавства, рівнем правосвідомості громадян, станом гарантованості та захищеності їх прав і свобод, здатністю громадян до свідомого та законного використання своїх прав і свобод, без обмежень прав і свобод інших людей [10].

Серед правових цінностей – активність суб'єктів права у правовій сфері, добровільність виконання вимог правових норм, реальність прав і свобод громадян, ефективність правового регулювання, якісні закони, досконала юридична техніка, розвинута правова наука, юридична освіта, ефективна юридична практика, стабільний правопорядок. Систему цінностей в галузі права, що існують в реальному функціонуванні в суспільстві,

називають правовою реальністю, яка у структурному відношенні збігається з поняттям «правова система» [10].

Кожне суспільство виробляє свою модель правової культури. Структура правової культури суспільства включає:

1) культуру свідомості та правосвідомості – високий (некризовий) цикл соціальної активності правосвідомості, що містить оцінку закону з позицій справедливості, прав людини;

2) культуру правової поведінки – правову активність громадян, яка виражається в правомірній поведінці;

3) культуру юридичної практики – ефективну діяльність законодавчих, судових, правозастосовних, правоохоронних органів.

До правової культури належать: правові знання, в тому числі знання конкретних норм права; дані про державний устрій, призначення держави, політичну систему суспільства; престиж юридичної професії, авторитет і ступінь розвитку юридичної науки; участь громадян в управлінні державою, стан законності й правопорядку; форми й методи правового регулювання, якості роботи правоохоронних органів.

Функції правової культури – це основні напрями досягнення правових цінностей – вітчизняних і світових.

Основними функціями правової культури є:

1) пізнавальна – засвоєння правової спадщини минулого сьогодення — вітчизняної та іноземної;

2) регулятивна – забезпечення ефективного функціонування всіх елементів правової системи і створення непохитного правопорядку;

3) нормативно-аксеологічна – оцінка поведінки особи, рівня розвитку законодавства, стану законності і правопорядку відповідно до норм права держави і міжнародних стандартів [10].

Показником правового прогресу є високий рівень правової культури. Рівень розвитку правової реальності як особливої системної якості і є правовою культурою. Правова культура в кожен даний момент «присутня» у кожній правовій реальності, не збігається з нею цілком, але наявна в ній як складова, яка виступає у вигляді показника (характеристики) рівня розвитку цієї реальності [10].

Правова культура конкретного суспільства не може успішно розвиватися без залучення до інших правових культур, оскільки характеризується співвідношенням загальнолюдського і національного. Загальнолюдське і національне забезпечують соціальну суть культури в цілому.

Правова культура суспільства є складовою частиною і найважливішою передумовою існування демократичної правової держави [11].

Крім того, глобалізація впливає не тільки на зовнішні аспекти дії права, характер відносин, що існують між різними правовими системами, а й на внутрішній зміст права, форми його організації та вияву. Під впливом глобалізаційних процесів проходять внутрішні зміни в праві [5]. Отже, вплив глобалізації на розвиток права є різнобічним. Позитивний вплив глобалізації простежується в тому, що поступово зникають право-

культурні відмінності, в уніфікації та універсалізації права, його гуманізації й гармонізації, прискоренні й оновленні процесів правового розвитку, запозиченні міжнародного досвіду та застосуванні міжнародних принципів права, внутрішньому наповненні права суспільними цінностями тощо. Крім того, отримали міжнародне визнання, гарантування й захист такі найважливіші інститути права, як права і свободи людини. Негативний же бік впливу глобалізації на право виражається в різкому збільшенні кількості нормативно-правових актів, знищенні культурної самобутності, неповторності, унікальності конкретного суспільства, його правових цінностей і традицій. Отже, глобалізаційні процеси зумовлюють не тільки правовий прогрес, а й певною мірою сприяють виникненню регресивних змін у праві, зумовлених необережним і непоміркованим зближенням національних правових систем [5].

Таким чином, можна дійти висновку, що глобалізаційні процеси мають, безумовно, величезний вплив на національні правові системи, правову культуру та правосвідомість. Проте, першочерговим завданням не тільки в межах національного права, а й у міжнародному праві є збереження самобутності національної правової культури в умовах глобалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чубко Т. П. Глобалізація: поняття, вплив на сучасні державу і право. *Форум права*. 2010. № 1. С. 396–405.
2. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 304 с.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 6: Т–Я. 2004. 768 с.
4. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: монографія. Харків: Право, 2011. 552 с.
5. Сторожук Д. А. Вплив глобалізаційних процесів на правовий прогрес: антропологічні та аксіологічні передумови. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. С. 231–236.
6. Костицький В. В. Економічний патріотизм як складова національної ідеї в умовах глобалізації. *Право України*. 2006. № 12. С. 3–8.
7. Теорія держави та права: навч. посіб. / [С. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
8. Юридична компаративістика. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/legal_comparativistics/nm/lec5.html (дата звернення: 02.10.2023).
9. Поняття і види правової свідомості та правової культури. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9284/> (дата звернення: 02.10.2023).
10. Правова культура. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0 (дата звернення: 02.10.2023).
11. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.

REFERENCES

1. Chubko, T.P. (2010). Hlobalizatsiia: poniattia, vplyv na suchasni derzhavu i pravo. "Globalization: concept, influence on modern state and law". *Law Forum*. No. 1. P. 396–405 [in Ukrainian].
2. Luts, L.A. (2003). Yevropeiski mizhderzhavni pravovi systemy ta problemy intehratsii z nymy pravovoi systemy Ukrainy (teoretychni aspekty). "European interstate legal systems and problems of integration with them of the legal system of Ukraine (theoretical aspects)": monograph. K.: V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine. 304 p. [in Ukrainian].
3. Yurydychna entsyklopediia. "Legal encyclopedia": in 6 volumes / edited by: Yu.S. Shemshuchenko (chief editor) and others. K.: Ukrainian Encyclopedia, 1998. Vol. 6: T–Ya. 2004. 768 p. [in Ukrainian].
4. Udovyka, L.H. (2011). Transformatsiia pravovoi systemy v umovakh hlobalizatsii: antropologichnyi vymir. "Transformation of the legal system in the conditions of globalization: anthropological dimension": monograph. Kh.: Pravo. 552 p. [in Ukrainian].
5. Storozhuk, D.A. (2019). Vplyv hlobalizatsiynykh protsesiv na pravovyi prohres: antropologichni ta aksiologichni peredumovy. "Impact of globalization processes on legal progress: anthropological and axiological prerequisites". *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. P. 231–236 [in Ukrainian].
6. Kostytskyi, V.V. (2006). Ekonomichniy patriotyzm yak skladova natsionalnoi idei v umovakh hlobalizatsii. "Economic patriotism as a component of the national idea in the conditions of globalization". *Law of Ukraine*. No. 12. P. 3–8 [in Ukrainian].
7. "Theory of the state and law": educational manual / [Ye.V. Biloziorov, V.P. Vlasenko, O.B. Horova and others]; in gen. ed. S.D. Husarieva, O.D. Tikhomirova. K.: NASS, Education of Ukraine, 2017. 320p. [in Ukrainian].
8. Yurydychna komparatyvistyka. "Legal comparative studies." URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/legal_comparativistics/nm/lec5.html (Date of Application: 02.10.2023) [in Ukrainian].
9. Poniattia i vydy pravovoi svidomosti ta pravovoi kultury. "Concepts and types of legal consciousness and legal culture". URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9284/> (Date of Application: 02.10.2023) [in Ukrainian].
10. Pravova kultura. "Legal culture". Wikipedia. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0 (Date of Application: 02.10.2023) [in Ukrainian].
11. Krestovska, N.M., Matvieieva, L.H. (2008). Teoriia derzhavy i prava: Elementarnyi kurs. "Theory of the state and law: Elementary course". Second edition. Kh.: «Odissei» LLC. 432 p. [in Ukrainian].

UDC 340

Kozhykhar Oksana,Candidate of Juridical Sciences, Co-Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-2234-781X**THE IMPACT OF GLOBALIZATION PROCESSES ON THE
DEVELOPMENT OF LEGAL CULTURE**

The article highlights the impact of globalization on the development of law, in particular on legal culture. The author analyzes the correlation between the processes of globalization

© Kozhykhar Oksana, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).5](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).5)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

and the convergence of national legal systems and legal cultures of society. According to the author, one of the most effective factors influencing the development of Ukraine as a legal, democratic and social state is the legal culture and legal awareness of its citizens.

The article defines legal culture as a type of general culture that constitutes a system of values achieved by humanity in the field of law and relates to the legal reality of a given society. It is observed that legal culture is a qualitative state of legal life within society, shaped by the social, moral, spiritual, political, and economic system. This system is characterized by a high level of legal knowledge, beliefs, skills, and actions among citizens within the social community. Additionally, it encompasses the quality of legislation, the level of legal awareness among citizens, the state of guarantee and protection of their rights and freedoms, and the ability of citizens to exercise their rights and freedoms in a conscious and legal manner without infringing upon the rights and freedoms of others.

The legal values include the activity of legal entities in the legal sphere, voluntary compliance with legal requirements, the reality of citizens' rights and freedoms, the effectiveness of legal regulation, high-quality laws, perfect legal technique, developed legal science, legal education, effective legal practice, and stable law and order. The system of values in the field of law that is reflected in the actual functioning of society is called legal reality. This concept is structurally aligned with the concept of "legal system".

It might be said that every society develops its own model of the legal culture, which includes: the culture of consciousness and legal awareness; the culture of legal behavior, which encompasses the legal activities of its citizens; and the culture of legal practice, which is the effective activity of legislative, judicial and law enforcement agencies.

In order to understand the concept of legal culture, it is necessary to consider a number of factors. These include knowledge of specific legal norms, data on state systems and the purpose of the state in question, as well as the political system of the society in question. It is also important to consider the prestige of the legal profession, the authority and degree of development of legal science, and the participation of citizens in the state governance system, as well as the state of law and order. Finally, it would be beneficial to consider the forms and methods of legal regulation, as well as the quality of law enforcement. High level of legal culture is an indicator of legal progress.

It is worth noting that legal culture encompasses legal values, influences the level of democracy and legality, regulates social relations, and is also an integral element of the mechanism for exercising constitutional rights of citizens.

Keywords: globalization, legal culture, legal state, human rights.

Отримано 26.03.2024

Користін Олександр Євгенійович,доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-9056-5475**Кардашевський Юрій Романович,**доктор філософії у галузі права, докторант Одеського державного
університету внутрішніх справ, м. Одеса, Україна,
ORCID ID 0009-0009-8940-6384

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ФІЛОСОФІЇ ІЛР У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

У статті акцентовано увагу на сучасних питаннях реформування правоохоронної діяльності на основі впровадження нової моделі Intelligence-led Policing (ILP) – поліцейська діяльність, керована аналітичною розвідкою. Описано процеси становлення ІЛР у Великій Британії, які супроводжувалися розробленням і законодавчим закріпленням Національної розвідувальної моделі (National Intelligence Model – NIM). Зазначено, що NIM є прямим еволюційним продуктом і концептуальним відображенням ІЛР. Водночас зародком ІЛР була Кентська поліцейська модель (КРМ), яку запроваджено у 1993 році як відхід від традиційних методів поліцейської діяльності. Однак Кентська модель не включала стратегічного елементу та майже повністю зосереджувалася на чотирьох видах злочинів: пограбування, автозлочинність, крадіжки зі зломом і наркотики.

Ключові слова: поліцейська діяльність, аналітична розвідка, поліцейська діяльність, керована аналітичною розвідкою, ІЛР, Національна розвідувальна модель, NIM.

Важливими акцентами імплементації моделі правоохоронної діяльності, керованої аналітичною розвідкою (Intelligence-led Policing – ILP), є розуміння її не лише як певної процедури аналітичного процесу [1; 2], а системне та комплексне сприйняття її як нової філософії правоохоронного менеджменту, що об'єктивно займатиме важливе місце у реформуванні правоохоронної діяльності в Україні [3; 4]. У Великій Британії процес розбудови ІЛР супроводжувався розробленням і законодавчим закріпленням Національної розвідувальної моделі (National Intelligence Model – NIM). Саме тому процеси успішної імплементації об'єктивно передбачають вивчення зарубіжного досвіду, зокрема Великої Британії, із урахуванням проблемних питань імплементації NIM, визначення усього комплексу завдань і пріоритетів щодо подальшого реформування правоохоронної системи.

Метою статті є огляд процесів становлення нової моделі поліцейської діяльності на основі впровадження Національної розвідувальної моделі (NIM) у Великій Британії й аналіз окремих організаційних і сутнісних складових.

Правоохоронна практика передбачає широке застосування різноманітних процесів протидії злочинності, ключовою ланкою яких є робота аналітиків правоохоронних органів, про що зазначають у своїх публікаціях зарубіжні вчені та фахівці, зокрема Коуп [5], Реткліфф [6], Хітон [7], Петерсон [8], Магуайр та Джон [9]. Водночас збір та використання розвідувальної інформації не є новою концепцією. У розвинених правоохоронних системах аналітична розвідка має свої специфічні особливості, розуміння яких і формує методологічні засади впровадження в Україні. У Великій Британії ІЛР модель реалізовувалась на основі законодавчого закріплення Національної розвідувальної моделі (National Intelligence Model – NIM).

Національна розвідувальна модель у Великій Британії, започаткована у 1999 році, розроблена на замовлення Асоціації керівників поліції (Association of Chief Police Officers – ACPO) [10, с.154] і сформульована в межах Національної служби кримінальної розвідки (National Criminal intelligence Service – NCIS). Її співавтори – відомі фахівці Флуд (Flood) і Гаспар (Gaspar) [11, с. 51], які були озброєні, по-перше, ідеєю ІЛР, а по-друге, досвідом вже наявної поліцейської моделі графства Кент (Kent Policing Model – KPM). NIM стала результатом просування відповідної поліцейської практики, яку у поліції графства Кент відстоював начальник поліції Кенту Девід Філліпс, спочатку в ACPO, а потім у Міністерстві внутрішніх справ (Home Office) як систему забезпечення правопорядку на рівні центрального уряду.

Поштовхом до оновлення національного підходу в організації правопорядку у Великій Британії та появі NIM була попередня робота поліції у 1990-ті роки, зокрема щодо впровадження та вдосконалення проактивних методів боротьби зі злочинністю у відповідь на звіт Національної аудиторської комісії 1993 року: «Допомога в розслідуванні – ефективна боротьба зі злочинністю». Це привело до розширення використання аналітичної розвідки поліцією, включаючи створення Директорату розвідки (Specialist Operations directorate – SO11) у складі Metropolitan Police Service (MPS) [12], а також запуск проекту «Системи для розслідування і виявлення» (Systems for Investigation and Detection – SID) у 1991 році [13, с. 33]. У цілому це синхронізувалося з експериментами ІЛР в Кенті [14, с. 210], що привело до запровадження KPM у 1993 році. Низка відомих коментаторів припускають, що повна поява ІЛР збіглася зі створенням NIM [15; 16], і це підтримується Ratcliffe [17, с. 4], який стверджує, що «концепція ІЛР закріплена в законодавстві, яке вимагало з усіх сил прийняти NIM у 2004 році». Це свідчить про те, що NIM є прямим еволюційним продуктом і концептуальним відображенням ІЛР.

Мінімальні стандарти моделі зміцнюють ключові сфери поліцейської діяльності, про що свідчить включення до її основних сфер «порушення громадського порядку» і «проблем громади» [18, с. 103]. Водночас «Настанови» NIM не передбачали жодних кваліфікаційних вимог або звільнень, а лише зазначали про необхідність застосування критеріїв у межах мінімальних стандартів [18, с. 101], включаючи придбання ключових активів і впровадження процесів для підтримки розслідування та прийняття рішень на основі аналітичної розвідки.

Концепція збору та використання аналітичної розвідки як допомоги в розслідуванні не є новою. Для детективів або слідчих достатньо усвідомленою є цінність розвідувального процесу, який пов'язується, наприклад, із агентурною роботою чи статистичними реєстрами, саме тому, хоча і не масово, підрозділи карного розшуку зберегли майже ексклюзивне право на «застосування кримінальної розвідки», яке Магуайр [19] описує як «володіння монополією на експертизу» в цій сфері. Однак ця елітна група не практикувала жодних систематичних записів або процесів збору і застосування аналітичної розвідки [20, с. 45]. Хоча з 1920-х років у відділах карного розшуку Metropolitan Police Service (MPS) велася картотека «місцевих злодіїв» [13, с. 27]. Процес збору, узагальнення та аналізу розвідувальної інформації, як правило, не був інституційно закріплений у звичайній (та уніфікованій) поліцейській діяльності. Поліцейська діяльність, керована аналітичною розвідкою, була розроблена парадигмою 1970-х років, яка, як видається, викликала суспільний резонанс серед поліцейського керівництва і з часом, завдяки вдосконаленню, принесла оперативні переваги [17]. Джон і Магуайр [14, с. 200] припускають, що Звіт Баумбера (Baumber Report) [21] започаткував концепцію (яка зараз добре відома в сучасній поліцейській діяльності), що збір та аналіз розвідувальних даних слід використовувати для створення повнішої картини злочинності та порушень громадського порядку, а також про необхідність взаємного інформування і поширення відповідної інформації.

До звіту Баумера [21] вираз «кримінальна розвідка» не мав формалізованого спільного бачення, стратегічної мети або робочого визначення в поліцейській спільноті Великої Британії [17]. Хоча, ще у 1960-х роках Сектор розвідки C5(2) Metropolitan Police Service (MPS) створив власний підрозділ спостереження, а разом із Сектором зв'язку (C9) з Лондоном і провінціями перетворився на C11 [13, с. 28], зосередившись на розвитку кримінальної розвідки та зборі відповідної інформації й даних.

Однак, першим завданням, яке поставив перед собою Баумбер, було визначення необхідності системи розвідки у поліції загалом [20, с. 98]. Досвід підготовки поліцейських у 1970-х роках підтримував саме у цьому сумнів, оскільки будь-яких завдань щодо збору даних або застосування аналітичної розвідки не було, а домінували проблеми кваліфікації правопорушень і повідомлень про злочини з лише обмеженими вказівками щодо розслідування. Флуд [11, с. 40] стверджував, що до звіту Баумбера більшість працівників були зайняті розслідуванням повідомлень про злочини: «розвідувальна діяльність у більшості поліцейських підрозділів мала виключно короткострокові оперативні цілі. Більше того, відсутність будь-яких засобів для формалізації вимог до аналітичної розвідки означала, що премія часто залежала від обсягу ..., а не його якості або релевантності ... не існувало узгодженої доктрини «intelligence»».

Намагаючись виправити те, що він назвав «безсистемним і суперечливим питанням», Баумбер рекомендував мінімальні стандарти для аналітичної розвідки щодо збору та управління даними [21, с. 26]. Звіт також рекомендував більш систематичне застосування кримінальної розвідки для всієї поліцейської служби, а також чітке розмежування між «інформацією» і корисною «аналітичною розвідкою». Баумбер запропонував консолідувати і переглянути тлумачення кримінальної розвідки, включивши до нього

оцінку даних, аналіз, контекстуалізацію й асоціацію для забезпечення оптимальної цінності [22], хоча і не розмежовуючи «види розвідки», тобто кримінальну розвідку, аналіз злочинності (злочину) тощо. Він також запропонував процес розвитку «intelligence» у межах «розвідувального циклу», і йому слід віддати належне як першому вищому керівнику поліції, який суттєво розширив визначення і застосування інформації та аналітичної розвідки.

У межах «розвідувального циклу» Баумбер запропонував такий алгоритм:

- *керівництво*: встановлюється мета та обсяг завдання;
- *збір*: збирається інформація, що має відношення до завдання;
- *упорядкування*: організовується матеріал у логічну та зручну для використання форму;
- *оцінювання*: враховується як достовірність, так і надійність зібраної інформації;
- *аналіз*: аналіз інформації для розробки висновків; виявлення інформаційних прогалин; і надання рекомендацій, що відповідають поставленому завданню;
- *поширення*: ефективна передача результатів аналізу на основі початкового завдання.

Незважаючи на те, що минуло чимало часу, Баумбера продовжують регулярно цитувати [14; 23] як стимулятора ІЛР зокрема і щодо визначення кримінальної розвідки: «кримінальна розвідка – це, можна сказати, кінцевий продукт процесу, часто складного, іноді фізичного, і завжди інтелектуального, отриманого з інформації, яка була зібрана, проаналізована та оцінена з метою запобігання злочинам або затримання злочинців» [21]. Тобто, кримінальна розвідка набула нових змістовних характеристик у контексті розвитку аналітичної складової.

Рекомендації Баумбера, хоча і заклали основу для сучасної ІЛР моделі, все ж привели до дуже обмеженого прогресу, незважаючи на позитивне висловлювання Сера Роберта Марка, що він був першим керівником, який упровадив стратегію ІЛР (у межах столичної поліції). Однак його відповідь була реакцією на брак ресурсів для увічнення традиційних методів роботи поліції: «відмова урядів, що змінювали один одного, надати поліції достатні ресурси для виконання своєї основної функції – запобігання злочинам» [24, с. 293].

Водночас, хоча 1970-ті роки стали офіційним періодом запровадження ІЛР, її розвиток і застосування не були одразу прийняті по всій Великій Британії; спочатку це інтерпретувалося як інформаційний інструмент для поліпшення «цільового патрулювання» [25]. Мало хто з рекомендацій Баумбера, або рекомендацій з наступних звітів Пірса [26], що стосувалися підрозділів кримінальної розвідки, були визнані або виконані [13], і це підтвердилося через десять років, коли у 1986 році АСРО доручила провести подальше дослідження Реткліффу, тодішньому помічнику шефа поліції Кембриджширу [6; 27].

За словами Реткліффа [6; 27], призначені працівники виявилися недостатньо підготовленими, а ті кілька розвідувальних підрозділів, що існували, були погано оснащеними і не мали чіткої спрямованості і мети. Він наголошував на необхідності координації збору розвідувальних даних і більш ефективного застосування аналітичних

продуктів для спрямування оперативної діяльності і розподілу ресурсів, стимулюючи таким чином ІЛР. Проте Грів [13] стверджує, що Реткліфф був не більш успішним, ніж Баумбер, у здійсненні значущих змін і наданні значних змін і значного поштовху до ІЛР у всій поліції. Слідом за Реткліффом кілька авторів і органів влади намагалися розвинути концепцію «аналітична розвідка понад усе» і створити єдину національну систему [28], і, мабуть, найвідомішою з них була Кентська поліцейська модель (КРМ), яка була запроваджена в 1993 році [11; 29].

Незалежно від мотивів або способу, наприкінці тисячоліття поліцейський і політичний клімат виявився налаштованим на «сингулярність духу часу», і зародком, якщо не серцем і душею, ІЛР стала Кентська поліцейська модель (КРМ), яку описують як «керований аналітичною розвідкою проактивний підхід до вирішення проблем, з першочерговим завданням – зниження рівня злочинності» [30, с. 1]. Девід Філліпс (David Phillips), головний констебль поліції графства Кент, за підтримки Брайана Флуда (Brian Flood), запровадив КРМ у 1993 році як відхід від традиційних методів поліцейської діяльності і застосування «цілісної системи поліцейської діяльності, керованої аналітичною розвідкою» [19, с. 455]. Філліпс стверджував, що збір та аналіз інформації про правопорушників та їхніх поплічників може забезпечити цільову правоохоронну діяльність, яка запобігатиме злочинній поведінці шляхом її руйнування [31]. КРМ була описана як «найбільш масштабна і впливова проактивна поліцейська ініціатива, керована аналітичною розвідкою, продемонстрована по всій материковій частині Великої Британії» [31]. Однак її успіх вимагає певних застережень, не в останню чергу тому, що Кентська модель не включала стратегічного елементу, а сама модель майже повністю зосереджувалася на чотирьох видах злочинів: пограбування, автозлочинність, крадіжки зі зломом і наркотики [20, с. 124]. Крім того, Емей та ін. [32, с. 33] припустили, що модель не змогла вплинути на загальний рівень злочинності. Однак навіть з урахуванням цих обмежень, локальне впровадження КРМ було амбітним, оскільки вважалося, що попередні спроби переходу до КРМ зазнали невдачі через поєднання культурного опору змінам і дефіциту тактичних ресурсів, необхідних для реагування на аналітичні продукти [20, с. 113–114].

КРМ вимагав «значного рівня структурної реорганізації для створення інтегрованих систем» [9]. Філліпс і Флуд постійно наполягали на прийнятті КРМ, демонструючи майже месіанське прагнення організувати перехід на цю модель і її впровадження. Спочатку поліцейські розвідувальні системи не були налаштовані на підтримку обміну розвідданими або на підтримку діяльності з вирішення проблем [33, с. 1–2], що вимагало організаційних і процедурних змін для забезпечення стійкої прихильності до КРМ [29]. Тим не менш, КРМ був пілотований протягом 12 місяців у Танеті (населення близько 120 000 осіб) у 1993 році, і після його впровадження було зафіксовано зниження рівня злочинності [32] у чотирьох ключових сферах зареєстрованої злочинності (автозлочинність, квартирні крадіжки, наркотики та пограбування).

Подальші незалежні дослідження [32] виявилися непереконливими щодо точних факторів, які вплинули на зменшення кількості зареєстрованих злочинів, хоча задоволеність громади зросла, а працівники поліції вітали ці зміни. Флуд також провів власне

дослідження [20, с. 121], розширивши свою вибірку в міру того, як модель поширювалася на всю поліцію. Загальні результати залишалися позитивними: управлінська інформація та показники ефективності свідчили про те, що деякі зареєстровані рівні злочинності знижувалися, хоча й непослідовно по всьому графству. Дослідження Флуда (внутрішнє і неопубліковане) показало, що критично важливі фактори успіху було важко визначити, зокрема, через те, що районні підрозділи використовували власну інтерпретацію моделі [30, с. 5] та різноманітні тактики у відповідь на зниження рівня злочинності та її попередження. Тим не менш, Філіпс був переконаний, що КРМ ефективно поєднує поліцейську діяльність, керовану аналітичною розвідкою, і проблемно-орієнтовану поліцейську діяльність та може розвиватися як національна поліцейська модель [29]. У цьому його підтримала Інспекція поліції Її Величності (НМІС), зазначивши, що модель «має значення, яке виходить далеко за межі Кента і поширюється на поліцейську службу на національному рівні» [30, с. 7]. Натхнені результатами, отриманими в Кенті, схваленням з боку НМІС і подальшим прийняттям АСРО, у 1998 році Національна служба кримінальної розвідки (NCIS) запропонувала Брайану Флуду посаду у відділі корпоративного розвитку. Саме там, працюючи із заступником генерального директора NCIS Роджером Гаспаром, КРМ був реінжинірингований і ребрендований для загального оприлюднення під назвою Національна розвідувальна модель (National Intelligence Model – NIM). Було видано «Блакитну книгу» у якості ефективного «посібника з керівництва» NIM, який розповсюдили серед усіх сил Англії та Уельсу в 1999 році.

Таким чином, упровадження та розвиток в Україні моделі правоохоронної діяльності, керованої аналітичною розвідкою (Intelligence-led Policing – ILP), передбачає, передусім, розуміння її не лише як певної процедури аналітичного процесу, а як системне та комплексне сприйняття нової філософії правоохоронного менеджменту. Вивчаючи зарубіжний досвід із урахуванням проблемних питань, визначенням усього комплексу завдань та пріоритетів щодо упровадження ILP, особливий акцент зроблено на процесах імплементації у Великій Британії.

Історична концепція розвідувального збору даних та використання аналітичної розвідки як допомоги в розслідуванні, спочатку була розглянута на основі рекомендацій Баумбера, а потім звітів і стимулів до ILP, зокрема Пірса і Реткліффа. Так, Реткліфф акцентував на описі циклу аналітичної розвідки та еволюції ILP як бізнес-моделі, а також управлінської філософії. З цих витоків було описано розвиток Кентської поліцейської моделі (КРМ) і її впровадження в 1993 році. Було зазначено, що основна увага фокусувалась на чотирьох типах злочинів: пограбування, автозлочинність, крадіжки зі зломом і наркотики, а також про відсутність у профілі КРМ стратегічного елементу. Огляд результатів щодо упровадження КРМ вказував на позитивні відгуки та його широке застосування.

Таким чином, у Великій Британії процес розбудови ILP, із урахуванням досвіду Кентської поліцейської моделі, супроводжувався розробленням і законодавчим закріпленням Національної розвідувальної моделі (National Intelligence Model – NIM).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Користін О.Є., Свиридчук Н.П. Оцінювання загроз у сфері економічної безпеки України. *Наука і правоохорона*. 2022. № 2 (56). С. 176–183. DOI: [https://doi.org/10.36486/np.2022.2\(56\)](https://doi.org/10.36486/np.2022.2(56)).
2. Користін О.Є., Свиридчук Н.П. Формування безпекознавчих компетентностей у правоохоронній діяльності. *Наука і правоохорона*. 2021. № 1 (51). С. 191–198. DOI: [https://doi.org/10.36486/np.2021.1\(51\)](https://doi.org/10.36486/np.2021.1(51)).
3. Користін О.Є., Денисенко Б.А. Зміст та інтерпретація терміна «intelligence» в контексті моделі Intelligence-led policing (ILP). *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2023. С. 72–79. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.13>
4. Реалізація філософії «Intelligence-led Policing» в системі кримінального аналізу Національної поліції України: монографія / Користін О., Швець Д., Бутко Б., Денисенко Б. та ін., за заг. ред. Користіна О.Є. Київ: «БАЙТ», 2024. 504 с.
5. Cope, Nina (2004). Intelligence-led Policing or Policing-led Intelligence? Integrating Volume Crime Analysis into Policing. *British Journal of Criminology*, 44 (2), 188–203.
6. Ratcliffe, Jerry (2002). Intelligence-Led Policing and the Problems of Turning Rhetoric into Practice. *Policing and Society*.
7. Heaton, Robert (2000). The Prospects for Intelligence-Led Policing: Some Historical and Quantitative Considerations. *Policing and Society*, 9, 337–356.
8. Peterson, Marilyn (2005). Intelligence-Led Policing: The New Intelligence Architecture. Washington: US Department of Justice.
9. Maguire, M. and John, T. (1995). Intelligence, Surveillance and Informants: Integrated Approaches. London: Home Office.
10. Christopher, S. (2003). A practitioner's perspective of UK strategic intelligence. In J.H. Ratcliffe (Ed.) *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*. Annandale, NSW: The Federation Press, 177–193.
11. Flood, B. (2004). Strategic aspects of the UK National Intelligence Model. In J.H Ratcliffe (Ed.) *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*. Sydney, Federation Press, 37–52.
12. John Grieve Centre (2010). Professor Emeritus John Grieve. URL: <https://www.johngrievecentre.co.uk/johngrieve.htm> (дата звернення: 03.11.2023).
13. Grieve, J. (2004). Developments in UK Criminal Intelligence. In J. Ratcliffe (Ed.) *Strategic Thinking in Criminal Intelligence* (2nd Ed.). Annandale: New South Wales Federation Press, 25–36.
14. John, T. & Maguire, M. (2007). Criminal Intelligence and the National Intelligence Model. In T. Newburn, T. Williamson & A. Wright (Eds.), *Handbook of Criminal Investigation*. Cullompton: Willan Publishing, 199–225.
15. Savage, S. (2007). *Police Reform: Forces for Change*. Oxford: Open University Press.
16. Rowe, M. (2008). *Introduction to Policing*. London: Sage.
17. Ratcliffe, J.H. (2008). *Intelligence-led Policing*. Cullompton, Devon: Willan Publishing.
18. ACPO (2005). *Practice Advice on Core Investigative Doctrine*. Cambourne: National Centre for Policing.
19. Maguire, M. (2008). Criminal investigation and crime control. In T.Newburn (ed.) *Handbook of Policing*. Cullompton: Willan Publishing, 430–464.
20. James, A. (2011). *The Influence of Intelligence-led policing Models on investigative Policy and Practice in Mainstream Policing 1993-2007: Division, Resistance and Investigative Orthodoxy*. Unpublished PhD thesis: London School of Economics.
21. ACPO (1975). *Report of the Subcommittee on Criminal Intelligence (The Baumber Report)*. London: Association of Chief Police Officers.
22. Sheptycki, J. (2004). *Review of the Influence of Strategic Intelligence or Organised Crime Policy Practice: Special Interest Paper 14*. London: Home Office Research, Development and Statistics Directorate.

23. Keane, M. & Kleiven, M.E. (2009). Risky Intelligence. *International Journal of Police Science and Management*, 11 (3), 324-333.
24. Mark, Sir R. (1978). In the Office of Constable. Glasgow: William Collins & Sons.
25. Home Office. (1983). Manpower, Effectiveness and Efficiency in the Police Service: Circular 114. London: Home Office.
26. ACPO (1978). Third Report of the Working Party on a Structure of Criminal Intelligence above Force Level (the Pearce Report). London: Association of Chief Police Officers.
27. ACPO (1986). Report on the Working Party on Operational Intelligence (the Ratcliffe Report). London: Association of Chief Police Officers.
28. Maguire, M. & Norris, N. (1992). The Conduct and Supervision of Criminal Investigations. Research Study. No. 5. *Royal Commission on Criminal Justice*. London: HMSO.
29. Phillips, D. (2008). Police Intelligence Systems as a strategic response. In C. Harfield, J. Grieve, A MacVean and David Phillips (Eds.), *Handbook of Intelligent Policing: Consilience, Crime Control and Community Safety*. Cullompton: Willan, 25–36.
30. HMIC (1995). Kent County Constabulary Performance review Inspection – September 1995. London: Her Majesty's Inspectorate of Constabularies.
31. Tilley, N. (2008). Intelligence-led Policing. In T. Newburn & P. Neyroud (Eds.), *Dictionary of Policing*. Cullompton: Willan Publishing.
32. Amey, P., Hale, C. & Uglow, S. (1996). Development and Evaluation of a Crime Management Model: Police Research Series Paper 18. London: Home Office.
33. Flood, B., Felton, A. & McCann, D. (1998). Kent Policing Model. Cited in A. James *The Influence of Intelligence-led policing Models on investigative Policy and Practice in Mainstream Policing 1993-2007: Division, Resistance and Investigative Orthodoxy*. Unpublished PhD thesis: London School of Economics.

REFERENCES

1. Korystin O.Ye., Syvrydiuk N.P. (2022). Otsiniuvannia zahroz u sferi ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. "Assessment of threats in the sphere of economic security of Ukraine". *Nauka i Pravoookhorona*. No. 2 (56). P. 176–183. DOI: [https://doi.org/10.36486/np.2022.2\(56\)](https://doi.org/10.36486/np.2022.2(56)) [in Ukrainian].
2. Korystin O.Ye., Syvrydiuk N.P. (2021). Formuvannia bezpekoznachykh kompetentnosti u pravookhoronnii diialnosti. "Formation of security competences in law enforcement activities". *Nauka i Pravoookhorona*. No. 1 (51). P. 191–198. DOI: [https://doi.org/10.36486/np.2021.1\(51\)](https://doi.org/10.36486/np.2021.1(51)) [in Ukrainian].
3. Korystin O.Ye., Denysenko B.A. (2023). Zmist ta interpretatsiia termina «intelligence» v konteksti modeli Intelligence-led policing (ILP). "The content and interpretation of the term "intelligence" in the context of the Intelligence-led policing (ILP) model". *Pivdennoukrainskyi Pravnychi Chasopys*. No. 1. P. 72–79. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.13> [in Ukrainian].
4. Realizatsiia filosofii «Intelligence-led Policing» v systemi kryminalnoho analizu Natsionalnoi politsii Ukrainy. "Implementation of the philosophy of 'Intelligence-led Policing' in the system of criminal analysis of the National Police of Ukraine": monograph / Korystin O., Shvets D., Butko B., Denysenko B., gen. ed. Korystin O.Ye. Kyiv: 'VAIT', 2024. 504 p. [in Ukrainian].
5. Cope, Nina (2004). Intelligence-led Policing or Policing-led Intelligence? Integrating Volume Crime Analysis into Policing. *British Journal of Criminology*, 44 (2), 188–203 [in English].
6. Ratcliffe, Jerry (2002). Intelligence-Led Policing and the Problems of Turning Rhetoric into Practice. *Policing and Society* [in English].
7. Heaton, Robert (2000). The Prospects for Intelligence-Led Policing: Some Historical and Quantitative Considerations. *Policing and Society*, 9, 337–356 [in English].
8. Peterson, Marilyn (2005). Intelligence-Led Policing: The New Intelligence Architecture. Washington: US Department of Justice [in English].

9. Maguire, M. and John, T. (1995). *Intelligence, Surveillance and Informants: Integrated Approaches*. London: Home Office [in English].
10. Christopher, S. (2003). A practitioner's perspective of UK strategic intelligence. In J.H. Ratcliffe (Ed.) *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*. Annandale, NSW: The Federation Press, 177–193 [in English].
11. Flood, B. (2004). Strategic aspects of the UK National Intelligence Model. In J.H. Ratcliffe (Ed.) *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*. Sydney, Federation Press, 37–52 [in English].
12. John Grieve Centre (2010). Professor Emeritus John Grieve. URL: <http://www.johngrievecentre.co.uk/johngrieve.htm>. (Date of Application: 03.11.2023) [in English].
13. Grieve, J. (2004). Developments in UK Criminal Intelligence. In J. Ratcliffe (Ed.) *Strategic Thinking in Criminal Intelligence* (2nd Ed.). Annandale: New South Wales Federation Press, 25–36 [in English].
14. John, T. & Maguire, M. (2007). Criminal Intelligence and the National Intelligence Model. In T. Newburn, T. Williamson & A. Wright (Eds.), *Handbook of Criminal Investigation*. Cullompton: Willan Publishing, 199–225 [in English].
15. Savage, S. (2007). *Police Reform: Forces for Change*. Oxford: Open University Press [in English].
16. Rowe, M. (2008). *Introduction to Policing*. London: Sage [in English].
17. Ratcliffe, J.H. (2008). *Intelligence-led Policing*. Cullompton, Devon: Willan Publishing [in English].
18. ACPO (2005). *Practice Advice on Core Investigative Doctrine*. Cambourne: National Centre for Policing [in English].
19. Maguire, M. (2008). Criminal investigation and crime control. In Newburn, T. (ed.) *Handbook of Policing*. Cullompton: Willan Publishing. P. 430–464 [in English].
20. James, A. (2011). *The Influence of Intelligence-led policing Models on investigative Policy and Practice in Mainstream Policing 1993–2007: Division, Resistance and Investigative Orthodoxy*. Unpublished PhD thesis: London School of Economics [in English].
21. ACPO (1975). *Report of the Subcommittee on Criminal Intelligence (The Baumber Report)*. London: Association of Chief Police Officers [in English].
22. Sheptycki, J. (2004). *Review of the Influence of Strategic Intelligence or Organised Crime Policy Practice: Special Interest Paper 14*. London: Home Office Research, Development and Statistics Directorate [in English].
23. Keane, M. & Kleiven, M.E. (2009). Risky Intelligence. *International Journal of Police Science and Management*. No. 11 (3). P. 324–333 [in English].
24. Mark, Sir R. (1978). *In the Office of Constable*. Glasgow: William Collins & Sons [in English].
25. Home Office. (1983). *Manpower, Effectiveness and Efficiency in the Police Service: Circular 114*. London: Home Office [in English].
26. ACPO (1978). *Third Report of the Working Party on a Structure of Criminal Intelligence above Force Level (the Pearce Report)*. London: Association of Chief Police Officers [in English].
27. ACPO (1986). *Report on the Working Party on Operational Intelligence (the Ratcliffe Report)*. London: Association of Chief Police Officers [in English].
28. Maguire, M. & Norris, N. (1992). *The Conduct and Supervision of Criminal Investigations. Research Study. No. 5. Royal Commission on Criminal Justice*. London: HMSO [in English].
29. Phillips, D. (2008). Police Intelligence Systems as a strategic response. In C. Harfield, J. Grieve, A. MacVean and David Phillips (Eds.), *Handbook of Intelligent Policing: Consilience, Crime Control and Community Safety*. Cullompton: Willan, 25–36 [in English].
30. HMIC (1995). *Kent County Constabulary Performance review Inspection – September 1995*. London: Her Majesty's Inspectorate of Constabularies [in English].
31. Tilley, N. (2008). *Intelligence-led Policing*. In T. Newburn & P. Neyroud (Eds.), *Dictionary of Policing*. Cullompton: Willan Publishing [in English].

32. *Amey, P., Hale, C. & Uglow, S.* (1996). Development and Evaluation of a Crime Management Model: Police Research Series Paper 18. London: Home Office [in English].

33. *Flood, B., Felton, A. & McCann, D.* (1998). Kent Policing Model. Cited in A. James. The Influence of Intelligence-led policing Models on investigative Policy and Practice in Mainstream Policing 1993–2007: Division, Resistance and Investigative Orthodoxy. Unpublished PhD thesis: London School of Economics [in English].

UDC 004(410)

Korystin Oleksandr,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honored Academic of Science and Technology of Ukraine,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9056-5475

Kardashevskyi Yurii,

Doctor of Philosophy in Law, Odesa State University of
Internal Affairs, Odesa, Ukraine,
ORCID ID 0009-0009-8940-6384

TRANSFORMATION PROCESSES AND IMPLEMENTATION OF THE ILP PHILOSOPHY IN THE GREAT BRITAIN

The article focuses on current issues of law enforcement reform based on the introduction of a new model of Intelligence-led Policing (ILP). The author describes the processes of formation of ILP in the UK, which were accompanied by the development and legislative consolidation of the National Intelligence Model (NIM). It is noted that the NIM is a direct evolutionary product and conceptual reflection of the ILP as it is considered as a developed business model based on intelligence. NIM did not provide for any qualification requirements or exemptions, but only the need to apply criteria within minimum standards, including the acquisition of key assets and the implementation of processes to support intelligence-based investigations and decision-making. This proved to be a key solution to the need to introduce a broader intelligence component into the police, bringing new analytical content to criminal intelligence.

At the same time, the germ of the ILP was the Kent Policing Model (KPM), which was introduced in 1993 as a departure from traditional methods of policing. KPM was the largest and most influential proactive intelligence-led policing initiative demonstrated across the UK mainland. However, the Kent model did not include a strategic element and focused almost entirely on four types of crime: robbery, auto crime, burglary, and drugs. However, even with these limitations, the local implementation of KPM was ambitious, as it was believed that previous attempts to adopt KPM had failed due to a combination of cultural resistance to change and a lack of tactical resources to respond to the intelligence products. It is noted that KPM effectively combines intelligence-driven policing and problem-oriented policing and is

© Korystin Oleksandr, Kardashevskyi Yurii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).6](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).6)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

able to develop as a national police model. The objective result of KPM was the development of the National Intelligence Model, which conceptually incorporated the philosophy of Intelligence-led Policing.

Keywords: policing, intelligence, Intelligence-led Policing, ILP, National Intelligence Model, NIM.

Отримано 28.03.2024

Неня Олена Володимирівна,кандидат юридичних наук, старший дослідник, начальник відділу
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-9721-5718**Корнійко Станіслав Миколайович,**кандидат юридичних наук, науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-1266-8166

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У статті проаналізовані питання правового регулювання штучного інтелекту в різних країнах світу та в Україні, а також наділення його правосуб'єктністю. Наголошено на необхідності формування єдиного визначення поняття штучного інтелекту, у тому числі з огляду на те, що із розвитком він все менше буде асоціюватися із комп'ютерною програмою і все більше наблизатиметься до право- і дієздатної особи. Зроблено висновок, що особливої важливості набувають дії, спрямовані на випередження врегулювання суспільних відносин у сфері розвитку штучного інтелекту, зокрема створення алгоритму правового регулювання штучного інтелекту.

Ключові слова: штучний інтелект, розумний робот, суспільні відносини, правосуб'єктність, інтелектуальне право, ідентифікації особи, інформація.

Поява та стрімкий розвиток штучного інтелекту (далі – ШІ) генерують одночасно широкий спектр питань, пов'язаних не тільки з пошуком шляхів його подальшого удосконалення, а й правового регулювання його розроблення, суспільних відносин його використання.

На сьогодні ШІ досяг такого розвитку, коли наявні можливості не тільки неправомірного використання його систем, а й коли сам ШІ, володіючи величезним масивом інформації та здійснюючи її аналіз, може за запитом оператора (користувача) отримувати маніпулятивні можливості (наприклад, створювати необмежену кількість нового контенту), вступати в живе текстове спілкування з людиною, не показуючи, що він не людина, тощо.

Так, прикладом таких негативних можливостей є чимало випадків використання ШІ як для навчання, так і генерації ідей, робіт професійних художників, захищених авторським правом. При цьому автори не давали на це згоди, не отримали компенсації чи посилання на свої роботи. Так, на платформі DeviantArt (сайт портфоліо, на якому розміщують художні роботи) роботи ШІ почали витісняти зображення, створені людьми. Результатом став позов художниць проти платформ Stability AI, Midjourney та DeviantArt, зареєстрований у Каліфорнії (США) у січні 2023 року [1]. При цьому художники хочуть отримати припис про запобігання подібної шкоди в майбутньому.

© Nenia Olena, Korniiiko Stanislav, 2024

У відповідь на експансію ШІ цифрові художники протиставляють людські можливості, зокрема концепт-художниця Едіт Баллай випустила інструмент «NO AI», що дає змогу авторам захистити свою роботу від потрапляння у бази даних нейромереж шляхом проставлення на роботу невидимого водяного знаку, який і захищає її від використання ШІ [2].

Ще одним яскравим прикладом є незаконне використання творів письменників для навчання «Великих мовних моделей» (Large language model), результатом якого стало звернення понад 8 тисяч письменників, які підписали відкритий лист від імені «Гільдії авторів США», у якому закликали керівників шести провідних компаній, які займаються розробленням технологій ШІ (OpenAI, Alphabet, Stability AI, Meta, IBM і Microsoft), отримати згоду на використання їх творів, захищених авторським правом, і водночас виплатити їм компенсацію за навчання моделей на їхніх текстах [3].

Що стосується перспектив, то існує загроза безконтрольності дій ШІ, коли він зможе самостійно приймати певні рішення без втручання людини. Такої думки, зокрема, дотримується й американський підприємець, інженер та мільярдер Ілон Маск, який під час саміту з безпеки ШІ (AI Safety Summit), що відбувся у листопаді 2023 року, де були присутні експерти з ШІ з 28 країн світу, заявив, що ШІ становить потенційно найнагальнішу загрозу для сучасного світу [4].

Всесвітньовідомий історик і філософ Юваль Ной Харарі також висловлюється щодо небезпеки, яку несе ШІ, та вважає, що людству необхідно виграти час, щоб модернізувати наші інституції для світу ШІ та навчитися керувати ШІ до того, як він оволодіє нами [5].

Отже, по-перше, використання ШІ потребує виконання певних «відповідальних» принципів, зокрема, надійність, безпека, конфіденційність, прозорість, підзвітність [6].

По-друге, постає питання правового регулювання всіх стадій «життєвого циклу» ШІ (від розробки до використання та застосування) та персональної відповідальності осіб, задіяних у цьому «життєвому циклі» ШІ, зокрема розробника системи ШІ, оператора ШІ та користувача ШІ. Крім цього, виникає логічне питання правосуб'єктності самого ШІ, зокрема в контексті відповідальності за нанесену шкоду.

Проблемам упровадження і використання ШІ приділяють увагу багато як українських учених, так і зарубіжних.

Так, філософському осмисленню проблем ШІ, зокрема потенційних наслідків ШІ для нашого розуміння свідомості, свободи волі, присвячені праці науковців Блози Л., Добровольської О., Додонова В., Каплуненко Я., Мороза О., Швиркова О., Штанька В., Paul D. Thorn (Пол Д. Торн) та ін.

Питанням становлення інформаційного суспільства та впровадження ІТ-технологій у різних сферах суспільного життя, а також загрозам для людства, пов'язаним із розвитком ШІ, приділяють увагу: Bostrom N. (Бостром Нік), Голобуцький О., Горбачик О., Грицай Д., Додонов О., Згуровський М., Зощенко О., Кузнецова М., Lawrence, B. (Лоуренс, Б.), Lyon D. Лайон Д., Проценко П., Rahman, M. (Рахман М.), Sripan, H. (Малайзія), Шевчук О. та ін.

Проблемам використання та функціонування ІІІ у правовому полі України приділяють увагу Баранов О., Белов Д., Залєвський С. В., Зозуляк О., Карчевський М., Кохановська О., Марценко Н., Мічурін Є., Мойсюк О.В., Радутний О., Харитонов Є., Харитонova О. та ін.

Проте питання визначення правового статусу ІІІ, можливості наділення його правосуб'єктністю, а також суб'єктів відповідальності за нанесену шкоду унаслідок діяльності ІІІ залишаються недостатньо опрацьованими та актуальними.

Це питання, на нашу думку, є одним із основних і потребує більш глибокого вивчення в контексті подальшого обґрунтування аспектів, що стосуються питання правового регулювання всіх стадій «життєвого циклу» ІІІ, а також відповідальності осіб, задіяних у цих стадіях.

Просто правового закріплення ІІІ як явища, а також правових аспектів його використання як в українському, так і в міжнародному законодавстві на нинішньому етапі його розвитку вже недостатньо.

На сьогодні є кілька напрямів розвитку законодавства у сфері ІТ-технологій, зокрема ІІІ.

І першим аспектом, на нашу думку, є визначення правосуб'єктності ІІІ, яка дозволить визначити вектори і суб'єктів відповідальності за нанесену шкоду суспільству і окремим його представникам унаслідок діяльності ІІІ.

Нині нормативно-правова база, що регулює правовідносини у сфері використання ІІІ як в Україні, так і за кордоном, складається переважно із підзаконних актів.

У грудні 2020 року Кабінет Міністрів України затвердив концепцію розвитку ІІІ в Україні [7], у якій подається визначення поняття ІІІ, а також окреслено мету, принципи та завдання розвитку технологій ІІІ в Україні. Крім того, в Концепції зазначено про необхідність подальшого опрацювання питання врегулювання суспільних відносин у сфері розвитку ІІІ на законодавчому рівні.

Так, наразі немає законів ні в США, ні в країнах Євросоюзу, які обмежують безпосередньо окремі аспекти використання ІІІ або захищають громадян від нанесеної завдяки його діяльності шкоди. Наприклад, немає законодавства, яке б обмежувало або забороняло використання ІІІ дискримінаційного алгоритму найму на роботу (тільки чоловіків або тільки жінок або за іншими критеріями).

З метою обмеження негативних наслідків використання, застосування та дій ІІІ головним науковим радником Білого дому Еріком Ландером у 2021 році було розроблено «Білл про права штучного інтелекту» (AI Bill of Rights), який Білий дім офіційно опублікував у 2022 році [8].

Цей документ є результатом співпраці між Управлінням наукової та технологічної політики Білого дому (OSTP), науковцями, правозахисними групами, широкою громадськістю та компаніями Microsoft і Google, і містить такі основні 5 принципів:

Користувачі мають бути захищені від небезпечних або неефективних автоматизованих систем.

Дискримінаційне використання алгоритмів ІІІ має бути заборонено, а інструменти мають розроблятися “зважаючи на справедливість”.

Компанії повинні вбудовувати засоби захисту конфіденційності в продукти, щоб запобігти зловживанням даними, а користувачі повинні мати “інформацію” щодо того, як використовуються їхні дані.

Системи повинні бути прозорими, щоб користувачі “знали, що використовується автоматизована система” і розуміли, як це впливає на них.

Користувачі повинні мати можливість “відмовитись від автоматизованих систем на користь людської альтернативи, де це доречно” [9].

При цьому цей документ не є юридично обов’язковим документом, який має юридичну силу.

Країни за межами США роблять більш масштабні законодавчі кроки. Китай, наприклад, значно випереджає США на фронті регулювання ШІ завдяки запровадженню кількох законів, що стосуються певних аспектів розробки, розгортання та використання систем ШІ.

13 липня 2023 року Китай ужив низку тимчасових заходів для управління індустрією генеративного ШІ, вони відкривають шлях китайським технологічним компаніям для розгортання послуг ШІ в країні.

Адміністрація кіберпростору Китаю опублікувала набір тимчасових правил на своєму вебсайті та зобов’язала постачальників послуг проводити оцінку безпеки та виконувати процедури реєстрації алгоритмів перед запуском продукту [10].

Ці правила більшою мірою стосуються розробників, які створюють продукт для масового використання. Проте галузеві організації, фірми та дослідницькі інститути, які розробляють і застосовують генеративні технології ШІ для внутрішніх потреб і не надають їх населенню, мають менші обмеження.

З метою забезпечення вищого рівня захисту прав людини в контексті використання ШІ, у Європейському Союзі в грудні 2022 року було розроблено проєкт Закону про ШІ (Artificial Intelligence Act (далі – AI Act), проєкт тексту якого було схвалено Європейським парламентом 14 червня 2023 року. Цей закон має регулювати сферу застосування та розробки ШІ, він включає зокрема такі положення, як: визначення рівнів ризику систем ШІ, введення обов’язкової сертифікації для певних систем ШІ, створення єдиного європейського ринку ШІ, який передбачає введення єдиних правил для роботи з технологіями ШІ на території ЄС. У законі також визначено обов’язковість для держав-членів створювати національні органи нагляду за ШІ і надається право громадянам подавати скарги на розробників систем ШІ [11–13].

Також у розділі 5 AI Act викладено концепцію інноваційного заходу – регуляторних «пісочниць», покликаною сприяти безпечному та ефективному впровадженню систем ШІ у практику. Регуляторні «пісочниці» – контрольований простір, який дозволяє розробникам ШІ, враховуючи вимоги AI Act, створювати і розвивати свій продукт, а також взаємодіяти з регуляторами [11; 12].

У грудні 2023 року учасники переговорів Європейського Союзу досягли угоди щодо перших у світі всеосяжних правил ШІ, відкриваючи шлях для правового нагляду за технологією ШІ. Учасники переговорів від Європейського парламенту та 27 країн-членів блоку подолали великі розбіжності щодо спірних моментів, включаючи генеративний

ШІ та використання поліцією системи спостереження за розпізнаванням обличчя, щоб підписати попередню політичну угоду щодо Закону про штучний інтелект [14].

Якщо AI Act буде схвалений, він стане першим у світі законом, що регулює ШІ [15].

У червні 2022 року в Брюсселі представлений пілотний проєкт регуляторної «пісочниці», створений на основі концепції, поданої в AI Act, у співробітництві Єврокомісії та уряду Іспанії [12].

В Україні також планується запуск регуляторної «пісочниці» для розробників ШІ. Компанії, які створюють проєкти з використанням ШІ, зможуть, за бажанням, стати учасниками «пісочниці» та отримати експертну підтримку на всіх етапах розробки свого продукту, аби мати можливість надалі вийти на ринок ЄС [16].

Отже, розроблення, діяльність ШІ і результати такої діяльності потенційно можуть бути врегульовані як окремими нормативними актами, так і комплексним AI Act. Проте навіть таким чином не завжди можливо врахувати всі особливості використання та застосування такого інноваційного продукту, як ШІ, а отже, відповідні права та відповідальність.

У цьому аспекті гостроти вже набули питання у сфері захисту персональних даних [17]. Так, за допомогою ШІ можуть здійснюватися автоматичні процеси збору та обробки персональних даних, наприклад, для аналізу поведінки користувачів на сайті або для розробки персоналізованих рекламних кампаній. Це, у свою чергу, може призвести до ідентифікації особи без її згоди. Так, наприклад, сучасні пошукові інтернет-сервіси, які використовують технології ШІ, можуть постійно сканувати мережу на предмет нових сайтів, і при цьому індексують і вносять їх до бази даних, відстежують зміни, ведуть статистику тощо. Завдяки цьому та за змістом і характером запитів користувачів інтернет-мереж під час пошуку інформації система може зробити припущення, які допоможуть ідентифікувати особу з великою ймовірністю. Так, Google на основі частих і цікавих користувачеві запитів формує його вподобання, завдяки чому в акаунті створюється унікальний відбиток, що додатково може бути прив'язаний до соціальних мереж, вебсайтів чи додатків [18]. Така інформація зі свого боку може бути використана незаконним шляхом і на шкоду користувачеві.

Ще однією зі зловбодених проблем розвитку ШІ є виникнення технологій і систем ШІ, які можуть функціонувати в автономному режимі й створювати, зокрема об'єкти інтелектуальної власності. Відповідно до цього знову ж таки виникає питання правособ'єктності ШІ по відношенню до інтелектуальної власності.

Так, прикладом використання ШІ, що викликає багато запитань, може слугувати новий чат-бот ChatGPT, розроблений лабораторією досліджень ШІ OpenAI, який викликав лихоманку генеративного ШІ в усьому світі. Цей чат-бот став також доступним для користувачів в Україні у лютому 2023 року [19]. За допомогою ChatGPT користувач може швидко отримати відповідь на будь-яке поставлене запитання, написати електронного листа, а також згенерувати текст за заданою темою. Водночас виникають питання з приводу правових наслідків такої інтелектуальної діяльності, а також правового статусу творів, створених за допомогою ШІ [20].

Такий стан щодо використання ШІ стосується не тільки України, а й інших країн світу, зокрема розвинутих у цьому напрямі.

З огляду на це постає закономірне питання необхідності і можливості наділення ІІІ певною правовою формою – об'єктності чи суб'єктності (фізичної або юридичної особи).

При цьому, коли ми говоримо щодо правосуб'єктності ІІІ, то не беремо до уваги вузький або як його ще називають слабкий ІІІ, який сфокусований на одному завданні та має вузький діапазон можливостей, наприклад, автоматизовані інформаційно-пошукові системи, і не потребує особливого правового статусу.

Спеціального правового врегулювання потребують саме розумні системи ІІІ. Причому визначення правової природи ІІІ, здатного до самонавчання на основі власних успішних та помилкових дій, який не потребує втручання оператора, набуває все більшої актуальності з розширенням горизонтів його можливостей, тобто більше його зближення з людиною.

Тому є необхідність у формуванні єдиного визначення поняття ІІІ, яке дотепер відсутнє, і яке має передувати його «персоніфікації» [21]. Так, ІІІ часто ототожнюють із поняттями «мисляча машина» (одне із ранніх), «робот», «розумний робот», «інтелектуальна машина», «розумна система», «набір нанотехнологій», і, навіть «Штучний інтелект – новостворена особа» [22].

Наприклад, Резолюція Європейського Парламенту 2018/2088(INI) визначає ІІІ як стратегічну технологію 21 століття і позиціонує її саме як «електронну особу» [23]. При цьому в тексті резолюції акцентується увага на питанні кібербезпеки, але одночасно відсутнє положення про відповідальність, що ставить під загрозу правову визначеність [24].

Сьогодні нема єдиної думки щодо правосуб'єктності ІІІ. З погляду цивільного права, окремі науковці вважають ІІІ річчю, яку можна продавати, обмінювати, укладати щодо нього інші правочини тощо [25]. Отже, головним аргументом науковців, що пропонують вважати ІІІ об'єктом правовідносин, є те, що ІІІ не є живою істотою.

Законодавство України також поки розглядає ІІІ чи роботів з ІІІ об'єктом суспільних відносин і власністю фізичної або юридичної осіб [26].

Протилежної думки дотримуються, зокрема, такі науковці, як: Баранов О.А., Стефанчук М. О., Харитонova О.І., Харитонов Є.О., Щербина Б.С., Ткаченко В. В. та ін., вважаючи ІІІ одним із видів юридичної особи чи подібним юридичній особі, або суб'єктом, еквівалентним фізичній особі [27–29; 21].

Такі думки переважають, тому що більшість людей поки все ще значно перебільшують можливості технологій ІІІ, які є на сьогодні, відповідно схилиються до думки надання правосуб'єктності ІІІ. Хоча ніхто не може реально оцінити швидкість розвитку ІІІ, тому що він може розвиватися стрибкоподібно.

Отже, вчені виокремлюють три типи ІІІ на основі функціональних можливостей [30]:

– *Штучний вузький інтелект* (Artificial narrow intelligence – ANI) також відомий, як слабкий ІІІ, вважається наразі основним типом ІІІ, що охоплює все: від простих систем на основі правил і систем дерева рішень до штучних нейронних мереж, які можуть розпізнавати закономірності та приймати рішення на їх основі. Він єдиний тип

ШІ, наявний на сьогодні. Будь-яка інша форма ШІ є теоретичною. ANI покладається на дані, на яких навчається. Він широко використовується в таких завданнях, як виробниче складання, керування ланцюгом поставок, обслуговування клієнтів, діагностика охорони здоров'я, аналіз фінансових даних, а також у персональних помічниках, таких як Siri та Alexa. Зараз, мабуть, найвідомішим прикладом ANI є ChatGPT та інші подібні штучні генеративні ШІ.

Загальний штучний інтелект (Artificial General Intelligence – AGI), відомий як сильний ШІ, – це тип, що розглядається як наступний етап розвитку ШІ, і насправді є тим, чим більшість людей уявляють собі справжній ШІ. AGI буде здатний до того ж рівня навчання та розуміння, що й людина, і виконуватиме той самий рівень інтелектуальних завдань, маючи при цьому миттєвий доступ до набагато більшого спектру даних. Не дивно, що ця концепція викликала певну тривогу, а вчений Стівен Хокінг попереджав, що вона може навіть означати кінець людської раси: «Вона злетить сама по собі та перебудується зі все більшою швидкістю. Люди, обмежені повільною біологічною еволюцією, не змогли б конкурувати і були б витіснені» [31].

Штучний суперінтелект (Artificial Super Intelligence – ASI) – справжня наукова фантастика. Штучний суперінтелект (ASI), як зрозуміло з назви, перевершить людський інтелект у всіх відношеннях. Він може бути самосвідомим, зі своїми емоціями, переконаннями та бажаннями. Міжнародна група дослідників дійшла висновку, що стримати ASI буде неможливо, оскільки неможливо створити алгоритм стримування, який міг би гарантувати, що він не може завдати шкоди людям за жодних обставин.

Отже, якщо навіть не брати до уваги такі революційні думки щодо третього рівня розвитку технологій ШІ, коли штучний суперінтелект є розумнішим, ніж усе людство разом узятє [32], вже наступний рівень розвитку ШІ – AGI спонукатиме людство до визнання його суб'єктом правовідносин.

На нашу думку, з розвитком ШІ він все менше буде асоціюватися із комп'ютерною програмою або програмою, пов'язаною з певним механізмом, щодо якого можна укласти угоди між людьми, і все більше буде наближатися до право- і дієздатної особи.

Правові ситуації, які навіть сьогодні виникають завдяки використанню ШІ, вже не завжди сприймаються як очевидні – зокрема це стосується питань інтелектуального права та ідентифікації особи. Із подальшим розвитком і використанням ШІ все більше питань правового характеру потребуватимуть відповідного переосмислення. Серед основних таким питанням є визначення відповідальності та суб'єктності такої відповідальності у випадках, коли збитки буде завдано діями завдяки використанню технологій ШІ.

Проте, враховуючи, що на теперішній час усі можливі види застосування ШІ відносяться до штучного вузького інтелекту (слабкого ШІ), а також відповідно до Резолюції 2015/2103 (INL) Європейського парламенту від 16 лютого 2017 р., сучасний ШІ пропонується розглядати лише як об'єкт правовідносин, й відповідно, суб'єктом, залежно від конкретної ситуації, – виробника, оператора, власника або користувача ШІ [33]. Це також не суперечить і проекту AI Act та попередній політичній угоді до нього, яка регламентує дотримання підходу перспективного визначення систем ШІ, заснованого на градації ризиків, зокрема:

мінімальний ризик – системи з використанням ШІ становлять лише мінімальний або не становлять жодного ризику для прав чи безпеки громадян;

високий ризик – системи ШІ, визначені як високоризикові й повинні відповідати суворим вимогам, включаючи системи зменшення ризиків, високу якість наборів даних, журнал активності, детальну документацію, чітку інформацію для користувачів, людський нагляд тощо. Регуляторні «пісочниці» сприятимуть відповідальним інноваціям і розробці сумісних систем ШІ.

Прикладами таких систем ШІ з високим ризиком можуть бути певні критичні інфраструктури (водопостачання, газу та електроенергії); ті, що використовуються у сфері правоохоронних органів, прикордонного контролю, відправлення правосуддя та демократичних процесів а також системи біометричної ідентифікації, категоризації та розпізнавання емоцій;

неприйнятний ризик – це такі системи ШІ, які вважаються явною загрозою основним правам людей і будуть заборонені. Наприклад, системи або програми ШІ, які маніпулюють людською поведінкою, щоб обійти свободу волі користувачів, системи, які дозволяють урядам або компаніям «соціальний рейтинг», певні програми інтелектуального контролю, а також деякі види використання біометричних систем (системи розпізнавання емоцій, що використовуються на робочому місці, системи для категоризації людей або дистанційної біометричної ідентифікації в режимі реального часу для цілей правоохоронних органів у загальнодоступних місцях (за невеликими винятками)).

конкретний ризик прозорості: використовуючи системи ШІ, такі як чат-боти, користувачі повинні знати, що вони взаємодіють із машиною. Глибокі фейки та інший контент, створений ШІ, повинні бути позначені як такі, а користувачі мають бути проінформовані, коли використовуються системи біометричної категоризації чи розпізнавання емоцій. Крім того, провайдери мають розробляти системи так, щоб синтетичний аудіо-, відеоконтент, текст і зображення позначалися в машиночитаному форматі та виявлялися як штучно створені або маніпульовані.

Дотримання вимог AI Act може відчутно посприяти створенню безпечнішого та етичнішого суспільного середовища у контексті використання ШІ, а також значною мірою вплинути на розвиток різних галузей людської діяльності, які бачать можливості у розвитку технологій ШІ, і не тільки в ЄС [11].

Підготовка до імплементації AI Act, після його остаточного затвердження, проводиться й в Україні, зокрема створеною 17 квітня 2023 року Робочою групою з правового регулювання ШІ та рекомендацій до законодавства [34].

Робоча група займатиметься аналізом найважливіших юридичних питань розвитку та використання ШІ, у тому числі: забезпечення доступу до даних, що використовуються для навчання та функціонування систем ШІ, захист авторських прав та власності на дані, що використовуються для створення систем ШІ, визначення правил щодо забезпечення безпеки систем ШІ з метою захисту від можливих кібератак та інших загроз, та визначення етичних принципів та правил, якими мають керуватися розробники систем ШІ [35].

Отже, сьогодні правове регулювання ІІІ як в Україні, так і в світі ґрунтується на тому, що будь-яка технологія з ІІІ є об'єктом суспільних відносин і не є окремим самостійним суб'єктом, а значить є власністю фізичної або юридичної особи. При цьому окремі технології з ІІІ вже становлять значний ризик для прав чи безпеки громадян.

Надалі практично неможливо спрогнозувати темпи розвитку ІІІ, отже, необхідно керуватися гіпотезою, що ІІІ колись наблизиться до можливостей людини – зможе накопичувати знання з власного досвіду і, навіть, людини і матиме право-, діє-, деліктоздатні властивості суб'єкта, що представлятиме небезпечну загрозу правам людей. З огляду на це, правове регулювання має не просто постійно еволюціонувати за розвитком ІІІ. Набувають особливої важливості дії на випередження врегулювання суспільних відносин у сфері розвитку ІІІ. Такими діями може бути створення алгоритму правового регулювання ІІІ, який би відповідав не тільки певним прогнозованим етапам розвитку технологій ІІІ, а й ураховував прогнозовані тенденції прискорення такого розвитку в окремих галузях життєдіяльності суспільства й відповідні ризики, які він несе. Такий алгоритм міг би стати основою для правового врегулювання ІІІ не постфактум, а на тактичну і стратегічну перспективу. При цьому для більшої дієвості такого алгоритму, для його розроблення та актуалізації, доцільним було б використовувати можливості технологій ІІІ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Художники подали позов проти Stability AI, Midjourney та DeviantArt. URL: <https://gamedev.dou.ua/news/ai-vs-artists-lawsuit> (дата звернення: 02.11.2023).
2. Вийшов інструмент NO AI для захисту художніх робіт від використання штучним інтелектом. URL: <https://gamedev.dou.ua/news/no-ai-tool-release> (дата звернення: 02.11.2023).
3. Письменники вимагають від AI-компаній виплати компенсації. URL: <https://netfreedom.org.ua/article/pismenniki-vimagayut-vid-ai-kompanij-viplati-kompensaciyi> (дата звернення: 02.11.2023).
4. Маск назвав штучний інтелект потенційно найнагальнішим екзистенційним ризиком. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2053579-mask-nazvav-shtuchniy-intelekt-potentsiyno-naynagalnishim-ekzistentsiynim-rizikom> (дата звернення: 03.11.2023).
5. «Термінатор» і «Матриця» – це квіточки: Які загрози несе суспільству штучний інтелект. URL: <https://uworld.news/news/terminator-i-matrytsia-tse-1001968.html> (дата звернення: 03.11.2023).
6. Що несе відповідальність ІІІ? URL: <https://support.microsoft.com/uk-ua/topic/що-несе-відповідальність-ші-33fc14be-15ea-4c2c-903b-aa493f5b8d9> (дата звернення: 20.11.2023).
7. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (дата звернення: 06.12.2023).
8. Opportunities and blind spots in the White House's blueprint for an AI Bill of Rights/ URL: <https://www.brookings.edu/articles/opportunities-and-blind-spots-in-the-white-houses-blueprint-for-an-ai-bill-of-rights/> (дата звернення: 06.12.2023).
9. Даньшина К.У. США презентували «Білль про права» для штучного інтелекту, який має на меті «захистити» громадян від нейромереж, роботів і ось цього всього. URL: <https://itc.ua/ua/novini/v-ssha-prezentovali-bill-pro-prava-dlya-shtuchnogo-intelektu-yakij-maye-na-meti-zahistiti-gromadyan-vid-nejromerezh-robotiv-i-os-tsogo-vsogo/> (дата звернення: 12.12.2023).

10. Китай вводить тимчасові правила для сервісів генеративного ШІ. URL: <https://forbes.ua/news/kitay-vvudit-timchasovi-pravila-dlya-servisiv-generativnogo-shi-13072023-14776> (дата звернення: 12.12.2023).
11. What is the EU AI Act? URL: <https://artificialintelligenceact.eu/> (дата звернення: 14.12.2023).
12. Петрів О. Штучний інтелект та Artificial Intelligence Act: час для юридичних рамок. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/artificial-intelligence-act/> (дата звернення: 14.12.2023).
13. Europe is leading the race to regulate AI. Here's what you need to know. URL: <https://edition.cnn.com/2023/06/15/tech/ai-act-europe-key-takeaways/index.html> (дата звернення: 14.12.2023).
14. Europe reaches a deal on the world's first comprehensive AI rules (Європа укладає угоду щодо перших у світі комплексних правил ШІ). URL: <https://apnews.com/article/ai-act-europe-regulation-59466a4d8fd3597b04542ef25831322c> (дата звернення: 28.12.2023).
15. Європарламент схвалив план регулювання штучного інтелекту. URL: <https://susipilne.media/507905-evroparlament-shvaliv-plan-reguluvanna-shtuchnogo-intelektu/> (дата звернення: 28.12.2023).
16. Семенюта І.В. Україні анонсували запуск регуляторної «пісочниці» для штучного інтелекту. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/31483/2023-03-23-v-ukraini-anonsuvaly-zapusk-regulyatornoi-pisochnytsi-dlya-shtuchnogo-intelektu/> (дата звернення: 14.12.2023).
17. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 14.12.2023).
18. Тамашев В. Персональні дані у контексті обробки штучним інтелектом. URL: <https://legalitygroup.com/personalni-dani-u-konteksti-obrobki-shtuchnim-intelektom/> (дата звернення: 22.12.2023).
19. OpenAI. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/OpenAI> (дата звернення: 22.12.2023).
20. Закон України «Про штучний інтелект»: він є? URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/-zakon--ukrayini-pro-shtuchniy-intelekt-vin-e.html> (дата звернення: 14.12.2023).
21. Щербина Б.С., Ткаченко В.В. Штучний інтелект як суб'єкт цивільного права. *Цивільне і трудове право*. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/53555/1/22197.pdf> (дата звернення: 19.12.2023).
22. Докійчук К. Питання правосуб'єктності штучного інтелекту. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/113593-pitannya-pravosubyektnosti-shtuchnogo-intelektu> (дата звернення: 27.12.2023).
23. European Parliament resolution of 12 February 2019 on a comprehensive European industrial policy on artificial intelligence and robotics (2018/2088(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA8-2019-0081_EN.html (дата звернення: 23.11.2023).
24. Лебугр Ж. Брюссель і штучний інтелект: на шляху до європейської правової бази? URL: https://meta-defense.fr/uk/2019/09/02/брюссель_і_штучний_інтелект_до_європейської_правової_бази (дата звернення: 20.12.2023).
25. Мічурін Є.О. Правова природа штучного інтелекту. URL: https://forumprava.pp.ua/files/067-075-2020-5-FP-Michurin_9.pdf (дата звернення: 14.12.2023).
26. Буров М. Хто несе відповідальність за помилки штучного інтелекту? URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012676 (дата звернення: 25.12.2023).
27. Баранов О.А. Ідентифікація робота з штучним інтелектом як суб'єкта права. Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 29 лист. 2018 р.). Київ: Вид-во «Політехніка», 2018. С. 8–12.
28. Стефанчук М.О. Теоретичні засади цивільної правосуб'єктності фізичних осіб та особливості її здійснення: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2020.
29. Харитонова О.І., Харитонов Є.О. ІТ-право: теорія та практика. Одеса: Фенікс, 2019. 472 с.

30. Types of artificial intelligence: categories of ai. URL: <https://blog.techliance.com/types-of-artificial-intelligence> (дата звернення: 22.12.2023).

31. Stephen Hawking just got an artificial intelligence upgrade, but still thinks AI could bring an end to mankind. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/speaking-of-science/wp/2014/12/02/stephen-hawking-just-got-an-artificial-intelligence-upgrade-but-still-thinks-it-could-bring-an-end-to-mankind/> (дата звернення: 27.12.2023).

32. Штучний інтелект – революція, надія чи утопія? URL: <https://www.imena.ua/blog/ai-revolution/> (дата звернення: 19.12.2023).

33. Civil Law Rules on Robotics. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0051> (дата звернення: 10.01.2024).

34. Затверджено склад Робочої групи з правового регулювання штучного інтелекту та рекомендацій до законодавства. URL: <https://unba.org.ua/news/8016-zatverdzheno-sklad-robochoi-grupi-z-pravovogo-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-ta-rekomendacij-do-zakonodavstva.html> (дата звернення: 10.01.2024).

35. Голова НААУ, РАУ створила Робочу групу з правового регулювання штучного інтелекту та рекомендацій до законодавства. URL: <https://unba.org.ua/news/7940-golova-naau-rau-stvorila-robochu-grupu-z-pravovogo-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-ta-rekomendacij-do-zakonodavstva.html#:~:text=Голова%20НААУ%2С%20РАУ%20Лідія%20Ізовітова,Ради%20адвокатів%20України%20Валентин%20Гвоздій> (дата звернення: 10.01.2024).

REFERENCES

1. Khudozhnytsi podaly pozov proty Stability AI, Midjourney ta DeviantArt. “The artists filed a lawsuit against Stability AI, Midjourney and DeviantArt”. URL: <https://gamedev.dou.ua/news/ai-vs-artists-lawsuit>. (Date of Application: 02.11.2023) [in Ukrainian].

2. Vyishov instrument NO AI dlia zakhystu khudozhnikh robit vid vykorystannia shtuchnym intelektom. “The NO AI tool has been released to protect works of art from being used by artificial intelligence”. URL: <https://gamedev.dou.ua/news/no-ai-tool-release>. (Date of Application: 02.11.2023) [in Ukrainian].

3. Pysmennyky vymahaiut vid AI-kompanii vyplaty kompensatsii. “Writers demand compensation from AI companies”. URL: <https://netfreedom.org.ua/article/pismenniki-vimagayut-vid-ai-kompanij-viplati-kompensatsiyi>. (Date of Application: 02.11.2023) [in Ukrainian].

4. Mask nazvav shtuchnyy intelekt potentsiino nainahalnishym ekzystentsiynym ryzykom. “Musk called artificial intelligence potentially the most pressing existential risk”. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2053579-mask-nazvav-shtuchniy-intelekt-potentsiyno-naynagalnishim-ekzystentsiynim-rizikom>. (Date of Application: 03.11.2023) [in Ukrainian].

5. «Terminator» i «Matrytsia» – tse kvitochky: Yaki zahrozy nese suspilstvu shtuchnyi intelekt. “‘Terminator’ and ‘Matrix’ – this is just the beginning: what threats artificial intelligence poses to society.” URL: <https://uworld.news/news/terminator-i-matrytsia-tse-1001968.html>. (Date of Application: 03.11.2023) [in Ukrainian].

6. Shcho nese vidpovidalnist SHI? “What is the responsibility of AI?” URL: <https://support.microsoft.com/uk-ua/topic/що-несе-відповідальність-ші-33fc14be-15ea-4c2c-903b-aa493f5b8d9>. (Date of Application: 20.11.2023) [in Ukrainian].

7. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini. “On the approval of the Concept of the Development of Artificial Intelligence in Ukraine”: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 2, 2020 No. 1556. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text>. (Date of Application: 06.12.2023) [in Ukrainian].

8. Opportunities and blind spots in the White House's blueprint for an AI Bill of Rights. URL: <https://www.brookings.edu/articles/opportunities-and-blind-spots-in-the-white-houses-blueprint-for-an-ai-bill-of-rights/>. (Date of Application: 06.12.2023) [in English].

9. *Danshyna, K.* U SSHA prezentuvaly «Bill pro prava» dlia shtuchnoho intelektu, yakyi maie na meti «zakhystryty» hromadian vid neiomerezh, robotiv i os tsoho vsoho. "In the USA, the 'Bill of Rights' for artificial intelligence was presented, which aims to 'protect' citizens from neural networks, robots and all that". URL: <https://itc.ua/ua/novini/v-ssha-prezentuvali-bill-pro-prava-dlya-shtuchnogo-intelektu-yakij-maye-na-meti-zahystiti-gromadyan-vid-nejomerezh-robotiv-i-os-tsogo-vsogo/>. (Date of Application: 12.12.2023) [in Ukrainian].

10. Kytai vvodyt tymchasovi pravyla dlia servisiv heneratyvnoho SHI. "China introduces temporary rules for generative AI services". URL: <https://forbes.ua/news/kitay-vvodyt-tymchasovi-pravila-dlya-servisiv-generativnogo-shi-13072023-14776>. (Date of Application: 12.12.2023) [in Ukrainian].

11. What is the EU AI Act? URL: <https://artificialintelligenceact.eu/>. (Date of Application: 14.12.2023) [in English].

12. *Petriv, O.* Shtuchnyi intelekt ta Artificial Intelligence Act: chas dlia yurydychnykh ramok. "Artificial intelligence and the Artificial Intelligence Act: time for legal frameworks". URL: <https://cedem.org.ua/analytics/artificial-intelligence-act/>. (Date of Application: 14.12.2023) [in Ukrainian].

13. Europe is leading the race to regulate AI. Here's what you need to know. URL: <https://edition.cnn.com/2023/06/15/tech/ai-act-europe-keytakeaways/index.html>. (Date of Application: 14.12.2023) [in English].

14. Europe reaches a deal on the world's first comprehensive AI rules. URL: <https://apnews.com/article/aiact-europe-regulation-59466a4d8fd3597b04542ef258313c>. (Date of Application: 28.12.2023) [in English].

15. Yevroparlament skhvalyv plan rehuliuвання shtuchnoho intelektu. "The European Parliament approved the plan to regulate artificial intelligence". URL: <https://suspilne.media/507905-evroparlament-shvaliv-plan-reguluvannya-stuchnogo-intelektu/>. (Date of Application: 28.12.2023) [in Ukrainian].

16. *Semeniuta, I.V.* Ukraini anonsuvaly zapusk rehuliatornoi «pisochnytsi» dlia shtuchnoho intelektu. "Ukraine announced the launch of a regulatory 'sandbox' for artificial intelligence". URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/31483/2023-03-23-v-ukraini-anonsuvaly-zapusk-regulyatornoi-pisochnytsi-dlya-shtuchnogo-intelektu/>. (Date of Application: 14.12.2023) [in Ukrainian].

17. Pro zakhyt personalnykh danykh. "On personal data protection: Law of Ukraine of June 1, 2010 No. 2297-VI (as amended)". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>. (Date of Application: 14.12.2023) [in Ukrainian].

18. *Tamashev, V.* Personalni dani u konteksti obrobky shtuchnym intelektom. "Personal data in the context of artificial intelligence processing". URL: <https://legalitygroup.com/personalni-dani-u-konteksti-obrobki-shtuchnim-intelektom/>. (Date of Application: 22.12.2023) [in Ukrainian].

19. OpenAI. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/OpenAI> (Date of Application: 22.12.2023) [in English].

20. Zakon Ukrainy «Pro shtuchnyi intelekt»: vin ye? "The Law of Ukraine 'On Artificial Intelligence': does it exist?" URL: <https://yurgazeta.com/publications/practice/informatsiynе-pravo-telekomunikatsiyi/-zakon--ukrayini-pro-shtuchniy-intelekt-vin-e.html>. (Date of Application: 14.12.2023) [in Ukrainian].

21. *Shcherbyna, B.S., Tkachenko, V.V.* Shtuchnyi intelekt yak subiekt tsyvilnoho prava. "Artificial intelligence as a subject of civil law". *Civil and Labor Law*. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/53555/1/22197.pdf>. (Date of Application: 19.12.2023) [in Ukrainian].

22. *Dokiichuk, K.* Pytannia pravosubektnosti shtuchnoho intelektu. "The issue of legal personality of artificial intelligence". URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/113593-pitannya-pravosubektnosti-shtuchnogo-intelektu> (Date of Application: 27.12.2023) [in Ukrainian].

23. European Parliament resolution of 12 February 2019 on a comprehensive European industrial policy on artificial intelligence and robotics (2018/2088(INI)). URL: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA8-2019-0081_EN.html. (Date of Application: 23.12.2023) [in English].

24. *Lebuhr, Z.H.* Briussel i shtuchnyi intelekt: na shliakhu do yevropeiskoi pravovoi bazy? "Brussels and artificial intelligence: on the way to a European legal framework?" URL: https://meta-defense.fr/uk/2019/09/02/брюссель_і_штучний_інтелект_до_європейської_правової_бази. (Date of Application: 20.12.2023) [in Ukrainian].

25. *Michurin, YE.O.* Pravova pryroda shtuchnoho intelektu. "Legal nature of artificial intelligence". URL: https://forumprava.pp.ua/files/067-075-2020-5-FP-Michurin_9.pdf. (Date of Application: 14.12.2023) [in Ukrainian].

26. *Burov, M.* Khto nese vidpovidalnist za pomylky shtuchnoho intelektu? "Who is responsible for errors of artificial intelligence?" URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012676. (Date of Application: 25.12.2023) [in Ukrainian].

27. *Baranov, O.A.* (2018). Identyfikatsiia robota z shtuchnym intelektom yak subikta prava. "Identification of a robot with artificial intelligence as a subject of law. Internet of things: problems of legal regulation and implementation": scientific and practical conf. (Kyiv, November 29, 2018). Kyiv: Polytechnic Publishing House. P. 8–12 [in Ukrainian].

28. *Stefanchuk, M.O.* (2020). Teoretychni zasady tsyvilnoi pravosubiektnosti fizychnykh osib ta osoblyvosti yii zdiisnennia. "Theoretical principles of civil legal personality of natural persons and peculiarities of its implementation": Doctor's thesis of Juridical Sciences: 12.00.03. Kyiv. [in Ukrainian].

29. *Kharytonova, O.I., Kharytonov, YE.O.* (2019). IT-pravo: teoriia ta praktyka. "IT law: theory and practice". Odesa: Phenix. 472 p. [in Ukrainian].

30. Types of artificial intelligence: categories of ai. URL: <https://blog.techliance.com/types-of-artificial-intelligence>. (Date of Application: 22.12.2023) [in English].

31. Stephen Hawking just got an artificial intelligence upgrade, but still thinks AI could bring an end to humankind. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/speaking-of-science/wp/2014/12/02/stephen-hawking-just-got-an-artificial-intelligence-upgrade-but-still-thinks-it-could-bring-an-end-to-mankind/>. (Date of Application: 27.12.2023) [in English].

32. Shtuchnyi intelekt – revoliutsiia, nadiia chy utopiia? "Artificial intelligence – revolution, hope or utopia?" URL: <https://www.imena.ua/blog/ai-revolution/>. (Date of Application: 19.12.2023) [in Ukrainian].

33. Civil Law Rules on Robotics. European Parliament resolution of February 16, 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0051>. (Date of Application: 10.01.2024) [in English].

34. Zatverdzheno sklad Robochoi hrupy z pravovoho rehuliuвання shtuchnoho intelektu ta rekomendatsii do zakonodavstva. "The composition of the Working Group on the legal regulation of artificial intelligence and recommendations for legislation was approved". URL: <https://unba.org.ua/news/8016-zatverdzheno-sklad-robochoi-grupi-z-pravovogo-reguluvannya-shtuchnogo-intelektu-ta-rekomendacij-do-zakonodavstva.html>. (Date of Application: 10.01.2024) [in Ukrainian].

35. Holova NAAU, RAU stvoryla Robochu hrupu z pravovoho rehuliuвання shtuchnoho intelektu ta rekomendatsiy do zakonodavstva. "The head of NAAU, RAU created a Working group on legal regulation of artificial intelligence and recommendations for legislation". URL: <https://unba.org.ua/news/7940-golova-naau-rau-stvorila-robochu-grupu-z-pravovogo-reguluvannya-shtuchnogo-intelektu-ta-rekomendacij-do-zakonodavstva.html#:~:text=Голова%20НААУ%2C%20РАУ%20Лідія%20Ізові%20то,Раді%20адвокатів%20України%20Валентин%20Гвоздій>. (Date of Application: 10.01.2024) [in Ukrainian].

Nenia Olena,Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9721-5718**Korniiko Stanislav,**Candidate of Juridical Sciences, Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-1266-8166**PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF THE LEGAL REGULATION OF
ARTIFICIAL INTELLIGENCE**

The article considers some of the challenging issues related to the rapid development of artificial intelligence (hereinafter - AI), including the search for ways to further improve it, the legal regulation of its development, social relations of its use, the legal personality of artificial intelligence itself, and the question of responsibility for harm caused.

This article goes on to enumerate some of the potential negative implications of AI, including instances where its systems have been employed for illegitimate purposes, its capacity for influencing the generation of content, and instances of copyright infringement.

The paper examines the legal issues surrounding the regulation of social relations in the field of artificial intelligence development at the legislative level in various countries around the world, with a particular focus on Ukraine. It can be concluded that the current legal framework governing legal relations in the field of AI use, both in Ukraine and abroad, is primarily comprised of bylaws. Attention is focused on the draft Artificial Intelligence Act (hereinafter referred to as the AI Act) developed in the European Union in December 2022, the draft text of which was approved by the European Parliament on June 14, 2023. This law should regulate the use and development of AI to ensure a higher level of human rights protection.

The authors forcefully raises the issue of the necessity and possibility of endowing AI with a certain legal form: objectivity or subjectivity, as it pertains to individuals or legal entities. The first step is to clearly define the concept of AI in a singular, unified manner, as this currently lacks definition. Once this is accomplished, the subsequent step is to "personify" the concept.

It is important to note that at this time, all possible applications of AI refer to narrow intelligence (weak AI). As a result, modern AI is currently considered only as an object of legal relations.

The article outlines the functional capabilities of two more advanced types of AI, namely general artificial intelligence and artificial superintelligence. In light of this, the author posits that as AI develops, it will become less and less associated with a computer program and will increasingly resemble a person with legal capacity.

© Nenia Olena, Korniiko Stanislav, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).7](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).7)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

According to the author, in the future, it will be nearly impossible to predict the pace and direction of AI development. Consequently, this necessitates the implementation of appropriate legal regulation, which should evolve in tandem with the advancement of AI and incorporate proactive action algorithms that anticipate the predicted trends in AI development.

Keywords: artificial intelligence, intelligent robot, social relations, legal personality, intellectual law, identification of a person, information.

Отримано 03.04.2024

Онищенко Сергій Миколайович,
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-9944-5995

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ В УКРАЇНІ¹

У межах статті досліджені особливості адміністративно-правового механізму забезпечення права на мирні зібрання в Україні, зокрема завдяки визначенню механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини як самостійної наукової категорії. Проаналізована діяльність органів публічного адміністрування з провадження прав і свобод людини, окреслені нагальні проблеми такої діяльності та сформувані рекомендації щодо її покращання.

Ключові слова: права і свобода людини, механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини, механізм забезпечення права на мирні зібрання, органи публічного адміністрування.

Повне і всебічне забезпечення реалізації прав і свободи людини є метою сталого розвитку України як правової демократичної держави, згідно із ст. 3 Конституції України, держава відповідає перед людиною за свою діяльність, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є її головним обов'язком.

Вітчизняне адміністративне право істотно відрізняється від адміністративного права європейських країн передусім за своїм змістом, «духом» і цільовою спрямованістю: у країнах Європи воно орієнтовано на забезпечення прав і законних інтересів громадян, їх ефективний захист, а у нас – насамперед на задоволення потреб держави, державного управління, публічної влади (а фактично – державного апарату та чиновників). Саме у цьому – суть принципової відмінності. Тому зусилля мають спрямовуватись на подолання цієї відмінності в контексті забезпечення захисту прав людини органами публічної адміністрації [1].

Проголошення демократичних принципів і декларування гуманістичних понять дотримання прав і свобод людини, навіть на найвищому рівні, аж ніяк не свідчить про практичне втілення, оскільки без наявності відповідних механізмів забезпечення права і свободи залишаються на сторінках законів. Лише їх реальне втілення вказує на пріоритет людини над державою в практичній сфері. Виходячи з цього, саме механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини як самостійна наукова категорія може забезпечити чітке бачення всієї діяльності органів публічного адміністрування з упровадження прав і свобод людини у «життя», дає можливість провести аналіз такої діяльності, визначити нагальні проблеми та надати рекомендації щодо її покращання.

¹ Початок. Закінчення у наступному номері.

Цілковито погоджуємось з думкою, що визначення поняття адміністративно-правового забезпечення має спиратись на усталені в правовій науці підходи до змісту первинної категорії правового забезпечення. І. Личенко у науковій публікації, присвяченій поняттю та ознакам адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки в Україні, наводить низку думок науковців з цього приводу [2, с. 165].

На думку В.А. Ліпкана, під правовим забезпеченням слід розуміти утворення і підтримку в необхідних межах конструктивних організаційно-функціональних характеристик систем управління за допомогою впливу та упорядкування всього арсеналу юридичних засобів (норм права, правовідносин, прав і обов'язків, актів тощо) [3, с. 520].

Дехто з дослідників зміст досліджуваної категорії обґрунтовує через сутнісну характеристику понять «право» та «забезпечувати» [4, с. 35–36; 5, с. 50–51]. Так, говорячи про правовий елемент у цій смисловій конструкції, автори мали на увазі об'єктивне право у всій багатогранності його проявів. Натомість термін «забезпечувати» розуміли як надання (постачання) чогось кимось у достатній кількості; створення повного і достатнього комплексу умов, необхідних для здійснення чогось; надання гарантій [6, с. 124].

Зважаючи на зазначене вище, можна стверджувати, що «правове забезпечення» є складною, багатоаспектною юридичною категорією. Семантика другого елементу у цій категорії, тобто терміна «забезпечення», у широкому розумінні тлумачиться як створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки.

На нашу думку, важливо зробити невеликий відступ з метою оглянути підходи до розмежування понять «регулювання» та «забезпечення». Переважно поняття «забезпечувати» трактується як «1. Постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах. 2. Створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось. 3. Захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки» [7]. Як бачимо, поняття «забезпечення» передбачає здійснення діяльності, спрямованої на створення належних умов для реалізації будь-ким певних дій.

У загальнозживаному розумінні «регулювання» розглядається як «впорядковування, керування чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі; досягнення потрібної сили, належного ступеня вияву шляхом зменшення чи збільшення певної величини» [8]. О.І. Безпалова стверджує, що поняття «регулювання» застосовується в тому випадку, коли необхідно забезпечити виконання заходів (зокрема визначених на рівні відповідних нормативно-правових актів), спрямованих на створення належних умов для функціонування відповідної сфери суспільного життя, виявлення проблемних моментів та вироблення шляхів їх усунення. Регулювання – це функція управління, яка забезпечує функціонування керованих процесів у межах заданих параметрів. Тобто під регулюванням слід розуміти сукупність прийомів та способів, за допомогою яких можна здійснювати вплив на суспільні відносини у різних сферах суспільного життя. У контексті правового регулювання вказані прийоми та способи визначаються на рівні відповідних нормативно-правових актів. Можна дійти висновку про різноманітність

підходів до розуміння правового регулювання в цілому та адміністративного правового регулювання зокрема; відсутність одностайної позиції науковців з приводу розмежування понять «адміністративно-правове регулювання» та «адміністративно-правове забезпечення». Зрозуміло, що кожна із проаналізованих позицій має право на існування, що підтверджується відповідним обґрунтуванням [9, с. 154].

На важливості з'ясування сутності поняття «адміністративно-правового забезпечення» та його елементів наголошують О.М. Гумін та Є.В. Пряхін. Це питання залишається актуальним і потребує, передусім, вироблення єдиного погляду, що матиме позитивний вплив не тільки на теоретичні розробки, а й на ефективне їх упровадження у практичній діяльності.

Адміністративно-правове забезпечення розглядається як один із видів правового забезпечення, яке, на думку М.В. Цвіка, є цілеспрямованою дією на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [10, с. 327]. Сфера правового забезпечення – це сукупність правил порядку управління, які можна і необхідно впорядкувати за допомогою норм права і правових засобів. Розглянемо деякі приклади такого забезпечення.

К.В. Барсуков розглядає поняття «забезпечення» у двох значеннях. По-перше, як діяльність уповноважених державою органів щодо здійснення своїх функцій. По-друге, як результат цієї діяльності, що виражається у фактичній реалізації правових приписів, прав і свобод громадян. На його думку, адміністративно-правове забезпечення проходження служби у складі миротворчих підрозділів – це складне, багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є діяльність держави щодо створення належних правових умов відбору персоналу, підготовки кадрів, направлення до миротворчих місій та гарантування правового захисту шляхом встановлення відповідного нормативно-правового забезпечення проходження служби. Адміністративно-правове забезпечення має відбуватися в основних трьох напрямках: нормативно-правовому, науковому та інформаційному [11, с. 7, 9].

В.А. Головка визначає адміністративно-правове забезпечення як регламентовану нормами законодавства діяльність органів державної влади, зміст якої становить створення умов для реалізації, охорони та захисту прав громадян як учасників дорожнього руху за допомогою адміністративно-правових засобів. До таких засобів віднесено засоби переконання та примусу, засоби адміністративного судочинства та засоби безпосереднього, прямого та опосередкованого захисту суб'єктів господарювання [12, с. 7–8].

Р.В. Ігонін вважає, що адміністративно-правове забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції – це регламентована адміністративно-правовими нормами діяльність суб'єктів державно-владних повноважень, спрямована на створення необхідних умов для належного функціонування системи судів загальної юрисдикції та встановлена адміністративно-правовими нормами система гарантій належного функціонування такої системи судів [13, с. 39]. Є.Є. Колесников визначає адміністративно-правове забезпечення як здійснюване державою за допомогою спеціального механізму упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона, реалізація та розвиток. З цього він робить висновок, що адміністративно-правове забезпечення

захисту справ споживачів є впливом держави на суспільні відносини з метою впорядкування, захисту та охорони відносин між органами влади, споживачами та суб'єктами господарювання, що здійснюється за допомогою норм права та через спеціальний механізм [14, с. 434].

О.М. Гумін, Є.В. Пряхін на основі аналізу наукових джерел виокремлюють п'ять елементів структури адміністративно-правового забезпечення: 1) об'єкт адміністративно-правового забезпечення; 2) суб'єкт адміністративно-правового забезпечення; 3) норми права (норми адміністративного права); 4) адміністративно-правові відносини та їх зміст; 5) гарантії, заходи, засоби, форми та методи адміністративно-правового забезпечення.

У цьому разі об'єктом будуть виступати ті суспільні відносини (діяльність), які потребують державного регулювання. Він розкривається через визначення поняття, сутності, історії виникнення, правової основи, цілі, функцій, принципів, елементів тощо. Суб'єкт – це той уповноважений державою орган (чи органи), який наділений повноваженнями щодо реалізації, охорони чи розвитку таких відносин. У першу чергу такий суб'єкт характеризуватиметься через структуру та адміністративно-правовий статус. Норми адміністративного права регулюють суспільні відносини у сфері державного управління. Адміністративно-правові відносини – це правові зв'язки, що виникають, розвиваються та припиняються між суб'єктом та об'єктом у процесі реалізації приписів адміністративно-правових норм. Гарантії, заходи, засоби, форми та методи адміністративно-правового забезпечення будуть виступати як елементи, що власне і втілюватимуть на практиці у життя політику держави стосовно тих чи інших суспільних відносин [15, с. 47].

Отже, адміністративно-правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, однією із сторін яких завжди є орган державної влади, наділений державно-владними повноваженнями у сфері державного управління для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Для розуміння будь-якого явища, в тому числі й адміністративно-правових відносин, необхідно виокремити риси, які їм притаманні. З приводу ознак адміністративно-правових відносин можливо спостерігати майже єдину позицію науковців.

Так, О. І. Харитонova, Е. О. Шевченко визначають такі риси адміністративно-правових відносин: 1) виникнення в сфері публічного управління; 2) однією зі сторін обов'язково є орган влади; 3) врегульовані адміністративно-правовими нормами; 4) їхні учасники виступають носіями прав і обов'язків у сфері державного управління; 5) мають державно-публічний характер; 6) є відносинами «влада–підпорядкування» і визначаються юридичною нерівністю сторін; 7) можуть виникнути за ініціативою будь-якого суб'єкта адміністративного права, згода іншої сторони не є обов'язковою; 8) порушення стороною своїх обов'язків зумовлює її відповідальність перед державою в особі її компетентних органів; 9) для органів управління їх права є одночасно і обов'язками; 10) за порушення обов'язків застосовуються, як правило, заходи адміністративного примусу; 11) спори між сторонами мають особливий правовий режим забезпечення законності (адміністративний і судовий) [16, с. 63; 17, с. 1118].

Ураховуючи викладене, «правове забезпечення» визнається як багатоаспектна юридична категорія. Лексикологія другого елементу у цій категорії, а саме терміна «забезпечення», у широкому розумінні тлумачаться як створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чого-небудь; захисту, охорони когось, чого-небудь від небезпеки. Що стверджує важливість для необхідності ефективного функціонування такої діяльності.

У свою чергу особливістю механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини є те, що він позиціонується як самостійна наукова категорія, що забезпечує чітке бачення всієї діяльності органів публічного адміністрування з впровадження прав і свобод людини у «життя». Аналіз такої діяльності в індивідуальному відношенні дозволяє сформулювати коло нагальних проблем у зазначеній діяльності та надати рекомендації щодо її покращання. У подальшій роботі ми ретельніше розглянемо виключно особливості адміністративно-правового механізму забезпечення права на мирні зібрання в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Нагребельний В.П.* Сучасна доктрина адміністративно-правового регулювання в контексті забезпечення прав громадян органами публічної адміністрації. Адміністративно-правове забезпечення прав людини органами публічної адміністрації в Україні : зб. наук. праць / за заг. ред. д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України О.Ф. Андрійка. Київ: Інститут держави і права. ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 199 с.
2. *Личенко І.* Поняття та ознаки адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 876. С.163–169.
3. *Теорія управління в органах внутрішніх справ: навч. посіб.; за ред. В.А. Ліпкана.* Київ: КНТ, 2007. 884 с.
4. *Шкребець Є.Ф.* Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 220 с.
5. *Клименко О.В.* Адміністративно-правове забезпечення державної регуляторної політики у сфері господарювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 227 с.
6. *Дручек О.М.* Поняття адміністративно-правового забезпечення прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2013. № 2. С. 123–128.
7. *Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.].* Київ: Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 3. / ред. тому: Г.М. Гнатюк, Т.К. Черторизька. 1972. 744 с.
8. *Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні; редкол.: І.К. Білодід (голова) [та ін.].* Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 8: Природа-Ряхтливий / ред. тому: В.О. Винник [та ін.]. 1977. 927 с.
9. *Безпалова О.І.* Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: монографія. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. 544 с.
10. *Загальна теорія держави і права: підруч / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Рогачова, О.В. Петришин, С.М. Олейников.* Харків: Право, 2002. 432 с.
11. *Барсуков К.В.* Адміністративно-правове забезпечення проходження служби працівниками органів внутрішніх справ у складі міжнародних миротворчих підрозділів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2010. 20 с.

12. Головка В.А. Адміністративно-правове забезпечення захисту соціальних та економічних прав учасників дорожнього руху в Україні: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 20 с.

13. Ігонін Р.В. Поняття адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. *Адвокат*. 2011. № 1 (124). С. 36–40.

14. Колесников Є.Є. Поняття та особливості адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів. *Форум права*. 2011. № 2. С. 432–438.

15. Гумін О.М., Пряхін С.В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 4. С. 46–50.

16. Харитонов О.І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії): монографія. Одеса, 2004. 328 с.

17. Шевченко Е.О. Визначення поняття адміністративно-правових відносин з урахуванням пріоритетного значення та ролі в них суб'єкта адміністративного права (на прикладі адміністративного суду). *Форум права*. 2011. № 1. С. 1116–1122. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_1_180.pdf (дата звернення: 11.07.2023).

REFERENCES

1. Nahrebelnyi, V.P. (2015). Suchasna doktryna administratyvno-pravovoho rehuliuвання в konteksti zabezpechennia prav hromadian orhanamy publichnoi administratsii. Administratyvno-pravove zabezpechennia prav liudyny orhanamy publichnoi administratsii v Ukraini. "Modern doctrine of administrative and legal regulation in the context of ensuring citizens' rights by public administration bodies in Ukraine": scientific works / gen. ed. Doctor of Juridical Sciences, Prof., Corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine O.F. Andriiko. Kyiv: V.M. Koretsky Institute of State and Law. National Academy of Sciences of Ukraine. 199 p. [in Ukrainian].

2. Lychenko, I. (2017). Poniattia ta oznaky administratyvno-pravovoho zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky v Ukraini. "Concepts and signs of administrative and legal provision of environmental security in Ukraine". *Visnyk Natsionalnoho Universytetu 'Lvivska Politekhniky'*. Series: Legal Sciences. No. 876. P. 163–169 [in Ukrainian].

3. Teoriia upravlinnia v orhanakh vnutrishnikh sprav. "Theory of management in internal affairs bodies": study guide. Ed. by V.A. Lipkan. Kyiv: KNT, 2007. 884 p. [in Ukrainian].

4. Shkrebets, YE.F. (2016). Advokatura Ukrainy: administratyvno-pravove zabezpechennia diialnosti na suchasnomu etapi. "The advocacy of Ukraine: administrative and legal support of activities at the current stage": dissertation of the Candidate of Juridical Sciences (PhD): 12.00.07. Kharkiv. 220 p. [in Ukrainian].

5. Klymenko, O.V. (2015). Administratyvno-pravove zabezpechennia derzhavnoi rehuliatornoi polityky u sferi hospodariuvannia. "Administrative and legal support of the state regulatory policy in the field of business": Candidate's of Juridical Sciences thesis: 12.00.07. Kyiv. 227 p. [in Ukrainian].

6. Druchek, O.M. (2013). Poniattia administratyvno-pravovoho zabezpechennia prav, svobod ta interesiv dytyny orhanamy vnutrishnikh sprav Ukrainy. "The concept of administrative and legal protection of the rights, freedoms and interests of the child by the internal affairs bodies of Ukraine". *Forum Prava*. No. 2. P. 123–128 [in Ukrainian].

7. Slovyk ukrainskoi movy. "Dictionary of the Ukrainian language": [in 11 volumes] / Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, O.O. Potebnia Institute of Linguistics; editor: I.K. Bilodid (head) [etc.]. Kyiv: Naukova Dumka, 1970–1980. Vol. 3. / ed. vol.: H.M. Hnatiuk, T.K. Chertoryzka. 1972. 744 p. [in Ukrainian].

8. Slovyk ukrainskoi movy. "Dictionary of the Ukrainian language": [in 11 volumes] / Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, O.O. Potebnia Institute of Linguistics; editor: I.K. Bilodid (head) vol.: V.O. Vinnyk [etc.]. 1970–1980. Vol. 8: Pryroda-Rakhtlyvyi. Kyiv: Naukova Dumka. 1977. 927 p. [in Ukrainian].

9. *Bezpalova, O.I.* (2014). Administratyvno-pravovyi mekhanizm realizatsii pravookhoronnoi funktsii derzhavy. "Administrative and legal mechanism of implementing the law enforcement function of the state": monograph. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs. 544 p. [in Ukrainian].

10. Zahalna teoriya derzhavy i prava. "General theory of the state and law": tutorial / M.V. Tsvik, V.D. Tkachenko, L.L. Rohachova, O.V. Petryshyn, S.M. Oleinikov. Kharkiv: Pravo, 2002. 432 p. [in Ukrainian].

11. *Barsukov, K.V.* (2010). Administratyvno-pravove zabezpechennia prokhodzhennia sluzhby pratsivnykamy orhaniv vnutrishnikh sprav u skladi mizhnarodnykh myrotvorchymykh pidrozdiliv. "Administrative and legal provision of service by employees of internal affairs bodies as part of international peacekeeping units": Candidate's thesis: 12.00.07. K. 20 p. [in Ukrainian].

12. *Holovko, V.A.* (2011). Administratyvno-pravove zabezpechennia zakhystu sotsialnykh ta ekonomichnykh prav uchasykiv dorozhnoho rukhu v Ukraini. "Administrative and legal provision of protection of social and economic rights of road users in Ukraine: problems of theory and practice": Candidate's of Juridical Sciences thesis: 12.00.07. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].

13. *Ihonin, R.V.* (2011). Poniattia administratyvno-pravovoho zabezpechennia funktsionuvannia systemy sudiv zahalnoi yurysdyktsii. "The concept of administrative and legal support for the functioning of the system of courts of general jurisdiction". *Advocat.* No. 1 (124). P. 36–40 [in Ukrainian].

14. *Kolesnikov, YE.YE.* (2011). Poniattia ta osoblyvosti administratyvno-pravovoho zabezpechennia zakhystu prav spozhyvachiv. "Concepts and features of administrative and legal protection of consumer rights". *Forum Prava.* No. 2. P. 432–438 [in Ukrainian].

15. *Humin, O.M., Priakhin, YE.V.* (2014). Administratyvno-pravove zabezpechennia: poniattia ta struktura. "Administrative and legal support: concept and structure". *Nashe Pravo.* No. 4. P. 46–50 [in Ukrainian].

16. *Kharytonova, O.I.* (2004). Administratyvno-pravovi vidnosyny (problemy teorii). "Administrative-legal relations (problems of theory)": monograph. Odesa. 328 p. [in Ukrainian].

17. *Shevchenko, E.O.* (2011). Vyznachennia poniattia administratyvno-pravovykh vidnosyn z urakhuvanniam priorytetnoho znachennia ta roli v nykh subiekta administratyvnoho prava (na prykladi administratyvnoho sudu). "Definition of the concept of administrative-legal relations, taking into account the priority value and role of the subject of administrative law in them (using the example of an administrative court)". *Forum Prava.* No. 1. P. 1116–1122. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_1_180.pdf (Date of Application: 11.07.2023) [in Ukrainian].

UDC 342.729

Onyshchenko Serhii,Candidate of Juridical Sciences, Liading Researcher of the State
Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9944-5995**PARTICULARITIES OF ENSURING THE RIGHT TO PEACEFUL
ASSEMBLY IN UKRAINE**

The article delineates the mechanism of administrative and legal provision of human rights and freedoms as an independent scientific category. This position affords a clear vision concerning all activities of public administration bodies aimed at implementing human rights and freedoms.

© Onyshchenko Serhii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).8](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).8)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhrona.com/>

The author highlights the inadequacy of merely proclaiming humanistic principles pertaining to the observance of human rights and freedoms at all levels of administration. Instead, there is a pressing need for the mandatory practical implementation of these rights and freedoms, which necessitates the establishment of coordinated mechanisms. Without clear and coordinated mechanisms for ensuring the rights and freedoms of individuals, the observance of these rights and freedoms remains merely declarative on paper.

The category of “legal support” is the subject of this study, which focuses on the following key concepts within the context of constructive organizational and functional characteristics: “law”, “provision”, “regulation”, “administrative and legal regulation”, and “administrative and legal support”.

In the light of the findings, the author identifies five basic elements of the structure of administrative and legal support based on the results of the analyzed scientific sources. These include: the object of administrative and legal support; the subject of administrative and legal support; the rules of law (administrative law rules); administrative and legal relations and their content; the guarantees, measures, means, forms and methods of administrative and legal support.

The systematic approach to identifying the specific elements of the administrative and legal framework for human rights and freedoms, as previously outlined, permitted a more comprehensive examination of the individual components of the administrative and legal apparatus for guaranteeing the right to peaceful assembly in Ukraine in the future.

Keywords: human rights and freedoms, mechanism of administrative and legal support of human rights and freedoms, mechanism of ensuring the right to peaceful assembly, public administration bodies.

Отримано 27.03.2024

Рибченко Сергій Олександрович,
старший викладач Української
військово-медичної академії, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0009-0007-6058-0835

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В БУРЖУАЗНИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

У статті проаналізовано історичні передумови виникнення адміністративного права в буржуазних країнах Європи. Акцентовано, що характерною рисою буржуазного права стало утвердження принципу формальної рівності, який прийшов на зміну феодалним привілеям.

Доведено, що у процесі свого розвитку адміністративне право буржуазних країн Європи зазнавало впливу різних правових шкіл та доктрин – камералістики, юридичного позитивізму, концепції правової держави тощо.

Ключові слова: адміністративне право, буржуазне право, камералістика, правова держава, юридичний позитивізм, державне управління.

Дослідження історичних передумов виникнення адміністративного права в буржуазних країнах Європи є актуальним із кількох причин. По-перше, адміністративне право відіграє ключову роль у регулюванні відносин між державою та громадянами, забезпеченні прав і свобод людини. Розуміння витоків та еволюції цієї галузі дозволяє краще осягнути її сучасний стан та напрями подальшого розвитку.

По-друге, досвід формування адміністративного права в країнах Західної Європи, які першими стали на шлях побудови правових держав і громадянського суспільства, є цінним для України. Адже наша держава зараз перебуває на етапі трансформації правової системи, зокрема адміністративного законодавства, з урахуванням європейських стандартів та кращих світових практик.

По-третє, генезис адміністративного права тісно пов'язаний з еволюцією державного управління, політичного устрою європейських країн. Буржуазні революції, становлення ліберальної демократії, розвиток ринкової економіки зумовили потребу в якісно новому регулюванні адміністративних відносин, обмеженні сваволі чиновників, захисті прав громадян від незаконних дій влади. Ці процеси заклали підвалини для утвердження принципу верховенства права та відповідальності держави перед людиною.

Проблеми виникнення адміністративного права, зокрема і в буржуазних країнах, досліджували у своїх працях чимало науковців, з-поміж яких зокрема: В.Б. Авер'янов [1], В.П. Глиняний [2], Н.В. Гришина [3], Т.О. Коломєць [4], В.С. Макаруч [5], М.М. Страхов [6], Г.І. Трофанчук [7] та ін. У навчальному посібнику «Історія держави і права зарубіжних країн» [8] за редакцією О.М. Бандурки розглядаються загальні закономірності розвитку держави і права в різних країнах і регіонах світу в різні історичні

періоди. Однак конкретно питання передумов виникнення адміністративного права в буржуазних країнах Європи не виділяється.

У статті А. Марченка «Історико-правовий екскурс генезису прецедентного права» [9] аналізується становлення прецедентного права в країнах англосаксонської правової сім'ї. Згадується про вплив загального права і права справедливості на формування прецедентів. Але безпосередньо адміністративне право буржуазних країн Європи континентальної системи права не розглядається.

У статті А. Школика «Формування національної доктрини адміністративного права: історія, сучасний стан і перспективи» (2021) [10] основна увага приділяється розвитку української адміністративно-правової доктрини. Історичні аспекти становлення адміністративного права в зарубіжних країнах не висвітлюються.

Таким чином, в проаналізованих публікаціях відсутній цілісний і системний аналіз історичних передумов виникнення адміністративного права саме в буржуазних країнах Європи. Ця тема розглядається фрагментарно або в загальному контексті історії держави і права зарубіжних країн. Тому вона потребує подальшого спеціального дослідження.

Мета статті – аналіз історичних передумов виникнення адміністративного права в буржуазних країнах Європи.

Адміністративне право є однією з фундаментальних галузей публічного права, яка регулює суспільні відносини у сфері державного управління. Його норми визначають правовий статус органів виконавчої влади, порядок їх діяльності, взаємовідносини з громадянами та організаціями. На думку В. Б. Авер'янова, адміністративне право спрямоване на забезпечення ефективного функціонування механізму держави, реалізацію та захист прав і свобод людини у публічно-правовій сфері [1].

Формування адміністративного права як самостійної галузі права було тривалим і складним процесом, зумовленим еволюцією державно-правових інститутів європейських країн. Н. В. Гришина вказує, що свій розвиток адміністративне право починає з моменту зародження та формування державності, коли починає складатися система державного управління [3, с. 91].

Загалом дослідники виділяють кілька основних етапів розвитку адміністративного права в Європі [4].

Перший етап (XVII–XVIII ст.) характеризувався зародженням адміністративно-правових норм в умовах абсолютних монархій. У цей період виникають поліцейське право у Німеччині, камералістика в Австрії, які регламентували управлінську діяльність державного апарату. Проте ці норми мали фрагментарний і несистематизований характер, переважно захищали інтереси монарха та його адміністрації.

Другий етап (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) пов'язаний з буржуазними революціями в країнах Європи, утвердженням концепції правової держави. Декларація прав людини і громадянина 1789 р. у Франції, ідеї лібералізму сприяли обмеженню сваволі чиновників, запровадженню інститутів адміністративної юстиції. Адміністративне право почало розвиватися як механізм захисту прав громадян від незаконних дій публічної влади.

Третій етап (друга половина XIX – початок XX ст.) ознаменувався формуванням класичних правових засад адміністративного права в європейських країнах. Відбувалася систематизація адміністративного законодавства, розширення сфери адміністративно-правового регулювання. Утверджувалися принципи законності державного управління, відповідальності адміністрації, судового контролю за її діяльністю.

Четвертий етап (XX – початок XXI ст.) характеризується соціалізацією адміністративного права під впливом концепції соціальної держави. Адміністративне законодавство доповнюється нормами, спрямованими на забезпечення соціально-економічних прав громадян, захист суспільних інтересів. Посилюється роль адміністративного права в регулюванні публічно-сервісної діяльності держави [4].

Становлення адміністративного права в європейських країнах відбувалося в контексті загального розвитку буржуазного права, зумовленого соціально-економічними та політичними трансформаціями XVII–XIX ст. Буржуазні революції, розвиток капіталістичних відносин, утвердження ліберальної демократії потребували якісно нової правової системи, яка б забезпечувала свободу підприємництва, непорушність приватної власності, формальну рівність суб'єктів права [11].

Буржуазне право виникає у процесі становлення буржуазної держави та є непрямым наслідком попередніх систем права, таких як рабовласницьке і феодальне право. Відкидалися лише ті аспекти попереднього права, які стояли на шляху економічних і політичних інтересів буржуазії. Ступінь спадкоємства від попередніх систем права, таких як римське, звичаєве, міське, був різним у кожній країні, проте ніде не було повного знищення старих правових систем. Певна частина їх адаптувалася у буржуазне право, перетворюючись на його норми.

У момент свого виникнення буржуазне право мало прогресивне значення і представляло великий крок уперед у історії людства. Це право закріплювало юридично зміну феодальних відносин на більш передові – буржуазні. Встановлення буржуазного типу права супроводжувалося припиненням середньовічних обмежень, скасуванням станових привілеїв, звільненням селянства від феодальної залежності, розпадом цехової системи тощо. Відкидаючи феодальний партикуляризм, буржуазне право формувалося як національні правові системи у всіх країнах [5].

Історично склалося так, що буржуазне право поділялося на дві основні системи – континентальну та острівну, які мають свої історичні корені. Франція вважається історичною батьківщиною континентальної системи, тоді як Англія та її колонії – острівної. Особливістю континентальної системи є її базування на кодексах, тоді як острівна система побудована на судових прецедентах.

Кожен підхід мав свої переваги та недоліки. У країнах континентальної системи відповідальність за дії була можлива лише за тими діями, які передбачені законом як кримінальні. Злочинець має усвідомлення про кримінальний характер своїх дій, а рішення судді можуть бути легко оскаржені. Однак недоліком цієї системи була її закостенілість – неможливість покарати фізичну або юридичну особу, якщо це прямо не передбачено законом, навіть у разі значної шкоди суспільним або приватним інтересам.

Буржуазні революції в Англії та Франції заклали основи принципово нових правових систем, які мали обслуговувати потреби нового, буржуазного суспільного ладу. Ключові принципи буржуазного права були викладені у «Декларації прав людини і громадянина» 1789 року у Франції:

- рівність усіх людей у громадянських правах, незалежно від походження, під гарантією держави. Громадяни мають право на опір гнобленню;
- основним правом є особиста свобода та безпека людини;
- верховна влада належить народу, який обирає своїх представників для прийняття законів та визначення політики;
- свобода тлумачиться як дозвіл на будь-які дії, незаборонені законом, прийнятим в інтересах усього населення;
- рівність усіх перед законом, включно з доступом до державних посад.
- у кримінальному праві – презумпція невинуватості, відсутність зворотної сили закону, покарання лише у встановлених межах;
- гарантії свободи слова, друку, оподаткування, контролю над посадовцями;
- недоторканність приватної власності та рівний їй захист [2].

Сучасне буржуазне право розвиває ці принципи, розширюючи права жінок, меншин тощо, хоча в деяких аспектах права можуть звужуватись (наприклад, права власності). Загалом концепція визнає за всіма певні невід’ємні природні права, встановлені міжнародними документами, із судовим захистом.

Водночас формування буржуазного права мало свої особливості в різних європейських країнах, що зумовлено їх історичними, національними, правовими традиціями. Так, у Франції після революції 1789 р. відбулося радикальне оновлення правової системи на основі ідей Просвітництва, що знайшло відображення в прийнятті кодексів Наполеона. Натомість у Німеччині рецепція римського права поєднувалася зі збереженням партикуляризму, що гальмувало правову уніфікацію. В Англії зберігалось загальне право (common law) з його прецедентним характером, хоча й доповнювалося статутним правом [11].

Франція вважається батьківщиною адміністративного права. Тут раніше, ніж в інших західних країнах, сформувався бюрократичний апарат державного управління, а разом з ним і масив адміністративного законодавства.

Велика французька революція 1789–1794 рр. стала ініціатором нових підходів до розуміння й утвердження гуманітарних і економічних цінностей, породила великі демократичні принципи. Вона дала початок боротьбі населення за соціальні та політичні права [7].

Найважливішим програмним документом французької революції стала уже згадана Декларація прав людини і громадянина, прийнята Установчими зборами 26 серпня 1789 р. [7]. Декларація закріплювала найважливіші принципи буржуазного ладу, проголошувала природні, невід’ємні і священні права людини – свободу, власність, безпеку й опір гнобленню [7].

У часи революційного піднесення були прийняті важливі рішення про утворення буржуазної національної гвардії, про скасування феодальних станів і станових привілеїв.

їв, про свободу промисловості та торгівлі. Було запроваджено нову адміністративну систему, за якою Франція поділялася на департаменти, проведено церковну реформу [6].

Німеччина є однією з країн, де адміністративне право досягло високого рівня розвитку. Його витoki сягають часів камералістики та поліцейського права XVIII–XIX ст. Саме в Німеччині сформувалася концепція поліцейської держави, яка передбачала широке втручання влади у суспільне життя.

Упродовж XIX ст. у Німеччині відбувався поступовий перехід від поліцейської до правової держави. Під впливом буржуазних революцій 1848–1849 рр. почали закріплюватися права і свободи громадян, принцип законності в діяльності адміністрації [5]. Поліцейське право трансформувалося в адміністративне, яке регулювало вже не лише каральну діяльність поліції, а й позитивне управління, надання публічних послуг [5].

У XIX ст. у Німеччині відбувається трансформація поліцейського права в адміністративне. Цей процес зумовлений лібералізацією суспільного життя, обмеженням абсолютизму, утвердженням принципу правової держави. Адміністративне право почало розглядатися як інструмент захисту прав громадян від сваволі чиновників.

Важливу роль у становленні адміністративного права Німеччини відіграло пруське законодавство. Зокрема, закони про адміністративні суди 1875 та 1883 років заклали підвалини системи адміністративної юстиції. Вони передбачали створення трьох інстанцій адміністративних судів для розгляду публічно-правових спорів.

Отже, німецьке адміністративне право сформувалося на основі поліцейського права XVIII–XIX ст. Його розвиток зумовлений утвердженням принципів правової держави та обмеженням абсолютизму. Вагомий внесок у розробку доктрини адміністративного права зробили німецькі вчені. А пруське законодавство заклало основи системи адміністративної юстиції.

На відміну від Німеччини, в Англії адміністративне право сформувалося набагато пізніше. Це пов'язано з особливостями британської правової системи та державного устрою.

Англія стала першою буржуазною державою, що прийняла конституцію («Знаряддя управління», 1653 р.), хоча Олівер Кромвель часто ігнорував її принципи. Після утвердження буржуазного ладу Англія відмовилась від єдиної писаної конституції на користь численних конституційних актів, схвалених парламентом. Це давало змогу порушувати права нижчих верств [12].

Характерною рисою британського адміністративного права стало те, що воно формувалося переважно через судові прецеденти, а не через законодавство. Суди в ході розгляду скарг громадян на дії адміністративних органів напрацьовували принципи належного урядування, критерії законності актів адміністрації. Лише з кінця XX ст. приймаються окремі статuti, що регулюють адміністративні процедури.

Ще однією особливістю стало те, що у Великій Британії не було створено системи спеціалізованих адміністративних судів. Контроль за законністю у сфері управління здійснюють загальні суди через процедури судового перегляду (judicial review). Вони можуть визнати акти чи дії адміністративних органів незаконними, але не можуть скасовувати їх безпосередньо.

Таким чином, британська модель адміністративного права суттєво відрізняється від німецької та французької моделей. Вона базується на верховенстві парламенту, судовому прецеденті, відсутності спеціалізованих адміністративних судів.

Перші буржуазні конституції з'явилися наприкінці XVIII ст. у США (1787 р.) та Франції (1791, 1793, 1795 pp.). Наполеонівські війни прискорили поширення конституцій у Європі та світі – Іспанія (1812), Норвегія (1814, діє донині), Португалія, Бельгія, Швейцарія. Революції 1848 р. принесли конституції німецьким державам, Австрії, Данії, Нідерландам, П'ємонту, Румунії, Сербії, Болгарії. За межами Європи конституції з'явилися у деяких латиноамериканських країнах та Японії [13].

Ранні конституції мали високі майнові цензи виборців, позбавляли прав жінок, передбачали вищі палати з аристократії, вибори по куріях. Поступово парламенти здобували законодавчу ініціативу, контроль над урядом та право на поправки. Таємне голосування вперше впроваджено у Франції 1848 р.

Отже, формування адміністративного права в буржуазних країнах Європи було органічно пов'язане зі становленням громадянського суспільства, правової держави, ринкової економіки. Воно стало важливим інструментом обмеження державного втручання в суспільне життя, забезпечення прав і свобод людини у відносинах з публічною владою.

У процесі свого розвитку адміністративне право буржуазних країн Європи зазнавало впливу різних правових шкіл та доктрин – камералістики, юридичного позитивізму, концепції правової держави тощо. Під їх впливом збагачувалася методологія адміністративно-правових досліджень, формувалися нові інститути адміністративного права.

Становлення буржуазного права в європейських країнах відбувалося під час буржуазних революцій XVII–XIX ст., які знаменували перехід від феодалізму до капіталізму. Цей процес мав свої особливості в кожній державі, зумовлені національною специфікою.

Характерною рисою буржуазного права стало утвердження принципу формальної рівності, який прийшов на зміну феодальним привілеям. У законодавстві закріплювалися права і свободи людини, недоторканність приватної власності, свобода підприємництва. Кодифікація стала основним способом систематизації буржуазного права. У Франції були прийняті цивільний, торговий, кримінальний кодекси, які справили значний вплив на законодавство інших країн. У Німеччині кодифікація відбулася пізніше, що пояснюється політичною роздробленістю.

Перспективи подальших досліджень можуть охоплювати порівняльний аналіз розвитку адміністративного права в різних країнах Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Авер'янов В.Б.* Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. Київ: *Юридична думка*, 2004. Т. 1. 584 с.
2. *Глиняний В.П.* Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. 5-те вид., перероб. і допов. Київ: Істина, 2005. 768 с.
3. *Гришина Н.В.* Історичні та соціальні передумови виникнення адміністративного права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2017. Вип. 23.

© Rybchenko Serhii, 2024

4. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
5. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 616 с.
6. Страхов М.М. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ: Ін Юре, 2003. 210 с.
7. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 400 с.
8. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / за заг. ред. О.М. Бандурки; [Бандурка О.М. та ін.]. Харків, 2021.
9. Марченко А.А. Історико-правовий екскурс генезису прецедентного права. *Наука і правоохорона*. 2013. № 3. С. 267–275.
10. Школик А. Формування національної доктрини адміністративного права: історія, сучасний стан і перспективи. *Право України*. 2021. № 10. С. 60–72.
11. Федоров К.Г. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ: Вища школа, 1994. 305 с.
12. Омельченко І.К., Сорокін О.В., Череватий В.В. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 136 с.
13. Конституційне право України: конспект лекцій / за ред. Ю.М. Тодики. Харків, 1997.

REFERENCES

1. Averianov, V.B. (2004). *Administrativne pravo Ukrainy*. "Administrative law of Ukraine". Academic course: textbook: in 2 volumes. Kyiv: Yurydychna Dumka. Vol. 1. 584 p. [in Ukrainian].
2. Hlynianyi, V.P. (2005). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. "History of the state and the law of foreign countries": textbook, 5th ed., revised and supplemented. Kyiv: Istyna. 768 p. [in Ukrainian].
3. Hryshyna, N.V. (2017). *Istorychni ta sotsialni peredumovy vynyknennia administratyvnoho prava*. "Historical and social prerequisites for the emergence of administrative law". *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series 'Law'*. Iss. 23 [in Ukrainian].
4. Kolomoiets, T.O. (2011). *Administrativne pravo Ukrainy*. "Administrative law of Ukraine". Academic course: textbook. Kyiv: Yurinkom Inter. 576 p. [in Ukrainian].
5. Makarchuk, V.S. (2004). *Zahalna istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. "General history of the state and the law of foreign countries": study guide. Kyiv: Attica. 616 p. [in Ukrainian].
6. Strakhov, M.M. (2003). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. "History of the state and the laws of foreign countries". Kyiv: In Yure. 210 p. [in Ukrainian].
7. Trofanchuk, H.I. (2006). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. "History of the state and the law of foreign countries": study guide. Kyiv: Yurinkom Inter. 400 p. [in Ukrainian].
8. *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. "History of the state and the law of foreign countries": a textbook / edited by O.M. Bandurka; [Bandurka O.M. etc.]. Kharkiv, 2021 [in Ukrainian].
9. Marchenko, A.A. (2013). *Istoryko-pravovyi ekskurs henezysu pretsedentnoho prava*. "Historical and legal excursion of the genesis of precedent law". *Nauka i Pravoookhorona*. No. 3. P. 267–275 [in Ukrainian].
10. Shkolyk, A. (2021). *Formuvannia natsionalnoi doktryny administratyvnoho prava: istoriia, suchasnyi stan i perspektyvy*. "Formation of the national doctrine of administrative law: history, current state and prospects". *Law of Ukraine*. No. 10. P. 60–72 [in Ukrainian].
11. Fedorov, K.H. (1994). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. "History of the state and the laws of foreign countries". Kyiv: Higher School. 305 p. [in Ukrainian].
12. Omelchenko, I.K., Sorokin, O.V. and Cherevatyi, V.V. (2000). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. "History of the state and the law of foreign countries": study guide. Kyiv: V.M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine. 136 p. [in Ukrainian].

13. Konstytutsiine pravo Ukrainy. "Constitutional law of Ukraine": lecture notes / edited by Yu.M. Todyk. Kharkiv, 1997 [in Ukrainian].

UDC 342.9(4)«04/14»

Rybchenko Serhii,

Senior Lecturer of the Ukrainian Military Medical Academy,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0009-0007-6058-0835

HISTORICAL PREREQUISITES FOR THE EMERGENCE OF ADMINISTRATIVE LAW IN THE BOURGEOIS COUNTRIES OF EUROPE

The article analyzes the historical background of administrative law in the bourgeois countries of Europe.

The author presents a compelling argument that the emergence of administrative law in bourgeois European countries was inextricably linked to the development of civil society, the rule of law, and a market economy. It has evolved into a crucial instrument for constraining state intervention in public affairs and safeguarding human rights and freedoms in dealings with public entities.

Many European countries developed bourgeois law in the course of the bourgeois revolutions of the XVII–XIX centuries, which marked the transition from feudalism to capitalism. The process exhibited distinctive characteristics in each state, shaped by the unique national specifics.

Bourgeois law emerges in the process of the formation of the bourgeois state and is an indirect consequence of previous legal systems, such as slave and feudal law. Only those aspects that conflicted with the economic and political interests of the bourgeoisie were rejected. The extent of inheritance from previous systems of law, including Roman, customary, and municipal law, varied across countries. However, none of these systems were entirely eradicated. Some were incorporated into bourgeois law, becoming integral components of its norms.

The advent of bourgeois law marked a pivotal moment in history, signifying a significant advance and a notable step forward in the progression of societal norms and structures. This right constituted a legal foundation for the transition from feudal to bourgeois relations, providing the basis for the subsequent evolution of the socio-economic order.

The article underscored that a hallmark of bourgeois law was the establishment of the principle of formal equality, which supplanted feudal privileges. The legislation enshrined a number of fundamental rights and freedoms, including the inviolability of private property and the freedom of entrepreneurship. The process of codification became the principal method of organizing and systematizing bourgeois law.

The author established that, throughout its evolution, the administrative law of the bourgeois countries of Europe was shaped by a range of legal schools and doctrines, including cameralistics, legal positivism, and the concept of the rule of law. These influences led to an

© Rybchenko Serhii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).9](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).9)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

enhancement of the methodology employed in administrative and legal research, as well as the emergence of new institutes of administrative law.

Keywords: administrative law, bourgeois law, cameralistics, rule of law, legal positivism, public administration.

Отримано 02.04.2024

Рядінська Валерія Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної
лабораторії ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-2210-5933

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ОБОРОТУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ

У статті на підставі аналізу законодавства України та порівняння його із законодавством країн ЄС сформовані пропозиції щодо першочергових напрямів реформування вітчизняного законодавства у цій сфері. Зроблено висновок, що одним із напрямів реформування вітчизняного законодавства у сфері обороту віртуальних активів має стати розроблення правового регулювання відносно віртуальних активів, які не охоплюються вимогами Регламенту МіСА, але застосовуються в Україні.

Ключові слова: віртуальні активи, криптоактиви, криптовалюти, правове регулювання, нормативні акти, ринок криптоактивів, фінанси.

17 лютого 2022 року в Україні розглянуто і прийнято Верховною Радою Закон України «Про віртуальні активи № 2074-IX (далі – Закон № 2074-IX) [1]. 11 березня 2022 цей Закон підписано Головою Верховної Ради, а 15 березня 2022 року – Президентом України. Його прийняттю передувала значна робота – у Верховній Раді з 2017 року зареєструвалися законопроекти, спрямовані на врегулювання відносин у сфері обороту спочатку криптовалют, а потім віртуальних активів (внаслідок трансформації понятійного апарату у цій сфері) – «Про обіг криптовалюти в Україні» від 6 жовтня 2017 року № 7183 [2], «Про стимулювання ринку криптовалют і їх похідних в Україні» від 10 жовтня 2017 року № 7183-1 [3], «Про токенизовані активи та криптоактиви» від 5 листопада 2020 № 2911-IX [4] тощо.

Проте чинності Закон № 2074-IX до сьогодні не набув. Відповідно до статті 1 розділу VI «Перехідні положення» цього нормативного акта, це відбудеться з дня набрання чинності Законом України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами, але не раніше дня опублікування цього Закону [1].

Розробка Закону, спрямованого на оподаткування доходів/прибутку, отриманого від операцій з віртуальними активами, здійснюється робочою групою, в яку входять представники Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Міністерства цифрової трансформації України та Національного банку України, його введення планують на післявоєнний період [5].

При цьому в українському суспільстві широко використовуються віртуальні активи, зокрема, такі їх види, як криптовалюти. Ще в 2021 році, згідно з Глобальним індексом прийняття криптовалют, щоденний їх оборот в Україні становив мільярд гривень,

за цим показником країна посідала четверте місце у світі [6]. Після повномасштабного вторгнення РФ на територію України в 2022 році наша країна активно приймає благодійну допомогу від криптосуспільства у віртуальних активах. За інформацією, яка надходить від різних пожертвувачів, Україні за 2022–2023 роки було надано благодійної допомоги у криптовалюти до 179 млн доларів [7]. На сучасному етапі в Україні жертви у криптовалютах приймають різноманітні криптоплатформи та благодійні фонди – «UNITED 24», «Криптовалютний фонд благодійних організацій України. Зупинимо війну. Ми бажаємо Миру», криптофонд Unchain Fund, Aid For Ukraine, благодійна ініціатива Save Ukrainian Culture, Фонд «Повернись живим», Фонд Сергія Притули, Aid For Ukraine тощо [8, с. 130–131]. Отже, виникла ситуація, коли операції з криптовалютами набувають значного поширення, але не підпадають під режим правового регулювання.

Крім цього, відносини у сфері обороту віртуальних активів розвиваються дуже швидко, внаслідок чого норми Закону № 2074-IX, ще не набувши чинності, вже застаріли (наприклад, у ньому використовується термін «віртуальні активи», в той час як у світовому суспільстві загальноживим стало нове поняття «криптоактиви»), що обумовлює необхідність подальшої розробки правового регулювання у цій сфері.

Дослідженню правового регулювання у сфері обороту віртуальних активів в Україні присвячували свої роботи О. Кудь, М. Кучерявенко Є. Смичок [9, с. 143], Н. Патачиц, Н. Філатова-Білоус [10, с. 74–75], А. Овчаренко [11], В. Новицький, Я. Фица [12], А. Іванський [13], Б. Деревянко, О. Туркот [14, с. 56–60], В. Логойда [15, с. 102–152], В. Мандир, В. Мороз [16, с. 68–71], О. Левицький, С. Радинський, С. Радинська [17, с. 39–40], які у своїх дослідженнях або відштовхувались від зарубіжного досвіду правового регулювання у цій сфері, або вказували на доцільність його використання при формування вітчизняного законодавства, спрямованого на урегулювання відносин у цій сфері.

Але зарубіжний досвід правового регулювання обороту віртуальних активів дуже різноманітний. Формування державної політики у цій сфері в різних країнах різниться кардинально. Крім країн, які визнали доцільність такого регулювання і активно працюють над розробленням законодавства у цій сфері, є країни, які прийняли рішення про заборону обороту таких активів в межах власних юрисдикцій, або про заборону певних аспектів їх обороту, або ще працюють над розробленням власного правового регулювання із зазначеного питання.

З огляду на євроінтеграційні прагнення України, особливої актуальності для нашої країни набуває дослідження правового регулювання обороту криптоактивів у країнах ЄС, дослідженню цього і буде присвячена наша стаття, що дозволить сформулювати пропозиції щодо першочергових напрямів реформування вітчизняного законодавства у цій сфері.

Криптовалютний бум, який розпочався у 2008 році з появою біткойнів, не стихає й досі. Критичні висловлювання щодо спекулятивної сутності біткойну, які дозволяли собі на початку його поширення Р. Шиллер [18], Н. Рубіні [19], Дж. Тругмен [20], П. Буквар [21] та інші фінансисти, що вважали їх мильною бульбашкою, яка неминуче лусне, не виправдалися: біткойн, незважаючи на певні періоди значної волатильності,

демонструє стабільне зростання вартості, і на початок 2024 року його вартість перевищує 50 тис. доларів за одну «монету» біткойну.

Інші криптовалюти, створені на протоколах блокчейну, зазнали різної долі – одні виникли і через певний час припинили існування, завдавши збитків інвесторам, другі демонструють значне або поступове зростання вартості. Усім криптовалютам притаманна значна волатильність, але користувачі, прагнучи здійснення безконтрольних фінансових транзакцій або з метою інвестування (сподіваючись, що інша криптовалюта повторить блискавичний успіх біткойну) продовжують вкладати реальні гроші у їх придбання і готові нести відповідні ризики.

З 2012 року світові фінансові регулятори, фінансові регулятори окремих країн, державні та недержавні інституції стали системно попереджати суспільство про небезпечність подальшого неконтрольованого поширення криптовалют та необхідність взяття під контроль відносин у сфері їх обороту шляхом введення правового регулювання у цій сфері.

Перші спроби такого регулювання були зроблені у Німеччині (у 2013 році було внесено зміни до Закону про банки Німеччини, якими криптовалюти було визнано фінансовим інструментом [22]), у Швейцарії (у 2014 році відносини у сфері операцій з криптовалютами було охоплено нормами Закону про фінансові послуги (FinSA) [23]), у Канаді (у 2014 році Канадський центр аналізу фінансових операцій і звітів уніс низку змін до Правил про доходи від злочинної діяльності (відмивання грошей) та Положення про фінансування тероризму, в яких встановлював певні правові вимоги до учасників ринку криптовалют тощо). Проте різні підходи регуляторів окремих країн до врегулювання відносин у сфері обороту криптовалют не могли суттєво змінити ситуацію на цьому ринку, оскільки були обмежені юрисдикцією однієї країни, а транзакції з криптовалютами здійснюються в мережі Інтернет, де нема кордонів. Чимало країн взагалі обрали інший шлях – вони або забороняли оборот криптовалют, або обмежували його, або намагалися розробити правове регулювання у цій сфері, проте не досягли вагомих успіхів (до останніх відноситься й Україна).

У 2018 році Європейська Комісія (англ. European Commission) ініціювала створення гармонізованої правової бази для ринку криптоактивів у межах Європейського Союзу у відповідь на зростання ринку криптоактивів і необхідність захисту інвесторів та забезпечення фінансової стабільності, до розроблення якої долучилися Комітет з економічних і валютних справ (ECON) Європейського парламенту, Рада Європейського Союзу, Європейський центральний банк, Європейське управління з цінних паперів та ринків (ESMA), Європейське банківське управління (EBA), Європейське страхове і пенсійне управління (EIOPA), Національні регулятори та уряди держав-членів ЄС, а також громадські організації та експерти академічного та дослідницького середовища.

24 вересня 2020 року Європейською Комісією був офіційно представлений проєкт Регламенту (ЄС) 2023/1114 Європейського Парламенту та Ради від 31 травня 2023 року про ринки криптоактивів, а також внесення змін до Регламентів (ЄС) № 1093/2010 та (ЄС) № 1095/2010 та Директив 2013/36/ ЄС та (ЄС) 2019/1937 (англ. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in

crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937) (Регламент MiCA (Markets in Crypto-Assets) [24]. Процес розробки та узгодження Регламенту тривав кілька років, включаючи обговорення, консультації із зацікавленими сторонами та перегляди проєкту. Остаточне його прийняття Європейським парламентом відбулося 20 квітня 2023 року, а 16 травня 2023 року його затвердили Радою Європейського Союзу. Це завершило процес законодавчого затвердження і дозволило Регламенту набрати чинності.

Регламент MiCA є тим орієнтиром, спираючись на який Україна має формувати власне законодавство у сфері обороту віртуальних активів. Насамперед доцільно визначити, чи необхідно змінювати термінологічний апарат.

Сфера регулювання Регламенту MiCA спрямована на відносини у сфері обороту криптоактивів, при цьому у пункті 5 частини 1 статті 3 цього Регламенту зазначається, що «криптоактив» – це цифрове уявлення вартості або права, яке можна передавати та зберігати в електронному вигляді з використанням технології розподіленого реєстру або аналогічної технології [24].

У Законі України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX використовується інший термін – віртуальні активи, сутність якого визначається як «... нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі..., може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав [1]. При цьому 10 серпня 2023 року Законом України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення цивільних прав» № 3320-IX, Цивільний кодекс України було доповнено статтею 179-1 «Поняття цифрової речі», відповідно до абзацу 2 частини 1 якої «цифровою річчю є віртуальні активи...» [25]. Крім цього, у пункті 13 статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-IX віртуальні активи визначаються як «...цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей» [26].

Отже, три різних закони України по-різному визначають сутність віртуальних активів – як нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, як цифрова річ і як цифрове вираження вартості, при цьому поняттю «криптоактиви», визначеному в Регламенті MiCA, відповідає визначення, закріплене у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-IX.

Таким чином, одним із напрямів реформування вітчизняного законодавства у сфері обороту віртуальних активів має стати зміна термінологічного апарату та узгодження його з нормами європейського законодавства.

Крім цього, Регламент MiCA визначає такі види криптоактивів: токен, прив'язаний до активу, токен електронних грошей; криптоактиви, крім: токенів, прив'язаних до активів та токенів електронних грошей; криптоактиви, які кваліфікуються як фінансові

інструменти, визначені в Директиві 2014/65/ЄС; криптоактиви, які кваліфікуються як депозити, визначені в Директиві 2014/49/ЄС Європейського Парламенту та Ради, включаючи структуровані депозити, визначені у Директиві 2014/65/ЄС; криптоактиви, які кваліфікуються як кошти, визначені у Директиві (ЄС) 2015/2366 Європейського парламенту та Ради; криптоактиви, які є унікальними та незамінними з іншими криптоактивами, включаючи цифрове мистецтво та предмети колекціонування [24].

У Законі України № 2074-IX визначаються такі види віртуальних активів: забезпечені віртуальні активи (що посвідчують майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав) (пункт 3 статті 1) та незабезпечені віртуальні активи (що не посвідчують жодних майнових або немайнових прав) (пункт 6 статті 1) [1]. Така класифікація, з огляду на положення Регламенту МіСА, є застарілою, отже, одним із напрямів реформування вітчизняного законодавства у сфері обороту віртуальних активів має стати зміна підходу до визначення і класифікації видів віртуальних активів.

У Регламенті МіСА встановлено єдині вимоги до публічної пропозиції та допуску до торгівлі на торговій платформі криптоактивів, відмінних від токенів, прив'язаних до активів, та токенів електронних грошей, а також вимоги до постачальників послуг криптоактивів. При цьому «криптоактив» означає цифрове уявлення вартості або права, яке можна передавати та зберігати в електронному вигляді з використанням технології розподіленого реєстру або аналогічної технології, «токен, прив'язаний до активу» означає тип криптоактиву, який не є інструментом електронних грошей і призначений для підтримки стабільної вартості за рахунок прив'язки до іншої вартості або права або їх комбінації, включаючи одну або кілька офіційних валют, «токен електронних грошей» означає тип криптоактиву, призначеного для підтримки стабільної вартості за рахунок прив'язки до вартості однієї офіційної валюти (пункт 5 частини 1 статті 3 Регламенту). Також у нормах Регламенту закріплюються вимоги до прозорості та розкриття інформації про випуск, пропозицію громадськості та допуск до торгівлі криптоактивами на торговій платформі для криптоактивів («допуск до торгівлі»); вимоги до авторизації та нагляду за постачальниками послуг криптоактивів, емітентами токенів, прив'язаних до активів, та емітентами токенів електронних грошей, а також до їх роботи, організації та управління; вимоги до захисту власників криптоактивів під час випуску, пропозиції громадськості та допуску до торгівлі криптоактивами; вимоги щодо захисту клієнтів постачальників послуг криптоактивів; заходи щодо запобігання інсайдерським угодам, незаконному розкриттю інсайдерської інформації та маніпулювання ринком, пов'язаних з криптоактивами, з метою забезпечення цілісності ринків криптоактивів. Вони застосовуються до фізичних та юридичних осіб та певних інших підприємств, що займаються випуском, пропозицією громадськості та допуском до торгівлі криптоактивами або які надають послуги, пов'язані з криптоактивами, у Союзі. Вимоги до прозорості та розкриття інформації про випуск, пропозицію громадськості: offerenti або особи, які бажають отримати допуск до торгівлі, повинні скласти, повідомити свій компетентний орган та опублікувати інформаційний документ, що містить обов'язкову інформацію, що підлягає розкриттю («офіційний документ щодо криптоактивів»). Офіційний документ щодо криптоактивів повинен містити загальну інформацію про

емітента, оферента або особу, яка бажає отримати допуск до торгівлі, про проєкт, який буде реалізований із залученням капіталу, про публічну пропозицію криптоактивів або про їх допуск до торгівлі, про права та обов'язки, пов'язані з криптоактивами, про базу технологію, що використовується для таких криптоактивів, та про пов'язані ризики (пункт (24) Вступної частини Регламенту). Вимоги допуску до торгівлі криптоактивами на торговій платформі для криптоактивів («допуск до торгівлі»): 1) оференти або особи, які бажають отримати допуск до торгівлі криптоактивами, мають бути юридичними особами (пункт (23) Вступної частини Регламенту); 2) оференти та особи, які бажають отримати допуск до торгівлі криптоактивами, крім токенів, прив'язаних до активів, або токенів електронних грошей, повинні до будь-якої публічної пропозиції криптоактивів у Союзі або до того, як ці криптоактиви допущені до торгівлі повідомити про свої офіційні документи щодо криптоактивів та, на запит компетентного органу, про свої маркетингові комунікації до компетентного органу Держави-члена, в якій вони мають свій зареєстрований офіс або, якщо у них немає зареєстрованого офісу в Союзі, Держави-члена, де вони мають відділення (особами (пункти (31), (35) Вступної частини Регламенту) [24].

Отже, до напрямів реформування вітчизняного законодавства у сфері обороту віртуальних активів відноситься закріплення вимог до публічної пропозиції та допуску до торгівлі на торговій платформі віртуальних активів, відмінних від токенів, прив'язаних до активів, та токенів електронних грошей, а також вимог до постачальників послуг віртуальних активів, вимог до прозорості та розкриття інформації про випуск, пропозицію громадськості та допуск до торгівлі віртуальними активами на торговій платформі для таких активів («допуск до торгівлі»); вимог до авторизації та нагляду за постачальниками послуг віртуальних активів, емітентами токенів, прив'язаних до активів, та емітентами токенів електронних грошей, а також до їх роботи, організації та управління; вимог до захисту власників віртуальних активів під час випуску, пропозиції громадськості та допуску до торгівлі такими активами; вимог щодо захисту клієнтів постачальників послуг віртуальних активів; заходів щодо запобігання інсайдерським угодам, незаконному розкриттю інсайдерської інформації та маніпулювання ринком, пов'язаних з віртуальних активів.

Регламент МіСА не застосовується до криптоактивів, які є унікальними та незамінними з іншими криптоактивами (NFT), а також криптоактивів, які кваліфікуються як фінансові інструменти, депозити, включаючи структуровані депозити, кошти, за винятком випадків, коли вони кваліфікуються як токени електронних грошей, сек'юритизаційні позиції в контексті сек'юритизації, визначені в пункті (1) статті 2 Регламенту (ЄС) 2017/2402, продукти страхування, що стосуються та не належать до страхування життя, які підпадають під класи страхування, перелічені у Додатках I та II до Директиви 2009/138/ЄС Європейського парламенту та Ради, або договори перестрахування та ретроцесії, згадані в цій Директиві. Пенсійні продукти, основною метою яких, відповідно до національного законодавства, визнається надання інвестору доходу після виходу на пенсію та надання інвестору права на певні пільги, офіційно визнані професійні пенсійні програми в межах Директиви (ЄС) 2016/2341 Європейського Парламенту та Ради

або Директиви 2009/138/ЄС, індивідуальні пенсійні продукти, для яких, відповідно до національного законодавства, потрібен фінансовий внесок від роботодавця. Коли роботодавець чи працівник не має вибору щодо пенсійного продукту або постачальника, є загальноєвропейський персональний пенсійний продукт, визначений у пункті (2) статті 2 Регламенту (ЄС) 2019/1238 Європейського Парламенту та Ради, програми соціального забезпечення, на які поширюються Регламенти (ЄС) № 883/2004 та (ЄС) № 987/2009 Європейського Парламенту та Ради (частина 2 статті 2 Регламенту) [24].

Отже, одним із напрямів реформування вітчизняного законодавства у сфері обороту віртуальних активів має стати розроблення правового регулювання відносно віртуальних активів, які не охоплюються вимогами Регламенту МіСА, але застосовуються в Україні.

Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що до напрямів реформування вітчизняного законодавства у сфері обороту віртуальних активів можна віднести:

- зміну термінологічного апарату та узгодження його з Регламентом МіСА (застосування поняття «криптоактиви» замість «віртуальні активи, узгодження національного законодавства (норм Закону України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX, Цивільного кодексу України та Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-IX) в частині визначення цього поняття);

- зміну підходу до видів та класифікації віртуальних активів;

- закріплення вимог до публічної пропозиції та допуску до торгівлі на торговій платформі віртуальних активів, відмінних від токенів, прив'язаних до активів, та токенів електронних грошей, а також вимог до постачальників послуг віртуальних активів, вимог до прозорості та розкриття інформації про випуск, пропозицію громадськості та допуск до торгівлі віртуальними активами на торговій платформі для таких активів («допуск до торгівлі»); вимог до авторизації та нагляду за постачальниками послуг віртуальних активів, емітентами токенів, прив'язаних до активів, та емітентами токенів електронних грошей, а також до їх роботи, організації та управління; вимог до захисту власників віртуальних активів під час випуску, пропозиції громадськості та допуску до торгівлі такими активами; вимог щодо захисту клієнтів постачальників послуг віртуальних активів; заходів щодо запобігання інсайдерським угодам, незаконному розкриттю інсайдерської інформації та маніпулювання ринком, пов'язаним із віртуальними активами;

- розроблення правового регулювання обороту віртуальних активів, які є унікальними та незамінними з іншими віртуальними активами (NFT), а також віртуальних активів, які кваліфікуються як фінансові інструменти, депозити, включаючи структуровані депозити, кошти, за винятком випадків, коли вони кваліфікуються як токени електронних грошей, сек'юритизаційні позиції в контексті сек'юритизації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-IX#Text> (дата звернення: 21.11.2023).
2. Про обіг криптовалюти в Україні: проект Закону України від 6 жовтня 2017 року № 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 21.11.2023).
3. Про стимулювання ринку криптовалют і їх похідних в Україні: проект Закону України від 10 жовтня 2017 року № 7183-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710 (дата звернення: 21.11.2023).
4. Про токенизовані активи та криптоактиви: проект Закону, зареєстрованого від 05.11.2020 № 4328. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70353 (дата звернення: 21.11.2023).
5. В Україні можуть ввести податок на криптовалюту після війни: деталі. URL: <https://kyiv24.news/news/v-ukrayini-mozhut-vvesty-podatok-na-kryptovalyutu-pislya-vijny-detali> (дата звернення: 21.11.2023).
6. The 2021 Global Crypto Adoption Index: Worldwide Adoption Jumps Over 880% With P2P Platforms Driving Cryptocurrency Usage in Emerging Markets. URL: <https://blog.chainalysis.com/reports/2021-global-crypto-adoption-index> (дата звернення: 21.11.2023).
7. Криптовалюта для волонтерів. Як українці зібрали \$179 млн в крипті й хто задонатив найбільше. URL: <https://ain.ua/2022/10/26/kryptovalyuta-dlya-volonteriv/> (дата звернення: 21.11.2023).
8. Рядінська В.О. Правові проблеми надання та отримання благодійної допомоги Україні в криптовалютах. *Наука і правоохорона*. 2023. № 2. С. 130–139.
9. Кудь О.О., Кучерявенко М.П., Смичок Є.М. Цифрові активи та їх правове регулювання у світі розвитку технології блокчейн: монографія. Харків: Право, 2019. 216 с.
10. Патачиц Н., Філатова-Білоус Н. Перспективи визначення правового режиму криптовалют у вітчизняному цивільному законодавстві з урахуванням досвіду зарубіжних країн. *Форум права*. 2021. № 2. С. 62–78. URL: https://forumprava.pp.ua/files/062-077-2021-2-FP-Patachyts,Filatova-Bilous_9.pdf (дата звернення: 21.11.2023).
11. Овчаренко А.С. Правове регулювання віртуальних активів та криптовалют в Україні: сучасний стан та перспективи. URL: http://lsej.org.ua/4_2020/49.pdf (дата звернення: 21.11.2023).
12. Новицький В., Фица Я. Становлення та розвиток правового регулювання обігу віртуальних активів. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/249302-Текст%20статті-572060-1-10-20211225%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/249302-Текст%20статті-572060-1-10-20211225%20(2).pdf) (дата звернення: 21.11.2023).
13. Іванський А.Й. Фінансово-правові аспекти кваліфікації віртуальних активів в Україні у порівнянні з досвідом Європейського Союзу та інших зарубіжних країн. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 2. С. 163–169.
14. Деревянко Б., Туркот О. Правове регулювання відносин із криптовалютою в Україні: досвід ЄС. *Підприємництво, господарство і право*. 2022. № 3. С. 56–61.
15. Логойда В.М. Криптовалюти як об'єкт цивільних прав: порівняльно-правовий аналіз. дис.... д-ра філософ. в галузі права. Ужгород. 2022. 287 с.
16. Мандир В.О., Мороз В.П. Законодавче регулювання обігу криптовалют в Україні, проблеми та перспективи їх розвитку. *Науковий вісник НДТУ України*. 2019. № 4. С. 67–71.
17. Левицький В., Радинський С., Радинська С. Нормативно-правове регулювання ринку криптовалют та діяльності криптобірж в Україні. *Інноваційна економіка*. 2023. № 2. С. 38–44. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/43010/1/СТАТТЯ_КРИПТОБІРЖЛ.pdf (дата звернення: 21.11.2023).
18. Shiller, Robert In Search of a Stable Electronic Currency. *New York Times*. (March 1, 2014). URL: https://www.nytimes.com/2014/03/02/business/in-search-of-a-stable-electronic-currency.html?_r= (дата звернення: 21.11.2023).

19. Roubini, Nouriel. (2015, Jan. 28). Independence Movements: Europe's Paradox. *EconMonitor*. economonitor.com. URL: <http://www.economonitor.com/nouriel/2015/01/28/independence-movements-europes-paradox/> (дата звернення: 21.11.2023).

20. Ott Ummelas and Milda Seputyte (Jan. 31, 2014). Bitcoin 'Ponzi' Concern Sparks Warning From Estonia Bank. *bloomberg.com* (Bloomberg). URL: <https://nypost.com/2014/02/15/welcome-to-21st-century-ponzi-scheme-bitcoin/> (дата звернення: 21.11.2023).

21. На Волл-стріт біткоїну передікають обвал на 90%. Чому. URL: https://espreso.tv/news/2018/01/24/na_voll_strit_bitkoyinu_peredrikayut_obval_na_90_chomu (дата звернення: 21.11.2023).

22. Gesetz über das Kreditwesen (Kreditwesengesetz – KWG). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/kredwg/BJNR008810961.html>. (дата звернення: 10.01.2020).

23. Loi fédérale de la Confédération suisse sur les services financiers (LSFin) du 15 juin 2018 (Etat le 1er janvier 2020). URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/20152661/index.html> (дата звернення: 21.11.2023).

24. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj> (дата звернення: 21.11.2023).

25. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення цивільних прав: Закон України від 10 серпня 2023 року № 3320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#Text> (дата звернення: 21.11.2023).

26. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 21.11.2023).

REFERENCES

1. Pro virtualni aktyvy. "On virtual assets": Law of Ukraine dated February 17, 2022 No. 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-IX#Text> (Date of Application: 21.11.2023) [in Ukrainian].

2. Pro obih kryptovaliuty v Ukraini. "On the circulation of cryptocurrency in Ukraine": draft Law of Ukraine dated October 6, 2017 No. 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (Date of Application: 21.11.2023) [in Ukrainian].

3. Pro stymuliuvannya rynku kryptovaliut i yikh pokhidnykh v Ukraini. "On stimulating the market of cryptocurrencies and their derivatives in Ukraine": draft Law of Ukraine dated October 10, 2017 No. 7183-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710 (Date of Application: 21.11.2023) [in Ukrainian].

4. Pro tokenizovani aktyvy ta kryptoaktyvy. "On tokenized assets and crypto-assets": draft Law No. 4328, registered as of November 5, 2020. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70353 (Date of Application: 21.11.2023) [in Ukrainian].

5. V Ukraini mozhut vvesty podatok na kryptovaliutu pislia viiny: detali. "Ukraine may introduce a tax on cryptocurrency after the war: details". URL: <https://kyiv24.news/news/v-ukrayini-mozhut-vvesty-podatok-na-kryptovalyutu-pislya-vijny-detali> (Date of Application: 21.11.2023) [in Ukrainian].

6. The 2021 Global Crypto Adoption Index: Worldwide Adoption Jumps Over 880% with P2P Platforms driving Cryptocurrency Usage in Emerging Markets. URL: <https://blog.chainalysis.com/reports/2021-global-crypto-adoption-index> (Date of Application: 21.11.2023) [in English].

7. Kryptovaliuta dlia volonteriv. Yak ukraintsi zibraly \$179 mln v krypti i khto zadonatyv naibilshe. "Cryptocurrency for volunteers. How Ukrainians collected \$179 million in crypto and

who donated the most". URL: <https://ain.ua/2022/10/26/kryptovalyuta-dlya-volonteriv/> (Date of Application: 21.11.2023) [in Ukrainian].

8. Riadinska, V.O. (2023). Pravovi problemy nadannia ta otrymannia blahodiinoi dopomohy Ukraini v kryptovaliutakh. "Legal problems of providing and receiving charitable aid to Ukraine in cryptocurrencies". *Nauka i Pravoohorona*. No. 2. P. 130–139 [in Ukrainian].

9. Kud, O.O., Kucheriavenk, M.P. and Smychok, YE.M. (2019). Tsyfrovi aktyvy ta yikh pravove rehuliuвання u sviti rozvytku tekhnolohii blokehein. "Digital assets and their legal regulation in the world of blockchain technology development": a monograph. Kharkiv: Pravo. 216 p. [in Ukrainian].

10. Patachys, N., Filatova-Bilous, N. (2021). Perpektyvy vyznachennia pravovoho rezhymu kryptovaliuty u vitchyznianomu tsyvilnomu zakonodavstvi z urakhuvanniam dosvidu zarubizhnykh krain. "Prospects for determining the legal regime of cryptocurrency in domestic civil legislation, taking into account the experience of foreign countries". *Forum Prava*. No. 2. P. 62–78. URL: https://forumprava.pp.ua/files/062-077-2021-2-FP-Patachys,Filatova-Bilous_9.pdf (Date of Application: 21.11.2023) [in Ukrainian].

11. Ovcharenko, A.S. Pravove rehuliuвання virtualnykh aktyviv ta kryptovaliut v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy. "Legal regulation of virtual assets and cryptocurrencies in Ukraine: current state and prospects". URL: http://lsej.org.ua/4_2020/49.pdf (Date of Application: 21.11.2023) [in Ukrainian].

12. Novytskyi, V., Fytsa, YA. Stanovlennia ta rozvytok pravovoho rehuliuвання obihu virtualnykh aktyviv. "Establishment and development of legal regulation of the circulation of virtual assets". URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/249302-Текст%20статті-572060-1-10-20211225%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/249302-Текст%20статті-572060-1-10-20211225%20(2).pdf) (Date of Application: 21.11.2023) [in Ukrainian].

13. Ivanskyi, A.Y. (2024). Finansovo-pravovi aspekty kvalifikatsii virtualnykh aktyviv v Ukraini u porivnanni z dosvidom Yevropeiskoho Soiuzu ta insykh zarubizhnykh krain. "Financial and legal aspects of the qualification of virtual assets in Ukraine in comparison with the experience of the European Union and other foreign countries". *Law and Society*. No. 1. Vol. 2. P. 163–169 [in Ukrainian].

14. Derevianko, B., Turkot, O. (2022). Pravove rehuliuвання vidnosyn iz kryptovaliutoiu v Ukraini: dosvid YES. "Legal regulation of relations with cryptocurrency in Ukraine: EU experience". *Entrepreneurship, Economy and Law*. No. 3. P. 56–61 [in Ukrainian].

15. Lohoida, V.M. (2022). Kryptovaliuty yak ob'ekt tsyvilnykh prav: porivnialno-pravovyi analiz. "Cryptocurrencies as an object of civil rights: a comparative legal analysis": Doctor's of Philosophy (Law) thesis. Uzhhorod. 287 p. [in Ukrainian].

16. Mandyr, V.O., Moroz, V.P. (2019). Zakonodavche rehuliuвання obihu kryptovaliut v Ukraini, problemy ta perspektyvy yikh rozvytku. "Legislative regulation of circulation of cryptocurrencies in Ukraine, problems and prospects for their development". *Scientific Bulletin of UNFU*. No. 4. P. 67–71 [in Ukrainian].

17. Levytskyi, V., Radynskyi, S. and Radinska, S. (2023). "Normative and legal regulation of the cryptocurrency market and activity of crypto exchanges in Ukraine". *Innovative Economy*. No. 2. P. 38–44. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/43010/1/СТАТТЯ_КРИПТОБІРЖІ.pdf (Date of Application: 21.11.2023) [in Ukrainian].

18. Shiller, Robert (2014, March 1). In Search of a Stable Electronic Currency. *New York Times*. URL: https://www.nytimes.com/2014/03/02/business/in-search-of-a-stable-electronic-currency.html?_r= (Date of Application: 21.11.2023) [in English].

19. Roubini, Nouriel. (2015, Jan. 28). Independence Movements: Europes Paradox. *economonitor.com*. (EconoMonitor). URL: <http://www.economonitor.com/nouriel/2015/01/28/independence-movements-europes-paradox/> (Date of Application: 21.11.2023) [in English].

20. Ott, Ummelas and Milda, Seputyte (2014, Jan 31). Bitcoin 'Ponzi' concern sparks warning from Estonia bank. *bloomberg.com* (Bloomberg). URL: <https://nypost.com/2014/02/15/welcome-to-21st-century-ponzi-scheme-bitcoin> (Date of Application: 21.11.2023) [in English].

21. Na Voll-strit bitkoinu peredrikaiut obval na 90%. Chomu. “Wall Street predicts a 90% fall in Bitcoin. Why”. URL: https://espreso.tv/news/2018/01/24/na_voll_strit_bitkoinu_peredrikayut_obval_na_90_chomu (Date of Application: 21.11.2023) [in Ukrainian].

22. Gesetz über das Kreditwesen (Kreditwesengesetz – KWG). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/kredwg/BJNR008810961.html>. (Date of Application: 10.01.2020) [in German].

23. Loi fédérale de la Confédération suisse sur les services financiers (LSFin) du 15 juin 2018 (Etat le 1er janvier 2020). URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/20152661/index.html> (Date of Application: 21.11.2023) [in French].

24. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No. 1093/2010 and (EU) No. 1095/2010, Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj> (Date of Application: 21.11.2023) [in English].

25. Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy shchodo rozshyrennia tsyvilnykh prav. “On amendments to the Civil Code of Ukraine regarding the expansion of civil rights”: Law of Ukraine dated August 10, 2023 No. 3320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#Text> (Date of Application: 21.11.2023) [in Ukrainian].

26. Pro zapobihannia ta protydiu lehalizatsii (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia. “On the prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of criminal proceeds, the financing of terrorism, and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction”: Law of Ukraine dated December 6, 2019 No. 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (Date of Application: 21.11.2023) [in Ukrainian].

UDC 347.73:336.764.1

Riadinska Valeriia,

Doctor of Juridical Sciences, Professor, Chief of the Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-2210-5933

DIRECTIONS OF REFORMING LEGAL REGULATION IN THE SPHERE OF VIRTUAL ASSETS TURNOVER IN UKRAINE

In the article, based on the analysis of Ukrainian legislation and its comparison with the legislation of EU countries at the supranational level (Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of May 31, 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No. 1093/2010 and (EU) No. 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937 (MiCA Regulation)), proposals have been formulated regarding the priority areas for reforming domestic legislation in this field. The following directions include: exploring the potential for revising terminology (such as transitioning from the term “virtual assets” to “cryptoassets”), considering ways to harmonize national legislation (e.g., aligning the provisions of the Law of Ukraine “On Virtual Assets” No. 2074-IX dated February 17, 2022, the Civil Code of Ukraine with those of the Law of Ukraine “On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds of Crime, Terrorist Financing and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction” No. 361-IX dated December 6,

© Riadinska Valeriia, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).10](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).10)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

2019). In terms of defining this concept, it would be beneficial to consider the Law of Ukraine “On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Criminal Proceeds, Financing of Terrorism and Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction” No. 361-IX dated December 6, 2019; changing the approach to the types and classification of virtual assets; setting out requirements for the public offering and admission to trading on the trading platform of virtual assets other than asset-referenced tokens and electronic money tokens, as well as requirements for virtual asset service providers, requirements for transparency and disclosure of information on the issuance, public offering, and admission to trading of virtual assets on the trading platform for such assets (“admission to trading”); requirements for authorization and supervision of virtual asset service providers, issuers of asset-referenced tokens, and issuers of electronic money tokens, as well as their operation, organization, and management; requirements for protecting virtual asset holders during the issuance, public offering, and admission to trading of such assets; requirements for protecting customers of virtual asset service providers; measures designed to prevent insider trading, unlawful disclosure of insider information, and market manipulation related to virtual assets; developing legal regulation for the circulation of virtual assets that are unique and non-interchangeable with other virtual assets (NFTs), as well as virtual assets classified as financial instruments, deposits, including structured deposits, funds, except when they are classified as electronic money tokens and securitization positions in the context of securitization.

Keywords: virtual assets, crypto assets, cryptocurrencies, legal regulation, regulations, crypto assets market, finances.

Отримано 03.04.2024

Смерницький Дем'ян Вікторович,доктор юридичних наук, професор, заступник директора
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-6066-0324**Тригубенко Марина Володимирівна,**кандидат юридичних наук, старший дослідник, заступник
начальника відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-7646-3595**Бакал Мальвіна Анатоліївна,**кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-7623-890X

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглянуто питання особливостей адміністративно-правових відносин у сфері технічного регулювання. Зазначено, що технічне регулювання це – правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних із ними процесів і методів виробництва, а також перевірки їх дотримання. Сформовано основні групи адміністративно-правових норм, що регламентують сферу технічного регулювання. Визначено, що адміністративно-правові відносини у сфері технічного регулювання це – система відносин, які регламентуються адміністративно-правовими нормами, що виникають у процесі державного управління між органами державної влади і управління та суб'єктами, що здійснюють технічне регулювання.

Ключові слова: адміністративно-правові відносини, технічне регулювання, технічні регламенти, стандарти, технічні умови, кодекс ustalеної практики.

Забезпечення безпеки та якості продукції, яка виробляється підприємствами та споживається людьми, є вкрай нагальною для держави. Безпечне існування суспільства залежить в тому числі від урахування екологічної безпечності продукції, методів її виробництва та утилізації. Тому проведення наукових досліджень особливостей адміністративно-правових відносин у сфері технічного регулювання щодо визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних із ними процесів і методів виробництва, а також перевірки їх дотримання шляхом оцінки відповідності та державного ринкового нагляду і контролю, вбачається актуальним.

Актуальність теми дослідження підтверджується станом нерозкритості питання щодо особливостей адміністративно-правових відносин у сфері технічного регулювання із забезпечення безпечності та якості продукції, в тому числі екологічної безпеки продукції та методів її виробництва.

Науковий аналіз особливостей адміністративно-правових відносин у сфері технічного регулювання здійснювали чимало учених, серед них необхідно назвати таких, як: Авер'янов В.Б., Алфьоров С.М., Битяк Ю.П., Галуцько В.В., Гарашук В.М., Гридасов Ю.В., Гиренко І.В., Горбач А.М., Дьяченко О.В., Єщук О.М., Іванищук А.А., Кістяківський Б.О., Колпаков В.К., Копиленко О.Л., Короед С.О., Кузьменко О.В., Курило В.І., Олєфір В.І., Риженко І.М., Саунін Р.Д., Тицька Я.О., Ямкова І.М. та ін.

Метою та завданням статті є дослідження особливостей адміністративно-правових відносин у сфері технічного регулювання.

Досліджуючи особливості адміністративно-правових відносин у сфері технічного регулювання зазначимо, що технічне регулювання, відповідно до Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», це – правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних із ними процесів і методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю). Норми щодо технічного регулювання переважно встановлюються у технічних регламентах, стандартах.

Технічний регламент це – нормативно-правовий акт, у якому визначено характеристики продукції або пов'язані з ними процеси та методи виробництва, включаючи відповідні адміністративні положення, додержання яких є обов'язковим. Він може також включати або виключно стосуватися вимог до термінології, позначень, пакування, маркування чи етикетування в тій мірі, в якій вони застосовуються до продукції, процесу або методу виробництва [1].

Відповідно до Закону України «Про стандартизацію» стандарт – це нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері.

Технічні умови – це нормативний документ, що встановлює технічні вимоги, яким має відповідати продукція, процес або послуга, та визначає процедури, за допомогою яких може бути встановлено, чи дотримані такі вимоги.

Кодекс усталеної практики – нормативний документ, що містить рекомендації щодо практик чи процедур проєктування, виготовлення, монтажу, технічного обслуговування або експлуатації обладнання, конструкцій чи виробів [2].

Як зазначає Ю.П. Битяк, апарат виконавчої влади забезпечує виконання завдань у сферах господарського, соціально-культурного, адміністративно-політичного будівництва та в інших галузях управлінської діяльності, в тому числі, зазначимо від себе, і у сфері технічного регулювання. У процесі управління виникають організаційні зв'язки між учасниками цих відносин, які регулюються за допомогою адміністративно-правових норм, перетворюючи їх у адміністративно-правові відносини.

Автор визначає адміністративно-правові відносини як суспільні відносини у сфері державного управління, учасники яких виступають носіями прав і обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права [3, с. 50; 4, с. 179–180].

В.К. Колпаков та О.В. Кузьменко зазначають, що адміністративно-правові відносини розглядаються як результат впливу адміністративно-правової норми на суспільні відносини, внаслідок чого неправові відносини перетворюються на правові, а також як регулюючий засіб, і роблять висновок, що відносини – це результат правового регулювання а також адміністративно-правові відносини – це форма існування суспільних відносин [5, с. 65–66].

Ураховуючи думку Ю. Фролова, який досліджував питання щодо особливостей адміністративних правовідносин у сфері вищої освіти за змістовим складом і вирізняв основні групи адміністративно-правових норм, ми сформуємо своє бачення основних груп адміністративно-правових норм, що регламентують сферу технічного регулювання, а саме:

- норми, що визначають принципи та основні засади державного управління у сфері технічного регулювання;
- норми, що регламентують права та свободи громадян у сфері технічного регулювання;
- норми, що визначають правовий статус суб'єктів сфери технічного регулювання (завдання, функції, компетенцію, порядок створення, реорганізації та ліквідації, ліцензування на виконання окремого виду діяльності, акредитацію, відповідальність);
- норми, що визначають порядок здійснення контрольно-наглядових функцій відповідними органами за додержанням суб'єктами сфери технічного регулювання;
- норми щодо проведення наукових досліджень у сфері технічного регулювання, впровадження результатів досліджень у суспільне життя.

Зазначимо, що детальне визначення ступеня адміністративно-правового регулювання сфери технічного регулювання передбачає чітке розмежування адміністративних та інших відносин, що виникають у зазначеній сфері, адже поряд із адміністративними виникають також інформаційні, цивільні, господарчі, трудові, фінансові, міжнародні та інші види правовідносин.

Отже, адміністративно-правові відносини у сфері технічного регулювання – це система відносин, які регламентуються адміністративно-правовими нормами, що виникають у процесі державного управління між органами державної влади і управління та суб'єктами, що здійснюють технічне регулювання.

В.К. Колпаков у своїх дослідженнях доходить думки, що адміністративні правовідносини варто об'єднати в чотири типи: 1) відносини публічного управління; 2) відносини адміністративних послуг; 3) відносини відповідальності публічної адміністрації за неправомірні дії або бездіяльність; 4) відносини відповідальності за порушення встановленого порядку і правил [6, с. 102]. Досліджуючи питання адміністративних правовідносин у сфері використання військового майна, Ю.Д. Кучинський зазначає, що підхід В.К. Колпакова заслуговує на увагу, однак, враховуючи предметну особливість сфери використання військового майна, пропонує виділити такі види правовідносин: 1) правовідносини щодо здійснення управління використанням військового майна; 2) правовідносини щодо організації безпосереднього використання військового майна; 3) правовідносини щодо застосування адміністративної відповідальності за порушення

режиму використання військового майна [7, с. 79]. Оскільки сфера розробки, виготовлення та використання військового майна є відповідним сегментом технічного регулювання, з автором можна погодитися, але наведені види адміністративних правовідносин є специфічними та характерні тільки для сфери використання військового майна. Загальний поділ адміністративних правовідносин на визначені типи, запропонований В.К. Колпаковим, притаманний будь-якій сфері суспільного життя, зокрема і сфері технічного регулювання як комплексній сфері організації та забезпечення встановлення відповідних норм та контролю за безпечністю та якістю продукції [4, с. 180].

Організація технічного регулювання щодо безпечності, якості та екологічності технічних розробок та діяльності підприємств щодо дотримання норм, встановлених у технічних регламентах та національних стандартах України, є переважно сферою управлінської діяльності та об'єктом регулюючого впливу адміністративно-правових норм. До сфери регулювання адміністративного права належать не тільки управлінські відносини, а також певні відносини у галузі фінансів, освіти, інформації, громадського порядку тощо [4, с. 180].

А. Денисенко у своїх дослідженнях, на наше переконання, визначив загальні особливості адміністративних правовідносин, які можуть стосуватися різних сфер суспільного життя [8, с. 105–106]. Розкриття визначених загальних особливостей адміністративних правовідносин конкретної сфери суспільного життя показує специфічну природу саме цих правовідносин та сфери, яку вони характеризують.

Отже, погоджуючись з думкою А. Денисенка, до загальних особливостей адміністративних правовідносин у сфері технічного регулювання слід віднести: різновид адміністративних правовідносин, який має притаманні тільки йому особливості; специфічну правову базу; особливий, притаманний зазначеній сфері, суб'єктний склад; особливий об'єкт і зміст; особливий характер виникнення, зміни та припинення; наявність та у певних випадках відсутність державного примусу під час реалізації цих правовідносин; характеризуються певними стадіями розвитку; мають динамічний характер.

Спробуємо розкрити та надати відповідну характеристику визначеним особливостям адміністративних правовідносин у сфері технічного регулювання.

Адміністративно-правові відносини, зазначає С.М. Алфьоров, мають схожі ознаки, властиві всім правовідносинам, а особливостями, що відрізняють їх від інших правовідносин, є виконавчо-розпорядчий характер [9, с. 33]. Звісно, адміністративно-правові відносини сфери технічного регулювання також мають виконавчо-розпорядчий характер, а особливістю, що виділяє їх із системи адміністративних правовідносин, є наявність особливих, притаманних тільки їм, суб'єктного складу, об'єкта і змісту. Також особливість правовідносин полягає у їх завданні – організуванні технічного регулювання, зокрема створенні та належному функціонуванні суб'єктів сфери технічного регулювання, проведенні робіт щодо забезпечення безпечності та якості продукції; меті – щодо отримання безпечної та якісної продукції для споживачів; реалізації – щодо впровадження нових нормативно-правових (технічних регламентів) та нормативних (стандартів) документів із безпечності та якості продукції й контролю за їх виконанням.

Специфіка правової бази, що регулює адміністративно-правові відносини з організації технічного регулювання, полягає у великому різноманітті нормативних актів, які регулюють певні сегменти цієї діяльності, а саме: створення нормативно-правових та нормативних документів; приведення нормативно-правових та нормативних документів до відповідності Європейським директивам; ринковий нагляд за продукцією; проведення відповідних випробувань та експертиз; добровільна та обов'язкова оцінка відповідності та сертифікація.

Основою нормативного регулювання науково-технічної діяльності є Конституція України [10], закони України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [1], «Про стандартизацію» [2], «Про метрологію та метрологічну діяльність» [11] та інші нормативно-правові акти, які регулюють зазначені вище сегменти сфери технічного регулювання.

Основною особливістю правової бази, що регулює адміністративно-правові відносини у сфері технічного регулювання, є притаманні тільки цій сфері такі нормативно-правові акти, як технічні регламенти, в яких закріплені технічні параметри щодо науково-технічної продукції та виробничих процесів, а також нормативні акти – національні стандарти України, стандарти організації України, технічні умови тощо, які стають обов'язковими до виконання у разі посилення на них у технічних регламентах, у всіх інших випадках мають добровільний характер застосування [4, с. 181].

О.Л. Копиленко зазначає, що правовідносини мають складну структуру і включають в себе такі елементи, як суб'єкти, об'єкти та зміст правовідносин [12, с. 53].

До особливого суб'єктного складу, притаманного адміністративним правовідносинам у сфері технічного регулювання, входять: Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері технічного регулювання; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері технічного регулювання; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері економічного розвитку; секторальні або міжсекторальні групи чи груп призначених органів, секретаріати таких груп; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері стандартизації; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері стандартизації; національний орган стандартизації; національний орган України з акредитації.

М. Русин вважає, що об'єктом адміністративних правовідносин виступає матеріальне чи нематеріальне благо, на використання чи охорону якого спрямовується компетенція учасників адміністративних правовідносин. Об'єкт перебуває в статичному стані, в динаміці перебувають суб'єкти адміністративних правовідносин, які наділені компетенцією, що становить зміст правовідносин [13, с. 183–184]. Такої ж думки притримується Я.О. Тицька [14, с. 12].

А от на думку С.М. Алфьорова, об'єктом адміністративних правовідносин здебільшого виступають дії, діяльність, поведінка людей, здійснення яких є реалізацією адміністративно-правових відносин [9, с. 33]. Такої ж думки дотримується й А. Денисенко [8, с. 105–106].

І.В. Литвин об'єкт адміністративних правовідносин у сфері надання освітніх послуг поділяє на статичні та динамічні складові, а також основний (безпосередній) та додатковий (дотичний) [15, с. 114–118].

Отже, ми доходимо висновку, що об'єкт адміністративних правовідносин може мати як статичні, так і динамічні складові. На наше переконання, досконалим визначенням об'єкта адміністративних правовідносин є визначення, наведене колективом учених-адміністративістів В.В. Галунька, В.І. Курила, С.О. Короеда та ін., які під об'єктом розуміють усе те, що слугує задоволенню публічних інтересів [16].

Підтримуючи думку І.В. Литвина щодо поділу об'єкта адміністративних правовідносин на основний та додатковий, спробуємо сформулювати наше бачення об'єкта адміністративно-правових відносин науково-технічної діяльності, розуміючи під додатковим не дотичний об'єкт, а допоміжний, без якого не може бути реалізованим і основний об'єкт.

Так, об'єкти адміністративних правовідносин у сфері технічного регулювання поділяються на такі види:

1) основний (безпосередній):

- нормативно-правові та нормативні документи щодо безпечності та якості продукції – розробка технічних регламентів, стандартів тощо;
- контроль за дотриманням безпечності та якості продукції – здійснення ринкового нагляду, випробувань, добровільної та обов'язкової оцінки відповідності та сертифікації;

2) додатковий (допоміжний, без якого не може бути реалізованим основний об'єкт):

- інформаційне забезпечення технічного регулювання;
- фінансове забезпечення технічного регулювання;
- освітнє забезпечення технічного регулювання (підготовка працівників у закладах вищої освіти, післядипломна підготовка, підвищення кваліфікації для потреб сфери технічного регулювання).

У нашому ж випадку об'єкт адміністративно-правових відносин сфери технічного регулювання має комплексні характеристики та йому притаманні статичні та динамічні, матеріальні й нематеріальні характеристики.

Розглядаючи особливий зміст адміністративно-правових відносин сфери технічного регулювання, наведемо низку думок учених із цього приводу.

А.М. Горбач зазначає, що на думку більшості вчених-адміністративістів, основними елементами поняття «зміст адміністративного правовідношення» є такі категорії, як «суб'єктивні права» та «юридичні обов'язки» [17, с. 92; 4, с. 181].

Проаналізувавши наукові роботи В.Б. Авер'янова [18, с. 57–70], В.В. Галунька [19], Б.О. Кістяківського [20], О.І. Харитонові [21, с. 55–57], він робить висновок, що суб'єктивні адміністративні права суб'єктів адміністративно-правових відносин – це передбачена нормами адміністративного права міра можливої поведінки учасників відповідних правовідносин (адміністративно-правових відносин) щодо задоволення їхніх публічних інтересів і потреб, яка забезпечується відповідними адміністративними обов'язками інших (зобов'язаних) осіб, а також гарантується державним примусом [17, с. 95].

Також А.М. Горбач, спираючись на дослідження Ю.А. Ведернікова та А.В. Папірної [22], під юридичним обов'язком розуміє міру необхідної поведінки, яка має нормативно встановлені межі, реалізація якої забезпечується нормами адміністративного права та державою.

Загалом, погоджуючись із автором щодо наведених визначень, слід зазначити, що нам все ж більш імпонує визначення суб'єктивного права та юридичного обов'язку, яке подає у своїй науковій публікації В.Г. Фатхутдінов [23, с. 130]: суб'єктивне право – це вид і міра можливої поведінки суб'єктів, що забезпечується державою [24]. Юридичний обов'язок – міра необхідної та належної поведінки, що є гарантією реалізації суб'єктами наданих їм прав. Це об'єктивно необхідна та можлива поведінка, яка забезпечує реальність можливостей, наданих суспільством та державою окремій особі [25, с. 167].

Конституцією України [10] встановлюється низка норм щодо права людини на якісну та безпечну продукцію, а також на дотримання екологічних норм щодо безпечного довкілля.

Так, відповідно до ст. 3 Конституції, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Стаття 16 передбачає забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України.

Крім того, кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27 Конституції).

Також до обов'язку Держави, відповідно до ст. 42 Конституції, відноситься захист права споживачів, здійснення контролю за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт.

Стосовно безпечного довкілля – кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50) та кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі (ст. 66 Конституції).

Отже, з наведеного можна зробити висновок, що Конституцією України [10] передбачені норми щодо захисту життя та здоров'я людини, екологічної безпеки та охорони природи, забезпечення якості і безпечності продукції та послуг.

А. Денисенко стверджує, що правовідносини виникають, змінюються та припиняються відповідно до окремих правових норм, що впливають на поведінку людей і реалізуються через неї [8, с. 107].

Оскільки, як ми зазначили вище, об'єкт адміністративно-правових відносин сфери технічного регулювання має комплексні характеристики, то і самі правовідносини теж мають комплексний характер і виникають, змінюються та припиняються відповідно до низки нормативно-правових актів, що регулюють окремі напрями технічного регулювання: створення нормативно-правових і нормативних документів, ринковий нагляд, оцінку відповідності, сертифікацію технічної продукції, випробування дослідних зразків виробів тощо.

Отже, якщо ми говоримо, що правовідносини виникають, змінюються та припиняються відповідно до окремих правових норм, то специфікою адміністративно-правових відносин технічного регулювання є її детальна регламентація нормативно-правовими

актами (законами, підзаконними актами, технічними регламентами) та нормативними актами (національними стандартами України, технічними умовами тощо), які чітко регламентують кожний етап забезпечення технічного регулювання безпечності та якості продукції.

Досліджуючи адміністративні правовідносини у сфері технічного регулювання, необхідно навести думку Ю.М. Фролова, який зазначає, що «на відміну від традиційних адміністративно-правових відносин «по вертикалі», в яких управління передбачає підпорядкування учасників спільної діяльності відповідному органу влади, в сучасних умовах розвитку ринкових відносин, розширення повноважень органів місцевого самоврядування, появи підприємств та організацій різних форм власності все більшого розвитку набувають відносини «по горизонталі» між органами державної влади та іншими суб'єктами, в яких вони стають рівноправними сторонами управлінської діяльності та окрім традиційного владного характеру можуть мати й певні ознаки партнерства» [26, с. 235].

Наявність та у певних випадках відсутність державного примусу під час реалізації правовідносин цілком відповідає і сучасним тенденціям у сфері адміністративних правовідносин технічного регулювання. Конкуренція на ринку надання споживачам безпечної та якісної продукції часто призводить до добровільних заходів з боку виробників продукції щодо забезпечення якомога більшої безпеки та якості своєї продукції, тим самим забезпечуючи конкурентоспроможність цієї продукції.

Тобто розвивається організаційна складова, на базі міжнародних стандартів ISO 9000 запроваджуються системи управління якістю, які певним чином заміщують суто адміністративний підхід до регулювання відповідної сфери суспільних відносин на адміністративно-партнерський, який втілює в собі традиційно адміністративну складову та добровільну співпрацю суб'єктів з адміністрацією (органами виконавчої влади) на взаємовигідних умовах та зацікавленості суб'єктів адміністративно-правових відносин сфери технічного регулювання. Зменшується адміністративний вплив у питанні організації тієї чи іншої діяльності, натомість приходить свідомо потреба виконувати відповідні дії у межах, встановлених нормативно-правовими та нормативними актами [27, с. 57–59].

Отже, адміністративно-правові відносини у сфері технічного регулювання безпечності та якості продукції є динамічними та характеризуються певними чітко визначеними стадіями розвитку, до яких можна віднести запровадження на всіх рівнях організації технічного регулювання систем управління якістю [4, с. 182].

Підбиваючи підсумки розгляду питання щодо особливостей адміністративно-правових відносин у сфері технічного регулювання, зазначимо, що нами вирізнено за змістовним складом основні групи адміністративно-правових норм, що визначають принципи та основні засади державного управління, регламентують права та свободи громадян, визначають правовий статус суб'єктів сфери, порядок здійснення контроль-но-наглядових функцій, а також щодо проведення наукових досліджень у визначеній сфері.

Крім того, встановлено, що адміністративно-правові відносини у сфері технічного регулювання це – система відносин, які регламентуються адміністративно-правовими нормами, що виникають у процесі державного управління між органами державної влади і управління та суб'єктами, що здійснюють технічне регулювання.

Однією з основних особливостей адміністративно-правових відносин у сфері технічного регулювання є їх чітке адміністрування нормативно-правовими та нормативними актами.

Визначено загальні особливості адміністративних правовідносин у сфері технічного регулювання, до яких віднесено: різновид адміністративних правовідносин, який має притаманні тільки йому особливості; специфічну правову базу; особливий суб'єктний склад, притаманний зазначеній сфері; особливий об'єкт і зміст; особливий характер виникнення, зміни та припинення; наявність та у певних випадках відсутність державного примусу під час реалізації цих правовідносин; характеризуються певними стадіями розвитку; мають динамічний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15 січня 2015 р. № 124-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 14. Ст. 96.
2. Про стандартизацію: Закон України від 5 червня 2014 р. № 1315-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 31. Ст. 1058.
3. Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
4. *Смерницький Д.В.* Особливості адміністративно-правових відносин у сфері науково-технічної діяльності. *Legea si viata (Republica Moldova)*. 2019. № 4/2 (328). С. 179–183.
5. *Колпаков В.К., Кузьменко О.В.* Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
6. *Колпаков В.К.* Адміністративно-правові відносини: поняття та види. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2013. № 1. С. 101–104.
7. *Кучинський Ю.Д.* Адміністративні правовідносини у сфері використання військового майна: поняття, види, особливості. *Юридичний вісник*. № 2 (43). 2017. С. 77–81.
8. *Денисенко А.* Особливості адміністративних правовідносин з організації громадського контролю у сфері державного управління. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 105–109.
9. *Алфьоров С.М.* Адміністративне право України. Загальна частина. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
10. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Про метрологію та метрологічну діяльність: Закон України від 5 червня 2014 року № 1314-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 30. Ст. 1008.
12. Правознавство: навч. посіб. / О.Л. Копиленко та ін. Київ: ВД «Професіонал», 2007. 400 с.
13. *Русин М.* Поняття та структура адміністративних правовідносин у галузі вищої освіти. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 183–187.
14. *Тицька Я.О.* Освітні правовідносини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Міжнарод. гуманітарний ун-т. Одеса, 2014. 22 с.

15. Литвин І. Об'єкти адміністративно-правових відносин у сфері надання освітніх послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 114–118.
16. Галуцько В.В., Курило В.І., Короєд С.О. та ін. Адміністративне право України: навчальний посібник / за ред. проф. В.В. Галуцька. Херсон: Грінь Д.С., 2015. Т. 1: Загальне адміністративне право. 272 с.
17. Горбач А.М. Зміст адміністративно-правових відносин: теорія і практика. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту*. 2017. Серія ПРАВО. Вип. 43. Т. 3. С. 91–96.
18. Авер'янов В.Б. Утвердження принципу верховенства права у новій доктрині українського адміністративного права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 11. С. 57–70.
19. Галуцько В.В., Олефір В.І., Гридасов Ю.В. та ін. Адміністративне право України: підручник. Херсон: ХМД. 2013. 393 с.
20. Кістяківський Б.О. Вибране. Бібліотека часопису «Філософська і соціальна думка». Серія «Українські мислителі». Київ: Абрис, 1996. 371 с.
21. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Юридичні факти як категорія приватного та публічного права. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали ІХ регіональної науково-практ. конф. Львів, 13–14 лютого 2003. С. 55–57.
22. Ведерніков Ю., Папірна А. Теорія держави і права: навч. посібник. Київ: Знання, 2008. 333 с.
23. Фатхутдінов В.Г. Поняття суб'єктів, об'єктів та змісту адміністративно-правових відносин у сфері громадської безпеки. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2018. №1 (59). С. 127–132.
24. Теорія держави та права: підруч. за вимогами кредитно-модульної системи навчання / Є.О. Гіда, Є.В. Білозьоров, А.М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є.О. Гіди. Київ: Ліпкан О.С., 2011. 576 с.
25. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
26. Фролов Ю.М. Особливості адміністративно-правових відносин у сучасних умовах. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 234–236.
27. Смерницький Д.В. Система управління якістю в діяльності органів виконавчої влади в науково-технічній сфері в Україні: нормативно-правове забезпечення. Актуальні питання вдосконалення правоохоронної діяльності: матеріали XIII Міжнародної спеціалізованої виставки «Зброя та безпека – 2016 та XXI Міжнародної виставки індустрії безпеки «Безпека – 2016» (11–14 жовт. 2016 р.: 18–21 жовт. 2016 р.) / Державний науково-дослідний інститут МВС України; упоряд. В.О. Криволапчук, Т.О. Проценко, І.В. Опришко, Д.В. Смерницький; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М.Г. Вербенського. Київ, Харків: Мачулін, 2016. С. 57–59.

REFERENCES

1. Pro tekhnichni rehlementy ta otsinku vidpovidnosti. “On technical regulations and conformity assessment”: Law of Ukraine dated January 15, 2015 No. 124-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. 2015. No. 14. Article 96 [in Ukrainian].
2. Pro standartyzatsiiu. “On standardization”: Law of Ukraine dated June 5, 2014 No. 1315-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. 2014. No. 31. Article 1058 [in Ukrainian].
3. Administrativne pravo Ukrainy. “Administrative law of Ukraine”: [manual] / Yu.P. Bitiak, V.M. Harashchuk, O.V. Diachenko, etc. K.: Yurinkom Inter, 2007. 544 p. [in Ukrainian].

4. Smernytskyi, D.V. (2019). Osoblyvosti administratyvno-pravovykh vidnosyn u sferi naukovo-tekhnichnoi diialnosti. "Peculiarities of administrative and legal relations in the sphere of scientific and technical activity". *Leges et Viata* (Republic of Moldova). No. 4/2 (328). P. 179–183 [in Ukrainian].

5. Kolpakov, V.K., Kuzmenko, O.V. (2003). Administratyvne pravo Ukrainy. "Administrative Law of Ukraine": Textbook. K.: Yurinkom Inter. 544 p. [in Ukrainian].

6. Kolpakov, V.K. (2013). Administratyvno-pravovi vidnosyny: poniattia ta vydy. "Administrative and legal relations: concepts and types". V.K. Kolpakov // *Legal Scientific Electronic Journal*. No. 1. P. 101–104 [in Ukrainian].

7. Kuchynskyi, Yu.D. (2017). Administratyvni pravovidnosyny u sferi vykorystannia viiskovoho maina: poniattia, vydy, osoblyvosti. "Administrative legal relations in the field of military property use: concepts, types, features". Yu.D. Kuchynskyi. *Legal Bulletin*, 2 (43). P. 77–81 [in Ukrainian].

8. Denysenko, A. (2016). Osoblyvosti administratyvnykh pravovidnosyn z orhanizatsii hromadskoho kontroliu u sferi derzhavnoho upravlinnia. "Peculiarities of administrative legal relations in the organization of public control in the sphere of public administration". A. Denysenko. *Entrepreneurship, Business and Law*. No. 2. P. 105–109 [in Ukrainian].

9. Alfiorov, S.M. (2011). Administratyvne pravo Ukrainy. "Administrative law of Ukraine". General part. S.M. Alfiorov. K.: Center of Educational Literature. 216 p. [in Ukrainian].

10. Konstytutsiia Ukrainy. "Constitution of Ukraine": adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996. *Vidomosti Verkhovnoi Rady* (VVR). 1996. No. 30. Art. 141 [in Ukrainian].

11. Pro metrolohiu ta metrolohichnu diialnist. "On metrology and metrological activity": Law of Ukraine dated June 5, 2014 No. 1314-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady* (VVR), No. 30, Article 1008 [in Ukrainian].

12. Pravoznavstvo. "Jurisprudence": education manual / O.L. Kopilenko [and others]. K.: VD "Professional", 2007. 400 p. [in Ukrainian].

13. Rusyn, M. (2017). Poniattia ta struktura administratyvnykh pravovidnosyn u haluzi vyshchoi osvity. "The concept and structure of administrative legal relations in the field of higher education". M. Rusyn. *Entrepreneurship, Business and Law*. No. 12. P. 183–187 [in Ukrainian].

14. Tytska, Ya.O. (2014). Osvitni pravovidnosyny v Ukraini. "Educational legal relations in Ukraine": extended abstract of Candidate's thesis: specialist 12.00.01 'Theory and history of the state and law; the history of political and legal students' / Yana Oleksandrivna Tytska; International Humanities University. Odesa. 22 p. [in Ukrainian].

15. Lytvyn, I. (2016). Obiekty administratyvno-pravovykh vidnosyn u sferi nadання osvitnikh posluh. "Objects of administrative and legal relations in the field of providing educational services". *Entrepreneurship, Economy and Law*. No. 6. P. 114–118 [in Ukrainian].

16. Halunko, V.V. (2015). Administratyvne pravo Ukrainy. "Administrative law of Ukraine": study guide / V.V. Halunko, V.I. Kurylo, S.O. Koroied, O.Yu. Drozd, I.V. Hyrenko, O.M. Yeschuk, I.M. Ryzhenko, A.A. Ivanyshchuk, R.D. Saunin, I.M. Yamkova; under the editorship Prof. V.V. Halunko. Kherson: Grin D.S. Vol. 1. General Administrative Law. 272 p. [in Ukrainian].

17. Horbach, A.M. (2017) Zmist administratyvno-pravovykh vidnosyn: teoriia i praktyka. "Content of administrative and legal relations: theory and practice". *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Nationalnoho University*. Law series. Issue 43. Volume 3. P. 91–96 [in Ukrainian].

18. Averianov, V.B. (2006). Utverdzhennia pryntsypu verkhovenstva prava. "Affirmation of the principle of the rule of law in the new doctrine of Ukrainian administrative law". *Biuletyn Ministerstva Ustytsii Ukrainy*. No. 11. P. 57–70 [in Ukrainian].

19. Halunko, V.V., Olefir, V.I., Hrydasov, Yu.V., Ivanyshchuk, A.A. and Koroied, S.O. (2013). *Administrativne pravo Ukrainy*. “Administrative law of Ukraine”: textbook. Kherson: KhMD. 393 p. [in Ukrainian].

20. Kistiakivskiy, B.O. (1996). Vybrane. Biblioteka chasopysu «Filosofska i sotsialna dumka». “Selected Library of the magazine ‘Philosophical and Social Thought’”. Series “Ukrainian thinkers”: Kyiv. Abris. 371 p. [in Ukrainian].

21. Kharitonov, YE.O., Kharitonova, O.I. (2003). Yurydychni fakty yak katehoriia pryvatnoho ta publichnoho prava. “Legal facts as a category of private and public law. Problems of state formation and protection of human rights in Ukraine”: Materials of the 1st regional research conf. Lviv, February 13–14. P. 55–57 [in Ukrainian].

22. Vedernikov, Yu., Papirna, A. (2008). *Teoriia derzhavy i prava*. “Theory of the state and law”: study guide. Kyiv: Znannia. 333 p. [in Ukrainian].

23. Fathutdinov, V.H. (2008). Poniattia subektiv, obektiv ta zmistu administrativno-pravovykh vidnosyn u sferi hromadskoi bezpeky. “The concept of subjects, objects and the content of administrative-legal relations in the sphere of public security”. *State and Regions*. Series: Law. No. 1 (59). P. 127–132 [in Ukrainian].

24. *Teoriia derzhavy ta prava*. “Theory of the state and law: sub-class, according to the requirements of the credit-modular education system” / YE.O. Hida, YE.V. Biloziorov, A.M. Zavalnyi and others; in general ed. YE.O. Hida. Kyiv: O.S. Lipkan, 2011. 576 p. [in Ukrainian].

25. *Teoriia derzhavy i prava*. Akademichniy kurs. “Theory of the state and law”. Academic course: textbook / edited by O.V. Zaichuko, N.M. Onishchenko. Kyiv: Yurinkom Inter, 2006. 688 p. [in Ukrainian].

26. Frolov, Yu.M. (2018). Osoblyvosti administrativno-pravovykh vidnosyn u suchasnykh umovakh. “Peculiarities of administrative and legal relations in modern conditions”. *Comparative and Analytical Law*. No. 1. P. 234–236 [in Ukrainian].

27. Smernytskyi, D.V. (2016). Systema upravlinnia yakisty v diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady v naukovu-tekhnichnii sferi v Ukraini: normativno-pravove zabezpechennia. Aktualni pytannia vdoskonalennia pravookhoronnoi diialnosti. “Quality management system in the activities of executive authorities in the scientific and technical sphere in Ukraine: regulatory and legal support”. Current issues of improving law enforcement activities: materials of the XIII International Specialized Exhibition “Weapons and Security – 2016” and the XXI International Exhibition of the Security Industry “Security – 2016” (October 11–14, October 18–21) / State Research Institute MIA Ukraine; by gen. ed. V.O.Kryvolapchuk, T.O. Protsenko, I.V. Opryshko, D.V. Smernytskyi [in Ukrainian].

Smernytskyi Demian,Doctor of Juridical Sciences, Full Professor,
Co-Director of the State Research Institute MIA of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6066-0324**Tryhubenko Maryna,**Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Deputy Head of the Department, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-7646-3595**Bakal Malvina,**Candidate of Juridical Sciences, Leading Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7623-890X

PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF TECHNICAL REGULATION

The article examines the distinctive characteristics of administrative and legal relations in the field of technical regulation. It is noted that technical regulation is the legal regulation of relations in the field of determining and fulfilling mandatory requirements for product characteristics or related processes and production methods, as well as verifying their compliance through conformity assessment and state market supervision and control of non-food products or other types of state supervision. The authors formulate the primary categories of administrative and legal regulations governing the field of technical regulation. These include: rules defining the principles and basic principles of public administration in the field of technical regulation; rules governing the rights and freedoms of citizens in the field of technical regulation; rules defining the legal status of subjects of the field of technical regulation (tasks, functions, competence, procedure for establishment, reorganization and liquidation, licensing for a particular type of activity, accreditation, liability); norms that define the procedure for exercising control and supervisory functions by the relevant authorities to ensure compliance with the technical regulation by the subjects of technical regulation; norms for conducting scientific research in the field of technical regulation, and implementing research results in public life. The author determines that administrative and legal relations in the field of technical regulation are a system of relations regulated by administrative and legal provisions which arise in the course of public administration between public authorities and management bodies and entities engaged in technical regulation. The general characteristics of administrative legal relations in the field of technical regulation include: a type of administrative legal relations which has only inherent characteristics; a specific legal framework; a special subject composition inherent in this field; a special object and content; a special manner of occurrence, change and termination; the presence and, in certain

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, Bakal Malvina, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).11](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).11)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

cases, the absence of state coercion in the course of implementation of these legal relations; they are characterized by certain stages of development with dynamic nature. This article notes that the specificity of the legal framework governing administrative and legal relations in the organization of technical regulation lies in the wide variety of regulations governing certain segments of this activity, namely: creation of legal and regulatory documents; bringing legal and regulatory documents in line with the European Directives; market surveillance of products; conducting relevant tests and examinations; voluntary and mandatory conformity assessment and certification. The basis of regulatory regulation of scientific and technical activities is the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine “On Technical Regulation and Conformity Assessment”, “On Standardization”, “On Metrology and Metrological Activities” and other legal acts regulating the above mentioned segments of technical regulation. The author identifies the issues of administrative legal relations in the field of technical regulation.

Keywords: administrative and legal relations, technical regulation, technical regulations, standards, technical specifications, code of practice.

Отримано 26.03.2024

Циганов Олег Григорович,доктор юридичних наук, доцент, головний науковий
співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-8924-1139**Хальота Андрій Іванович,**кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий
співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-8505-0055**ПРАВОВІ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ЗАПРОВАДЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СТІЙКОСТІ¹**

Стаття присвячена формуванню вимог до професійних компетентностей державних службовців, посадові обов'язки яких стосуються питань кризового управління. Наголошується, що Стратегією національної безпеки України до основних напрямів зовнішньо- та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки віднесено запровадження національної системи стійкості з метою забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз. Зазначений процес має ґрунтуватися, зокрема, на ефективному стратегічному плануванні та кризовому менеджменті.

Ключові слова: національна безпека, національна система стійкості, кризові ситуації, кризове управління, державні службовці, професійні компетентності.

Як зазначається в Концепції забезпечення національної системи стійкості, затвердженій Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479, новітні методи створення конфліктів і кризових ситуацій потребують розуміння природи їх виникнення на основі системного аналізу та оцінювання ризиків для найбільш важливих сфер життєдіяльності суспільства і держави [1]. Питання підвищення ефективності функціонування усієї системи органів публічної влади, в тому числі органів системи МВС, ще більше актуалізуються в умовах подолання Україною повномасштабної збройної агресії російської федерації, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій нашої країни, в подальшому адаптації їх населення до мирного життя в українському суспільстві. Зазначені реалії сьогодення зумовлюють високі вимоги до професійних компетентностей державних службовців, особливо тих, до посадових обов'язків яких належать питання кризового управління.

Науково-теоретичне підґрунтя для дослідження питань, пов'язаних із підвищенням рівня професійної компетентності державних службовців, закладено в межах вивчення інституту державної служби такими вченими-адміністративістами, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, І.П. Голосніченко, Ю.С. Даниленко, О.О. Долгий,

¹ Початок. Закінчення у наступному номері.

Є.В. Додін, С.Д. Дубенко, М.І. Іншин, І.Б. Коліушко, В.Р. Кравець, В.Я. Малиновський, О.Ю. Оболенський, І.М. Пахомов, О.С. Продаєвич та ін. Наукові праці цих учених мають вагомe значення для науки адміністративного права і є теоретико-методологічним підґрунтям для подальших наукових досліджень. Однак в умовах нагальної необхідності запровадження в Україні національної системи стійкості, що потребує насамперед законодавчого врегулювання організаційних основ її функціонування, у тому числі визначення повноважень, завдань і відповідальності суб'єктів забезпечення національної стійкості, проблеми встановлення вимог до професійної компетентності державних службовців, діяльність яких пов'язана з питаннями кризового управління, та визначення їх компетенцій, набувають нового змісту.

Метою статті є визначення вимог до професійних компетентностей державних службовців, до посадових обов'язків яких належать питання кризового управління, зокрема розроблення планів дій на випадок кризових ситуацій.

Беззаперечним є твердження про те, що такі сфери діяльності держави, як національна безпека і врегулювання кризових ситуацій, є надважливими як для самої держави, так і окремих організацій та кожної людини в соціальному організмі. Від рівня їхньої налагодженості та від якісного виконання усіма ланками державного механізму своїх завдань у цих сферах залежить життя, здоров'я та добробут населення країни.

Стійкість суспільства та держави в розумінні здатності цих формацій швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стає функціонування (зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей) визначено однією з основних засад, на яких ґрунтується Стратегія національної безпеки України. Водночас запровадження національної системи стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз віднесено цією Стратегією до основних напрямів зовнішньо- та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки. Зазначений процес повинен спиратися, зокрема, на ефективне стратегічне планування і кризовий менеджмент, у тому числі на впровадження універсальних протоколів реагування на кризові ситуації та відновлення з урахуванням рекомендацій НАТО [2].

Згідно з Концепцією забезпечення національної системи стійкості, затвердженою Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479, саме недосконалість механізмів організації і координації дій на національному рівні у сфері кризового менеджменту визначено однією з основних проблем, які потребують розв'язання на етапі запровадження національної системи стійкості на інституційному рівні. Тому до основних середньострокових завдань реалізації цієї Концепції віднесено нормативно-правове та ресурсне забезпечення впровадження на національному рівні практики управління ризиками та оцінювання стану відповідних спроможностей як елементів стратегічного планування у сфері національної безпеки, а також удосконалення процедур кризового менеджменту, зокрема, впровадження універсальних алгоритмів узгоджених дій щодо реагування на загрози, надзвичайні та кризові ситуації на різних етапах їх розвитку [1].

Отже, має рацію Г.П. Ситник, стверджуючи, що забезпечення національної безпеки в умовах кризових ситуацій природного, техногенного та соціального характеру або

в умовах воєнного стану, пов'язано з плануванням та виконанням комплексу правових, організаційно-технічних та інших заходів, метою яких є адекватна відповідь на загрози національним інтересам, зокрема, встановлення і підтримання правового режиму надзвичайного або воєнного стану, переведення сил і засобів системи забезпечення національної безпеки у підвищені ступені готовності та інше [3].

Відповідно до зазначеного, План заходів із реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року передбачає, зокрема, розроблення разом із зацікавленими державними органами рекомендацій щодо переліку вимог до професійних компетентностей державних службовців, до посадових обов'язків яких належать питання кризового управління, в тому числі розроблення планів дій на випадок кризових ситуацій [4].

Варто вказати, що офіційна дефініція професійної компетентності державного службовця міститься в Законі України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII: «професійна компетентність – здатність особи в межах, визначених за посадою повноважень, застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку» [5, п. 5 ч. 1 ст. 2]. Отже, законодавець акцентує увагу на двох складових професійної компетентності: по-перше, це фактична наявність уже набутих професійних знань, умінь і навичок й відповідних моральних та ділових якостей, а, по-друге, необхідність особистісного розвитку державних службовців, спрямованого на набуття та вдосконалення їх професійних знань, умінь і навичок, що забезпечують відповідний рівень професійної кваліфікації для їх професійної діяльності на займаній посаді відповідно до встановлених посадових обов'язків.

Попри те, що у законодавчому визначенні професійної компетентності державного службовця наголошується передусім на спеціальному професійному компоненті, слід брати до уваги й інші складові структурного змісту професійної компетентності, а саме: емоційно-регулятивний (визначає здібності фахівця до саморегуляції, самоконтролю, передбачає володіння уміннями й навичками управління емоційною сферою, різними технологіями подолання професійної деструкції), поведінково-діяльнісний (представлений психологічними характеристиками, що відображають спрямованість особистості, її ставлення до діяльності, до себе, розвиток вольових рис), комунікативний (визначається як система знань, мовних і немовних умінь, навичок спілкування), соціально-психологічний (передбачає здатність державного службовця ефективно взаємодіяти з колегами як на рівні формальних, так і неформальних стосунків). Лише при збалансованості всіх цих компонентів можна вести мову про «реальну» професійну компетентність державних службовців, їх спроможність виконувати найскладніші завдання у сфері державного управління.

В умовах поетапного реформування публічної служби України особливої актуальності набувають питання критеріїв професійної компетентності державних службовців, адже саме за цими критеріями має будуватися механізм допуску до публічної служби та подальшої службової кар'єри державних службовців з обов'язковим урахуванням

здатності посадовців до професійного, ефективного та якісного виконання завдань, що є характерними для конкретної посади публічної служби.

Слід підтримати позицію А.Б. Мудрик, яка під професійною компетентністю розуміє такі якості державних службовців, як: поглиблене знання предмета; сукупність професійних знань і професійно значущих особистісних якостей, що детермінують самостійну й відповідальну діяльність людини; здатність та уміння виконувати певні професійні функції; прояв єдності професійної та загальної культури; інтегративна характеристика фахівця, що демонструє готовність та визначає його здатність успішно здійснювати професійну діяльність; як важливий компонент підсистеми професіоналізму діяльності [6].

Виокремлення критеріїв професійної компетентності державних службовців має своєю метою досягнення кінцевого результату – уможливлення діяльності висококваліфікованого фахівця, здатного ефективно використовувати особистісні якості й професійні компетенції для виконання посадових обов'язків [7, с. 79].

Фактично критерії професійної компетентності державних службовців – це перелік вимог, що висуваються до кандидатів на посаду державної служби і можуть бути розподілені за змістовим компонентом на дві групи: а) загальні вимоги – деталізують освітньо-кваліфікаційний рівень, ступінь вищої освіти, приналежність до громадянства, стаж роботи; б) спеціальні вимоги – стосуються досвіду роботи, спеціальних знань, професійних умінь та/або навичок, особистісних якостей і характеристик.

У міжнародному праві виокремлюються, зокрема, такі загальні компетентності кваліфікованого фахівця: здатність до аналізу та синтезу; спроможність до практичного застосування знань, планування та управління часом; основи загальних знань в освітній галузі; підготовка з основ професійних знань на практиці; усне та письмове спілкування рідною мовою; знання другої мови; основи комп'ютерної грамотності; дослідницькі навички; здатність навчатися; навички управління інформацією (здатність відтворювати та аналізувати інформацію з різних джерел); критичні та самокритичні здібності; здатність пристосовуватися до нових ситуацій; здатність до генерування нових ідей (творчий потенціал); вирішення проблем; прийняття ефективних рішень; робота в команді; комунікативні навички; лідерство; здатність працювати у міждисциплінарній команді; здатність співпрацювати з нефахівцями (у цій конкретній галузі); здатність працювати в міжнародному контексті; цінування різноманітності та мультикультурності; розуміння культур і звичаїв інших країн; здатність працювати автономно; розроблення та управління проєктами; ініціативний і підприємницький дух; етичні погляди; переймання якістю; воля досягати поставленої мети [8, с. 47–49].

С.М. Григор'євою запропонована така систематизація загальних компетентностей державних службовців: а) інструментальні компетентності: пізнавальні, методологічні, технологічні та лінгвістичні вміння; б) міжособистісні компетентності: індивідуальні здібності й вміння, наприклад, соціальні навички та уміння (соціальна взаємодія та співробітництво); в) системні компетентності: наявність умінь і навичок щодо цілих систем (сукупність розуміння, почуттів, знань, що вимагає попереднього набуття інструментальних і міжособистісних компетентностей) [8, с. 147].

Загальні критерії професійної компетентності публічних службовців конкретизуються за допомогою посадових критеріїв, які можна вважати спеціальними. Посадові критерії професійної компетентності посадовців визначаються суб'єктом призначення та/або керівником державної служби з урахуванням вимог спеціальних законів, що регулюють діяльність відповідного державного органу. Важливе значення для чіткого визначення спеціальних критеріїв професійної компетенції певного суб'єкта публічного адміністрування набуває локально-правове регулювання, зокрема посадові інструкції, у яких чітко перелічується сукупність особистісних якостей, яким повинен відповідати певний державний службовець, займаючи відповідну посаду в органах державної влади. Отже, посадові критерії професійної компетентності державних службовців за своїм змістом є спеціальними вимогами, що висуваються до суб'єкта публічного адміністрування залежно від займаної посади (її категорії, обсягу повноважень) та специфіки діяльності органу державної влади, встановлені законодавством і деталізовані у посадових інструкціях.

Потрібно наголосити, що орієнтовний перелік професійних компетентностей (й, відповідно, компонентів вимог до цих компетентностей) державних службовців категорій «А», «Б» і «В» наведено у додатку 1 до Методичних рекомендацій щодо складання, перегляду та моніторингу виконання індивідуальної програми підвищення рівня професійної компетентності державного службовця (індивідуальної програми професійного розвитку), затверджених наказом Національного агентства України з питань державної служби № 201-20 від 26.10.2020 {Із змінами, внесеними згідно з наказом Національного агентства України з питань державної служби № 131-22 від 14.12.2022} [9].

Що ж стосується розроблення переліку вимог до професійних компетентностей державних службовців, до посадових обов'язків яких належать питання кризового управління, зокрема розроблення планів дій на випадок кризових ситуацій, то для здійснення цього завдання потрібно визначитися зі спеціальною термінологією, яка стосується саме питання кризового управління.

Заклучна частина статті в наступному номері журналу буде присвячена проблемним питанням щодо підвищення ефективності антикризового управління, котре може бути досягнуто за рахунок професіоналізму і мистецтва управління фахівців у цій сфері, які сформувалися завдяки особистим якостям і тим, що придбані в процесі спеціальної підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості»: Указ Президента України від 27 вересня 2021 р. № 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 92/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (дата звернення: 22.12.2023).
3. *Ситник Г.П.* Основи механізму антикризового стратегічного управління у сфері національної безпеки: наукова доповідь. НАДУ, м. Київ, 9 грудня 2015 р. URL: <http://nationalecurity.gov.ua>

org.ua/2015/12/30/osnovi-mekhanizmu-antikrizovogo-strategichnogo-upravlinnya-u-sferi-natsionalnoi-bezpeki/ (дата звернення: 22.12.2023).

4. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2023 р. № 1025-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2023-p#Text> (дата звернення: 22.12.2023).

5. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 22.12.2023).

6. *Мудрик А.Б.* Професійна компетентність державних службовців: теоретико-емпіричний аналіз феномену. URL: <https://core.ac.uk › download › pdf> (дата звернення: 22.12.2023).

7. *Сороко В.М.* Компетентнісний підхід до організації функціонування державної служби: монографія. Київ: НАДУ, 2018. 224 с.

8. *Григор'єва С.М.* Еволюція професійної підготовки державних службовців в Україні: дис. ... канд. наук з держ. управління. Дніпро, 2019. 311 с.

9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо складання, перегляду та моніторингу виконання індивідуальної програми підвищення рівня професійної компетентності державного службовця (індивідуальної програми професійного розвитку): наказ Національного агентства України з питань державної служби від 26 жовтня 2020 р. № 201-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0201859-20#Text> (дата звернення: 22.12.2023).

REFERENCES

1. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku «Pro zaprovadzhennia natsionalnoi systemy stiikosti». “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 20, 2021 ‘On the introduction of the national stability system’”: Decree of the President of Ukraine dated September 27, 2021 No. 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text>. (Date of Application: 22.12.2023) [in Ukrainian].

2. «Pro Stratehiuu natsionalnoi bezpeky Ukrainy». “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 ‘On the National Security Strategy of Ukraine’”: Decree of the President of Ukraine dated September 14, 2020 No. 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>. (Date of Application: 22.12.2023) [in Ukrainian].

3. *Sytnyk, H.P.* (2015). Osnovy mekhanizmu antykrizovoho stratehichnogo upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky. “Basics of the mechanism of anti-crisis strategic management in the field of national security”: scientific report. NADU, Kyiv, December 9. URL: <http://nationalecurity.org.ua/2015/12/30/osnovi-mekhanizmu-antikrizovogo-strategichnogo-upravlinnya-u-sferi-natsionalnoi-bezpeki/>. (Date of Application: 22.12.2023) [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Kontseptsii zabezpechennia natsionalnoi systemy stiikosti do 2025 roku. “On the approval of the plan of measures for the implementation of the Concept of ensuring the national system of stability until 2025”: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 10, 2023 No. 1025-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2023-r#Text>. (Date of Application: 22.12.2023) [in Ukrainian].

5. Pro derzhavnu sluzhbu. “On civil service”: Law of Ukraine dated December 10, 2015 No. 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>. (Date of Application: 22.12.2023) [in Ukrainian].

6. *Mudryk, A.B.* Profesiina kompetentnist derzhavnykh sluzhbovtziv: teoretyko-empyrychnyi analiz fenomenu. “Professional competence of civil servants: theoretical and empirical analysis of the phenomenon”. URL: <https://core.ac.uk › download › pdf> (Date of Application: 22.12.2023) [in Ukrainian].

7. Soroko, V.M. (2018). Kompetentnisnyi pidkhdid do orhanizatsii funktsionuvannia derzhavnoi sluzhby. "A competent approach to the organization of functioning civil service": monograph. Kyiv: NADU. 224 p. [in Ukrainian].

8. Hryhorieva, S.M. (2019). Evoliutsiia profesiinoi pidhotovky derzhavnykh sluzhbovtziv v Ukraini. "Evolution of professional training of civil servants in Ukraine": Candidate's thesis. 311 p. [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo skladannyi perehliadu ta monitorynhu vykonannia indyvidualnoi prohramy pidvyshchennia rivnia profesiinoho kompetentnosti derzhavnoho sluzhbovtzia (indyvidualnoi prohramy profesiinoho rozvytku). "On the approval of the Methodological recommendations for the preparation, review and monitoring of the implementation of an individual program for increasing the level of professional competence of a civil servant (individual professional development program)": Order of the National Agency of Ukraine for Civil Service Issues of October 26, 2020 No. 201-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0201859-20#Text>. (Date of Application: 22.12.2023) [in Ukrainian].

UDC 351.865:005.334

Tsyhanov Oleh,

Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-8924-1139

Khalota Andrii,

Candidate of Juridical Sciences, Docent, Leading Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8505-0055

LEGAL REQUIREMENTS FOR THE PROFESSIONAL COMPETENCIES REQUIRED OF CIVIL SERVANTS IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE NATIONAL RESILIENCE SYSTEM

This article defines the requisite competencies for professional civil servants, whose official duties pertain to matters of crisis management. It is observed that the National Security Strategy of Ukraine identifies the establishment of a national resilience system as a key objective of the country's foreign and domestic political activities. This system is designed to enhance the country's capacity to anticipate and respond to a wide range of threats, thereby ensuring the protection of its national interests and security. This process must be based on effective strategic planning and crisis management.

In light of this, the Action Plan for the implementation of the Concept of ensuring the national resilience system until 2025 provides, in particular, for the development of recommendations on the list of requirements for the professional competencies of civil servants whose job responsibilities include crisis management. This includes the development of action plans in case of crisis situations, in collaboration with the interested state bodies.

© Tsyhanov Oleh, Khalota Andrii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).12](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).12)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

While the legislative definition of professional competence for a civil servant primarily focuses on the professional component, it would be beneficial to consider other components of the structural content of professional competence, namely: emotional-regulatory, behavioral-activity, communicative, and socio-psychological. It is only when all of these components are in balance that one can speak of the “real” professional competence of civil servants and their ability to perform the most challenging tasks in the field of public administration.

The purpose of highlighting the criteria of professional competence of civil servants is to achieve the final result - to enable the activity of a highly qualified specialist who is able to effectively use personal qualities and professional competences to perform official duties.

In light of Ukraine’s gradual reforms to its public service, it would be advantageous to consider the criteria for the professional competence of public servants. These can be divided into general and special requirements according to their substantive component. It would similarly be beneficial to define the general criteria of professional competence of public servants with the help of job criteria that could be regarded as specific.

During the special training of anti-crisis specialists, it is necessary to pay careful attention to the methodology of developing risky solutions, scientific analysis of the operational and service activities of the organization, forecasting trends of its development, vision of the future and objective, based on accurate, scientifically based analysis, approaches to the creation of operational and flexible management mechanisms, strategic planning and evaluation of the quality of anti-crisis programs and the organization of the system for monitoring crisis situations.

Keywords: national security, national sustainability system, crisis situations, crisis management, civil servants, professional competencies.

Отримано 28.03.2024

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 004.056

Демедюк Сергій Васильович,
кандидат юридичних наук,
заступник Секретаря Ради національної безпеки і
оборони України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0009-0008-1359-5265

**РЕАЛІЗАЦІЯ СПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ
КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ**

Статтю присвячено аналізу проблемних питань щодо розбудови кіберстійкості як здатності протистояти кіберзагрозам, відновлюватися та адаптуватися до них. Незважаючи на національну та міжнародну важливість, показники стійкості для прийняття управлінських рішень все ще перебувають на ранніх стадіях розвитку. Зазначено, що показники стійкості повинні пов'язувати цілі національної політики з конкретними системними заходами таким чином, що рішення про розподіл ресурсів можуть бути переведені в конкретні заходи та інвестиції.

Запропоновано загальний підхід на основі формування матриці кіберстійкості, яка інтегрує фактичні дані, технічний стан та інші показники для оцінки стійкості системи у фізичній, інформаційній, когнітивній і соціальній сферах.

Ключові слова: *стійкість, кібербезпека, кіберстійкість, показники, кіберризик, оцінка ризиків.*

Зростаюча залежність громадян, бізнесу та суспільства від кіберінфраструктури поставила національну безпеку під значний ризик непередбачуваних і невідомих загроз. Високий рівень взаємозв'язку в сучасному суспільстві відкрив багато шляхів для кібератак, у тому числі внутрішні та зовнішні загрози і вразливості в мережах ланцюгів постачання [1]. Як наслідок, маломасштабні шкідливі програми, доступні на чорному ринку, завдають шкоди, неспівмірної з їхньою вартістю та складністю. Більше того, швидке розгортання провідних технологій для розподілу критично важливих послуг (наприклад, електроенергії) свідчить про те, що в майбутньому атаки на інфраструктуру можуть мати руйнівні наслідки для громадянського суспільства [2]. Незважаючи на постійний прогрес в управлінні ризиками в кіберпросторі, очевидно, що передбачення і запобігання всім можливим атакам і збоям у роботі неможливе для нинішніх або майбутніх інфраструктурних кіберсистем. За визначенням (Merriam-Webster) [3], стійкість – це здатність відновлюватися після нещастя або легко пристосовуватися до змін. У системах, що надають критично важливі послуги, стійкість характеризується чотирма можливостями: планувати/готуватися, поглинати,

© Demediuk Serhii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).13](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).13)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravoohorona.com/>

відновлюватися та адаптуватися до відомих і невідомих загроз [4; 5]. Впровадження комплексного плану забезпечення стійкості кіберінфраструктури систем має на меті зменшити потенційні збитки та сприяти швидкому відновленню після атаки. Однак, сучасні концепції та методи, що обговорюються як способи підвищення стійкості, часто об'єднують стійкість (тобто здатність протистояти і швидко відновлюватися після невідомих і відомих загроз) і ризик (тобто добуток ймовірності настання несприятливої події та величини спричиненої нею шкоди [6]). Зокрема, регуляторні органи закликають до розробки та впровадження стандартів, заснованих на оцінці ризиків, для захисту критичної інфраструктури від кіберзагроз, проте підходи, що базуються на оцінці ризиків, не обов'язково створюють стійкість [7]. Натомість стійкі системи повинні використовувати узагальнюючі концепції, що відрізняються від оцінки ризиків, але доповнюють її, для інформування і підтримки співпраці між різними федеральними відомствами, відповідальними за критично важливі об'єкти інфраструктури. До того ж додаткова плутанина виникає через змішування надійності і стійкості, пов'язаних між собою але різних властивостей систем. Надійність означає ступінь, до якого система здатна протистояти неочікуваним внутрішнім чи зовнішнім подіям або змінам без погіршення продуктивності системи [8]. Стійкість, з іншого боку, належить до здатності системи відновлювати або регенерувати свою продуктивність після неочікуваного впливу, що призводить до погіршення її роботи. З цієї причини необхідно вжити заходів для використання більш узагальнених концепцій стійкості та їх інтеграції з підходами до управління, що базуються на ризик-орієнтованому підході.

До того ж обговорення стійкості, що зустрічаються в літературі, часто зосереджені на одній операційній області (наприклад, фізичній, інформаційній, когнітивній або соціальній) і не відображають взаємозв'язки між компонентами системи для інформування в цих сферах. В інженерній літературі методи оцінки стійкості часто зосереджуються на мережах, що складаються з однорідних елементів (наприклад, мережа комунікаційних пристроїв або мережі соціальних істот). Реальні мережі складаються з технологічних, соціологічних, екологічних та економічних компонентів таким чином, що комбінація взаємопов'язаних фізичних елементів, пристроїв зв'язку, людей і сил навколишнього середовища утворюють єдине ціле [9]. Стійкість є властивістю всієї системи і має оцінюватися відповідно. Наприклад, у разі атаки система може повідомити про стан і дії окремих комп'ютерів і серверів (фізичний домен). Інформація повинна ефективно та оперативно передаватися відповідним особам, які приймають рішення, що використовують цю інформацію для оцінки шкоди і визначення відповідної реакції на атаку (когнітивна сфера). Визначивши осіб, які приймають рішення, і делегуючи системні ресурси конкретним особам, можна чітко визначити, хто повинен діяти на основі інформації, що надходить із фізичного домену. Стійкість системи значною мірою залежить від ефективності міждоменної комунікації та координації на кожному етапі циклу управління.

Метою цієї статті є дослідження проблематики показників, які можуть інформувати про ступінь стійкості кіберсистем, а також підходів щодо їх розроблення та застосування.

Для планування та оперативних рішень показники кіберстійкості мають важливе значення і забезпечують засоби для визначення пріоритетності потреб, моніторингу прогресу і розподілу ресурсів [4]. Проте спроби експертів зібрати показники кіберстійкості не дають такої інформації. Наприклад, огляд, проведений Науковою радою з питань оборони (Defense Science Board – DSB) [2], не знайшов у літературі жодних показників, які були б корисними оборонним системам для управління кіберризиками. Крім того, показники, розроблені DSB [2], були визначені як неповні, оскільки вони ігнорують процеси управління стійкістю [10]. Незадовільний стан розуміння та визначення показників стійкості не викликає здивування, особливо у сфері кібербезпеки. Дійсно, навіть показники кіберризиків є недостатньо зрозумілими і прийнятими, хоча ризик, можливо, є більш вивченим поняттям, ніж стійкість. Наявні на сьогодні алгоритми оцінки кіберризиків покладаються здебільшого на простих евристичних, таких як суми вразливостей у балах або кількість таких речей, як відсутні патчі, відкриті порти тощо. Такі показники широко розглядаються як слабкі та потенційно оманливі [11; 12]. Наприклад, індивідуальні оцінки вразливостей, як правило, є суб'єктивними та потенційно неточними; прості суми не враховують, як вразливості розподілені між хостами або у часі; вони також не враховують топологію мережі, роль і динаміку міжхостової взаємодії, ні нелінійну взаємодію між вразливостями, ні наміри злоумисника та потенційно неточну інформацію, ні наявність чи відсутність відповідних механізмів мережевого захисту, ні те, як компроміс може вплинути на місію організації [13]. Загалом, сувора теорія або моделі того, як різні фактори можуть поєднуватися в кількісну характеристику справжніх кіберризиків, бракує так само, як і суворої емпіричної перевірки показників кіберризиків. Подібні, а можливо, й більші недоліки та обмеження впливають на показники кіберстійкості. Запропонований у літературі підхід на основі матриці стійкості інтегрує чотири системні здібності планувати/готуватися, поглинати, відновлюватися і адаптуватися до відомих і невідомих загроз [4] з чотирма операційними доменами (фізичний, інформаційний, когнітивний та соціальний), що пропонує ефективний метод для класифікації показників стійкості.

Нещодавні досягнення у сфері стійкості визначили кілька важливих атрибутів ефективних показників для кіберсистем, призначених для оборони та критичної інфраструктури. У звіті 2013 року про «Стійкі військові системи і сучасні кіберзагрози» (Resilient Military Systems and the Advanced Cyber Threat) Наукової Ради з питань оборони (DSB) [2] рекомендується, щоб показники були:

- *достатньо широкими*, щоб їх можна було використовувати в різноманітному діапазоні систем;
- *достатньо точними* для вимірювання конкретних системних процесів і компонентів.

Важливо зазначити, що DSB слова «показники» і «вимірники» визначаються по-різному. Вимірник – це кількісний або якісний засіб фіксації атрибуту певної системи або компонента системи [14]. Показник – це засіб для порівняння якості двох або більше систем чи компонентів системи через застосування вимірника [14]. Наприклад, продуктивність системи в умовах кіберзбою буде показником, де швидкість передачі

даних через неї буде вимірником, пов'язаним із цим показником. Лінков та інші [10] стверджують, що поєднання доктрини мережецентричної війни (Network-Centric Warfare – NCW) [15] і визначення Національної академії наук [4] стійкості до катастроф може бути використане для розробки показників, які відповідають цим критеріям. Національна Академія наук (National Academy of Sciences – NAS) визначає чотири етапи циклу управління подіями, які система повинна підтримувати для того, щоб бути стійкою:

- *планування/підготовка*: закладення основи для забезпечення доступності послуг та функціонування активів під час руйнівної події (несправності або атаки);
- *поглинання*: підтримка найбільш важливих функцій активів та доступність послуг під час відбиття або ізоляції збоїв у роботі;
- *відновлення*: відновлення всіх функцій активів та доступність сервісів та їх функціональність як до події;
- *адаптація*: використовуючи знання, отримані під час події, зміна протоколу, конфігурації системи, навчання персоналу або інші аспекти для досягнення більшої стійкості.

Доктрина мережецентричної війни (NCW) визначає чотири сфери, які створюють загальну обізнаність про ситуацію і забезпечують децентралізоване прийняття рішень, а саме:

- *фізична*: фізичні ресурси, можливості і структура цих ресурсів;
- *інформаційна*: інформація та розвиток інформації про фізичну сферу;
- *когнітивна*: використання інформаційного та фізичного доменів для ухвалення рішень;
- *соціальна*: організаційна структура та комунікація для ухвалення когнітивних рішень.

Лінков та інші [10; 16] об'єднали визначення чотирьох функцій системи NAS і чотирьох доменів NCW, щоб створити загальну матрицю показників стійкості та адаптувати до кіберсистем (табл. 1). Ними запозичено багато показників із літератури [17; 18]. Показники доповнюються оцінкою їхніх наслідків на різних етапах і в різних сферах, так що відомі показники на одному з етапів циклу управління подіями або в межах однієї операційної сфери мають прямий вплив на показники в інших сферах.

Окремі сегменти матриці містять показники, які вимірюють здатність системи управляти несприятливими подіями та представляють конкретні показники для оцінки стійкості кіберсистеми. При інтерпретації матриці кожен сегмент відповідає на питання: «Як реалізується спроможність (планувати/готуватися, поглинати, відновлюватися, адаптуватися) системи до кіберподії у (фізичній, інформаційній, когнітивній, соціальній) сфері?». При цьому сегменти в колонках (поглинати, відновлюватися, адаптуватися) відображають спроможності, які система має продемонструвати, щоб бути стійкою до збоїв, тоді як колонка (планувати/готуватися) зосереджується на розумінні та документуванні структури та функцій системи.

Таблиця 1

Матриця кіберстійкості [10]

	планувати/готуватися	поглинати	відновлюватися	адаптуватися
фізична				
інформаційна				
когнітивна				
соціальна				

Показники, розроблені на основі матриці стійкості, не обов'язково можуть бути виміряні прямими методами, їх слід генерувати за допомогою спеціальних заходів, розроблених для кожної системи окремо. Це можуть бути як кількісні дані, так і якісні показники, які потім оцінюються технічними експертами та зацікавленими сторонами, пов'язаними з конкретною системою. Наприклад, показники, визначені для здатності кіберсистеми поглинати збої в інформаційній сфері, включають у себе здатність передавати дані відповідальним зацікавленим сторонам і особам, що приймають рішення. Цей показник може бути найкраще представлений комбінацією кількісних даних і якісних вимірників, таких як кількість зацікавлених сторін, типи залучених стейкхолдерів, ієрархія управління, кількість резервів у системах передачі інформації та частота обміну інформацією.

Зростаюча складність кіберсистем та кіберзагроз вимагає інтеграції процесів управління ризиками та процесу управління стійкістю. Часто загроза не розпізнається доти, доки вона не проявиться у кіберсистемі, а отже, може бути пропущена в сценаріях загроз, які розглядаються у межах оцінки ризиків. Кіберстійкість, гнучка за своєю природою, може забезпечити основу для боротьби з кіберзагрозами і життєздатність критично важливих кіберактивів і послуг. Управління стійкою кіберсистемою з використанням цієї концепції визнає і підкреслює взаємодію між кожним доменом організації на кожному етапі управлінського циклу – фактор, який не враховується в інших підходах до забезпечення стійкості.

Стійкість кіберсистеми залежить від ефективного функціонування всіх аспектів організації протягом усього циклу управління подіями в чотирьох визначених сферах. Ключовою перевагою використання матриці стійкості і є прозорий зв'язок між сферами впродовж усього циклу управління заходами. Як результат, системне застосування визначення NAS об'єднує всі компоненти організації в гетерогенну систему кіберінфраструктури, бізнес-функцій та зовнішніх суб'єктів. Однак аналіз цієї системи сам по собі не дає інформації про те, як стійкість виникає з системних взаємодій. Натомість організація та вимірювання цих компонентів як підсистем дозволяє визначити, як ці різноманітні компоненти взаємодіють, щоб стати стійкими.

Протягом усього процесу заповнення матриці взаємозалежність показників, етапів і доменів є критично важливою. Додаючи показник, слід враховувати, як він впливає на інші в матриці. Матриця стійкості не є вичерпним посібником, але натомість може бути використана для визначення та прив'язки системних заходів до проєктування та

експлуатації складних систем. По-перше, розроблені показники можна узагальнити для багатьох систем, таким чином, їх можна використовувати для порівняльної оцінки стійкості системи. Крім того, постійний моніторинг і звітність можуть інформувати керівництво про зміни, що вносяться як особами, що приймають рішення, так і системними операторами. Найважливіше те, що цей підхід може бути використаний для розподілу ресурсів щодо підвищення стійкості.

Незважаючи на те, що запропонований підхід інтегрує кілька сфер стійкості та реагування системи на загрози за допомогою інтегрованих показників стійкості, подальша робота має зосереджуватися на визначенні стійкості як мережевої властивості системи. Однак, незважаючи на критичну важливість міждоменних явищ, дослідження систем як багатодомених мереж є відносно рідкісним явищем; натомість у науковій літературі прийнято зосереджуватися на мережах, що складаються з однорідних елементів (наприклад, мережа комунікаційних пристроїв або мережа соціальних істот). Проте більшість, якщо не всі мережі реального світу, є багатодоменими – важко знайти будь-яку реальну систему значної складності, яка б не включала комбінацію взаємопов'язаних фізичних елементів, комунікаційних пристроїв і каналів зв'язку, колекцій даних і людей-користувачів, що утворюють інтегроване, взаємозалежне ціле. Зв'язки між доменами, особливо зв'язки гетерогенної природи, можуть впливати на стійкість мережі і повинні оцінюватися за допомогою інструментів мережевої науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Department of Defense (2011). Department of defense strategy for operating in cyberspace. URL: <http://www.defense.gov/news/d20110714cyber.pdf> (дата звернення: 12.11.2023).
2. Defense Science Board (2013). Task force report: resilient military systems and the advanced cyber threat. URL: <http://www.acq.osd.mil/dsb/reports/ResilientMilitarySystems.CyberThreat.pdf>
3. Resilience. URL: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/resilience> (дата звернення: 12.11.2023).
4. National Academy of Sciences (2012). Disaster resilience: a national imperative. Washington DC, United States. URL: http://www.nap.edu/catalog.php?record_id=13457 (дата звернення: 12.11.2023).
5. Hollnagel, E., Paries, J., Woods, D. & Wreathall, J. (2011). Resilience engineering in practice: a guidebook. Ashgate, United Kingdom.
6. Kaplan, S. & Garrick, J. (1981). On the quantitative definition of risk. Risk Analysis, 1 (1), 11–27.
7. Park, J., Seager, T.P., Rao, P.S., Convertino, M. & Linkov, I. (2012). Integrating risk and resilience approaches to catastrophe management in engineering systems. Risk Analysis, 33(3), 356–367.
8. Chandrasekharan, P.C. (1996). Robust control of linear dynamical systems. Academic Press, Missouri.
9. Halvin, S., Kenett, D.Y., Ben-Jacob, E., Bunde, A., Choen, R., Hermann, H., Kantelhardt, J.W., Kertesz, J., Kirkpatrick, S., Kurths, J., Portugali, J. & Solomon, S. (2012). Challenges in network science: applications to infrastructures, climate, social systems, and economics. *European Physical Journal: Special Topics*, 214, 273–293.
10. Linkov, I., Eisenberg, D., Bates, M., Chang, D., Convertino, M., Allen, J., Flynn, S. & Seager, T. (2013). Measurable resilience for actionable policy. *Environmental Science & Technology*, 47, 10108–10110.

11. Jansen, W. (2009). Directions in security metrics research. The National Institute of Standards and Technology (NISTIR), 7564. URL: http://csrc.nist.gov/publications/nistir/ir7564/nistir-7564_metrics-research.pdf (дата звернення: 12.11.2023).

12. Bartol, N., Bates, B., Goertzel, K. & Winograd, T. (2009). Measuring cyber security and information assurance: a state of the art report. URL: <https://www.thecsiac.com/sites/default/files/cybersecurity.pdf> (дата звернення: 12.11.2023).

13. Kott, A. & Arnold, C. (2013). The promises and challenges of continuous monitoring and risk scoring. *IEEE Security & Privacy*, 11 (1), 90–93.

14. Alberts, D. & Hayes, R. (2005). Code of best practice for experimentation. CCRP Publication Series, Washington.

15. Alberts, D. (2002). Information age transformation, getting to a 21st century military. DOD Command and Control Research Program. URL: <http://www.dtic.mil/get-tr-doc/pdf?AD=ADA457904> (дата звернення: 12.11.2023).

16. Linkov, Igor, Eisenberg, Daniel A., Plourde, Kenton, Seager, Thomas P., Allen, Julia & Kott, Alex (2013). Resilience metrics for cyber systems. *Environment Systems and Decisions*, 33, 471–476. DOI: 10.1007/s10669-013-9485-y

17. Allen, J. & Curtis, P. (2011). Measures for managing operational resilience. CMU/SEI-2011-TR-019. URL: <http://www.sei.cmu.edu/reports/11tr019.pdf> (дата звернення: 12.11.2023).

18. Bodeau, D. & Graubart, R. (2011). Cyber resiliency engineering framework. MTR110237. URL: http://www.mitre.org/sites/default/files/pdf/11_4436.pdf3 (дата звернення: 12.11.2023).

REFERENCES

1. Department of Defense (2011). Department of defense strategy for operating in cyberspace. URL: <http://www.defense.gov/news/d20110714cyber.pdf>. (Date of Application: 12.11.2023) [in English].

2. Defense Science Board (2013). Task force report: resilient military systems and the advanced cyber threat. URL: <http://www.acq.osd.mil/dsb/reports/ResilientMilitarySystems.CyberThreat.pdf> (Date of Application: 12.11.2023) [in English].

3. Resilience. URL: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/resilience> (Date of Application: 12.11.2023) [in English].

4. National Academy of Sciences (2012). Disaster resilience: a national imperative. Washington DC, United States. URL: http://www.nap.edu/catalog.php?record_id=13457 (Date of Application: 12.11.2023) [in English].

5. Hollnagel, E., Paries, J., Woods, D. & Wreathall, J. (2011). Resilience engineering in practice: a guidebook. Ashgate, United Kingdom [in English].

6. Kaplan, S. & Garrick, J. (1981). On the quantitative definition of risk. *Risk Analysis*, 1 (1), 11–27 [in English].

7. Park, J., Seager, T.P., Rao, P.S., Convertino, M. & Linkov, I. (2012). Integrating risk and resilience approaches to catastrophe management in engineering systems. *Risk Analysis*, 33(3), 356–367 [in English].

8. Chandrasekharan, P.C. (1996). Robust control of linear dynamical systems. Academic Press, Missouri [in English].

9. Halvin, S., Kenett, D.Y., Ben-Jacob, E., Bunde, A., Choen, R., Hermann, H., Kantelhardt, J.W., Kertesz, J., Kirkpatrick, S., Kurths, J., Portugali, J. & Solomon, S. (2012). Challenges in network science: applications to infrastructures, climate, social systems, and economics. *European Physical Journal: Special Topics*, 214, 273–293 [in English].

10. Linkov, I., Eisenberg, D., Bates, M., Chang, D., Convertino, M., Allen, J., Flynn, S. & Seager, T. (2013). Measurable resilience for actionable policy. *Environmental Science & Technology*, 47, 10108–10110 [in English].

11. Jansen, W. (2009). Directions in security metrics research. The National Institute of Standards and Technology (NISTIR), 7564. URL: http://csrc.nist.gov/publications/nistir/ir7564/nistir-7564_metrics-research.pdf (Date of Application: 12.11.2023) [in English].

12. Bartol, N., Bates, B., Goertzel, K. & Winograd, T. (2009). Measuring cyber security and information assurance: a state of the art report. URL: <https://www.thecsiac.com/sites/default/files/cybersecurity.pdf> (Date of Application: 12.11.2023) [in English].

13. Kott, A. & Arnold, C. (2013). The promises and challenges of continuous monitoring and risk scoring. IEEE Security & Privacy, 11 (1), 90–93 [in English].

14. Alberts, D. & Hayes, R. (2005). Code of best practice for experimentation. CCRP Publication Series, Washington [in English].

15. Alberts, D. (2002). Information age transformation, getting to a 21st century military. DOD Command and Control Research Program. URL: <http://www.dtic.mil/get-tr-doc/pdf?AD=ADA457904> (Date of Application: 12.11.2023) [in English].

16. Linkov, Igor, Eisenberg, Daniel A., Plourde, Kenton, Seager, Thomas P., Allen, Julia & Kott, Alex (2013). Resilience metrics for cyber systems. *Environment Systems and Decisions*, 33, 471–476. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10669-013-9485-y> [in English].

17. Allen, J. & Curtis, P. (2011). Measures for managing operational resilience. CMU/SEI-2011-TR-019. URL: <http://www.sei.cmu.edu/reports/11tr019.pdf> (Date of Application: 12.11.2023) [in English].

18. Bodeau, D. & Graubart, R. (2011). Cyber resiliency engineering framework. MTR110237. URL: http://www.mitre.org/sites/default/files/pdf/11_4436.pdf3 (Date of Application: 12.11.2023) [in English].

UDC 004.056

Demediuk Serhii,

Candidate of Juridical Sciences (Ph.D),

Deputy Secretary of the National Security and Defense Council of Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0009-0008-1359-5265

REALIZATION OF THE ABILITY OF CYBERCRIME COUNTERMEASURES SYSTEM SUBJECTS

The article is devoted to the analysis of problematic issues related to the development of cyber resilience as the ability to withstand cyber threats, to update and adapt to them. Despite its national and international importance, resilience indicators for management decision-making are still in the early stages of development. These indicators establish a link between national policy goals and specific systemic measures, thereby enabling decisions regarding resource allocation to be translated into concrete actions and investments.

Attention is focused on determining the indicators of infrastructure sustainability, using quantitative and qualitative indicators popularized in the scientific literature. The proposed general matrix-based approach based on the integration of evidence, technical judgment and other opinions on the assessment of system resilience in the physical, information, cognitive and social spheres is considered. The individual segments of the matrix contain indicators

© Demediuk Serhii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).13](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).13)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhrona.com/>

that measure the system's ability to manage adverse events and provide specific metrics for assessing cyber system resilience. The indicators developed from the resilience matrix cannot necessarily be measured by direct methods, but should be generated through specific measures developed for each system separately. These can be both quantitative data and qualitative indicators, which are then evaluated by technical experts and stakeholders related to the specific system. A key advantage of using a sustainability matrix is the transparent linkage between areas throughout the entire management cycle of the measures. Throughout the process of completing the matrix, the interdependence of indicators, stages and domains is critical. When adding an indicator, one should consider how it affects the others in the matrix.

It is emphasized that the growing complexity of cyber systems and cyber threats requires the integration of risk management and resilience management processes. Cyber resilience, which is flexible in nature, can provide a basis for combating cyber threats and the viability of critical cyber assets and services.

Keywords: sustainability, cyber security, cyber resilience, indicators, cyber risk, risk assessment.

Отримано 27.03.2024

Лісниченко Лілія Василівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-2211-3105

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ¹

У статті проводиться огляд вітчизняних нормативно-правових актів, які регулюють діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування, спрямовану на забезпечення громадської безпеки в Україні. Зокрема, наводяться функціональні обов'язки та завдання місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та ЦОВВ, діяльність яких спрямовується і координується Міністерством внутрішніх справ України. Здійснюється аналіз повноважень, функцій і завдань зазначених вище суб'єктів щодо забезпечення громадської безпеки за різними напрямками та сферами, їх взаємодії, керування та координації.

Ключові слова: громадська безпека, нормативно-правові акти, діяльність, забезпечення, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, органи системи МВС, НПУ, НГУ, ДСНС, ДПСУ.

Громадська безпека є одним із ключових завдань державних органів та органів місцевого самоврядування. Діяльність цих структур спрямована на забезпечення захисту прав і свобод громадян, збереження громадського порядку та безпеки, запобігання злочинності та іншим загрозам громадській безпеці.

Забезпечення громадської безпеки в Україні здійснюється як державними органами (міністерствами, державними службами, управліннями, державними та районними адміністраціями), органами місцевого самоврядування, так і громадськими організаціями та громадянами зокрема (далі – суб'єкти забезпечення громадської безпеки). Суб'єкти забезпечення громадської безпеки в Україні здійснюють свої функції та завдання відповідно до напрямів, визначених нормативно-правовими актами.

Основні аспекти їхньої діяльності щодо забезпечення громадської безпеки: забезпечення законності та громадського порядку на державному та місцевому рівні; боротьба зі злочинністю; охорона прав і свобод громадян; розробка та впровадження програм забезпечення безпеки державного та місцевого рівнів; допомога правоохоронним органам у забезпеченні громадського порядку; моніторинг правопорушень та забезпечення захисту прав громадян; співпраця та координація між різними рівнями державної влади та правоохоронними органами для ефективного вирішення завдань забезпечення безпеки; залучення громадськості до процесів

¹ Початок. Закінчення у наступному номері.

прийняття рішень та впровадження заходів з метою забезпечення громадської безпеки; розробка та впровадження заходів для захисту інформаційної безпеки та боротьби з кіберзлочинністю; керування та координація діяльністю під час надзвичайних ситуацій, катастроф, аварій; проведення заходів з підвищення правової культури громадян, навчання їх основам безпеки та правопорядку.

Задовільний стан забезпечення громадської безпеки визначається ефективністю співпраці між всіма суб'єктами забезпечення громадської безпеки, а також відповідністю та достатністю здійснюваних заходів умовам і реальним загрозам, що існують у конкретний період часу.

Метою дослідження є аналіз чинних нормативно-правових актів, які регулюють діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування, що дає можливість виокремити повноваження, функції та завдання зазначених вище суб'єктів забезпечення громадської безпеки в Україні, їх взаємодію (співпрацю), керування та координацію за різними напрямками та сферами діяльності.

Питаннями нормативно-правового забезпечення громадської безпеки в цілому та діяльності окремих її суб'єктів займалась значна кількість вітчизняних науковців. Зокрема Плохой І. [1], Ольховський Є. [2; 3], Бандурка О. [4], Агапова М. [5] досліджували адміністративно-правові засоби та форми забезпечення громадської безпеки та охорони громадського (публічного) порядку в Україні. Фатхутдінов В. [6], Долинний А. [7], Батраченко О. [8], Нікітін А. [9], Гончаренко Г. [10] та Барба В. [11] досліджували питання забезпечення громадської (публічної) безпеки та порядку з погляду діяльності підрозділів Національної поліції та їх взаємодії з органами місцевого самоврядування та недержавними суб'єктами, а також здійснення громадського контролю за такою діяльністю. Джафарова О. [12], Голубош В. [13], Майстренко М. [14], Терещенко Н. [15] проводили дослідження громадської безпеки як напряму дозвільної діяльності правоохоронних органів та органів публічної адміністрації.

Переходячи безпосередньо до викладу основної частини нашого дослідження, необхідно зазначити, що майже всі органи системи Міністерства внутрішніх справ так чи інакше здійснюють функції та завдання щодо забезпечення громадської безпеки та порядку. А саме:

відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII [16], до завдань органів Національної поліції України (далі – НПУ) насамперед входить забезпечення публічної безпеки і порядку та охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави (пп. 1, 2 ч. 1 ст. 2 Закону). Зокрема, органи НПУ в межах своїх повноважень вживають заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях (п. 10 ч. 1 ст. 23 Закону). У тому числі здійснюють регулювання дорожнього руху та контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі (п. 11 ч. 1 ст. 23 Закону); вживають заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) (п. 27 ч. 1 ст. 23 Закону); здійснюють

нагляд за дотриманням порядку виходу домашніх тварин (собак) у громадських місцях (п. 33 ч. 1 ст. 23 Закону); організовують, спрямовують, координують і контролюють повсякденну (оперативну) діяльність громадських об'єднань (формувань) з охорони громадського порядку (ч. 3 ст. 3 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [17]);

відповідно до Закону України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 № 876-VII [18], призначення та завдання Національної гвардії України (далі – НГУ) – виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки (ч. 1 ст. 1 Закону). Серед основних функцій та обов'язків НГУ щодо забезпечення громадської безпеки також можна виокремити участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадської безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян та протидії їм, а також під час офіційних візитів та інших заходів за участю посадових осіб України та іноземних держав, щодо яких здійснюється державна охорона на території України (п. 3 ч. 1 ст. 2; пп. 2, 7 та 17 ч. 1 ст. 12 Закону);

відповідно до Закону України «Про Державну прикордонну службу України» від 03.04.2003 № 661-IV [19], серед основних функцій Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) забезпечення громадської безпеки забезпечується: участю у боротьбі з організованою злочинністю, протидією незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів, а також участю у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом (пп. 5,6 ч. 1 ст. 2 Закону). У межах своїх повноважень ДПСУ також організовує, спрямовує та контролює повсякденну (оперативну) діяльність громадських об'єднань (формувань) з охорони громадського порядку і державного кордону (ч. 3 ст. 3 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»);

відповідно до Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [20] основним завданням Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) є реалізація державної політики у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності (п. 3.1 Положення).

До основних галузевих повноважень місцевих державних адміністрацій (далі – МДА), відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 № 586-XIV [21], належить забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод громадян (ст. 25 Закону). А саме, МДА, виконуючи закони та підзаконні нормативно-правові акти, забезпечує здійснення заходів щодо охорони громадської безпеки і порядку, боротьби зі злочинністю (ч. 2 ст. 25 Закону). Необхідно також зазначити, що у зв'язку із введенням воєнного стану на території України з 24.02.2022 [22] та для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із

військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, на територіях, на яких введено воєнний стан, можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації (ст. 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [23]).

МДА у межах, визначених Конституцією і законами України, здійснює на відповідній території державний контроль за додержанням громадської безпеки і порядку, у тому числі у зв'язку з проведенням масових та спортивних заходів (п. 11 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про місцеві державні адміністрації»; ч. 1 ст. 12 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів»). МДА здійснює фінансування та державний контроль щодо фінансування заходів, пов'язаних з охороною громадської безпеки і порядку (п. 4 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та ч. 1 ст. 12 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів»). Також здійснює координацію та контроль діяльності громадських об'єднань (формувань) з охорони громадського порядку і державного кордону (ч. 2 ст. 3 та ч. 1 ст. 16 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [17]).

Органи місцевого самоврядування (далі – ОМС) реалізують передбачені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 01.05.1997 № 280/97-ВР [24] повноваження щодо:

забезпечення законності та правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. Зокрема вжиття у разі надзвичайних ситуацій необхідних заходів щодо забезпечення громадської безпеки і порядку, життєдіяльності підприємств, установ та організацій, врятування життя людей, захисту їх здоров'я, збереження матеріальних цінностей (пп. 2 п. б ч. 1 ст. 38);

вжиття необхідних заходів щодо захисту та відновлення функціонування об'єктів критичної інфраструктури, важливих державних об'єктів національної економіки та об'єктів, які забезпечують життєдіяльність населення (пп. 2-1 п. б ч. 1 ст. 38);

вирішення питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадської безпеки і порядку (пп. 3-1 п. б ч. 1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»; ч. 2 ст. 12 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів»);

організації та забезпечення цивільного захисту. Зокрема підготовка, організація виконання та реалізація місцевих програм у сфері цивільного захисту; забезпечення діяльності створених комунальних аварійно-рятувальних служб, формувань та спеціалізованих служб цивільного захисту, пожежно-рятувальних підрозділів; створення та використання матеріальних резервів для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та гасіння пожеж на відповідній території; утворення

спеціальних органів та комісій щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, проведення оповіщень та евакуації населення у випадку надзвичайних ситуацій; визначення потреби, створення, використання, утримання, реконструкції, ведення обліку та контролю щодо фонду захисних споруд цивільного захисту; організація на відповідній території робіт із ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій тощо (ст. 36 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

координації та контролю діяльності громадських об'єднань (формувань) з охорони громадського порядку і державного кордону (ч. 2 ст. 3 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [17]).

Відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22.06.2000 № 1835-III [17], громадяни України мають право створювати громадські об'єднання (громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону, в тому числі зведені загони громадських формувань, спеціалізовані загони (групи) сприяння НПУ та ДПСУ, асоціації громадських формувань тощо) для участі в охороні громадського порядку і державного кордону. Громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону сприяють органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, ДПСУ, органам виконавчої влади та посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин (ст. 1 Закону).

До основних завдань та обов'язків громадських формувань у сфері охорони громадського порядку належить інформування, допомога та сприяння органам НПУ у запобіганні, виявленні та розкритті правопорушень; участь у забезпеченні безпеки дорожнього руху, боротьбі з дитячою бездоглядністю і правопорушеннями неповнолітніх (п. 1 ч. 1 ст. 9, п. 1 ч. 1 ст. 13 Закону). У сфері охорони державного кордону громадські формування сприяють підрозділам ДПСУ та надають допомогу з: охорони державного кордону; виявлення та затримання осіб порушників перетину державного кордону; виявлення причин та умов, які можуть призвести до злочинної діяльності на кордоні, і вжиття заходів до їх усунення; а також участь у профілактиці правопорушень на державному кордоні (п. 2 ч. 1 ст. 9 Закону). У разі виникнення надзвичайних ситуацій громадські формування беруть участь у підтриманні громадського порядку, рятуванні людей і майна, наданні невідкладної допомоги потерпілим (п. 3 ч. 1 ст. 9 Закону).

За сферами забезпечення громадської безпеки та порядку нормативно-правове регулювання діяльності суб'єктів їх забезпечення можна умовно поділити на такі категорії.

Забезпечення громадської безпеки в публічних та громадських місцях, в тому числі під час проведення масових заходів. Наразі НГУ та НПУ під час забезпечення (охорони) громадської (публічної) безпеки і порядку керуються:

Інструкцією про організацію та несення служби з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки військовими частинами (підрозділами) Національної гвардії України (наказ МВС України від 24.12.2019 № 1089 «Про затвердження Інструкції

про організацію та несення служби з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки військовими частинами (підрозділами) Національної гвардії України» [25]), у якій визначається порядок організації служби військовослужбовців НГУ з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки у складі самостійних та/або спільних з поліцією нарядів, а військових частин (підрозділів) оперативного призначення лише в складі спільних з поліцією нарядів;

Порядком організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку [26], у якому визначається взаємодія НГУ та НПУ щодо забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій, інших масових та спортивних заходів, а також під час заходів у публічних (громадських) місцях за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона.

Принагідно зазначимо, що у чинному законодавстві не визначено понять «акція», «мирні зібрання», «мирні збори», «мітинги», «походи», «демонстрації», «масові заходи» тощо. Проте деякі з цих понять визначаються у відомчих нормативно-правових актах МВС України, однак вони вже втратили чинність (наказ МВС України від 28.07.1994 № 404 «Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України» [27] (втратив чинність згідно з наказом МВС від 18.02.2019 № 110); наказ МВС від 11.05.2010 № 170 «Про затвердження Інструкції про дії органів і підрозділів внутрішніх справ щодо організації й забезпечення охорони громадського порядку» [28] (скасовано згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.02.2012 № 103).

Під час проведення футбольних матчів забезпечення громадського порядку та громадської безпеки здійснюють спеціальні суб'єкти забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, місцева державна адміністрація та орган місцевого самоврядування (п.п. 3 та 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» від 08.07.2011 № 3673-VI [29]). Відповідно до ст. 10 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів», спеціальні суб'єкти забезпечення громадського порядку та громадської безпеки забезпечують додержання громадського порядку під час підготовки та проведення футбольного матчу; вжиття до осіб, які вчиняють правопорушення, передбачених законодавством заходів; своєчасне реагування на надзвичайні ситуації та пожежі. Відповідно до визначених вітчизняним законодавством компетенцій, до спеціальних суб'єктів належать НПУ (ст.ст. 23, 29 Закону «Про Національну поліцію»), НГУ (ст. 12 Закону «Про Національну гвардію України»), ДСНС (п. 3.19 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій), громадські формування (п. 2 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Плохой І.І.* Адміністративно-правові форми забезпечення органами державної влади громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07. Х.: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2010. 170 с.
2. *Ольховський С.Б.* Адміністративно-правові засоби забезпечення громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Х., 2003. 191 с.
3. *Ольховський С.Б.* Адміністративно-правові засоби забезпечення громадської безпеки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Харків, 2004. 12 с.
4. *Бандурка О.М.* Роль адміністративного законодавства в зміцненні правопорядку. Проблеми охорони громадського порядку і вдосконалення законодавства: матеріали науково-практичної конференції. Харків: Рубікон, 2001. С. 19–21.
5. *Агапова М.* Система охорони публічного порядку в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. № 3. 2017. С. 114–117.
6. *Фатхутдінов В.Г.* Взаємодія Національної поліції з недержавними суб'єктами щодо забезпечення громадської безпеки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. С. 174–179. URL: <https://cutt.ly/31mPewF> (дата звернення: 27.11.2022).
7. *Долинний А.В.* Адміністративно-правове забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 198 с.
8. *Батраченко О.В.* Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку: автореф. ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07. Суми: СумДУ, 2017. 20 с.
9. *Нікітін А.А.* Деякі питання взаємодії Національної поліції України під час захисту національних інтересів в умовах воєнного стану. *Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення*. 2022. № 1–2. С. 133–139. URL : <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/26.pdf> (дата звернення: 29.11.2023).
10. *Гончаренко Г.А.* Громадський контроль за сектором безпеки: адміністративно-правові засади, суб'єкти та проблеми реалізації. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 65. С. 160–167.
11. *Барба В.Є.* Поняття публічної безпеки і порядку як об'єкта взаємодії територіальних підрозділів національної поліції з органами місцевого самоврядування. *Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 32–36.
12. *Джафарова О.В.* Громадська безпека як об'єкт дозвільної діяльності правоохоронних органів. *Police activity in Ukraine and European countries: modern standards and unification options : collective monograph*. Riga: Baltija Publishing, 2021. Р. 57-81. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-185-5-3> (дата звернення: 28.11.2023).
13. *Голубов В.В.* Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої (статті 262, 263, 263-1, 264 КК України): монографія. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2020. 340 с.
14. *Майстренко М.М.* Кримінологічна характеристика та попередження органами внутрішніх справ злочинів проти громадської безпеки, предметами яких є зброя, бойові припаси та вибухові речовини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 21 с. URL: <https://cutt.ly/61Q0d4Q> (дата звернення: 29.11.2023).
15. *Терещенко Н.В.* Особливості відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2003.
16. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 18.01.2024).

17. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 № 1835-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#top> (дата звернення: 21.02.2024).

18. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 18.01.2024).

19. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 18.01.2024).

20. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1052. *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/ojxur> (дата звернення: 18.01.2024).

21. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 18.01.2024).

22. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 22.02.2024).

23. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 21.02.2024).

24. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/husc> (дата звернення: 18.01.2024).

25. Про затвердження Інструкції про організацію та несення служби з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки військовими частинами (підрозділами) Національної гвардії України: наказ МВС України від 24.12.2019 № 1089. *Верховна Рада України*. URL : <http://surl.li/nygxh> (дата звернення: 20.02.2024).

26. Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку: наказ МВС України від 10.08.2016 № 773. *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/olsfq> (дата звернення: 20.02.2024).

27. Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України: наказ МВС від 28.07.1994 № 404. *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/olqlw> (дата звернення: 20.02.2024).

28. Про затвердження Інструкції про дії органів і підрозділів внутрішніх справ щодо організації й забезпечення охорони громадського порядку: наказ МВС України від 11.05.2010 № 170. *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/olqnr> (дата звернення: 20.02.2024).

29. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів: Закон України від 08.07.2011 № 3673-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/oltki> (дата звернення: 20.02.2024).

REFERENCES

1. *Plokhoi, I.I.* (2010). *Administrativno-pravovi formy zabezpechennia orhanamy derzhavnoi vlady hromadskoi bezpeky*. "Administrative and legal forms of public security provision by state authorities": Candidate's thesis. 12.00.07. Kh.: Kharkiv National University of Internal Affairs. 170 p. [in Ukrainian].

2. *Olkhovskiy, Ye.B.* (2003). *Administrativno-pravovi zasoby zabezpechennia hromadskoi bezpeky*. "Administrative and legal means of ensuring public safety": Candidate's thesis. 12.00.07. Kh. 191 p. [in Ukrainian].

3. Olkhovskiy, Ye.B. (2004). Administratyvno-pravovi zasoby zabezpechennia hromadskoi bezpeky. "Administrative and legal means of ensuring public safety": Candidate's thesis: 12.00.07. Kharkiv. 12 p. [in Ukrainian].

4. Bandurka, O.M. (2001). Rol administratyvnoho zakonodavstva v zmitsnenni pravoporiadku. Problemy okhorony hromadskoho poriadku i vdoskonalennia zakonodavstva. "The role of administrative legislation in strengthening law and order. Problems of protecting public order and improving legislation": materials of a scientific and practical conference. Kharkiv: Rubikon. P. 19–21 [in Ukrainian].

5. Ahapova, M. (2017). Systema okhorony publichnogo poriadku v Ukraini. "System of protection of public order in Ukraine". *Entrepreneurship, Economy and Law*. No. 3. P. 114–117 [in Ukrainian].

6. Fatkhutdinov, V.H. (2018). Vzaiemodiiia natsionalnoi politsii z nederzhavnyimi subiektami shchodo zabezpechennia hromadskoi bezpeky. "Interaction of the National Police with non-state actors in the provision of public safety". *Actual Problems of the State and Law*. P. 174–179. URL: <https://cutt.ly/31mPewF> (Date of Application: 27.11.2022) [in Ukrainian].

7. Dolynnyi, A.V. (2017). Administratyvno-pravove zabezpechennia natsionalnoi politsiiei Ukrainy publichnoi bezpeky i poriadku pid chas provedennia masovykh zakhodiv. "Administrative and legal provision of public safety and order during mass events by the National Police of Ukraine": Candidate's thesis: 12.00.07. Kyiv. 198 p. [in Ukrainian].

8. Batrachenko, O.V. (2017). Administratyvno-pravovi zasady diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy shchodo zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku. "Administrative and legal principles of the National Police of Ukraine in ensuring public safety and order: Candidate's: 12.00.07. Sumy: Sumy State University. 20 p. [in Ukrainian].

9. Nikitin, A.A. (2022). Deiaki pytannia vzaiemodii natsionalnoi politsii Ukrainy pid chas zakhystu natsionalnykh interesiv v umovakh voiennoho stanu. "Some issues of interaction of the National Police of Ukraine during the protection of national interests under martial law". Combating crime: problems of practice and scientific and methodological support. *Southern Ukrainian Law Journal*. No.1–2. P. 133–139. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/26.pdf> (Date of Application: 29.11.2023) [in Ukrainian].

10. Honcharenko, H.A. (2020). Hromadskyi kontrol za sektorom bezpeky: administratyvno-pravovi zasady, subiekty ta problemy realizatsii. "Public control over the security sector: administrative and legal principles, subjects and problems of implementation". *Actual Problems of Politics*. Issue 65. P. 160–167 [in Ukrainian].

11. Barba, V.Ye. (2018). Poniattia publichnoi bezpeky i poriadku yak obiekta vzaiemodii terytorialnykh pidrozdiliv natsionalnoi politsii z orhanami mistsevoho samovriaduvannia. "The concept of public safety and order as an object of interaction between territorial units of the national police and local self-government bodies". *Combating Crime: Problems of Practice and Scientific and Methodological Support*. No. 4. Part 1. P. 32–36 [in Ukrainian].

12. Dzhaforova, O.V. (2021). Hromadska bezpeka yak ob'ekt dozvilnoi diialnosti pravookhoronnykh orhaniv. "Public safety as an object of the permitting activity of law enforcement agencies". Police activity in Ukraine and European countries: modern standards and unification options: collective monograph. Riga: Baltija Publishing. P. 57-81. DOI: <http://doi.org/10.30525/978-9934-26-185-5-3> [in Ukrainian].

13. Holubosh, V.V. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty hromadskoi bezpeky, predmetom yakykh ye zbroia, boiovi prypasy, vybukhovi rehovyny ta vybukhovi prystroi. "Criminal liability for crimes against public safety, the subject of which are weapons, ammunition, explosives and explosive devices (Articles 262, 263, 263-1, 264 of the Criminal Code of Ukraine)": monograph. Ivano-Frankivsk: Symphony Forte. 340 p. [in Ukrainian].

14. Maistrenko, M.M. (2010). Kryminolohichna kharakterystyka ta poperedzhennia orhanami vnutrishnikh sprav zlochyniv proty hromadskoi bezpeky, predmetamy yakykh ye zbroia, boiovi

prypasy ta vybukhovi rehovyny. “Criminological characteristics and prevention by internal affairs bodies of crimes against public safety, the objects of which are weapons, ammunition and explosives”: Candidate’s thesis: 12.00.08. Lviv. 21 p. URL: <https://cutt.ly/61Q0d4Q> (Date of Application: 29.11.2023) [in Ukrainian].

15. *Tereshchenko, N.V.* (2003). Osoblyvosti vidpovidalnosti za shkodu, zapodiianu dzherelom pidvyshchenoi nebezpeky. “Peculiarities of liability for damage caused by a source of increased danger”: Candidate’s thesis: 12.00.03. Kharkiv. [in Ukrainian].

16. Pro Natsionalnu politsiiu. “On the National Police”: Law of Ukraine dated July 2, 2015 No. 580-VIII. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (Date of Application: 18.01.2024) [in Ukrainian].

17. Pro uchast hromadian v okhoroni hromadskoho poriadku i derzhavnoho kordonu. “On the participation of citizens in the protection of public order and the state border”: Law of Ukraine dated June 22, 2000 No. 1835-III. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#top> (Date of Application: 21.02.2024) [in Ukrainian].

18. Pro Natsionalnu hvardii Ukrainy. “About the National Guard of Ukraine”: Law of Ukraine dated March 13, 2014 No. 876-VII. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (Date of Application: 18.01.2024) [in Ukrainian].

19. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy. “On the State Border Service of Ukraine”: Law of Ukraine dated April 3, 2003 No. 661-IV. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (Date of Application: 18.01.2024) [in Ukrainian].

20. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii. “On the approval of the Regulation on the State Service of Ukraine in emergency situations”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 16, 2015 No. 1052. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://surl.li/ojxyp> (Date of Application: 18.01.2024) [in Ukrainian].

21. Pro mistsevi derzhavni administratsii. “On local state administrations”: Law of Ukraine dated April 9, 1999 No. 586-XIV. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (Date of Application: 18.01.2024) [in Ukrainian].

22. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. “On the introduction of martial law in Ukraine”: Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No. 64/2022. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (Date of Application: 22.02.2024) [in Ukrainian].

23. Pro pravovi rezhym voiennoho stanu. “On the legal regime of martial law”: Law of Ukraine dated May 12, 2015 No. 389-VIII. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (Date of Application: 21.02.2024) [in Ukrainian].

24. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. “On local self-government in Ukraine”: Law of Ukraine dated May 21, 1997 No. 280/97-VR. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://surl.li/husc> (Date of Application: 18.01.2024) [in Ukrainian].

25. Pro zatverdzhennia Instruksii pro orhanizatsiiu ta nesennia sluzhby z okhorony hromadskoho poriadku ta zabezpechennia hromadskoi bezpeky viiskovymy chastynamy (pidrozdilamy) Natsionalnoi hvardii Ukrainy. “On the approval of the Instructions on the organization and performance of public order protection and public safety services by military units (units) of the National Guard of Ukraine”: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated December 24, 2019 No. 1089. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://surl.li/nyrxh> (Date of Application: 20.02.2024) [in Ukrainian].

26. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii vzaiemodii Natsionalnoi hvardii Ukrainy ta Natsionalnoi politsii Ukrainy pid chas zabezpechennia (okhorony) publichnoi (hromadskoi) bezpeky i poriadku. “On the approval of the Procedure for the organization of interaction between the National Guard of Ukraine and the National Police of Ukraine during the provision (protection) of public (public) safety and order”: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated August 10, 2016 No. 773. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://surl.li/olsfq> (Date of Application: 20.02.2024) [in Ukrainian].

27. Pro zatverdzhennia Statutu patrolno-postovoi sluzhby militsii Ukrainy. "On the approval of the Charter of the Patrol and Post Service of the Police of Ukraine": Order of the Ministry of Internal Affairs dated July 28, 1994 No. 404. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://surl.li/olqlw> (Date of Application: 20.02.2024) [in Ukrainian].

28. Pro zatverdzhennia Instruktсии pro dii orhaniv i pidrozdiliv vnutrishnikh sprav shchodo orhanizatsii y zabezpechennia okhorony hromadskoho poriadku. "On the approval of the Instruction on the actions of internal affairs bodies and divisions regarding the organization and maintenance of public order": Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated May 11, 2010 No. 170. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://surl.li/olqnr> (Date of Application: 20.02.2024) [in Ukrainian].

29. Pro osoblyvosti zabezpechennia hromadskoho poriadku ta hromadskoi bezpeky u zviazku z pidhotovkoiu ta provedenniam futbolnykh matchiv. "On the peculiarities of ensuring public order and public safety in connection with the preparation and holding of football matches": Law of Ukraine dated August 7, 2011 No. 3673-VI. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://surl.li/oltki> (Date of Application: 20.02.2024) [in Ukrainian].

UDC 342.25:351.86(477)

Lisnichenko Liliia,Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Leading Researcher, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2211-3105**PUBLIC SECURITY ACTIVITY OF STATE AND LOCAL AUTHORITIES IN
UKRAINE: NORMATIVE-LEGAL ASPECT**

Ensuring public safety in Ukraine is carried out both by state bodies (ministries, state services, administrations, state and regional administrations), local self-government bodies, as well as by public organizations and, in particular, citizens. Entities ensuring public safety in Ukraine perform their functions and tasks in accordance with the directions defined by normative legal acts.

Most of the bodies of the system of the Ministry of Interior perform functions and tasks connected with the maintenance of public safety and order. In essence, their role is to guarantee public safety and order, as well as the protection of human rights and freedoms, while also safeguarding the interests of society and the state. To this end, they implement measures to ensure public safety and order in a range of public spaces, including streets, squares, parks, gardens, stadiums, railway stations, airports, sea and river ports. Furthermore, they are responsible for ensuring the safety and security of individuals in other public spaces, including during gatherings such as meetings, rallies, marches, demonstrations, and other large-scale events that may pose a risk to the lives and well-being of citizens. They are also tasked with maintaining order during official visits and other events involving the participation of officials from Ukraine and foreign countries. The agency is responsible for regulating traffic and monitoring compliance with traffic rules. Additionally, it is tasked with organizing, directing, coordinating, and controlling the daily operational activities of public associations (formations) for the protection of public order. The agency is charged with combating

© Lisnichenko Liliia, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).14](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).14)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

organized crime and terrorism, as well as counteracting illegal migration at the state border of Ukraine. Finally, the agency is responsible for implementing the state policy in the field of civil protection, protection of the population and territories from emergencies, prevention of their occurrence, elimination of the consequences of emergencies, rescue, firefighting, fire and industrial safety, activities of emergency services, and hydrometeorological activities.

In accordance with the Constitution and laws of Ukraine, local state administrations are responsible for financing and implementing state-level control over the maintenance of public safety and order. This includes the coordination of activities across various entities, including state bodies, local self-government bodies, and public organizations, within their respective territories. In analyzing domestic normative-legal documents, the author divided and generalized the functional duties and tasks of state bodies and local self-government bodies and public organizations with regard to the maintenance of public safety and order.

In light of the above, it is important to consider the following areas in order to ensure public safety: in public and public places, including during mass events; in the event of natural disasters, accidents, catastrophes, epidemics, epizootics, fires, other emergencies; in the conduct of potentially dangerous events in the presence of the civilian population with the use of weapons and military equipment; in ensuring the activities of the unified state system of civil protection; in the protection of critical infrastructure; in radiation and chemical protection of the population; in the field of arms and explosives trafficking; in the fight against sabotage and reconnaissance forces and the fight against terrorism; in the area of defense and national resistance; in the field of road safety.

Keywords: public safety, normative and legal acts, activities, ensuring, local state administrations, local self-government bodies, bodies of the MIA, NPU, NGU, SSUS, SBSU.

Отримано 01.04.2024

Лубенець Ірина Григорівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний
науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-2597-0356

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ СТОСОВНО ДІТЕЙ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглянуто загальносоціальні заходи запобігання правопорушенням стосовно дітей у цифровому середовищі як узгоджену систему інформаційно-просвітницького, організаційно-технічного, соціального, правового, управлінського, виховного характеру, реалізація яких сприятиме зменшенню, нівелюванню, нейтралізації дії детермінант цих правопорушень. Такий широкий спектр дій спрямований на захист та забезпечення безпеки дітей в онлайн-середовищі.

Ключові слова: безпека, діти, загроза, заходи запобігання, Інтернет, соцмережа, цифрове середовище.

Невпинний процес еволюції у галузі цифрових технологій вплинув майже на всі сфери життя суспільства, надавши людству безліч можливостей для розвитку творчих здібностей, ведення бізнесу, розвитку медицини, трансформації науки, освіти, комунікації тощо. На тлі таких глобальних «цифрових перетворень» кількість інтернет-користувачів постійно зростає [1] (що підтверджується міжнародною статистикою), особливо за рахунок дітей, які є найактивнішими юзерами.

При всіх перевагах та позитивних рисах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, слід звернути увагу й на наявність негативної складової, зокрема, небезпек і загроз, що чатують на користувачів (особливо неповнолітніх) у цифровому середовищі. Необхідно відзначити, що суцільна цифровізація вплинула й на механізм скоєння окремих кримінальних правопорушень, зокрема, це стосується розповсюдження порнографії, збуту наркотичних чи заборонених в обігу товарів, розбещення, шахрайства, крадіжки коштів у Інтернеті тощо. Також з'явилися нові склади кримінальних правопорушень, наприклад, домагання дитини для сексуальних цілей з використанням інформаційно-комунікаційних систем або технологій. Небезпечність криється в тому, що більшість правопорушень відносно дітей в цифровому середовищі залишаються поза увагою правоохоронних органів, що також підтверджується зарубіжними дослідженнями, зокрема, це відмічається у роботі пакистанських учених Pasha S.A., Ali S., Jeljeli R. «Artificial Intelligence Implementation to Counteract Cybercrimes Against Children in Pakistan» [2]. Отже, така трансформація правопорушень та їх висока латентність потребує ефективних заходів запобігання з метою забезпечення безпеки дитини в цифровому середовищі.

Необхідно зазначити, що питання запобігання правопорушенням у кіберпросторі та використання Інтернет-технологій для запобігання злочинності вивчали В.О. Біляєв та В.В. Ключ [3], Н.М. Гузела та М.В. Гузела [4], В.С. Березняк [5], S.A. Pasha, S. Ali, R. Jeljeli [2], M. Dorasamy [6] та ін. Особливо слід відзначити докторську дисертацію О.І. Бугери «Кримінологічні засади використання мережі Інтернет для запобігання злочинності» [7], у якій сформовано теоретичні аспекти використання Інтернет-технологій, моніторингу соціальних Інтернет-мереж, картографування кримінологічно значимої інформації для запобігання злочинності.

Проблему безпечного користування сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями досліджували А.В. Пазюк [8], О.О. Черних [9], М.А. Снітко [10], О.А. Удалова [11], О.В. Швед, М.В. Євсюкова, О.В. Кузнецова, С.В. Колесникова, L. Dedkova та V. Mylek [12].

Питанню правового регулювання захисту дітей та запобігання негативному впливу Інтернету присвятили свої роботи Н.В. Лесько [13], І.І. Припхан та І.І. Артемович [14], А.Ю. Нашинець-Наумова [15], К.Д. Кулик [16], С.О. Книженко [17], A. AlShabibi та M. Al-Suqri [18] та ін.

Попри значну кількість публікацій, присвячених різним аспектам безпеки в онлайн-середовищі, залишається актуальною потреба у науковому дослідженні шляхів попередження правопорушень стосовно дітей у цифровому середовищі, пошуку та удосконаленні заходів запобігання з метою усунення, нейтралізації, блокування їх детермінант.

На підставі вивчення вітчизняних та зарубіжних наукових джерел, нормативно-правової бази із вказаної тематики, аналізу результатів опитування учнів закладів загальної середньої освіти у м. Києві та Київській області¹ та з метою підвищення ефективності запобігання правопорушенням стосовно дітей у цифровому середовищі пропонується такий комплекс загальносоціальних заходів запобігання:

1. Підвищення рівня обізнаності дітей щодо навичок безпечної поведінки, можливих онлайн-загроз та їх наслідків у цифровому середовищі шляхом запровадження єдиного курсу з цифрової безпеки в межах навчальних програм школярів відповідно віку.

Проблема безпеки дитини в цифровому середовищі в останні десятиліття набуває все більшої актуальності. За цей час було напрацьовано чимало корисних матеріалів, розташованих на різних платформах, орієнтованих на певну цільову аудиторію – інтернет-користувачів загалом, дітей відповідного віку, батьків, вчителів тощо. Але вони часто мали фрагментарний характер, висвітлювали лише окремі аспекти онлайн-загроз. У результаті навчання школярів цифровій безпеці мало епізодичний та безсистемний характер, що не може забезпечити формування у них адекватного розуміння загроз, які їх очікують у цифровому середовищі, та вироблення навичок безпечної поведінки у ньому.

¹ Опитування було проведено фахівцями Державного науково-дослідного інституту МВС України у 2023 р. Генеральна сукупність – учні середніх шкіл м. Києва та Київської області віком від 11 до 17 років. Об'єм вибірки – 925 осіб. Серед проанкетованих – 364 (39,4 %) хлопців і 561 (60,6 %) дівчат.

Тому постає необхідність у запровадженні єдиного курсу з цифрової безпеки в межах навчальних програм школярів. Етапами реалізації цієї пропозиції мають бути:

1) розробка змісту курсу – визначення ключових тем, що слід включити до курсу (від створення складних паролів та основ медіаграмотності до уникнення кібербулінгу та переліку контактів, куди можна звернутися по допомогу у разі зіткнення з небезпеками в Інтернеті тощо) з періодичним їх оновленням відповідно до тенденцій розвитку цифрового середовища та виникнення нових онлайн-загроз;

2) адаптація курсу до інтернет-користувачів певного віку, тобто розроблення його різних версій для відповідних вікових груп (класів);

3) обов'язкове запровадження практичних занять, які дозволять дітям застосовувати набуті навички в конкретних ситуаціях та виявити прогалини у засвоєнні матеріалу;

4) залучення до проведення занять з окремих тем працівників Національної поліції (зокрема, кіберполіції, ювенальної превенції) з метою запобігання найбільш поширеним видам правопорушень у цифровому середовищі стосовно дітей та/або за їх участю з наведенням прикладів із практичної діяльності, обговоренням конкретних проблемних ситуацій та моделюванням відповідного алгоритму дій щодо того, як не стати жертвою посягань взагалі або як вийти зі «злочинної пастки». Для підвищення правової культури підлітків доцільно під час таких занять ознайомлювати їх із новелами законодавства у сфері відповідальності за правопорушення в цифровому середовищі.

Під час проведеного опитування школярів про необхідність упровадження таких практичних занять за участю працівників поліції заявили 60,2 % респондентів.

На користь такої взаємодії навчальних закладів із підрозділами поліції свідчить також позитивний зарубіжний досвід. Зокрема, з метою підвищення обізнаності школярів із приводу небезпек в Інтернеті у 38 департаментах Франції силами жандармерії проводяться спеціальні уроки для учнів останніх класів початкової школи (9–11 років). Їх мета – попередити молоде покоління про небезпеку мережі Інтернет. Упродовж 45 хвилин учням розповідають про те, що їх можуть примушувати до сексуальних зв'язків, зазивати в секти, підштовхувати до самогубств, показують відеоролики зі свідченнями однолітків – жертв агресії в Інтернеті. Наприкінці циклу таких уроків школярам пропонують скласти іспит на володіння правилами поведінки в мережі та видають Інтернет-посвідчення за аналогією до водійських прав [19].

Для забезпечення безпеки дитини в цифровому середовищі необхідно, щоб навчання дітей правилам безпечної поведінки в цифровому середовищі мало комплексний характер і відбувалось безперервно та систематично з обов'язковим відпрацюванням здобутих навичок на практиці.

Про необхідність запровадження комплексних широкомасштабних освітніх програм для дітей щодо кібербезпеки згадується у дослідженні AlShabibi A. та Al-Suqri M. «Cybersecurity Awareness and Its Impact on Protecting Children in Cyberspace» [18], де підкреслюється значний вплив поінформованості дітей щодо заходів безпеки у кіберпросторі на зменшення уразливості до онлайн-загроз. Автори наголошують, що обізнаність дітей у цій сфері є невід'ємною складовою захищеності дитини в онлайн-просторі.

2. Розроблення у навчальних закладах правил цифрової безпеки, затверджених установчими документами закладу освіти (статутом).

Окрім прав та обов'язків, визначених ст. 53 Закону України «Про освіту» [20], учні також можуть мати інші права та обов'язки, передбачені законодавством та установчими документами закладу освіти (ч. 1 ст. 20 Закону України «Про повну загальну середню освіту» [21]).

Установчими документами закладу загальної середньої освіти є рішення засновника (засновників) про його утворення та статут (ч. 1 ст. 33 Закону України «Про повну загальну середню освіту»). У цій же статті зазначається, що статут може містити інші положення з питань, що не врегульовані законодавством. Тому вважаємо за доцільне рекомендувати закладам освіти розробити правила цифрової безпеки як складової статуту навчального закладу.

Зміст та наповнення таких правил, що не суперечать чинному вітчизняному законодавству, визначатиме на свій розсуд навчальний заклад. Рекомендовано, щоб у правилах цифрової безпеки були окреслені:

вимоги (заборони) щодо користування мобільними пристроями у навчальному закладі;

вимоги (заборони) щодо проведення фото-/відеозйомок учасників освітнього процесу із зазначенням необхідності отримання згоди, зокрема, батьків, опікунів учнів, самих учнів, учителів, інших учасників освітнього процесу;

інші правила, спрямовані на запобігання кібербулінгу та порушенню прав учасників освітнього процесу під час використання цифрових засобів.

Вважається доцільним розробити також порядок реагування на інциденти, що виникають під час освітнього процесу та пов'язані з безпекою дітей, зокрема, у цифровому середовищі. Також з метою формування цілісного уявлення про наявні у навчальному закладі проблеми та тенденції, що вимагають уваги та втручання, необхідне впровадження процедури контролю та моніторингу порушень та інцидентів, пов'язаних із цифровою безпекою.

3. Доповнення системи оцінювання роботи закладів загальної середньої освіти показниками, які характеризують рівень роботи, спрямованої на забезпечення цифрової безпеки, а також встановлення переліку заохочень за успіхи в цій діяльності.

На наше переконання, таке заохочення в навчальних закладах стимулювало б розвиток ініціатив у межах школи з удосконалення виховного та організаційного процесу у сфері забезпечення цифрової безпеки учасників освітнього процесу, а також активізації роботи, що стосується обміну знаннями та найкращим досвідом з іншими навчальними закладами, органами, організаціями та установами з метою підвищення цифрових компетентностей вчителів, учнів і батьків.

4. Використання технічних засобів та новітніх технологій для створення безпечного середовища для дітей.

Забезпечення обов'язкової фільтрації шкідливого контенту в навчальних закладах та на комп'ютерах загального користування у позашкільних закладах, бібліотеках тощо.

Подібний досвід успішно реалізується за кордоном. Зокрема у США Закон «Про захист дітей в Інтернеті» (The Children's Internet Protection Act 2000 – CIPA [22]) зобов'язує школи та публічні бібліотеки, що отримують фінансування з федерального бюджету, при наданні дітям доступу до Інтернету встановлювати фільтри чи відповідне блокуюче програмне забезпечення.

Реалізація цього заходу може бути здійснена на рівні провайдера або шляхом встановлення на цифрові засоби, якими користуються учні в межах навчальної програми, відповідного програмного забезпечення для блокування доступу до небажаної інформації (контенту).

Популяризація встановлення на таджети, якими користується неповнолітній, програми «батьківський контроль».

За допомогою такого програмного забезпечення батьки можуть:

налагодити контент-фільтр, який блокуватиме доступ до шкідливого Інтернет-контенту;

встановити часові обмеження використання дітьми Інтернету;

відстежити місцезнаходження та активність пристрою за допомогою моніторингу геолокації.

Необхідно зазначити, що на ринку послуг є багато програм із зазначеними вище функціями, зокрема, ChildWebGuardianPro, Teentor, KidsControl, TimeBoss, «КіберМама» тощо. У браузерях також існують вбудовані інструменти для блокування шкідливого контенту. Наприклад, у Chrome та Opera це функція Adult Blocker, у Google можна активувати «Безпечний пошук». Ці сервіси проводять аналіз вебсторінок на наявність потенційно шкідливих слів та виразів і за необхідності блокують їх. У браузері Mozilla Firefox теж є кнопка «батьківського контролю», але в цьому браузері пропонуються додаткові інструменти, зокрема додатки Glubble for Families (надає доступ лише до сайтів, які дозволені батьками) та ProCon Latte (блокує сайти, які вносяться до чорного списку).

Періодичні перевірки налаштування профілю дитини в соцмережах, переконання її у необхідності зробити профіль закритим (приватним).

За результатами опитування переважна більшість дітей (88,9 %) уміють змінювати налаштування приватності профілю в соцмережах, але лише 34,6 % мають закритий профіль. Така легковажність з боку неповнолітніх інтернет-користувачів підвищує їх уразливість до онлайн-загроз особливо під час війни. Тому батькам необхідно контролювати налаштування приватності у соцмережах, де зареєстровані їхні діти. Зі свого боку вчителі під час навчально-виховного процесу (а батьки вдома) мають обговорювати з дітьми доцільність такого налаштування, а також можливі загрози, з якими діти можуть зіштовхнутись, у разі ігнорування елементарних заходів безпеки.

Контроль «маршруту» дітей у віртуальному просторі. Як свідчать результати опитування, більшість батьків не знають, чим діти займаються в Інтернеті. Перевірити, які сайти відвідувала дитина в Інтернеті, можна так: у браузері (правому верхньому кутку сторінки) потрібно натиснути на три крапки, після чого обрати рядок «Історія». Або ж можна скористатися комбінацією клавіш Ctrl+H.

Також ефективним засобом контролю підлітків, наприклад, у соцмережах, є використання хештегів. Хештег – це слово або група слів, перед якими стоїть знак решітки (#), який використовується для категоризації та пошуку розмов з певної теми. Хештег – це посилання на групу повідомлень, що використовує той же хештег.

Але слід пам'ятати, що діти, особливо підліткового віку, в питаннях новітніх технологій дуже розвинені та часто на крок попереду дорослих. Завдяки високому рівню цифрової компетентності нерідко школярі вміють відключати або змінювати зазначені функції контролю.

Для реалізації вказаних попереджувальних заходів необхідно створити систему постійного інформування батьків щодо зазначених та інших способів контролю за поведінкою дітей в Інтернеті. Ця функція може бути покладена на адміністрацію закладів навчального та просвітницько-розважального характеру, провайдерів Інтернет-послуг, продавців сучасних цифрових гаджетів тощо.

5. Запровадження практики проведення інформаційної роз'яснювальної кампанії щодо новітніх способів скоєння протиправних діянь у цифровому середовищі та методів захисту від них, а також процедури звернення до правоохоронних органів.

У зв'язку з розвитком Інтернет-технологій та чи не щоденною появою нових викликів, пов'язаних з їх використанням, зокрема під час війни, постає необхідність у регулярному інформуванні користувачів на різних платформах (через ЗМІ, Інтернет тощо) про новітні небезпеки в цифровому середовищі: шахрайські «схеми»; методи соціальної інженерії, які часто використовуються кібершахраями; вірусні атаки, які поширюються е-поштою; ризики спілкування в соціальних мережах, зокрема, потрапляння до «груп смерті»; втягнення в злочинну діяльність, особливо під час війни тощо. Подібні інформаційні кампанії як з боку державних органів, так і недержавних організацій, проведення навчання, спрямованого на розширення свідомості інтернет-користувачів у згаданій сфері, є ключовими для підвищення безпеки в цифровому середовищі.

Одночасно необхідно проводити роз'яснювальну кампанію щодо дій громадян у разі, коли вони стикаються із кіберправопорушеннями. З цією метою, на наше переконання, доцільно залучати до співпраці операторів мобільного зв'язку, що дало б змогу поширювати через смс-повідомлення контакти (телефони «гарячих ліній», відповідні інтернет-адреси тощо), за якими діти або їх батьки чи особи, які їх замінюють, можуть звернутись по допомогу у разі зіткнення з інтернет-загрозами, отримати психологічну підтримку тощо.

Слід зазначити, що соціальні мережі сьогодні не тільки є засобом спілкування між людьми, а й самооновлюваною базою особистих даних, так як користувачі щоденно публікують особисту інформацію про себе та своїх рідних, рідко замислюючись про небезпеки та ризики, які виникають при цьому. На окрему увагу заслуговує питання щодо публікацій фотографій дітей. У середньому п'ятирічна дитина має близько 1 500 фотографій [23]. Такі дії порушують право дитини на приватність, а також створюють серйозну загрозу використання зазначених фото у протиправних цілях, таких як зловживання особистими даними, шахрайства та навіть використання дитячих фото для створення порноконтенту.

У якості заходу захисту від загроз у цифровому середовищі, на нашу думку, доцільно поширювати в ЗМІ, Інтернеті, у шкільних чатах, сайтах навчальних закладів, на батьківських зборах та класних годинах тощо рекомендації щодо безпечної поведінки в Інтернеті за кількома напрямками: 1) рекомендації щодо збереження персональних даних; 2) рекомендації для батьків (вчителів), що допоможуть уберегти дітей від Інтернет-загроз; 3) рекомендації для дітей, що допоможуть не стати жертвою протиправних діянь тощо.

6. Підвищення рівня взаємодії сім'ї та школи.

Налагодження партнерства між батьками та навчальними закладами з метою спільного виховання та навчання дітей толерантній комунікації, критичному мисленню, безпечній поведінці, у тому числі в цифровому середовищі.

Сім'я та школа – це два суспільних інститути, на які покладено обов'язок виховувати особистість. Сьогодні ситуація складається так, що кожен з них перекладає відповідальність за недоліки виховання та навчання один на одного: вчителі – на батьків, батьки – на вчителів. Однак досвід людства показує, що лише спільні зусилля сім'ї та школи можуть дати позитивні результати. При цьому має зберігатись пріоритетна роль сім'ї у вихованні та розвитку дитини, оскільки фундамент соціалізації та моральних якостей закладається саме в родині. І виховання навичок безпечного поводження в цифровому середовищі не має бути виключенням. Відповідно до дослідження чеських учених, батьківська участь у такому вихованні є невід'ємною частиною у процесі забезпечення безпеки дитини. Так зване, «батьківське онлайн-посередництво» є специфічною практикою виховання дітей, яка спрямована на максимізацію онлайн-можливостей і мінімізацію онлайн-ризиків, що забезпечується шляхом контролю та активною взаємодією дітей та батьків [12].

Однак нерідко батькам не вистачає відповідних знань у згаданій сфері, тому їм складно оцінити наявний рівень онлайн-загроз для дитини, а також запропонувати допомогу у разі необхідності та навчити безпечній поведінці в Інтернеті. Отже, батькам необхідно постійно підвищувати свій рівень цифрових компетентностей. Підтвердженням цьому є робота Dorasamy M., Kaliannan M., Jambulingam M., Ramadhan I., Sivaji A. «Parents' Awareness on Online Predators: Cyber Grooming Deterrence» [6], де зазначається, що «темний бік» Інтернету та соціальних мереж можна зменшити шляхом підвищення обізнаності та знань батьків про методи захисту та кібербезпеку.

З метою підвищення рівня цифрових компетентностей батьків, на наш погляд, є сенс у розробленні на базі сайтів навчальних закладів сторінки для батьків, де будуть розміщені рекомендації щодо способів контролю за поведінкою дітей в Інтернеті, запропоновано перелік ознак комп'ютерної залежності, предсуїцидальної поведінки та поведінки, характерної для жертв сексуального насильства, переслідування, цькування тощо, а також рекомендовано способи запобігання таким явищам і поради. Вважається за доцільне створити можливість дистанційного консультування батьків шкільним психологом.

Також необхідним є проведення роз'яснювальної роботи серед батьків під час батьківських зборів офлайн або онлайн з таких питань, як: «Що таке грумінг,

секстинг»; «Як запобігти правопорушенню відносно дитини в цифровому середовищі»; «Як розпізнати, що дитина стала жертвою певних правопорушень» тощо. З метою підвищення ефективності таких профілактичних бесід бажано запрошувати працівників ювенальної превенції та кіберполіції.

Основними складовими успішного педагогічного партнерства для забезпечення безпеки дитини, у тому числі в цифровому середовищі, є спілкування, взаємодія та співпраця між учителями, учнями, батьками та правоохоронцями.

Організація та проведення тижнів кібергігієни та медіаграмотності у навчальних закладах.

У межах проведення подібних тижнів можна залучати представників ІТ-компаній для інформування про нові засоби (програми, цифрові пристрої тощо) захисту гаджетів від вірусних атак, способи фільтрації небажаного контенту, засоби захисту персональних даних тощо. За бажанням навчального закладу можливе проведення факультативних уроків, до яких батьки можуть підключатись дистанційно.

7. Підвищення ефективності суспільно-державного партнерства у сфері захисту користувачів від онлайн-загроз.

Взаємоінформування та співпраця між користувачами та провайдерами, а також сервісними службами хостингів, соцмереж, чатів тощо з метою зменшення кількості шкідливого контенту.

У зв'язку із значною поширеністю шкідливого контенту в мережі Інтернет постає необхідність у взаємоінформуванні користувачів і сервісних служб таких хостингів, як YouTube (Vimeo, Dailymotion, Smotri, Corbina.tv, Music.ivі тощо), Instagram, Tik-Tok тощо щодо виявленого шкідливого контенту (дописів чи коментарів) з метою його видалення.

Наприклад, якщо користувач у YouTube виявив будь-який шкідливий контент, то необхідно повідомити про це, натиснувши на три крапки під відео, а потім «Поскаржитись» й обрати відповідну категорію – «контент сексуального характеру», «шкідливі або небезпечні дії», «жорстоке поводження з дітьми», «пропаганда тероризму» тощо. Як стверджують розробники YouTube, відео буде видалено протягом 24 годин після того, як на нього поскаржаться. Також можливо поскаржитись на канал або користувача, обліковий запис якого може бути видалений.

Для подачі скарги в Instagram, Tik-Tok пропонується заповнити відповідні форми для подачі скарги. Чим більше інтернет-користувачі подають скарг, тим менше буде шкідливого контенту в Мережі. Тому батьками та вчителям обов'язково необхідно навчити дітей подавати відповідні скарги.

Провайдери мають максимально відповідально ставитись до змісту пакетів програмних послуг і не допускати розповсюдження в них суспільно небезпечної інформації, поширення якої визнається кримінальним правопорушенням згідно з кримінальним законодавством [24], зокрема, статтями 300, 301 Кримінального кодексу України [25].

У разі nereагування на вказані скарги користувача, останній має право звернутись із відповідним повідомленням до кіберполіції.

Запровадження громадського контролю за поширенням заборонених в обігу товарів (всі види наркотиків, зброї, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру тощо) в мережі Інтернет, а також створення умов для активної участі громадськості у добровільному інформуванні правоохоронних органів про відомі їм випадки протиправних діянь у цифровому середовищі.

У період глобалізації та розвитку новітніх технологій світовий ринок змінюється, особливо це стосується заборонених у обігу товарів. Зокрема, наркотичні засоби зараз активно поширюються за допомогою Інтернету, через Мережу організовуються їх поставки, а за допомогою «закладок» вони розповсюджуються серед споживачів. Тобто сьогодні діє альтернативний, електронний ринок розповсюдження наркотиків. Було б доцільно заохочувати створення громадських груп, наприклад, журналістів, для моніторингу сайтів, соцмереж, блогів, чатів тощо з метою виявлення осіб, які пропонують наркотики чи інші заборонені товари або контент із подальшим повідомленням правоохоронних органів, зокрема, кіберполіції.

На сьогодні з метою виявлення таких фактів створені чат-боти (зокрема, «Стоп-наркотик»), за допомогою яких можна повідомити інформацію про поширення наркотиків за системою «закладок» та адрес, де розміщують інтернет-точки з продажем заборонених речовин з метою швидкого реагування. На нашу думку, для підвищення ефективності добровільного повідомлення про подібні правопорушення свідків необхідно заохочувати, наприклад, шляхом матеріальної винагороди або оформлення пільгового пакету інтернет-послуг чи абонементу у фітнес-клуб тощо. Для цього необхідно налагоджувати тісну взаємодію на взаємовигідних умовах між органами Національної поліції та підприємствами, організаціями, установами, що надають послуги населенню, і можуть погодитись бути спонсорами такого заходу.

Заохочення молоді до участі у виявленні та повідомленні правопорушень стосовно дітей у цифровому середовищі.

Сьогодні молодь значно краще володіє цифровими компетентностями, ніж дорослі, що підтверджено не тільки нашим опитуванням, а й іншими дослідженнями. Тому вважаємо за доцільне заохочувати найбільш талановитих, активних молодих людей, які пробують свої вміння у сфері цифрових технологій (зламуючи паролі, профілі, додаючись до закритих чатів тощо) до інформування відповідних органів у разі виявлення фактів протиправної діяльності стосовно дітей у Мережі або у разі встановлення певних уразливостей у захисті операційних систем тощо. Способи заохочення у разі успішної співпраці можуть бути різними.

Цифрове середовище – унікальний простір, якому немає аналогів у реальному світі. Це невід'ємна частина нашого повсякденного життя, оскільки виконує освітню, пізнавальну, інформаційну, розважальну, комунікаційну функції, долаючи географічні перешкоди. Тому діти проводять в Інтернеті все більше часу. Водночас, окрім позитивних сторін, віртуальне середовище приховує безліч ризиків і загроз для інтернет-користувачів, особливо неповнолітніх.

Тому розроблення та удосконалення заходів запобігання протиправним діям стосовно дітей у цифровому середовищі є невід'ємною складовою існування безпечного

та захищеного онлайн-середовища для дітей, де вони можуть вільно користуватися Інтернетом, маючи мінімальні ризики стати жертвами протиправних діянь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Internet World Stats. World internet usage and population statistics 2023 year estimates. URL: <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> (дата звернення: 22.03.2024).
2. Pasha S.A., Ali S., Jeljeli R. Artificial Intelligence Implementation to Counteract Cybercrimes Against Children in Pakistan. *Human Arenas*, 2022. DOI 10.1007/s42087-022-00312-8.
3. Біляєв В.О., Ключ В.В. Перспективи використання Internet-технологій під час протидії екстремістським організаціям. Використання інноваційних технологій у попередженні злочинів: матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 06 груд. 2012 р.) / МВС України, Харківський нац. ун-т внутрішніх справ. Харків: ХНУВС, 2012. С. 17–20.
4. Гузела Н.М., Гузела М.В. Проблема запобігання кримінальним правопорушенням в інформаційній сфері. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. № 24. С. 139–143.
5. Березняк В.С. Запобігання шахрайству в Інтернеті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 190–196. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-1-190-196.
6. Dorasamy M., Kaliannan M., Jambulingam M. and other. Parents' Awareness on Online Predators: Cyber Grooming Deterrence. *Qualitative Report*. 2021. Vol.26. Issue 11. P. 3683-3723. DOI 10.46743/2160-3715/2021.4914.
7. Бугера О.І. Кримінологічні засади використання мережі Інтернет для запобігання злочинності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 36 с.
8. Пазюк А.В. Міжнародне інформаційне право: теорія і практика: моногр. Дніпропетровськ: Середняк Т. К., 2015. 447 с.
9. Пазюк А.В., Черних О.О. Дитина онлайн: як забезпечити безпеку і приватність (аналітичне дослідження). К.: ВАІТЕ, 2016. 74 с.
10. Снітко М.А. Соціально-педагогічні умови формування у підлітків безпечної поведінки в інтернет-мережі: автореф. дис. ... канд. пед. наук. К., 2017. 22 с.
11. Удалова О.А., Швед О.В., Євсюкова М.В. та ін. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями: метод. рекомендації. К.: Україна, 2010. 72 с.
12. Dedkova L., Mylek V. Parental mediation of online interactions and its relation to adolescents' contacts with new people online: the role of risk perception. *Information Communication & Society*. 2023. Vol. 26. P. 3181-3198. DOI 10.1080/1369118X.2022.2146985.
13. Лесько Н.В. Правове регулювання захисту дітей від негативного впливу інтернету. 2017. URL: <http://surl.li/svhyu> (дата звернення: 22.03.2024).
14. Припхан І.І., Артемович І.І. Правовий механізм захисту неповнолітніх від негативного впливу інформації в мережі Інтернет. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014, Серія «Право». Вип. 24. Т. 3, С. 104–108.
15. Нащинець-Наумова А.Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання: монографія. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 168 с.
16. Кулик К.Д. Запобігання розбещенню неповнолітніх з використанням мережі Інтернет. Міжнародні стандарти з кібербезпеки та їх застосування в Україні. 2016. Харків: Право, С. 72–75. URL: chrome-extension://efaidnbmninnnibpcajpcgglefindmkaj/https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12138/1/Kulik_72-75.pdf (дата звернення: 22.03.2024).
17. Книженко С.О. Криміналістична характеристика створення та поширення контенту з вмістом дитячої порнографії з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 227–231. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.41>.

18. AlShabibi A., Al-Sugri M. Cybersecurity Awareness and Its Impact on Protecting Children in Cyberspace. IEEE. 2021. 22nd International Arab Conference On Information Technology (ACIT). Muscat, Oman (Dec 21-23, 2021). P. 388-393. DOI 10.1109/ACIT53391.2021.9677117.

19. Polevaya O., Boyer F. L'école française face à ses problèmes. 2013. URL: <http://rusoch.fr/fr/politique/problemy-francuzskoj-shkoly.html> (дата звернення: 22.03.2024).

20. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 22.03.2024).

21. Про повну загальну освіту: Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 22.03.2024).

22. The Children's Internet Protection Act 2000 (CIPA). URL: <https://www.fcc.gov/consumers/guides/childrens-internet-protection-act> (дата звернення: 22.03.2024).

23. Пулинів І. Хочете зіпсувати майбутнє дитини? Публікуйте її фото в соцмережах. Як злочинці за допомогою ІІІ руйнують життя. *Економічна правда*. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/08/10/703102/> (дата звернення: 22.03.2024).

24. Про розповсюдження в багатоканальних телемережах України програм іноземних мовників, які містять пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання національної, міжетнічної ворожнечі тощо: рішення Комітету ВРУ з питань свободи слова та інформації від 12.03.2014, протокол № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0027450-14> (дата звернення: 22.03.2024).

25. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 22.03.2024).

REFERENCES

1. Internet World Stats. World internet usage and population statistics 2023 year estimates. URL: <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>. (Date of Application: 22.03.2024) [in English].

2. Pasha, S.A., Ali, S., Jeljeli, R. (2022). Artificial Intelligence Implementation to Counteract Cybercrimes Against Children in Pakistan. *Human Arenas*. DOI: <https://doi.org/10.1007/s42087-022-00312-8>. [in English].

3. Biliaiev, V.O., Klius, V.V. (2012). Perspektyvy vykorystannia Internet-tekhnologii pid chas protydiv ekstremistskym orhanizatsiiam. Vykorystannia innovatsiinykh tekhnologii u poperedzhenni zlochyniv. "Prospects for the use of Internet technologies during countermeasures against extremist organizations. Innovative technologies in crime prevention: scientific and practical materials". Seminar (December 6, 2012) / Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv National University of Internal Affairs. Kharkiv: KhNUVS. P. 17–20 [in Ukrainian].

4. Huzela, N.M., Huzela, M.V. (2019). Problema zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam v informatsiinii sferi. "The problem of preventing criminal offenses in the information sphere". *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences*. [in Ukrainian].

5. Berezniak, V.S. (2023). Zapobihannia shakhraistvu v Interneti. "Preventing Internet Fraud". *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. No. 1. P. 190–196. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-1-190-196> [in Ukrainian].

6. Dorasamy, M., Kaliannan, M., Jambulingam, M., Ramadhan, I. and Sivaji, A. (2021). Parents' Awareness on Online Predators: Cyber Grooming Deterrence. *Qualitative Report*. Vol. 26. Iss. 11. P. 3683–3723. DOI: <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2021.4914> [in English].

7. Buhera, O.I. (2020). Kryminologichni zasady vykorystannia merezhi Internet dlia zapobihannia zlochynnosti. "Criminological principles of using the Internet to prevent crime": extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv. 36 p. [in Ukrainian].

8. Paziuk, A.V. (2015). Mizhnarodne informatsiine pravo: teoriia i praktyka. Dnipropetrovsk. International information law: theory and practice: monograph. Dnipropetrovsk: "Seredniak T.K.". 447 p. [in Ukrainian].

9. Paziuk, A.V., Chernykh, O.O. (2016). Dytna onlain: yak zabezpechyty bezpeku i pryvatnoi (analitichne doslidzhennia). "Child online: how to ensure safety and privacy (analytical study)". K.: VAITE. 74 p. [in Ukrainian].
10. Snitko, M.A. (2017). Sotsialno-pedahohichni umovy formuvannia u pidlitkiv bezpechnoi povedinky v internet-merezhi. "Socio-pedagogical conditions for the formation of safe behavior in the Internet network among teenagers": Candidate's thesis. K. 22 p. [in Ukrainian].
11. Udalova, O.A., Shved, O.V., Yevsiukova, M.V., Kuznetsova, O.V. and Kolesnykova S.V. (2010). Bezpechne korystuvannia suchasnymy inforamtsiino-komunikatyvnymy tekhnolohiiamy: metodychni rekomendatsii. "Safe use of modern information and communication technologies": method. recommendations. K.: Ukraine. 72 p. [in Ukrainian].
12. Dedkova L., Mylek V. (2023). Parental mediation of online interactions and its relation to adolescents' contacts with new people online: the role of risk perception. *Information Communication & Society*. Vol. 26. P. 3181–3198. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2022.2146985>. [in English].
13. Lesko, N.V. (2017). Pravove rehuliuвання zakhystu ditei vid nehatyvnoho vplyvu internetu. "Legal regulation of the protection of children from the negative influence of the Internet". URL: <http://surl.li/svhxy>. (Date of Application: 22.03.2024) [in Ukrainian].
14. Prypkhan, I.I., Artemovych, I.I. (2014). Pravovyi mekhanizm zakhystu nepovnolitnikh vid nehatyvnoho vplyvu informatsii v merezhi Internet. "The legal mechanism for the protection of minors from the negative impact of information on the Internet". Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series "Law". Iss. 24. Vol. 3. P. 104–108 [in Ukrainian].
15. Nashynets-Naumova, A.Yu. (2017). Informatsiina bezpeka: pytannia pravovoho rehuliuвання: monohrafiia. "Information security: issues of legal regulation": monograph. Kyiv: Helvetica Publishing House. 168 p. [in Ukrainian].
16. Kulyk, K.D. (2016). Zapobihannia rozbeshchenniu nepovnolitnikh z vykorystanniam merezhi Internet. "Prevention of corruption of minors using the Internet". International Cyber Security Standards and their Application in Ukraine. Kharkiv: Pravo. P. 72–75. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12138/1/Kulik_72-75.pdf. (Date of Application: 22.03.2024). [in Ukrainian].
17. Knyzhenko, S.O. (2022). Kryminalistychna kharakterystyka stvorennia ta poshyrennia kontentu z vmistom dytiachoi pornohrafii z vykorystanniam informatsiino-telekomunikatsiinykh system abo tekhnolohii. "Forensic characteristics of the creation and distribution of content containing child pornography using information and telecommunication systems or technologies". *Analytical and Comparative Jurisprudence*. No. 3. P. 227–231. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.41> [in Ukrainian].
18. AlShabibi, A., Al-Sugri, M. (2021). Cybersecurity Awareness and Its Impact on Protecting Children in Cyberspace // IEEE. 22nd International Arab Conference On Information Technology (ACIT). Muscat, Oman (Dec. 21–23, 2021). P. 388–393. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACIT53391.2021.9677117> [in English].
19. Polevaya, O., Boier, F. (2013). L'école française face à ses problèmes. URL: <http://rusoch.fr/fr/politique/problemy-francuzskoj-shkoly.html>. (Date of Application: 22.03.2024) [in French].
20. Pro osvitu. "On education": Law of Ukraine dated September 5, 2017 No. 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. (Date of Application: 22.03.2024) [in Ukrainian].
21. Pro povnu zahalnu osvitu. "On comprehensive general education": Law of Ukraine dated January 16, 2020 No. 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>. (Date of Application: 22.03.2024) [in Ukrainian].
22. The Children's Internet Protection Act 2000 (CIPA). URL: <https://www.fcc.gov/consumers/guides/childrens-internet-protection-act>. (Date of Application: 22.03.2024) [in English].

23. Pylypiv, I. (2023). Khochete zipsuvaty maibutnie dytyny? Publikuite yii foto v sotsmerezkhakh. Yak zlochyntsi za dopomohoiu ShI ruinuiut zhyttia. "Do you want to spoil the child's future? Post her photo on social networks. How criminals destroy lives with the help of AI". *Economic Truth*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/08/10/703102/>. (Date of Application: 22.03.2024) [in Ukrainian].

24. Pro rozpovsiudzhennia v bahatokanalnykh telemerezkhakh Ukrainy proham inozemnykh movnykiv, yaki mistiat propahandu viiny, nasylstva, zhorstokosti, rozpaliuvannia natsionalnoi, mizhetnichnoi vorozhnechi toshcho. "On the distribution in multi-channel TV networks of Ukraine of programs of foreign broadcasters that contain propaganda of war, violence, cruelty, incitement of national and inter-ethnic enmity, etc.": decision of the VRU Committee on Freedom of Speech and Information dated March 12, 2014. Protocol No. 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0027450-14>. (Date of Application: 22.03.2024) [in Ukrainian].

25. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. "Criminal Code of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (Date of Application: 22.03.2024) [in Ukrainian].

UDC 343.85:004-053.6

Lubenets Iryna,Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2597-0356

GENERAL SOCIAL MEASURES TO PREVENT OFFENCES AGAINST CHILDREN IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

The advent of the latest communication tools and the digital environment has had a profound impact on all aspects of social life, to the extent that it is challenging to envisage a world without them. Moreover, the number of individuals utilizing the Internet is consistently on the rise, particularly among children, who represent the most active users.

For the majority of children in the current generation, digital technology has become an indispensable aspect of their everyday lives. They spend a considerable amount of time engaged with digital devices, which they use to communicate access information, pursue educational activities and engage in social interactions, as well as for leisure purposes. Nevertheless, despite the extensive range of possibilities and advantages offered by the digital environment, it also presents certain risks and dangers, particularly for children due to their age-specific vulnerabilities. Consequently, efforts to prevent violations concerning children in the digital environment remain pertinent, and preventive measures require periodic updating and improvement.

The article discusses general social measures to prevent violations concerning children in the digital environment as a system of legal, organizational, technical, social, managerial, and educational measures aimed at eliminating, blocking, and mitigating determinants that lead to unlawful behavior concerning children in the online environment. The most effective preventive measures in this area are: raising children's awareness of safe behavior on the Internet, using technical means to protect children from online threats, ensuring close cooperation between

© Lubenets Iryna, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).15](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).15)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

family and school, conducting informational and explanatory work among the population, and improving public-state partnership in the field of protecting Internet users (including minors) from threats in the digital environment.

The digital environment is a unique space that has no analogues in the real world. It is an integral part of our everyday life, performing a multitude of functions, including educational, cognitive, informational, entertainment, and communication. It overcomes geographical barriers. It is clear that children are spending more and more time on the Internet. However, the virtual environment also poses significant risks and threats to Internet users, especially minors.

The implementation of the aforementioned measures will serve to mitigate the vulnerability of children in the digital environment and to reduce the likelihood of their becoming victims of relevant violations.

Keywords: security, children, threat, preventive measures, Internet, social media, digital environment.

Отримано 03.04.2024

Непом'ящих Віталій Юрійович,
кандидат історичних наук, науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-9933-6142

НЕОБХІДНІСТЬ СТВОРЕННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ПІДРОЗДІЛУ ЗООПОЛІЦІЇ ТА ПРОБЛЕМА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВЕДІННЯ З ТВАРИНАМИ В УКРАЇНІ

У статті розглядається законодавство України щодо захисту тварин та необхідність його покращення з метою посилення відповідальності за жорстоке поводження з ними. Здійснено короткий аналіз нормативно-правових документів у сфері захисту тварин Європейського Союзу. Проаналізовано діяльність Національної поліції України, яка розслідує відповідні злочини. Крім того, викладено пропозиції щодо створення зоополіції як окремого підрозділу у складі Національної поліції України.

Ключові слова: Національна поліція, зоополіція, жорстоке поводження з тваринами, Європейський Союз, злочин, захист.

За останні десять років в Україні спостерігається стрімкий розвиток зоозахисного руху. Наразі вже створені та створюються благодійні фонди та організації, серед них можна назвати найбільші, зокрема це Асоціація зоозахисних організацій України, організація «Uanimals», благодійний фонд «12 вартових», громадська організація «URSA», благодійна організація допомоги тваринам (Help animals of Ukraine), організація «Patron Pet Center», «Команда порятунку тварин Києва» (Kyiv Animal Rescue Group), активно працюють окремі зоозахисники, збираючи навколо себе небайдужих громадян. Їхня діяльність має різні напрями: вдосконалення законодавчої бази, посилення відповідальності за жорстоке відношення до тварин, відмова від евтаназії як головного механізму контролю за численністю тварин у містах, проти використання тварин у цирку, за визнання котів частиною екосистеми міста (до чого поступово долучаються нові й нові міста, ухвалюючи відповідні рішення) тощо.

Люди часто винні в тому, що виникають ситуації з беззахисними тваринами, зокрема тому, що власники допускають розмноження своїх домашніх тварин, сприяючи в такий спосіб появі небажаного потомства. Зрештою тварини опиняються на вулиці, а волонтери починають рятувати їх, проводять стерилізацію, забирають їх у притулки, вилучають із вулиць. Одним із чинників такого результату у нашому суспільстві є небажання господарів проводити стерилізацію своїх домашніх улюбленців. Потрапляючи на вулицю, тварини залишаються без захисту, а тому стають жертвами жорстокого поводження з ними. Крім цього, сьогодні спостерігається велика кількість «чорного розведення». Люди заради грошей йдуть на такі кроки розмноження тварин, але при цьому утримують їх у жахливих умовах, подекуди створюючи такі види порід, які разом із миловидною зовнішністю мають багато проблем зі здоров'ям. Безпосередньо тварин, яких використовують для народження потомства, через певний час викидають як відпрацьований матеріал. Такі речі аморальні та протизаконні.

© Nepomiashchych Vitalii, 2024

У чинному кримінальному законодавстві України відповідальність за жорстоке поводження з тваринами передбачена ст. 299 Кримінального кодексу України. Суспільна небезпека цього злочину полягає в тому, що жорстокість, виявлена щодо тварин, будучи несумісною з вимогами моральності та гуманності, стає нормою поведінки, поширюється на взаємини з людьми, відіграє негативну роль в етичному, культурному та екологічному вихованні громадян (повнолітніх і неповнолітніх осіб) [1].

Дослідженням питань щодо юридичної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами займалися такі науковці, як В.В. Александренко, Р.В. Бондаренко, О.С. Вереша, А.О. Данилевський, Д.О. Калмиков, А.В. Савченко, О.О. Дудоров, В.В. Кузнєцов, М.І. Хавронюк та багато інших. Проте попри наявний доробок, проблеми, пов'язані з порушенням питань, сьогодні більше турбують представників ветеринарної медицини, правозахисників, учасників громадських організацій і волонтерських рухів, ніж посадових осіб правоохоронних органів і суб'єктів законотворчої діяльності.

У зв'язку з цим, було зареєстровано петицію щодо створення в структурі Національної поліції підрозділу із захисту тварин від жорстокого поводження (№ 41/006152-24еп) на вебсайті Кабінету Міністрів України, автором якої є Суркова Марина Леонідівна, директор Асоціація зоозахисних організацій України [2].

Необхідність створення зоополіції передусім впливає з питання про піклування добробуту людини, а не тварини, тому що безхатня тварина має бути прибрана з вулиці – це головне завдання. Досвід розвинених країн Європи, де функціонує підрозділ зоополіції, спрямований саме на забезпечення громадської безпеки. Для цивілізованого світу питання захисту тварин має давню історію. Наприклад, у Великобританії закон про покарання за знущання з тварин було прийнято у 1822 році. У 1953 році засновано Всесвітню федерацію захисту тварин, а в 1959 році створено Міжнародне товариство захисту тварин. Ці дві організації об'єдналися у 1981 році та утворили Всесвітнє товариство захисту тварин, яке бореться проти жорстокого поводження з тваринами в цілому, проводить окремі кампанії проти конкретних видів жорстокого і негуманного поводження, таких як корида, цькування ведмеда, китобійна промисловість, утримання дельфінів у неволі, інтенсивне тваринництво. Всесвітнє товариство захисту тварин здійснює консультації урядів країн світу та вимагає прийняття законодавства, яке дозволило б поліпшити становище тварин. Її міжнародна кампанія за Всесвітню декларацію добробуту тварин з метою підписання її в ООН спрямована на затвердження низки принципів, які забезпечують повагу до тварин та їх захист. Також товариство розробляє освітні програми, присвячені роботі та догляду за тваринами, у тому числі програми для ветеринарів, власників тварин.

Європейський Союз вже понад 40 років виступає за добробут тварин і є загальноновизнаним світовим лідером з одними з найкращих у світі стандартів захисту тварин. Законодавство ЄС захищає дику природу, домашніх тварин, а також сільськогосподарських і лабораторних тварин, які використовуються в наукових цілях. Що стосується тварин у науці, законодавство ЄС є унікальним, оскільки встановлює кінцеву мету повної заміни всіх тварин, які використовуються в наукових і освітніх цілях, і вживає конкретних заходів для досягнення цієї мети [3]. Перші правила ЄС щодо захисту сільськогосподарських тварин були введені в силу у 1970-ті роки. Директива

1998 року щодо захисту сільськогосподарських тварин встановила загальні стандарти захисту всіх тварин, які утримуються для виробництва їжі, вовни, шкіри, хутра або для інших цілей ведення господарства, включаючи риб, рептилій і амфібій, і базується на Європейській конвенції про Захист тварин, які утримуються для сільськогосподарських цілей 1978 року.

Стосовно охорони тваринного світу, то дикі птахи, які зустрічаються в ЄС і нараховують пів тисячі видів, охороняються Директивою про птахів, тоді як Директива про середовища існування спрямована на забезпечення збереження рідкісних, таких, що зникають або представників видів, родів, родин тварин, що мешкають у межах обмеженого простору, ізольованого географічно, екологічно від інших середовищ існування історією видів і характерних типів місць існування. Крім цього, у 2018 році була започаткована ініціатива щодо запилювачів, щоб подолати зменшення кількості диких комах-запилювачів, особливо бджіл.

У ЄС діє директива про зоопарки, вона спрямована на сприяння захисту та збереженню видів диких тварин шляхом посилення ролі зоопарків у збереженні біорізноманіття. Закон закликає держави-члени Союзу вжити заходів для ліцензування та інспектування зоопарків, щоб переконатися, що вони дотримуються певних заходів збереження [4].

ЄС створив законодавчу базу, яка регулює дослідження на тваринах для розробки нових ліків, для фізіологічних досліджень і тестування харчових добавок або хімічних речовин. Правила засновані на принципі трьох «R»: «Replacement» – Заміна (сприяння використанню альтернативних методів); «Reduction» – Зменшення (спроба використовувати менше тварин для тієї самої мети); «Refinement» – Удосконалення (зусилля мінімізувати біль і страждання) [5].

Важливий аспект захисту домашніх тварин розглянутий і затверджений прийнятою 12 лютого 2020 року резолюцією ЄС, він спрямований на подолання незаконної торгівлі собаками та котами. Європейський парламент закликав до загальноєвропейського плану дій, посилення санкцій та обов'язкової реєстрації тварин. Також важливим є розв'язання питання щодо узгодження правил ЄС стосовно подорожей із домашніми тваринами. Так, люди можуть вільно пересуватися зі своїми пухнастими друзями в межах Європейського Союзу. Для подорожей через кордони ЄС існує єдина вимога – це паспорт домашньої тварини або ветеринарна довідка для собак, котів і тхорів [6].

Людина завжди виступає у ролі фігуранта: вона або власник тварини, або допускає порушення, або є свідком чи учасником кримінального провадження. Уряди країн Європи наголошують, що застосування обмеження до громадян може вести лише поліцейський. Якщо говорити про порушення правил і покарання у розрізі дотримання закону щодо жорстокого поводження з тваринами, то саме поліція має контролювати порушення та здійснювати покарання, це ж стосується вимоги належного утримання тварин.

Вбачається, що механізм має стати дієвішим, коли в сфері поліції буде окремий підрозділ, адже, з одного боку, такі правопорушення є поширеними, а з іншого – вони вимагають специфіки і підготовки та навчання працівників. Вважаємо, що

немає потреби та й недоцільно, щоб увесь склад поліції був обізнаним із такими кримінальними правопорушеннями. Тому має бути специфікація, а саме: 1) Потреба у спеціальних знаннях; 2) Специфіка поводження з тваринами; 3) Особливості фіксації порушень; 4) Особливості реагування на порушення; 5) Велике коло обов'язків; 6) Велика кількість тварин.

Для прикладу існує ювенальна превенція, ювенальний поліцейський, посадова особа в органах Національної поліції, яка безпосередньо займається профілактикою правопорушень серед дітей. Тобто у разі потреби іншим службам поліції спілкування з дітьми, вони звертаються до ювенального поліцейського, адже саме він має такий досвід і спеціалізується на цьому. Наступним прикладом можуть слугувати підрозділи з домашнього насильства. Домашнє насильство – це протиправні дія або бездіяльність (а також погрози їх учинення) у формі фізичного, сексуального, психологічного, економічного насильства, що вчиняються у визначеному колі осіб, незалежно від місця їх проживання. Необхідно зазначити, що організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству визначені Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Цей Закон також визначає основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів постраждалих осіб. Тому спеціалізація зоополіції має бути, а забезпечити якість такої підготовки спеціалістів можуть обладнання та ветеринар у складі підрозділу. Крім того, у закладах вищої освіти, що належать до сфери МВС, необхідно ввести окрему програму, яка забезпечить підготовку фахівців.

Найголовніше, не потрібно створювати новий закон чи вигадувати нові нормативно-правові документи. Питання зі створенням зоополіції можна вирішити з додатковим розділом чинного законодавства, а саме Закону України «Про Національну поліцію». Серед завдань про поліцію, в тому числі про забезпечення публічної безпеки і протидію злочинності, вони є ключовими і вкладаються у запобігання та припинення правопорушень, пов'язаних із тваринами в тому числі.

Питання кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами в Україні мав би вирішити Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження», який вступив у дію у 2006 році [7]. Цей Закон обмежує жорстоке поводження з домашніми, мисливськими, безпритульними, сільськогосподарськими тваринами, а також тваринами, які використовуються при проведенні наукових дослідів, у освітньому процесі та при організації розваг. Зокрема, Закон забороняє полювати на вагітних самок у період розмноження, при переправі через водоймища, використовувати отруту, вибухові речовини, розводити тварин із явними генетичними змінами, що викликають страждання тварин, проводити при навчанні експерименти на тваринах, якщо є альтернативні методи навчання, утримувати тварин у неволі в умовах, які не відповідають їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям. Крім того, Закон забороняє пропаганду жорстокого поводження з тваринами, а також пропаганду полювання в системі дошкільної, середньої, професійно-технічної та вищої освіти. Закон уводить курси з екологічної етики і гуманного поводження з тваринами у вишах і школах.

На сьогодні в Україні Національна поліція України розслідує злочини жорстокого поводження з тваринами та притягує до відповідальності винних. Але у багатьох випадках при зверненні громадян до поліції стосовно жорстокого поводження з тваринами є нарікання на працівників органів. Як приклад наведемо інформацію з відкритих джерел, а саме соціальної мережі Facebook президента Асоціації зоозахисних організацій України Марини Суркової. Волонтер Світлана з с. Музичі 21.03.2024 знайшла свою підопічну собаку вбитою. Для фіксації події на місце було викликано патрульну поліцію, написано заяву та викликано слідчо-оперативну групу (СОГ). Після складання всіх необхідних документів на місці події у СОГ виникли три питання: 1. Куди відправляти труп тварини на патологоанатомічний розтин; 2. Де зберігати труп тварини (до патологоанатомічного розтину); 3. Як транспортувати труп тварини до місця зберігання, а потім на патологоанатомічний розтин. Усі ці питання не є врегульованими, а це викликає труднощі в слідчого не лише при досудовому розслідуванні, а навіть на етапі первинного виїзду СОГ на місце події і збиранні речових доказів. Тому волонтерам довелося самостійно забезпечити зберігання трупа собаки, домовлятися з патологоанатомом і оплачувати розтин трупа тварини, щоб у матеріалах кримінального провадження була доказова база причинно-наслідкового зв'язку. На такі питання слід не тільки звернути увагу, а й опрацювати спільними зусиллями Національної поліції України, юристів і волонтерів, адже злочини за ст.299 КК України мають бути розкритими, як і всі інші. Що стосується тих, хто вчиняє жорстоке поводження з тваринами, то такі особи мають бути притягнені до кримінальної відповідальності відповідно до завдань кримінального провадження.

Аналіз статистичних даних щодо кількості адміністративних і кримінальних правопорушень, учинених у сфері захисту тварин від жорстокого поводження, свідчить про їх низьку питому вагу в загальній кількості правопорушень. За інформацією Національної поліції, кількість адміністративних правопорушень, учинених за ст. 88-1 «Порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах», ст. 89 «Жорстоке поводження з тваринами», ст. 154 «Порушення правил утримання собак і котів» Кодексу України про адміністративні правопорушення [8], становить: у 2021 р. – 4306 правопорушень, у 2022 р. – 3172, у 2023 р. – 5070, у 2024 р. – 1283 [2]. Відома вибірка статистичних даних щодо кримінальних правопорушень, відповідно до ст. 299 Жорстоке поводження з тваринами Кримінального кодексу України [9], у 2021 р. – 202 кримінальних правопорушення, у 2022 р. – 150, у 2023 р. – 174, у 2024 р. – 63 [9]. Звичайно, якщо порівняти ці показники із загальними даними скоєних адміністративних і кримінальних правопорушень у період 2021–2024 рр., то вони становлять відсоток, який не має важливого значення, про що Урядом зазначається у відповіді на петицію про створення зоополіції.

Водночас Уряд наголошує, що нині, відповідно до частини другої статті 24 Закону України «Про Національну поліцію», органи та підрозділи поліції беруть участь в обороні України, у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану, що є першочерговим пріоритетом у діяльності

органів сектору безпеки і оборони. З чого випливає, що на цей час створення окремих підрозділів із захисту тварин від жорстокого поводження в органах Національної поліції є недоцільним. Проте МВС і Національна поліція, ураховуючи актуальність питання охорони та захисту тварин від жорстокого поводження, систематично вживають заходів щодо підвищення рівня знань поліцейських у цій сфері [2].

У підсумку маємо констатувати, що організації та волонтери, спрямовані на захист тварин, сформували упродовж останніх 10 років в Україні потужний рух. На сьогодні його мета – боротися за покращення законодавства, посилення відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, відмову від евтаназії, визнання котів частиною екосистеми міст тощо. В Україні жорстоке поводження з тваринами карається ст. 299 Кримінального кодексу. Це небезпечний злочин, адже жорстоке ставлення до тварин може призвести до жорстокого ставлення до людей. Також це негативно впливає на етичне, культурне та екологічне виховання як дорослих, так і дітей. В Україні Національна поліція розслідує справи про жорстоке поводження з тваринами та карає винних. Проте, на жаль, багато громадських активістів, які звертаються до поліції з подібними випадками, стикаються з нехтуванням з боку правоохоронців. Тому пропозиція щодо створення зоополіції як окремого підрозділу, на кшталт ювенальної поліції або підрозділів поліції з гендерних питань, є не тільки актуальною, а й доцільною. Проте, хоча петиція і набрала необхідну кількість голосів для розгляду її Урядом, у Кабінеті Міністрів України її відхилили. А, отже, у світлі російсько-української війни питання зоополіції та захисту тварин від жорстокого поводження не на часі, хоча процес європейської інтеграції України відбувається паралельно з воєнними діями. У Європейському Союзі питанню захисту тварин надають підвищену увагу. Відтак, коли процес входження нашої країни до ЄС завершиться, то вочевидь тільки тоді буде доцільним створення зоополіції, адже як член Союзу ми маємо дотримуватися законів, норм і правил не тільки у політиці, економіці, а й у законодавчій і судовій сферах. Але, на нашу думку, якби сьогодні створили такий невід’ємний структурний підрозділ у Національній поліції України, як зоополіція, то загальні процеси інтеграції та подальшого спільного функціонування були б злагодженишими та змістовнішими, вже не кажучи про збереження та дотримання стандартів гуманності та норм законності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т. 2. Луганськ: Вид-во «Елтон-2», 2012. С. 181.
2. Петиція про створення Зоополіції в Україні. URL: <https://petition.kmu.gov.ua/petitions/6152> (дата звернення: 03.03.2024).
3. Дії ЄС щодо захисту тварин, які використовуються з науковою метою URL: <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20200624STO81911/animal-welfare-and-protection-eu-laws-explained-videos> (дата звернення: 03.03.2024).
4. Директива про зоопарки. Сприяння захисту та збереженню диких тварин за межами їх природного середовища проживання. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/nature-and-biodiversity/zoos-directive_en (дата звернення: 03.03.2024).

5. Тварини в науці. Дії ЄС щодо захисту тварин, які використовуються з науковою метою. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/chemicals/animals-science_en (дата звернення: 03.03.2024).

6. Подорож з домашніми тваринами: правила, про які варто пам'ятати. URL: www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20180703STO07128/travelling-with-pets-rules-to-keep-in-mind (дата звернення: 03.03.2024).

7. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3447-iv-3976#:~:text=%D0%A6%D0%B5%D0%B9%20%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D1%81%D0%BF%D1%80%D1%8F%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82,%D1%83%D0%BA%D1%80%D1%96%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%B9%20%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%B-V%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0> (дата звернення: 03.03.2024).

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: уведений у дію Постановою Верховної Ради Української РСР від 07.12.84 № 8074-10. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 03.03.2024).

9. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2063> (дата звернення: 03.03.2024).

REFERENCES

1. Kryminalne pravo (Osoblyva chastyna). "Criminal law (Special part)": textbook / edited by O.O. Dudorov, YE.O. Pysmenskyi. Vol. 2. Luhansk: Elton-2 Publishing House. 2012. P. 181 [in Ukrainian].

2. Petytsiia pro stvorennia Zoopolitsii v Ukraini. "Petition on the creation of the Zoopolice in Ukraine". URL: <https://petition.kmu.gov.ua/petitions/6152> (Date of Application: 03.03.2024) [in Ukrainian].

3. Dii YES shchodo zakhystu tvaryn, yaki vykorystovuiutsia z naukovoju metoiu. "EU actions regarding the protection of animals used for scientific purposes". URL: <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20200624STO81911/animal-welfare-and-protection-eu-laws-explained-videos> (Date of Application: 03.03.2024) [in Ukrainian].

4. Dyrektyva pro zooparky. "The Zoos Directive. Promoting the protection and conservation of wild animals outside their natural habitat". URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/nature-and-biodiversity/zoos-directive_en (Date of Application: 03.03.2024) [in Ukrainian].

5. Tvaryny v nautsi. "Animals in science. EU action on the protection of animals used for scientific purposes". URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/chemicals/animals-science_en (Date of Application: 03.03.2024) [in Ukrainian].

6. Podorozh z domashnimy tvarynamy: pravyla, pro yaki varto pamiataty. "Traveling with pets: rules to remember". URL: www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20180703STO07128/travelling-with-pets-rules-to-keep-in-mind (Date of Application: 03.03.2024) [in Ukrainian].

7. Pro zakhyst tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia. "On the protection of animals from cruel treatment": Law of Ukraine dated February 21, 2006 No. 3447-IV. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3447-iv-3976#:~:text=%D0%A6%D0%B5%D0%B9%20%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D1%81%D0%BF%D1%80%D1%8F%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82,%D1%83%D0%BA%D1%80%D1%96%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%B9%20%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%B-V%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0>

%D1%8F%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82,%D1%83%D0%BA%D1%80%D1%96%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%B9%20%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%B-B%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0 (Date of Application: 03.03.2024) [in Ukrainian].

8. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. "The Code of Ukraine on Administrative Offenses": enacted by Resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR dated 07.12.84 No. 8074-10. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1984. Addendum to No. 51. Art. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (Date of Application: 03.03.2024) [in Ukrainian].

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. "Criminal Code of Ukraine". *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2001. No. 25-26. Art. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2063> (Date of Application: 03.03.2024) [in Ukrainian].

UDC 351.765

Nepomiashchykh Vitalii,

Candidate of Historical Sciences,

Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0001-9933-6142

THE NECESSITY OF CREATING A SEPARATE ZOOPOLICE UNIT AND THE ISSUE OF CRIMINAL LIABILITY FOR CRUELTY TO ANIMALS IN UKRAINE

The necessity of establishing a specialized unit within the National Police of Ukraine, responsible for the protection of animals from cruelty, has become increasingly apparent, as evidenced by the growing number of cases involving animal cruelty and the lack of adequate resources to address these issues. Furthermore, it is important to prevent the illegal breeding of various breeds of cats, dogs, ferrets and other animals. As an example, in Ukraine, it would be advantageous to consider the experience of other countries that have effectively implemented animal police units. This will ultimately have a beneficial effect on the ethical education of society as a whole. Most importantly, it will be in accordance with the standards set forth by the European Union for animal welfare.

The European Union considers the issue of animal protection with great care. Consequently, upon the conclusion of the accession process, it will be prudent to establish an animal police force, as it will then be incumbent upon our country to adhere to the laws, rules, and regulations of the Union, not only in the political and economic realms, but also in the legislative and judicial domains.

Those who oppose the establishment of a zoopolice force argue that the necessary financial resources to maintain this new unit are currently being allocated to more urgent priorities. In addition, they emphasize the low percentage of offenses within the domain of

© Nepomiashchykh Vitalii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).16](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).16)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

animal protection. At this time, a compelling argument is being put forth that suggests the inexpediency of establishing a new body under martial law. Nevertheless, the formation of this specialized police unit should be initiated without delay so that Ukraine, as a member of the European Union, can fulfill the requisite standards of humanity and legality.

Furthermore, Ukraine has enacted the Law on the “Protection of Animals from Cruelty”, which establishes legal restrictions on animal cruelty. The National Police of Ukraine is responsible for investigating crimes of animal cruelty and ensuring that perpetrators are brought to justice. Nevertheless, there are discrepancies in the conduct of law enforcement agencies with regard to animal protection. It is imperative that collaboration with volunteers and animal protection organizations be established in order to enhance the protection of animals.

In conclusion, it can be stated that over the past 10 years, animal protection organizations and volunteers have formed a significantly influential movement in Ukraine. The primary objective of this movement is to advocate for enhanced legislative measures, heightened accountability for animal cruelty, the rejection of euthanasia, the acknowledgment of cats as integral components of the urban ecosystem, and other related issues.

Keywords: National Police, zoopolice, animal cruelty, European Union, crime, protection.

Отримано 25.03.2024

Попович Володимир Михайлович,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-4538-3274

СФЕРА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: ЕПІДЕМІЧНА, КРИМІНОГЕННА ТА БЕЗПЕКОВА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ

Стаття продовжує публікацію результатів НДР за плановою темою досліджень «Виявлення та попередження кримінальних та інших правопорушень, що вчиняються у сфері охорони здоров'я, пов'язаних із провадженням господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, а також імпорту лікарських засобів». У дослідженні здійснено характеристику організаційних, кримінологічних, кримінально-правових, соціально-економічних та інших проблем, причин та умов відтворення криміногенних процесів у сфері охорони здоров'я, показано їх причинно-наслідковий вплив на розповсюдження низки епідемічних хвороб і статистичні дані про рівень депопуляції населення країни. Окреслюються кримінологічні та кримінально-правові засоби впливу на відповідальних осіб щодо призупинення тридцятирічних епідемій та депопуляції населення України.

Ключові слова: сфера охорони здоров'я, епідемічні хвороби, депопуляція населення, ВООЗ, ВІЛ, СНІД.

Дослідження організаційних, кримінологічних, кримінально-правових, соціально-економічних та інших причин та умов відтворення криміногенних процесів у сфері охорони здоров'я, які на рівні причинно-наслідкових зв'язків впливають на руйнацію інфраструктури медичного обслуговування, відтворення епідемічних хвороб та депопуляцію населення країни, як і будь-яка інша кримінологічна тематика, розглядає вкрай негативну інформацію, яка в сучасних умовах може сприйматись неоднозначно, оскільки не pestить слух впливових учасників цих негативних процесів.

Однак слід зрозуміти, що таким не ліричним є предмет кримінологічної науки та його структурні елементи [1], метою яких є: спрямувати увагу дослідників, суспільства, держави та її органів на ті напрями охорони здоров'я, куди проникають криміногенні процеси [2], корупція, злочинність, пов'язані з ними причинно-наслідковими зв'язками епідемічні хвороби, депопуляція населення, інші негативні процеси, що загрожують безпековій ситуації в країні. Завданням таких досліджень є мобілізація суспільства, держави та її органів на: встановлення соціально-економічних, організаційних, кримінологічних, кримінально-правових та інших причин та умов, що зумовлюють руйнацію системи охорони здоров'я, відтворюють криміногенні процеси, епідемії та депопуляцію населення; усунення причин та умов відтворення відзначених негативних процесів як основного засобу їх профілактики, запобігання і протидії погіршенню безпекової ситуації в країні.

I. Серед кримінологічних досліджень одного з напрямів сфери охорони здоров'я слід відзначити дисертаційну роботу С.П. Митича (2019), що розглядає кримінологічну характеристику злочинів у сфері виготовлення та обігу лікарських засобів [3]. Щодо комплексних кримінологічних досліджень злочинів у сфері охорони здоров'я, в цілому, слід відзначити дисертаційну роботу Кирилюка І. В., захищену у 2012 р. та однойменну монографію цього автора, видану у 20015 р., де розглянуто проблеми, причини та умови вчинення виявлених кримінальних правопорушень, визначено типовий кримінологічний портрет злочинця в основних напрямках охорони здоров'я й запропоновано удосконалення організаційно-правової інфраструктури запобігання злочинності у сфері охорони здоров'я [4]. Однак відзначені дослідження вивчають лише види і способи вчинення фактично виявлених кримінальних правопорушень, яких в останнє десятиліття виявляється незначна кількість. Масив можливих видів і типових способів вчинення кримінальних правопорушень, притаманних сфері охорони здоров'я, є значно ширшим. Практично розглядаються також методи, методики і застосування оперативно-процесуальних і оперативно-технічних засобів виявлення і документування кримінальних правопорушень у сфері охорони здоров'я. Слід також наголосити, що основна частина досліджень присвячена кримінально-правовій тематиці у сфері охорони здоров'я. Серед таких дослідників слід згадати І.А. Вартилицьку, В.О.Глушкова, С.В. Гринчак, О.Г. Гук, С.Я. Лихову, О.В. Мельничука, В. А. Мисливого, Н.В. Мірошніченко, С.Г. Стеценка, Є.В. Фесенка, М.І. Хавронюка, О.В. Червоних та ін. Водночас кримінально-правова наука і практика взагалі не звертає увагу, що в Україні, всупереч вимогам ч. 2 ст. 49 Конституції України [1, с. 14], відбувається ліквідація інфраструктури охорони здоров'я країни, результатом чого вже понад 30 років є процвітання понад семи епідемічних хвороб, переважання смертності над народжуваністю, депопуляція населення, що є глобальним викликом безпековій ситуації країни. Ці питання доцільно розглянути більш детально.

II. Право громадян України на охорону здоров'я та медичне страхування декларує ст. 49 Конституції України. Стаття 7 Основ законодавства України про охорону здоров'я та ч. 2 відзначеної норми Конституції зазначає, що медична допомога в державних і комунальних закладах надається безоплатно, а існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена [1, с. 14]. У частині 2 ст. 8 йдеться, що норми Конституції є нормами прямої дії». Водночас відзначені права громадян, у зв'язку з їх декларативним характером, залишаються майже нереалізованими. Відбувається це насамперед тому, що, приймаючи нову Конституцію України, її автори, разом із лібералізовано-комерціалізованим законодавцем змінили механізми захисту прав громадян не на краще. Замість дореформеної конституційної формули «...державна гарантує та забезпечує отримання безоплатної медичної допомоги...» законодавець перейшов на формулу-декларацію «Кожен має право на: безоплатну медичну допомогу (ст. 49 Конституції); ...працю (ст. 43); ... відпочинок (ст. 45), ... безоплатну освіту» (ст. 53) тощо [5]. До того ж ст. 3 Конституції України задекларувала, що «Людина, найвища соціальна цінність». Однак, така декларація, не є зобов'язанням для держави та її чиновників забезпечити рівноцінні права всіх громадян. Такі необов'язкові

норми-декларації влаштовують, насамперед, корупціонерів, рекетирів, рейдерів та деяких інших громадян, які забезпечують свої права за допомогою власних охоронних угруповань, фізичного та психологічного тиску на конкурентів, підкупу, рейдерства та інших протиправних діянь.

Ці, навряд чи кращі, але агресивно активні громадяни не потребують безоплатної медицини. Вони «найцінніші» та самодостатні, де хабарем, де силою рекету здобули собі право приватизувати заводи, фабрики, пароходи, порізали їх на металобрухт, експортувати його за кордон заради первісного накопичення капіталів, залишили трудові колективи без роботи та засобів існування. Соціальна цінність простих громадян, які побудували відібрані й порізані на металобрухт підприємства, попри декларації про їх права та соціальну цінність, стали безробітними, хворими та непотрібним тягарем для держави, яка за чинною Конституцією надає громадянам права, але не вказує, хто ці права зобов'язаний забезпечити. До того ж всупереч вимогам ч. 2 ст. 49 Конституції, під виглядом реформ, уже у перші роки незалежності в селах ліквідовано акушерсько-фельдшерські пункти, а в селищах – лікарні. Відповідно, основна маса сільського населення залишилась без медичного обслуговування та профілактики захворювань. На стан здоров'я населення негативно впливають й інші порушення прав громадян. Зокрема: право на оплачувану працю замінили: на безробіття чи дводенний робочий тиждень, або 12-ти годинний робочий день на ринках у неопалюваних холодних торговельних лавках «колоніальних товарів»; право на лікарняний у переважної частини приватних роботодавців, замінено на: працю у хворобливому стані або звільнення; право на оплачувану відпустку – на вимушені безоплатні відпустки у зв'язку з відсутністю роботи. Згадаємо, як на стан здоров'я вплинули не виплати (місяцями) пенсій та заробітної плати працюючим, коли інтелігентні пенсіонери міст, ховаючи очі, копирсались на смітниках, щоб знайти щось їстівне. Для значної частини пересічних громадян відзначені та інші права-декларації перетворились на право виживати «зі споживчою корзиною», в якій не передбачено: двадцятиразове підвищення тарифів (з 36 коп. до 8-9 грн за куб газу), коли вартість опалення житла більша, ніж мінімальна пенсія. Додатково виникла оплата за доставку газу (трубами, купленими і встановленими за кошти громадян), уведена Постановою КМУ, незареєстрованою в Мін'юсті України. Далі відбулось кратне підвищення тарифів на воду, електрику тощо. Відзначені порушення прав громадян, разом з реформами їх медичного забезпечення, призвели до епідемій, серцево-судинних та низки інших захворювань.

Відповідальність за реалізацію згаданих вище прав громадян, у тому числі і на безоплатне медичне забезпечення, було перекладено з держави безпосередньо на громадян, тоді як у так званому цивілізованому світі (у тому числі і дореформеній вітчизняній практиці) доведено, що минув той час, коли справа лікування людини, збереження її здоров'я була приватною справою пацієнта чи медика. На початку XX ст. у значній частині країн світу надання медичної допомоги і охорона здоров'я перетворились з приватної на суспільно значущу справу і стало одним із найважливіших завдань сучасних держав [6, с. 51]. Перейшовши на правила того ж цивілізованого світу, вже у перші чотири роки реформ до 1994 р. приріст населення зупинився. А в 1994 р.

смертність у країні вперше перевищила народжуваність одразу на понад 200 тис. осіб. Тобто у 1994 р. країна втратила за рік досить великий для України обласний центр. А далі з певними коливаннями смертність лише підвищувалась [6–8]. Перепис населення у 1998 р. показав, що за вісім років незалежності та реформ чисельність населення України зменшилась майже на 8 млн осіб (з 53 до 45,6 млн) [6–8].

Експерти ООН вбачають, що причини високої смертності населення України у неналежному медичному забезпеченні громадян України. За висновками експертів ООН, якщо стан медичного забезпечення не зміниться і відзначена демографічна тенденція збережеться, то населення України до 2026 р. стане менше сорока мільйонів чоловік. Україна посідає передостаннє місце у світі по тривалості життя громадян [6–8]. Проте ці прогнози фахівці ООН визначали ще задовго до антитерористичної операції та війни, які вносять свій вклад у депопуляцію населення країни.

Доцільно зазначити, що проблеми вітчизняної системи охорони здоров'я традиційно пов'язують з її недостатнім бюджетним фінансуванням. Безумовно, українська медицина отримує значно менше коштів, ніж медицина розвинених країн. За перші 10 років незалежності держава в середньому виділяла на охорону здоров'я 2,9–4,1% від ВВП. Цифра відносно невелика, вона не досягала мінімальної межі фінансування, встановленої ВООЗ – 6,5 % від ВВП. У країнах із розвинутою системою охорони здоров'я цей показник складає не менше 8–10 % від ВВП [9–10]. Однак не слід ігнорувати той факт, що фінансування медицини до останніх майданних подій щороку збільшувалось. Якщо у 2000 р. фінансування складало 4,4 млрд грн, то у 2011–2013 рр. фінансування виросло до 41,7 млрд грн (майже в десять раз більше) [10–11]. Більшість дослідників вітчизняної сфери охорони здоров'я відзначають, що таке зростання надходження коштів пацієнти не відчули, оскільки державні кошти використовуються неефективно і в значній частині розкрадаються [12, с. 22–24]. Таким чином, неналежне функціонування сфери охорони здоров'я, депопуляція населення відтворюються з криміногенних мотивів, які значною мірою є латентними, що утворює серйозну загрозу національній безпеці країни. Саме тому проблеми стану охорони здоров'я не можуть і не повинні залишатися поза увагою кримінологів та правоохоронців. Усі ці негативні процеси є, по суті, фоновими явищами для відтворення поборів, корупції, корпоративної кругової поруки медперсоналу, неповажного ставлення до пацієнтів, неякісне надання медичної допомоги або взагалі її ненадання, пропонування і проведення непотрібних пацієнтам платних операцій, закупівля протермінованих ліків, їх продаж пацієнтам, вакцинація неапробованими вакцинами, афера з епідемією «свинячого грипу» та пов'язана з нею надмірна закупівля майже простроченого препарату «Таміфлю», діяльність «чорних трансплантологів», незаконний продаж фальсифікованих ліків і трамадолу наркозалежним вносять свій внесок у ситуацію зі смертністю в країні, яка з кожним роком погіршується [9–12]. Природним є те, що згідно ще з довоєнними соціологічними опитуваннями, лише 3 % громадян країни оцінювали охорону здоров'я на «добре», 9 % – на «задовільно», а решта 88 % громадян вважають охорону здоров'я вкрай незадовільною [12, с. 21]. Фактично знищена (наявна колись) система медичних книжок, щорічних медоглядів, безоплатних лабораторних обстежень [12, с. 22–24].

III. Серед причин зростання смертності, особливо від серцево-судинних захворювань (перше місце серед епідемічних хвороб), є також соціально-економічні перетворення. Ліквідація медзакладів на селі, на підприємствах, приватизація і перетворення на металобрухт цілих підприємств, безробіття, безгрошів'я, знищення звичних і доступних закладів медичного обслуговування на підприємствах та в селі, тримали і тримають основну масу населення країни у неймовірній нервовій напрузі. Зокрема, після приватизації підприємств заводські медичні пункти, профілакторії, санаторії інші подібні заклади, створені трудовими колективами на підприємствах, були ліквідовані. Для вчорашніх корупціонерів-приватизаторів, розкрадачів, рекетирів та інших «нуворишів», які стали «поважними» підприємцями-власниками, система оздоровлення працівників стала обтяжливою.

Утім зміна форм власності підприємств, їх приватизація, ринкові відносини рекламувались як засоби підвищення ефективності їх виробничої діяльності. Можливо, приватизовані підприємства могли б стати ефективними, якби їх не відрізали від фінансового, сировинного та інших видів ресурсного забезпечення, та не формували модель організаційних, фінансово-економічних відносин, що детермінували їх банкрутство. Руйнацію фінансового забезпечення зумовила: обвальна відмова держави від системи держзамовлення, умови МВФ та інших західних кредиторів направляти кредити лише на рефінансування банків і фінансування імпорту; кредитно-фінансова та монетарна політика НБУ і Мінфіну цілеспрямовано відрізали фінансове забезпечення підприємств, які збанкрутіли, а значна їх частина була порізана на металобрухт. Від сировинних ресурсів і комплектуючих підприємства відрізали за допомогою передачі функцій матеріально-технічного забезпечення підприємств кооперативам-посередникам, які з монополізацією зовнішньоекономічної діяльності сировину та інші ресурси, що раніше використовували вітчизняні підприємства, спрямували на експорт.

Реформа системи оподаткування, побудована за порадами «експертів» з Barrengroup, на кумулятивних принципах «податки на податки» і «податки на витрати» довершила удушення переважної частини вітчизняних підприємств. Другу економіку Європи з наукоємності виробництва, яка будувала літаки, ракети, гелікоптери, кораблі, та п'яту економіку Європи з виробництва валового національного продукту перетворили у сировинний придаток цивілізованих (колонізаторських) країн, яким потрібні ресурси і не потрібні конкуренти.

За допомогою масового впливу радників з іноземних кредитно-фінансових, податкових та інших організацій під виглядом реформ змодельованих процесів фінансової, ресурсної та соціально-економічної деградації, які стали засобом усунення економіки України з числа потенційних конкурентів «цивілізованих» країн. Ці за своєю суттю криміногенні процеси супроводжувались: 1) глобальним оборотом тіньових капіталів, небаченими масштабами корупції, розкраданням власності державних підприємств, залишенням валютної виручки за кордоном експортерами сировинних ресурсів, злочинним розміщенням коштів фонду заробітної плати підприємств і бюджетних організацій та установ на депозити у банках, що зумовило

затримку виплат заробітної плати тощо, знищенням і здачею на металобрухт цілих підприємств; 2) злочинним розбазарюванням за безцінь потужного Чорноморського торгівельно-риболовецького флоту його керівником Кудюкіним під дахуванням високопоставленого державного чиновника «К», який у пориві виборчих дискусій визнав, що отримав «невеличку хатинку» у Швейцарії. За копійчані «буси-бряцалки» хитрий розкрадач і тупуватий хабарник залишили країну без згаданого вище флоту; 3) моделюванням валютно-курсового шахрайства з кредитними ресурсами, яке відбувалось так: провладні та банківські клани отримували купоно-карбованцеві кредити, їх конвертували у долар США чи купляли на них товари; далі НБУ підвищував курс валют, кредити погашали знеціненими купоно-карбованцями, утворену маржу від зростання курсу валют, збережену у доларовому еквіваленті, привласнювали; 4) Зробивши кілька таких циклів кредитно-валютних маніпуляцій, родичі та друзі корумпованих провладних і банківських чиновників стали доларовими мільйонерами, тоді як основна маса населення – власниками знецінених купоно-карбованцевих мільйонів. На свої багаторічні заощадження, на які до змодельованої інфляції можна було купити автомашину чи квартиру, їх власники змогли купити джинси та пару блоків сірників. Тобто національна валюта (спочатку купоно-карбованець, а потім і гривня) стала засобом «віджимання» збережень населення, а доларові запозичення зробили валютою накопичення та засобом формування класу надприбуткових власників. Все це лише деякі віхи так званих реформ, що відрізали підприємства від сировинного, монетарного, кредитного забезпечення, зруйнували фінансову та економічну систему країни, призвели до втрати економічного, політичного суверенітету, відтворення епідемій та депопуляції населення країни.

Держава, яка не вміє користуватись своєю національною валютою в інтересах свого народу, суверенно будувати і розвивати власну економіку – приречена на безробіття, злочинність, несправедливість, злидні, негативне психологічне навантаження на переважну частину населення, що й зумовило розширене відтворення епідемічних хвороб, серед яких перше місце вже багато років займає смертність від серцево-судинних захворювань, далі – туберкульоз, онкологія, СНІД, гепатит та деякі інші епідемічні хвороби, які понад 30 років зумовлюють високу смертність і депопуляцію населення країни.

IV. Як відзначалось вище, перепис населення наприкінці дев'яностих показав, що лише за кілька «реформаційно-буремних дев'яностих років населення країни зменшилось на 8 млн, з 53 до 45 млн. Не хочеться загромождувати текст статистикою, однак, загрозливі тенденції в безпековій ситуації країни, хоча б за останні роки, навести необхідно, оскільки, починаючи з 1994 р., смертність щорічно суттєво перевищує народжуваність. За даними Центру громадського здоров'я, у 2018 р. померло – 587 тис. 665 осіб; у 2019 р. – 581 тис. 114 осіб; у 2020 р. – 616 тис. 835 осіб; у 2021 р. померло – 714 тис. 263 осіб. Народжуваність у 2018 р. склала 335 тис. 907 дітей; у 2019 р. – 308 тис. 811; у 2020 р. – 299 тис. 921; у 2021 р. – 277 тис. 290; у 2022 р. – 209 тис. 435 дітей [15–16].

Відповідно, якщо порівняти кількість померлих і народжених лише за останні чотири роки, то у 2018 році смертність перевищила народжуваність на 252 тис. 586 осіб; у 2019 р – на 272 тис. 302 особи; у 2020 р. – на 316 тис. 914 осіб; у 2021р. – на 436 тис. 973 особи. Кожен рік, починаючи з 1994 року, смертність увесь час суттєво перевищувала народжуваність. У результаті країна упродовж 30 років втрачала щорічно таку кількість населення, яка відповідає втраті міста з населенням від 200 до 436 тисяч.

Нагадаємо, що на початку дев'яностих населення країни складало понад 53 млн осіб. За розрахунковими даними, на 01.01.2019 чисельність населення країни складає 42 млн 153,2 тис. осіб [16]. Ці дані є досить сумнівними, оскільки лише за перші роки без приросту населення та виникнення епідемій (1991–1994–1999) населення зменшилось з 53 до 45,6 млн осіб, тобто понад 8 млн чоловік, а за більш ніж 30 років пагубних медичних і соціально-економічних реформ населення країни зменшилось лише на 3 млн осіб?

Сумнівність таких даних викликає 30-річне існування в країні таких хвороб, як туберкульоз, СНІД, онкологія, гепатит, діабет, кір, серцево-судинні захворювання, результатом яких є депопуляція населення. Зокрема, за дещо скоригованими даними Національного інституту раку, онкологічні захворювання займають друге місце за смертністю після серцево-судинних захворювань. Щорічно виявляють від 130–160 тис. хворих. Кожний третій із виявлених хворих не проживає і року [15]. За розрахунковими даними ЗМІ, від онкології щодня в Україні помирає 239 осіб або 10 чоловік щогодини. Україна – лідер Європи за смертністю від раку [17]. З дев'яностих років розпочалось стрімке поширення СНІДу. За даними Українського СНІД-Центру, на диспансерному обліку країни в середньому щорічно перебуває понад 185 тис. ВІЛ-інфікованих [18]. За часи спостереження за ВІЛ-інфекцією число померлих від захворювань на СНІД збільшується. Так, у 2008 р. кількість померлих становила 5,8 тис. на 100 тис. населення проти 5,4 тис. у 2007 р. та – 5,2 тис. у 2006 р. [10]. Усі наступні роки смертність від СНІДу з певними коливаннями продовжувала зростати [15]. У 2010 р. ВІЛ-інфіковані жінки в Україні народили 4049 дітей [19].

Смертність від туберкульозу, епідемія якого оголошена з 1995 р., втричі перевищує критерій ВООЗ, що відповідає рівню епідемії (50 випадків первинно виявленого туберкульозу на 100 тис. населення) [20–21]. Ця хвороба притаманна країнам третього світу. Україна за роки рекомендованих реформ поповнила перелік країн третього світу. Число хворих на туберкульоз за останні 7 років (2015–2022) коливається від 30 до 36 тис. осіб. Виявлення рецидивно хворих і хворих уперше коливається з 15 до понад 20 тис. осіб щорічно [20–21].

V. Ліквідація інфекційних відділень медзакладів під час епідемії інфекційних хвороб здійснена всупереч забороні, передбаченій ч. 2 ст. 49 Конституції України та п. 2 ст. 184 Кримінального Кодексу України. Інфікованих хворих виштовхнули з цих закладів до сімей, родичів, сусідів, на вулиці та інші громадські місця міст, сіл, селищ. Таким чином, туберкульоз та інші інфекційні хвороби вийшли за межі традиційних груп ризику (наркомани, безпритульні, жебраки тощо) і можуть вражати будь-яку українську сім'ю [20–21]. Зрозуміло, що такі злочинні дії реформаторів-ліквідаторів

без кримінально-правового втручання держави не зупинити. Однак для цього в державі має з'явитись відповідна політична воля, інакше недалеко той час, коли процеси депопуляції населення стануть незворотними. Очевидним є і те, що такі цілеспрямовані й послідовні тридцятирічні дії реформаторів-ліквідаторів, в умовах епідемій та депопуляції населення, містять ознаки складу злочину, передбаченого ч. 1. ст. 113 КК, як «...інші диверсійні дії..., спрямовані на масове знищення людей...» шляхом «...поширення епідемій...». У читача, фахівця-юриста може виникнути питання, як довести прямий умисел – суб'єктивну сторону складу цього злочину? Відповідь проста. Дії зловмисників, відображені у їх об'єктивно вчинених діяннях і тяжких наслідках – ознаках об'єктивної сторони складу злочину, зафіксовані у їх письмових рішеннях про ліквідацію інфекційних медзакладів під час гострої епідемічної ситуації. Виходимо з того, що суб'єкти-ініціатори рішень із закриття інфекційних медзакладів і виписки інфікованих хворих у сім'ї не могли не розуміти, що їх рішення розповсюджуватимуть епідемії інфекційних захворювань та зумовлять масове вимирання людей, але з корисливих мотивів (отримати гранти на реформи, не йти проти порад закордонних радників, виконати доручення спецслужб) прийняли рішення, що загрожує здоров'ю населення. Тобто відповідальні фахівці медичної галузі не могли не розуміти, що їх дії призведуть до стрімкого розповсюдження туберкульозу та інших інфекційних епідемічних хвороб, наслідком яких буде масове захворювання та вимирання (по суті – знищення) людей, що вказує на спрямованість умислу дій фігурантів.

Закриття державних і комунальних медзакладів містять також ознаки такого складу кримінального правопорушення, як «Незаконне скорочення мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я» (ч. 2. ст. 184 КК України). Епідемічні хвороби, смертність і депопуляція населення країни прямо пов'язані причинно-наслідковими зв'язками з діями держслужбовців, що приймали рішення ліквідувати медзаклади у селах, селищах і продовжують це робити у ліквідованих адміністративних райцентрах, ще більше віддаляючи населення від медицини. Ці причинно-наслідкові зв'язки антиконституційних та злочинних дій і наслідків є очевидними, їх просто не бачить дестабілізована і в значній частині дезорганізована правоохоронна система держави. Створено ДБР, спеціальні антикорупційні органи прокуратури, суду, Національне антикорупційне бюро, Бюро економічної безпеки тощо. При непоганому технічному оснащенні, непогано оплачуваних державних органах у європейській національно свідомій країні порушити і провести кримінальне розслідування нема кому. Хто, як не правоохоронці, має встановити причини і відповісти на питання – чому протягом 30 років ліквідації медзакладів від епідемій безнаказано вимирає населення країни; хто з державних посадовців (як доморощених так і запозичено-засланих іноземних) за це має відповісти? Декларативні гасла «людина – найвища соціальна цінність», «демократичні реформи», «слава» тощо, такі і подібні гасла відтворюють масову кругову поруку, покривають винних за руйнування системи охорони здоров'я, вимирання та депопуляцію населення країни, мають катастрофічний вплив на сучасну і майбутню безпекову ситуацію країни.

Прийнята концепція Державної програми протидії захворюванню на туберкульоз на 2018–2021 рр. декларує до 2035 року знизити це захворювання на 95 %, а до 2050 року – покінчити з епідемією туберкульозу повністю [22]. Якщо нікому відповісти за невиконання аналогічної Програми протидії захворюванню на туберкульоз на 2012–2016 рр. [23], тоді хто відповість за невиконання нової програми у 2035 р., а тим більше – у 2050 р., коли депопуляція населення країни стане незворотною.

Хіба виконанню цієї програми сприятиме новий етап скорочення лікарень у ліквідованих райцентрах, що виник після адміністративно-територіальної реформи, яка віддалила населення від новоутворених райцентрів на 100–150 км. Сьогодні у колишніх райлікарнях до 70% скорочується медперсонал. Очевидно, що ці заклади чекає участь селищних лікарень і фельдшерсько-акушерських пунктів. Хіба такі організаційні заходи, які змушують хворих в умовах безгрошів'я їхати так далеко, знизять епідемію серцево-судинних та інфекційних захворювань? Задекларована мета ліквідувати епідемію туберкульозу до 2050 року виглядає як прикриття псевдореформи щодо ліквідації колишніх районних лікарень і подальше віддалення населення від медичного забезпечення. Тридцять років протиправних діянь порушують не лише Конституцію, а й відзначені норми Кримінального Кодексу України. Проблема одна, коли з'явиться відповідальна воля в державі, коли можна буде провести перепис населення, який орган має ініціювати та провести таке розслідування. Зважаючи на нещодавні дискусії на круглих столах з приводу підпорядкування та повноважень Бюро економічної безпеки України [24–25], його повноцінна робота настане нескоро.

У процесі подальшого дослідження ми більш детально і системно спрогнозуємо версії можливих видів і способів учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з фальсифікацією ліків, імпортом і продажем протермінованих ліків, привласненням коштів, виділених із бюджету на: забезпечення державних програм «ліки для інсулінозалежних пацієнтів»; «доступні ліки»; «ліки для учасників АТО», «учасників-інвалідів війни», «учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС», матеріально-технічне забезпечення медзакладів медпрепаратами, медматеріалами та медобладнанням. Предметом кримінального розслідування мали б стати факти незаконної ліквідації державних і комунальних медзакладів, привласнення будівель та інших цінностей медичних закладів, незаконно ліквідованих раніше, та тих, що ліквідовуються зараз, і багато інших питань, але ці проблеми буде розглянуто більш детально при подальшому дослідженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Попович В.М. Кримінологічна, кримінально-правова, криміналістична та кримінально-процесуальна характеристики рейдерства, їх співвідношення та напрями розвитку. *Наука і правоохорона*. 2023. № 1. С. 168–174.
2. Велика Українська юридична енциклопедія: кримінологія. Харків: Право, 2019. Т. 18. С. 244–245.
3. Митич С.П. Злочини, що вчиняються у сфері виготовлення та обігу лікарських засобів в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2019.

© Popovych Volodymyr, 2024

4. Кирилюк І.В. Злочинність у сфері охорони здоров'я: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2012.
5. Конституція України. Х. : ТОВ «Одіссей», 2006. 48 с.
6. Гладун З.С. Державна політика охорони здоров'я населення: організаційно-правові проблеми формування і реалізації. Сучасне українське медичне право: монографія / за заг. ред. С. Г. Стеценка. К.: Атіка, 2010. С. 47–70.
7. Мандрагеля В. Диспропорції демографії: нові виклики сучасності. *Дзеркало тижня*. 31 липня – 6 серпня 2004 р. № 30 (505). URL: http://dt.ua/SOCIETY/disproportsiyi_demografiyi_novi_yikliki_suchasnosti-40639.html (дата звернення: 25.12.2023).
8. Барміна Г. Демографічна ситуація в Україні: чисельність населення зменшується. URL: <http://www.umj.com.ua/article/9153/demografichna-situaciya-v-ukraini-chiselnist-naselennya-zmenshuetsya> (дата звернення: 25.12.2023).
9. Вернер Н. Лікуватись потрібно. Система безкоштовного медобслуговування з бюджетним фінансуванням безнадійно застаріла. Врятує охорону здоров'я, а разом і здоров'я громадян лише загальне медичне страхування – неможливе без економічних реформ. *Кореспондент*. 25 грудня 2009 р. № 49 (388). С. 48.
10. Інформація про соціально-економічну ситуацію в галузі охорони здоров'я. URL: <http://medprof.org.ua/socialno-ekonomichnii-zakhist/informaciya-pro-socialno-ekonomichnu-informaciju-v-galuzi-okhoroni-zdorovja/> (дата звернення: 25.12.2023).
11. Панова Л.В., Русинова Н.Л. Нерівність у доступі до первинної медичної допомоги. *Соціологічні дослідження*. 2005. № 6. С. 127–136.
12. Кирилюк І.В. Злочинність у сфері охорони здоров'я: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2012.
13. У Полтаві засудили медиків, які перетворювали здорових людей в онкологічних інвалідів. URL: <http://news.studclub.poltava.ua/new/17847> (дата звернення: 23.12.2023).
14. В Україні зросла материнська і дитяча смертність. URL : <http://ua.for-ua.com/ukraine/2008/03/29/081629.html> (дата звернення: 23.12.2023).
15. Центр громадського здоров'я. URL: <https://phc/org.ua/statistika-z-tb> (дата звернення: 12.05. 2023); Сайт Національного інституту раку. URL: <https://unci.org.ua> (дата звернення: 21.05.2023).
16. Населення (1990–2019). Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://is.gd/QeT7fF> (дата звернення: 21.05.2023).
17. «ЖИТТЯ». URL <https://life.pravda.com.ua> (дата звернення: 21.05.2023)
18. Попередження ВІЛ/СНІД. URL: <http://www.redcross.org.ua/index.php?pageid=18> (дата звернення: 14.02.2023).
19. Випробування СНІДом. URL: <http://medsvit.org/articles/1/136/viprobuvannya-sn-dom/>. (дата звернення: 23.02.2023).
20. Кініані В. Сухоти 2:0. Із долі бомжів і ув'язнених туберкульоз перетворюється в лихо всієї української нації. *Кореспондент*. 11 жовтня 2008 р. № 39. С. 52.
21. Ситуація із захворюваністю на туберкульоз в Україні: офіційний сайт МОЗ України. URL: <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre> (дата звернення: 21.06.2023).
22. Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії захворюванню на туберкульоз на 2018–2021 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1011-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 23.06.2023).
23. Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії захворюванню на туберкульоз на 2012–2016 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1341-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D1%80> (дата звернення: 23.02.2024).

24. Журба О. Юридична газета. 23.05.2023. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/byuro-ekonomichnoyi-bezpeki-prasyue-chi-stalosya-yak-gadalosya.html> (дата звернення: 23.06.2023).

25. Мамченко Н. Бюро економічної безпеки України чекає реорганізація і підпорядкування Мінфіну. Програма МВФ: 3 квітня 2023 р. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/266416-byuro-ekonomicheskoy-bezopasnosti-ukrainy-ozhidaet-reorganizatsiya-i-podchinenie-minfinu-programma-mvf> (дата звернення: 23.06.2023).

REFERENCES

1. Popovych, V.M. (2023). Kryminolohichna, kryminalno-pravova, kryminalistychna ta kryminalno-protsesualna kharakterystyka reyderstva, yikh spivvidnoshennia ta napriamy rozvytku. "Criminological, criminal-legal, criminalistic and criminal-procedural characteristics of raiding, their correlation and directions of development". *Nauka i Pravoookhorona*. K.: State Research Institute MIA Ukraine. No. 1. P. 168–174 [in Ukrainian].
2. Velyka Ukrainska yurydychna entsyklopediia: kryminolohiia. "Great Ukrainian legal encyclopedia: criminology". Kharkiv: Pravo, 2019. Vol. 18. P. 244–245 [in Ukrainian].
3. Mytych, S.P. (2019). Zlochyny, shcho vchyniautsia u sferi vyhotovlennia ta obihu likarskykh zasobiv v Ukraini: kryminolohichna kharakterystyka, determinatsiia ta zapobihannia. "Crimes committed in the field of manufacturing and circulation of medicinal products in Ukraine: criminological characteristics, determination and prevention": extended abstract of Candidate's thesis. K., 2019. [in Ukrainian].
4. Kyryliuk, I.V. (2012). Zlochynnist u sferi okhorony zdorovia: kryminolohichna kharakterystyka, determinatsiia ta zapobihannia. "Crime in the field of health care: criminological characteristics, determination and prevention": extended abstract of Candidate's thesis. K. [in Ukrainian].
5. Konstytutsiia Ukrainy. "Constitution of Ukraine". Kh.: "Odissei" LLC, 2006. 48 p. [in Ukrainian].
6. Hladun, Z.S. (2010). "State policy of public health protection: organizational and legal problems of formation and implementation. Modern Ukrainian medical law": monograph / by general ed. S.H. Stetsenko. K.: Atika. P. 47–70 [in Ukrainian].
7. Mandrahelia, V. (2004). Dysproportsii demohrafii: novi vyklyky suchasnosti. "Disproportions of demography: new challenges of modernity". *Dzerkalo Tyzhnia*. July 31 - August 6, No. 30 (505). URL: http://dt.ua/SOCIETY/disproportsiyi_demografiyi_novi_vikliki_suchasnosti-40639.html (Date of Application: 25.12.2023) [in Ukrainian].
8. Barmina, H. Demografichna sytuatsiia v Ukraini: chyselnist naseleennia zmenshuietsia. "The demographic situation in Ukraine: the population is decreasing". URL: <http://www.umj.com.ua/article/9153/demografichna-situaciya-v-ukraini-chiselnist-naseleennia-zmenshuietsia> (Date of Application: 25.12.2023) [in Ukrainian].
9. Werner, N. (2009). Likuvatys potribno. Systema beskoshtovnoho medobsluhovuvannia z byudzhetnym finansuvanniam beznadiyno zastarila. Vriatuie okhoronu zdorova, a zarazom i zdorovia hromadian lyshe zahalne medychne strakhuvannia – nemozhlyve bez ekonomichnykh reform. "It is necessary to be treated. The system of free medical care with budget financing is hopelessly outdated. Only universal health insurance will save health care, and at the same time the health of citizens, which is impossible without economic reforms". *Correspondent*. December, 25. No. 49 (388). P. 48 [in Ukrainian].
10. Informatsiia pro sotsialno-ekonomichnu sytuatsiiu v haluzi okhorony zdorova. "Information about the socio-economic situation in the field of health care". URL: <http://medprof.org.ua/socialno-ekonomichnii-zakhist/informaciya-pro-socialno-ekonomichnu-informaciju-v-galuzi-okhoroni-zdorovja/> (Date of Application: 25.12.2023) [in Ukrainian].

11. Panova, L.V., Rusynova, N.L. (2005). "Inequality in access to primary medical care". *Sociological Research*. No. 6. P. 127–136 [in Ukrainian].
12. Kyryliuk, I.V. (2012). Zlochynnist usferi okhorony zdorovia: kryminolohichna kharakterystyka, determinatsiia ta zapobihannia. "Crime in the field of health care: criminological characteristics, determination and prevention": Candidate's thesis. K. [in Ukrainian].
13. U Poltavi zasudyly medykyv, yaki peretvoriuvaly zdorovykh liudei v onkologichnykh invalidiv. "In Poltava, doctors were convicted of turning healthy people into oncological invalids". URL: <http://news.studclub.poltava.ua/new/17847> (Date of Application: 23.12.2023) [in Ukrainian].
14. V Ukraini zrosla materynska i dytiacha smertnist. "Maternal and child mortality increased in Ukraine". URL: <http://ua.for-ua.com/ukraine/2008/03/29/081629.html> (Date of Application: 23.12.2023) [in Ukrainian].
15. Tsentr hromadskoho zdorovia. "Public Health Center". URL: <https://phc/org.ua/statistika-z-tb> (Date of Application: 12.05.2023); *The website of the National Cancer Institute*. URL: <https://unci.org.ua> (Date of Application: 21.05.2023) [in Ukrainian].
16. Naselennia (1990–2019). "Population (1990–2019)". Official website of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <https://is.gd/QeT7fF> (Date of Application: 21.05.2023) [in Ukrainian].
17. «ZHYTTIA». "LIFE". URL: <https://life.pravda.com.ua> (Date of Application: 21.05.2023) [in Ukrainian].
18. Poperedzhennia VIL/SNID. "HIV/AIDS warning". URL: <http://www.redcross.org.ua/index.php?pageid=18>. (Date of Application: 14.02.2023) [in Ukrainian].
19. Viprobuвання SNIDom. "Trials by AIDS". URL: <http://medsvit.org/articles/1/136/viprobuвання-sn-dom/>. (Date of Application: 23.02.2023) [in Ukrainian].
20. Kipiani, V. (2008). Sukhoty 2:0. Iz doli bomzhiv i uviaznenykh tuberkuloz peretvoriuietsia v lykho vsiiei ukrainskoi natsii. "Phthisis 2:0. From the fate of homeless people and prisoners, tuberculosis is turning into a scourge of the entire Ukrainian nation". Correspondent. October, 11. No. 39 [in Ukrainian].
21. Sytuatsia iz zakhvoriuvanistiu na tuberkuloz v Ukraini: ofitsiynyi sait MOZ Ukrainy. "The situation with the incidence of tuberculosis in Ukraine". *Official website of the Ministry of Health of Ukraine*. URL: <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre> (Date of Application: 21.12.2023) [in Ukrainian].
22. Kontseptsiiia Zahalnodержavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy protydii zakhvoriuvanniu na tuberkuloz na 2018–2021 roky. "The Concept of the Nationwide Targeted Social Program for Combating Tuberculosis for 2018–2021", approved by Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 27, 2017 No. 1011-r. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (Date of Application: 23.12.2023) [in Ukrainian].
23. Kontseptsiiia Zahalnodержavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy protydii zakhvoriuvanniu na tuberkuloz na 2012–2016 roky. "The Concept of the National Targeted Social Program for Combating Tuberculosis for 2012–2016", approved by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 30, 2011 No. 1341. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D1%80> (Date of Application: 23.02.2024) [in Ukrainian].
24. Zhurba, O. (2023). Yurydychna hazeta. "Legal newspaper". May 23. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/byuro-ekonomichnoyi-bezpeki-pracyue-chi-stalosya-yak-gadalosya.html> (Date of Application: 23.12.2023) [in Ukrainian].
25. Mamchenko, N. (2023). Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy chekaie reorhanizatsiia i pidporiadkuvannia Minfinu. "The Bureau of Economic Security of Ukraine is awaiting reorganization and subordination to the Ministry of Finance". IMF program: April, 3. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/266416-byuro-ekonomicheskoy-bezopasnosti-ukrainy-ozhidaet-reorganizatsiya-i-podchinenie-minfinu-programma-mvf> (Date of Application: 23.12.2023) [in Ukrainian].

Popovych Volodymyr,Doctor of Juridical Sciences, Full Professor,
Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-4538-3274**HEALTH SECTOR: EPIDEMIC, CRIMINOGENIC AND SECURITY
SITUATION IN UKRAINE**

This article constitutes a further contribution to the ongoing publication of the research findings on the planned topic “Detection and prevention of criminal and other offences committed in the field of health care related to the conduct of economic activities for the production of medicines, wholesale and retail trade in medicines, as well as the import of medicines”. During the course of the research, a general characterisation of organisational, criminogenic, criminal-legal, socio-economic and other problems was conducted. This formed the basis for identifying the causes and conditions that contribute to the onset and propagation of epidemics of cardiovascular diseases, oncology, tuberculosis, hepatitis and other illnesses. The liquidation of paramedic-midwifery centres in villages and hospitals in settlements contravened Part 2 of Article 49 of the Constitution of Ukraine. This has resulted in the destruction of the system of preventive examinations and treatment for residents of villages and small towns. Furthermore, in the context of the rapid spread of infectious epidemic diseases, it is clear that the prohibition stipulated by paragraph 2 of Article 184 of the Criminal Code of Ukraine has been contravened. This has occurred under the guise of reforms, with the liquidation of infectious disease units in medical institutions across the country. Those afflicted with infectious diseases were permitted to return to their families, relatives, neighbours, and other members of the public, including those in urban, rural, and small town settings. As a result, tuberculosis and other infectious diseases extended beyond their historical risk groups, which included drug addicts, the homeless, and beggars, and became a concern for any Ukrainian family. It is evident that the illicit actions of the reformers-liquidators cannot be halted without the emergence of the requisite political will within the state and the intervention of criminal law enforcement bodies. Similarly, it is evident that the deliberate and prolonged actions of the perpetrators, occurring during an epidemic and a period of population decline, constitute a threat to national security. These actions align with the definition of “other sabotage actions” and “mass destruction of people” as outlined in Part 1 of Article 113 of the Criminal Code, which pertains to the “spreading of epidemics”. The article presents statistical data on the prevalence of various infectious and non-communicable diseases, including cardiovascular diseases, tuberculosis, oncology, hepatitis and other epidemic diseases. Notably, the incidence rates of these diseases are three times higher than the World Health Organization (WHO) standards for declaring a disease epidemic. This study aims to encourage society, the state and its agencies to consider ways

© Popovych Volodymyr, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).17](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).17)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

of eliminating the factors that, at the level of cause and effect, cause the destruction of the health care system, reproduce criminal processes, epidemics and depopulation, and threaten the security situation in the country.

Keywords: health care, epidemic diseases, population depopulation, WHO, HIV, AIDS.

Отримано 01.04.2024

Чабайовський Тарас Васильович,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-1494-8196

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ЗАГОСТРЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ

Стаття присвячена проблемі зовнішньої міграції українців. У ній розглядається динаміка міграційних процесів, викликана збройною російською агресією проти України, а також досліджуються соціальні, економічні та політичні наслідки цього явища. Крім того, проаналізовані причини міграції українців за кордон, зокрема поглиблення демографічної кризи в Україні, зменшення кількості населення, знищення чи загроза знищення житла і майна громадян, загроза життю та здоров'ю людини, ставлення суспільства до загальної мобілізації.

Ключові слова: зовнішня міграція українців, напрямки зовнішньої міграції, демографічна криза, економічні та соціальні виклики, війна в Україні.

У країнах, які переживають збройний конфлікт, проблема зовнішньої міграції набуває особливого значення та актуальності. Російсько-українська війна спричинила в Україні одну з найшвидше зростаючих у світі гуманітарних криз у сфері переміщення населення в новітній історії, суттєвих змін у суспільному розвитку України та країн світу. Наразі замість добровільної міграції через пошук кращих умов для самореалізації з метою працевлаштування або отримання освіти, що тривалий час було найпоширенішою формою міграційних переміщень населення України до інших країн, визначальною для ситуації сьогодення стала вимушена міграція. За своїми масштабами, географією охоплення, кількісними показниками та часовими межами українська вимушена міграційна криза сьогодення не має аналогів з часів Другої світової війни. Загалом, збройна агресія росії проти України вплинула на різні аспекти демографії, такі як: рівень народжуваності, смертності, структуру населення та інші демографічні показники.

Ці процеси мають важливий вплив на демографічну ситуацію в Україні, зокрема на розподіл населення за різними регіонами та національним складом. Однак конкретні цифри та дані змінюються з кожним днем, тому слід спостерігати за тенденцією потоку переміщення українців. В умовах сучасної кризової міграційної ситуації її комплексний аналіз стає актуальним для попередження проблем на етапі післявоєнної відбудови країни. Процес міграції як внутрішньої, так і зовнішньої є наслідком рішення людини, що зумовлено низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників економічного, соціального, політичного або іншого характеру, що впливають на особисті мотиви й обставини. Водночас наслідки цих процесів, як правило, помітні не

лише для окремого індивіда, а й для держави в цілому, бо чинить вплив на соціально-економічні показники розвитку країни. Збройна агресія росії проти України призвела до економічних труднощів, що вплинули на рівень життя та економічний розвиток не тільки країни в цілому, а й країн світу. Велика кількість українців виїхала за кордон, що має довгостроковий вплив на структуру населення та економічний потенціал країни. Також на подальшу демографічну ситуацію в країні впливає й значна кількість втрат життів серед цивільного населення. Одним із головних компонентів, що впливатиме на подальший розвиток економіки, суспільства і вимагатиме всебічного дослідження науковців, є міграція. Міграційні процеси, що відбуваються в країні, значною мірою впливають на модель майбутньої української держави та українського суспільства. Уже сьогодні українській державі слід визначити напрям майбутнього розвитку держави, соціуму та українства як етносу.

Отже, аналіз впливу війни на зовнішню міграцію українців є актуальним не лише для наукового співтовариства, а й для урядових структур, громадських організацій та громадянського суспільства в цілому. Розуміння цієї проблеми є важливим кроком для розроблення ефективних політичних стратегій та соціальних програм, спрямованих на забезпечення захисту прав мігрантів і здійснення сталих заходів для врегулювання конфлікту та відновлення миру в Україні.

Метою статті є аналіз та висвітлення впливу війни на загострення проблеми зовнішньої міграції українців, а саме: вивчення масштабів і характеру змін у міграційних потоках з України внаслідок війни; аналіз наслідків цих змін для України та міжнародного співтовариства; виявлення ключових проблем, які виникають у зв'язку зі зростанням міграційних потоків та пошук шляхів їх вирішення.

Проблеми міграційних процесів і міграції, зокрема зовнішньої міграції українців, у своїх працях висвітлювали низка науковців: Дзюба А., Дмитришина Т., Йосипів А., Лібанова Е., Лубенець І., Малиновська О., Мураненко К., Пирожков С., Прибиткова І., Рибаківський Л., Смаль В., Стариченко А., Терещук Г. тощо. Таким чином, окреслена проблематика не є новою і набуває особливої актуальності з початком війни росії проти України, оскільки еміграція величезної кількості українців через повномасштабне російське вторгнення стала економічним і гуманітарним викликом не лише для України, а й для держав-партнерів, що прийняли мільйони вимушено переміщених осіб.

Після повномасштабного вторгнення росії на територію України характер української міграції до ЄС докорінно змінився. Якщо попередня хвиля вимушеного переміщення населення була локалізована переважно всередині України, то нова хвиля активно спрямовувалася за її межі. Ніхто не міг передбачити реальних масштабів міграційної кризи, яка виявилася найбільшим сучасним переміщенням населення, коли в окремі дні кордон перетинали приблизно 50000 осіб. Цього разу ЄС і багато інших країн продемонстрували найвищий рівень підтримки, майже миттєво запровадивши швидко та ефективну політику приймання біженців. Безвізовий режим, поєднаний зі спрощеними процедурами приймання на підставі директиви про тимчасовий захист у ЄС терміном до трьох років, дали змогу біженцям з України оминати тривалі

процедури подання заяви про надання притулку та відкрили нові можливості, зокрема ринки праці, доступ до освіти, соціальний захист і медичне обслуговування. Станом на листопад 2022 року УВКБ ООН зареєструвало 7 867 219 біженців з України в усій Європі, з яких 4 751 065 осіб були зареєстровані в програмі тимчасового захисту ЄС або аналогічних національних програмах. За той самий період понад 7 мільйонів людей перетнули український кордон у зворотному напрямку (ця цифра відображає транскордонні переміщення, а не окремих осіб) [1].

Згідно з даними Міністерства закордонних справ, станом на 2023 рік за кордоном перебували 8 млн 177 тис. українців. Якщо порівняти з даними на 1 лютого 2023 року, тобто за неповні 5 місяців, то ця кількість зросла майже на 188 тис. осіб [2]. Понад половина українців перебуває лише в трьох країнах: Польщі – 22%, Німеччині – 14,6% та США – 11%. Також багато громадян України знайшли притулок у Чехії – 7,9%, Італії – 5%, Канаді – 4,9%, Іспанії – 3,4% та Ізраїлі – 2,75%. Майже 63% українців, які перебувають за кордоном, повнолітні, 22% – діти до 18 років. Вік ще 15% осіб не уточнюється. Варто відзначити, що лише 1 із 16 українців за кордоном перебуває на консульському обліку. Ця інформація свідчить, що нині за кордоном через війну перебуває близько 20% наявного населення України до 24 лютого 2022 року.

Однак через відмінності між країнами в реалізації програми тимчасового захисту й інші фактори, а саме: рівень підтримки громадянського суспільства, масштаби української трудової міграції чи культурну близькість, деякі країни стали передусім транзитним простором (Угорщина, наприклад, мала 2 933 815 перетинів кордону станом на липень 2023 року, але лише 36 315 біженців зареєструвалися, щоб отримати тимчасовий захист) або стають лише другорядними пунктами призначення (Ліхтенштейн – тільки 640, Боснія і Герцеговина – 75 біженців, які звернулися за національними програмами захисту). Інші країни, як-от Польща та Німеччина, стали справжніми центрами приймання українських біженців. За даними УВКБ ООН, від початку російської агресії до кінця липня 2023 року польсько-український кордон перетнули понад 12 724 955 громадян України, з яких 1 618 785 подали заяви про надання тимчасового захисту. Набагато складніше оцінити кількість українців, які залишилися у Польщі. У квітні 2022 року їх почали реєструвати за системою PESEL. Ця електронна система реєстрації присвоює ідентифікаційні номери українським біженцям, що надає їм доступ до безкоштовних державних послуг, наприклад, медичної допомоги, охорони здоров'я, шкіл, а також працевлаштування. Наразі у PESEL добровільно зареєстрували понад мільйон українців. Інший спосіб визначити кількість українців у Польщі – порахувати тих, хто легально може працювати в країні. Такі люди зобов'язані сплачувати внески до ZUS, польської системи соціального страхування, яка лише 2022 року зареєструвала понад 500 000 українців. У грудні 2022 року в Польщі офіційно працювали понад 766 000 українців, хоча ця кількість охоплює як трудових мігрантів, так і новоприбулих біженців [3].

Наразі зрозуміло, що повернення додому мільйонів громадян України вимагатиме значних зусиль від української влади і держав-партнерів. Передусім йдеться про створення сприятливих безпекових, гуманітарних та економічних умов. Для цього

необхідно з'ясувати, скільки громадян України перебуває за кордоном і на Батьківщині. Ще складніше оцінити кількість населення у різних регіонах України.

У науці виділяють такі фактори, що впливають на рішення українців емігрувати в інші країни під час війни: економічні, соціальні, політичні, безпекові тощо.

Економіка України функціонує в умовах безпрецедентних безпекових викликів. Війна звела нанівець здобутки від значної фіскальної консолідації, яка досягнута у передвоєнні роки, коли державний борг України скоротився з 81% ВВП у 2016 р. [4] до 45,2 % у 2021 р. [5] Сьогодні війна призвела до збільшення витрат на оборону, що створило додатковий тиск на бюджет. В умовах і дефіциту бюджету, і зниження та затримки міжнародної допомоги, Уряд України скорочуватиме кількість і розміри соціальних програм і послуг. Враховуючи значні труднощі з бюджетом, у січні-березні Мінфін здійснював лише пріоритетні видатки [6].

З метою оптимізації бюджету, на вимогу західних партнерів, з 1 березня 2024 р. в Україні зміниться підхід до надання державних виплат внутрішньо переміщеним особам. Віцепрем'єр-міністр з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України зазначає, що Україна безпосередньо прив'язана до рішень наших партнерів. Вони ставлять вимоги постійно верифікувати виплати з метою їх зменшення або оптимізації. Йдеться про те, що за міжнародними мірками два роки достатньо для того, щоб адаптуватися [7].

Зміна підходів до виплат ВПО має стимулювати їх працевлаштуватися. Ураховуючи, що створення нових робочих місць відбувається повільно, частина громадян отримує додаткові стимули до еміграції.

Дефіцит державного бюджету України вплинув і на фінансування програми для бізнесу «Доступні кредити 5–7–9%». За час воєнного стану в межах програми «Доступні кредити 5–7–9%» банки видали 46 240 позик на суму 185,9 млрд грн. Загалом від старту програм у лютому 2020 р. бізнес отримав 81 062 кредитів на 275,5 млрд грн [5]. Якщо у 2020 р. через програму видавалося 5% усіх нових кредитів, то нині це понад 26%, тобто кожен четвертий кредит субсидується державою. Максимальна сума кредиту – 60 млн грн. Виходячи зі статистики Мінекономіки, середній чек у програмі складає 3,5 млн грн. Програма показала свою високу ефективність, її визначають як одну з найбільш дієвих кредитних програм у країні.

Незважаючи на борги, пільгову кредитну державну програму, найімовірніше, не скасують, інакше в Україні повністю зруйнується банківське кредитування. На цей момент від 80% до 90% кредитів бізнесу видається саме за «5–7–9%». Наразі банки не ризикують працювати за власними кредитними програмами та покладаються переважно на пільгові проекти уряду. Тому доступне державне кредитування збережуть, але його зменшать, та умови стануть жорсткішими, щоб скоротити державні витрати з бюджету. Оновлену програму кредитування очікують до квітня-травня 2024 р.

Оновлений законопроект про мобілізацію викликає занепокоєння у суспільстві та може спровокувати низку негативних тенденцій в економіці, а також черговий сплеск міграційних процесів. Законопроектом незадоволені як пересічні українці, так і представники бізнесу. Підприємці попереджають про «невиправні наслідки» для

економіки, якщо законопроект у такому вигляді пройде і далі. Якщо механізм мобілізації не буде доопрацьовано, Україні загрожують посилення кризових явищ в економічній та фінансовій сферах. Адже та частина чоловіків, які уникають мобілізації і не будуть заброньовані, намагатимуться працювати неофіційно та розірвати усі офіційні зв'язки з державою. Як наслідок, ця категорія громадян переходитиме не просто у тіньову, а в «чорну» частину національної економіки – намагаючись максимально не проводити жодних платежів, не брати участь у будь-яких публічних заходах і розірвати усі зв'язки з будь-якими легальними механізмами функціонування громадянина.

Також це може вплинути на сталість банківської системи. Так, Національний банк звітує про рекордне зняття заощаджень із рахунків з моменту запровадження в Україні воєнного стану 24 лютого 2022 р. У січні загальний обсяг депозитів населення у банківській системі скоротився на 2,5% – на 27,4 млрд грн, після чого на рахунках залишилося 1,05 трлн. Востаннє депозитний портфель фізичних осіб зменшувався у травні 2023 р., тоді він скоротився менш як на 1 млрд (987 млн грн). А зараз скорочення майже у 28 разів більше: підприємці зняли за січень 2024 р. 22 млрд грн [4].

Проте Україна здійснює кроки зі стабілізації ситуації в економіці. Для того, щоб покращити економічні та соціальні очікування українців, уряду необхідно підтримати бізнес, щоб він міг створювати нові робочі місця та інвестувати у розвиток.

Так, Президентом України оголошено про старт нової економічної політики в Україні «Зроблено в Україні», яка має запрацювати до кінця 2024 р. [8]. Зокрема, Главою держави доручено Уряду розробити практичні кроки підтримки українських підприємств, а сама платформа «Зроблено в Україні» має стати майданчиком для діалогу між державою та українськими підприємцями. Завдання полягає в тому, щоб українські підприємства змогли зберегти та масштабувати свою роботу. Серед першочергових кроків – розробка програми українського кешбеку «Купуй українське». Програма передбачатиме повернення частини грошей за купівлю вироблених в Україні товарів і послуг. При цьому у програмі можуть брати участь як представники бізнесу, так і громадяни України. За купівлю певних типів товарів, вироблених в Україні, та послуг громадяни України зможуть отримати повернення частини коштів на спеціальну картку.

На жаль, повномасштабне російське вторгнення прискорило депопуляцію та спричинило справжню демографічну катастрофу – десятки тисяч загиблих і поранених, мільйони внутрішньо переміщених осіб та емігрантів.

Оскільки цей процес триває, низка питань, пов'язаних із поточною хвилею міграції українців до країн ЄС, має бути в центрі наукових дискусій. По-перше, на думку країн-реципієнтів, є очевидна невідповідність між високим попитом на робочі місця та високим рівнем людського капіталу з погляду освіти і навичок українських біженців, а також здатністю місцевих ринків праці задовольнити ці потреби, не витісняючи новоприбулих у сектор низькооплачуваної некваліфікованої праці. По-друге, на переконання України, питання відтоку людського капіталу справедливо звучить у тому контексті, що діти українських біженців поступово долучаються до місцевої системи освіти, а літні люди отримують доступ до медичних послуг, і обидва

ці фактори можуть легко стати поштовхом до закріплення на новому місці життя. По-третє, необхідно розглянути роль статусу тимчасового захисту, оскільки він надає українським біженцям більшої гнучкості з погляду мобільності та доступу до ринку праці, але не забезпечує довгострокового правового статусу і може бути скасований будь-якої миті. Нарешті, якщо війна триватиме ще деякий час і українських біженців поглинуть місцеві ринки праці, то економіка держав-реципієнтів зреагує стагнацією, якщо біженці почнуть повертатися додому.

Також складна ситуація з переміщеними і примусово депортованими внаслідок війни українцями в росії ставить кілька питань, які потребуватимуть політичних дій з боку України та її міжнародних союзників. Найбільш нагальне питання стосується вдосконалення механізмів запобігання депортації або примусовому переміщенню цивільних, особливо найбільш вразливих (дітей, людей похилого віку, людей з інвалідністю) в умовах війни, а також гарантування їхнього безпечного повернення або переселення з росії. Необхідно визначити, які інструменти можуть мобілізувати Україна і міжнародні організації, щоб підтримати українців, які перебувають на території російської федерації, або щоб сприяти їхньому транзиту до інших країн. Крім того, залишається невирішеним питання політики повернення та реінтеграції українських громадян, вимушено переміщених через війну до росії. І, нарешті, остання та складна тема – фактичне подвійне громадянство багатьох переміщених війною українців унаслідок примусової паспортизації, а також потенційні випадки співпраці з державою-агресором.

Крім того, можна виокремити більше десятка менших проблем, які вже стоять на порядку денному: відбудова житла, робота з внутрішньо переміщеними людьми, стимулювання народжуваності, боротьба з ранньою смертністю тощо. До того ж можливе також збільшення потоку емігрантів після повного відкриття кордонів, закритих нині для переважної більшості чоловіків. Йдеться і про «воз'єднання сімей», і про трудову міграцію, і про реабілітацію тощо. Над цими питаннями українська держава має працювати і розробити політику вже найближчим часом.

Підсумовуючи, слід зазначити, що військові конфлікти та війни завжди мають значний вплив на соціально-економічний та політичний ландшафт країн, змінюючи не лише життя місцевого населення, а й спричиняючи різні форми міжнародної міграції. Сучасна війна в Україні відіграє значну роль у загостренні проблеми зовнішньої міграції українців, оскільки призвела до масового переселення населення. Люди шукають безпеки та стабільності за кордоном через загрозу їхньому життю та здоров'ю на окупованих територіях, територіях ведення бойових дій та прилеглих до них територіях. За даними організацій, що займаються міграційними питаннями, кількість українців, які виїхали за кордон, зросла удвічі упродовж останніх років.

Війна також вплинула на характер міграційних потоків з України. Якщо раніше більшість мігрантів шукали працю та кращі економічні умови в інших країнах, то тепер вони стикаються з необхідністю вибору місця, де можна знайти безпеку та захист від війни. Війна спровокувала зростання числа біженців, які шукають притулок у країнах, що не є їхніми традиційними напрямками міграції. Переважна кількість

мігрантів шукає притулку в країнах Європи. Водночас чимало українців опинились на території держави-агресора, і не завжди добровільно. Процес інтеграції для українців дається важко з багатьох причин, зокрема і через те, що серед більшості вимушених мігрантів, які різняться за низкою соціально-демографічних ознак, за своїм менталітетом і психологічними настановами, значній кількості людей було важко без перешкод прийняти фундаментальні життєві зміни і швидко досягти взаєморозуміння в країні перебування. Треба зазначити, що українці в інших країнах не завжди бувають тягарем для систем соціального захисту, а навпаки, завдяки великому людському капіталу можуть сприяти її розвитку. Наразі темпи виїзду за кордон сповільнилися, але продовження війни може спричинити подальшу міграцію українського населення до інших країн.

Загострення проблеми зовнішньої міграції має серйозні наслідки для України та міжнародного співтовариства. Україна втрачає своїх громадян, що може призвести до втрати людського капіталу та зменшення потенціалу для економічного та соціального розвитку. Крім того, потік біженців може поставити під серйозний тиск країни, які приймають їх, спричиняючи необхідність у вирішенні проблеми інтеграції та надання гуманітарної допомоги.

Отже, вплив війни на загострення проблеми зовнішньої міграції українців є очевидним і значним. Цей процес вимагає уваги та координації з боку Уряду України та міжнародного співтовариства для забезпечення захисту прав мігрантів, їхньої інтеграції та надання необхідної допомоги. Водночас необхідно приділити увагу створенню умов для повернення мігрантів до рідного краю та відновлення миру та стабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. UNHCR, Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. URL: [hps://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location](https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location) (дата звернення: 07.03.2024).
2. Коментар МЗС України щодо схвалення Радою ООН з прав людини резолюції «Ситуація з правами людини в Україні внаслідок російської агресії». URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ua-ukrayini-shchodo-shvalennya-radoyu-oon-z-prav-lyudini-rezolyuciyi-situaciya-z-pravami-lyudini-v-ukrayini-vnaslidok-rosijskoyi-agresiyi> (дата звернення: 07.03.2024).
3. Patrycja Otto and Paulina Nowosielska, «Ukraińcy na rynku pracy radzą sobie dobrze. Ale mogliby lepiej». Gazeta Prawna, December 22, 2022. URL: [hps://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/8618086,zatrudnienie-rynek-pracy-pracownicy-z-ukrainy.html](https://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/8618086,zatrudnienie-rynek-pracy-pracownicy-z-ukrainy.html). (дата звернення: 07.03.2024).
4. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/30102018_48-rd.pdf?v=4 (дата звернення: 07.03.2024).
5. Міністерство Фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/derzhavnii_borg_do_prognozovanogo_vvp_vrav_do_452_v_2021_rotsi-3283 (дата звернення: 07.03.2024).
6. Калашиник П. Неприємний і поганий сценарій. Україна може не дочекатися фінансової допомоги від США найближчими місяцями. Скільки протримається бюджет і чи загрожує це поверненням друку гривні. URL: <https://forbes.ua/money/poganiy-ta-prosto-nepriemniy-stsenarii-ukraina-mozhe-ne-dochekatis-finansovoi-dopomogi-vid-vashingtonu-nayblizhchim-chasom-skilki-e-chasu-i-chi-zagrozhue-povernennya-do-druku-grivni-07022024-19046> (дата звернення: 07.03.2024).
7. Виплати переселенцям мають бути оптимізовані. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/962916.html> (дата звернення: 07.03.2024).

8. Володимир Зеленський оголосив про старт нової економічної платформи «Зроблено в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-ogolosiv-pro-start-novoyi-ekonomichnoyi-89321> (дата звернення: 07.03.2024).

REFERENCES

1. UNHCR, Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. URL: [hps://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location](https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location) (Date of Application: 07.03.2024) [in English].
2. Komentar MZS Ukrainy shchodo skhvalennia Radoiu OON z prav liudyny rezoliutsii «Sytuatsiia z pravamy liudyny v Ukraini vnaslidok rosiiskoi ahresii». «Comment of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine regarding the approval by the UN Human Rights Council of the resolution ‘Situation with human rights in Ukraine as a result of Russian aggression’». URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ua-ukrayini-shchodo-shvalennya-radoyu-oon-z-prav-lyudini-rezolyuciyi-situaciya-z-pravami-lyudini-v-ukrayini-vnaslidok-rosijskoyi-agresiyi> (Date of Application: 07.03.2024) [in Ukrainian].
3. Patrycja, Otto and Paulina, Nowosielska (2022). «Ukraińcy na rynku pracy radzą sobie dobrze. Ale mogliby lepiej». *Gazeta Prawna*, December, 22. URL: [hps://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/8618086,zatrudnienie-rynek-pracy-pracownicy-z-ukrainy.html](https://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/8618086,zatrudnienie-rynek-pracy-pracownicy-z-ukrainy.html). (Date of Application: 07.03.2024) [in Polish].
4. Natsionalnyi bank Ukrainy. “National Bank of Ukraine”. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/30102018_48-rd.pdf?v=4 (Date of Application: 07.03.2024) [in Ukrainian].
5. Ministerstvo Finansiv Ukrainy. “Ministry of Finance of Ukraine”. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/derzhavnii_borg_do_prognozovanogo_vvp_vpav_do_452_v_2021_rotsi-3283 (Date of Application: 07.03.2024) [in Ukrainian].
6. Kalashnyk, P. Nepriemnyi i pohanyi stsennarii. Ukraina mozhe ne dochekatsia finansovoi dopomohy vid SSHA naiblyzhchymy misiatsyamy. Skilky protrymaietsia biudzhet i chy zahrozhue tse povernenniam druku hryvni. “Unpleasant and bad scenarios. Ukraine may not wait for financial aid from the US in the coming months. How long will the budget last and does it threaten the return of hryvnia printing”. URL: <https://forbes.ua/money/poganiy-ta-prosto-nepriemniy-stsenarii-ukraina-mozhe-ne-dochekatis-finansovoi-dopomogi-vid-vashingtonu-nayblizhchim-chasom-skilki-e-chasu-i-chi-zagrozhue-povernennya-do-druku-grivni-07022024-19046> (Date of Application: 07.03.2024) [in Ukrainian].
7. Vyplaty pereselentsyam maiut buty optymizovani. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/962916.html>. (Date of Application: 07.03.2024) [in Ukrainian].
8. Volodymyr Zelenskyi oholosyv pro start novoi ekonomichnoi platformy «Zrobлено v Ukraini». “Volodymyr Zelensky announced the launch of the new economic platform ‘Made in Ukraine’”. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-ogolosiv-pro-start-novoyi-ekonomichnoyi-89321> (Date of Application: 07.03.2024) [in Ukrainian].

UDC 314.748:342.78

Chabaiovskyi Taras,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-1494-8196THE IMPACT OF THE WAR ON EXACERBATING THE PROBLEM OF
UKRAINIANS' EXTERNAL MIGRATION

The article focuses on the problem of Ukrainian migration abroad, which has been caused by the russian military's actions against Ukraine. The study examines the dynamics

© Chabaiovskyi Taras, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).18](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).18)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

of migration processes caused by armed Russian aggression against Ukraine, as well as the social, economic, and political consequences of this phenomenon. The article analyzes the factors driving the migration of Ukrainians abroad, with a particular focus on the demographic crisis in Ukraine, the decline in population, the destruction or threat of destruction of housing and property, the threat to human life and health, and the attitude of society towards general mobilization. Furthermore, the author draws attention to the main patterns of external migration of Ukrainians to countries around the world. It has been established that the aggravation of the problem of external migration has serious consequences for Ukraine and the international community. The loss of Ukrainian nationals can result in a reduction in the country's human capital and potential for economic and social growth. Furthermore, the influx of refugees may place host nations under considerable strain, necessitating integration and humanitarian assistance. This study is aimed at clarifying the essence of the problems of Ukrainian emigrants that arise as a result of hostilities in Ukraine. The article concluded that the impact of the war on the aggravation of the problem of foreign migration of Ukrainians is obvious and significant. This process requires attention and coordination from the government of Ukraine and the international community to ensure the protection of migrants' rights, their integration and the provision of the necessary assistance. The research findings indicate that the key to enabling the return of migrants to Ukraine is to restore peace and stability in the country. It is important to note that the implementation of effective strategies to overcome these challenges is essential for both Ukraine and the international community.

Keywords: foreign migration of Ukrainians, demographic crisis, economic and social challenges.

Отримано 27.03.2024

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА
ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.14:004.77

Гаврилюк Людмила Володимирівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
начальник відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-9441-4073

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена окремим аспектам правової регламентації електронних доказів у кримінальному процесі України. Зроблено висновок, що відсутність законодавчого унормування поняття «електронний доказ» у практичній діяльності призводить до неоднозначного його розуміння та використання в межах кримінального провадження. Для остаточного унормування питання електронних доказів у кримінальному провадженні запропоновано визначити в КПК України термін «електронні докази», їх види, способи фіксації, збереження, форми подачі.

Ключові слова: електронні (цифрові) докази, кримінальне провадження, комп'ютерні дані, інформація в електронній (цифровій) формі, носії інформації, матеріали фотозйомки, матеріали звукозапису, матеріали відеозапису, досудове розслідування.

Планом реалізації Стратегії кібербезпеки України, схваленим рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України», який уведено в дію Указом Президента України від 1 лютого 2022 року № 37/2022, серед заходів її реалізації визначено необхідність унормування питання щодо електронних доказів [1]. У подальшому Законом України від 15 березня 2022 року № 2137-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» (далі – Закон № 2137-IX) були внесені зміни до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), якими передбачалося, що до документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених частиною першою статті 99 КПК України, можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані) [2]. Запропонованими в Законі № 2137-IX змінами визначено також порядок: 1) тимчасового доступу до електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів сис-

© Havryiuk Liudmyla, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).19](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).19)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhrona.com/>

тем зв'язку (абзац другий частини першої статті 159 КПК України); 2) тимчасового вилучення електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей, які мають значення для кримінального провадження (абзац другий частини другої статті 168 КПК України); 3) накладення арешту на комп'ютерні системи чи їх частини (абзац другий частини третьої статті 170 КПК України); 4) здійснення огляду комп'ютерних даних (частини перша та друга статті 237 КПК України); 5) зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (стаття 2451 КПК України); 6) зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (стаття 263 КПК України); 7) фіксації та збереження інформації, отриманої з електронних комунікаційних мереж за допомогою технічних засобів та в результаті зняття відомостей з електронних інформаційних систем (стаття 265 КПК України); 8) дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів (стаття 266 КПК України); 9) установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (стаття 268 КПК України) тощо [2].

Проте, незважаючи на згадані нововведення, під час застосування норм КПК України, які регламентують правовідносини, пов'язані зі збиранням та використанням електронних доказів у кримінальному провадженні, наявні проблеми як правового, так і організаційного характеру.

Питанню правового регулювання збирання та використання електронних (цифрових) доказів у кримінальному процесуальному законодавстві України на сучасному етапі приділяється увага в роботах В.Г. Гавловського, М.В. Гуцалюка, А.В. Гутник, А.В. Коваленка, Ю.Ю. Орлова, А.В. Скрипник, Т.Г. Фоміної, А.Я. Хитри, Д.М. Цехан, С.С. Чернявського та ін. Проте наявне на сьогодні нечітке правове регулювання збирання та використання у процесі доказування електронної (цифрової) інформації у кримінальному провадженні стало передумовою для подальшого розгляду цього питання.

Метою статті є дослідження правового регулювання збирання, використання електронної (цифрової) інформації як доказу у кримінальному провадженні, виявлення наявних у кримінальному процесуальному законодавстві правових прогалин, які негативно впливають на процес доказування у кримінальному провадженні, та формулювання пропозицій щодо їх усунення.

На сьогодні інформація в електронній (цифровій) формі в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) [3], Господарському процесуальному кодексі України (далі – ГПК України) [4] та Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [5] визначається як електронний доказ. Так, згідно з частиною першою статті 100 ЦПК України, частиною першою статті 96 ГПК України та частиною першою статті 99 КАС України, електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, які мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній фор-

мі. Такі дані можуть зберігатися на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) [3; 4; 5].

Частини друга та третя статті 100 ЦПК України, а також частини друга та третя статті 99 КАС України передбачають такі форми подачі електронних доказів: 1) оригінал або електронна копія, на яку накладено кваліфікований електронний підпис, відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги»; 2) електронна копія електронного доказу, засвідчена в іншому, передбаченому законом порядку; 3) паперова копія електронного доказу, посвідчена в порядку, передбаченому законом, яка не вважається письмовим доказом [3; 5].

Згідно з частиною другою статті 96 ГПК України формою подачі електронного доказу є: 1) документ, на який накладено кваліфікований електронний підпис, відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги»; 2) електронна копія електронного доказу, засвідчена в іншому, передбаченому законом порядку; 3) паперові копії електронного доказу, посвідчені в порядку, передбаченому законом, які не вважаються письмовим доказом [4].

Отже, відповідно до зазначених норм ЦПК України, ГПК України та КАС України електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, які мають значення для справи. Законодавець відніс до категорії електронний доказ: 1) електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео-, звукозаписи тощо); 2) вебсайти/вебсторінки; 3) текстові, мультимедійні та голосові повідомлення; 4) метадані; 5) бази даних та інші дані в електронній формі [3; 4; 5].

Поряд з цим слід відзначити, що визначення електронного (цифрового) доказу кримінальним процесуальним законодавством України не передбачається. Зазначені в частині другій статті 84 КПК України джерела доказів та унормована в КПК України процедура збирання, використання та оцінки доказів не дають можливості розглядати електронні докази як окреме джерело доказів, ознаки якого проглядаються в різних його нормах, які регламентують питання доказування у кримінальному провадженні.

Так, відповідно до частини другої статті 99 КПК України матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані), носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії, тощо, за умови наявності в них відомостей, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, можуть належати до документів. Як вбачається із аналізу змісту цієї норми, форми подачі документа в кримінальному провадженні слід визначити як форми подачі електронних доказів [6].

Отже, констатуємо, що передбачені ЦПК України та КАС України види електронних доказів у КПК України, як і в ГПК України, віднесені до категорії документів, і можуть бути доказом у кримінальному провадженні за умови, якщо вони: 1) були

засобом чи знаряддям вчинення кримінального правопорушення; 2) зберегли електронно-цифрові сліди кримінального правопорушення; 3) містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час досудового розслідування.

До категорії електронних доказів у кримінальному процесі України за аналогією зі змістом норм ЦПК України, КАС України та ГПК України, якими визначено поняття електронні докази, слід віднести: 1) електронний документ; 2) матеріали фотозйомки; 3) матеріали звукозапису; 4) матеріали відеозапису; 5) інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані); 6) носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії, тощо, за умови наявності в них відомостей, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

Наведений перелік видів електронних доказів не є вичерпним, що пов'язано з постійним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, які дозволяють користувачам створювати, одержувати доступ, зберігати, передавати та змінювати інформацію. Для з'ясування суті деяких із них пропонуємо більш детально їх охарактеризувати.

У нормах КПК України визначення терміна «електронний документ» не передбачено. У статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [7] термін «електронний документ» визначено як документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа (ч. 1 ст. 5). Склад і порядок розміщення обов'язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством.

Згідно з абзацом третім статті 1 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», дані – це інформація, подана у формі, придатній для її оброблення електронними засобами. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму.

Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною.

Стаття 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» передбачає, що для ідентифікації автора електронного документа може використовуватися електронний підпис, а для підтвердження достовірності походження та цілісності електронного документа може використовуватися електронна печатка. Створення електронного документа завершується накладанням електронного підпису та/або електронної печатки [7].

Відповідно до статті 99 КПК України електронний документ є різновидом документа як процесуального джерела доказу. Згідно з частиною першою статті 237 КПК України, документ набуває процесуального значення доказу після його огляду, за умови виявлення слідчим, прокурором під час такого огляду відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, які мають бути належним чином зафіксовані в протоколі огляду.

Як нами було зазначено вище, матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані), згідно з частиною другою статті 99 КПК України, також віднесені до категорії документа. Проте на відміну від електронного документа законодавством України не передбачено окремих порядок ідентифікації автора і підтвердження достовірності походження та цілісності матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації (у тому числі комп'ютерних даних), а також форми подачі таких матеріалів. Згідно зі статтею 84 КПК України доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Ураховуючи зміст цієї норми, а також зміст статей КПК України, якими передбачено процесуальний порядок отримання доказів у кримінальному провадженні, способами отримання матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації (у тому числі комп'ютерних даних) під час досудового розслідування є:

1) проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій.

Слідчий може виявити матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані) під час проведення огляду (в тому числі огляду комп'ютерних даних), обшуку, в результаті фіксування ходу та результатів допиту свідка чи потерпілого, підозрюваного за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації в порядку, передбаченому частиною одинадцятою статті 615 КПК України, в результаті зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, як-то зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, зняття відомостей з електронних інформаційних систем, та під час проведення інших слідчих (розшукових) дій;

2) фіксування процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування відповідно до статті 107 КПК України.

Згідно з частиною першою статті 107 КПК України рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим. Виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксується за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів.

Незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними.

Згідно з пунктом третім частини другої статті 105 КПК України аудіо-, відеозаписи, отримані при проведенні процесуальних дій, є додатками до протоколу слідчих (розшукових) дій і повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного

збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків. Відповідно до частини третьої статті 107 КПК України в матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо [6];

3) використання матеріалів, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп осіб, зібраних оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності їх вимогам статті 99 КПК України, які є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Ще одним із видів електронних (цифрових) доказів у кримінальному провадженні є комп'ютерні дані, що мають певні властивості, з'ясування яких є важливим для їх розуміння та використання під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Слід звернути увагу, що у зв'язку із технічними особливостями комп'ютерні дані не можуть бути безпосередньо сприйняті органами відчуття людини та завжди потребують інтерпретації (перетворення у прийнятну для людини форму) з використанням комп'ютерної техніки. Інформацію, що несе подібний слід, може бути відображено на екрані комп'ютера чи роздруковано в закодованій формі. Комп'ютерні дані, що містять текст, зображення, звуки та інші аудіовізуальні форми інформації, можуть бути відтворені через пристрої виведення даних, а код, що містить алгоритми дій, може бути виконано. Аудіовізуальна форма відображення даних, як правило, доступна через використання спеціального програмного забезпечення [8, с. 114].

Основна інформація, яку несуть цифрові (електронні) сліди, здебільшого може бути повністю відтворена шляхом відображення (копіювання) відповідних комп'ютерних даних. На відміну від матеріально фіксованих слідів, які неможливо повністю скопіювати чи відтворити, комп'ютерні дані за дотриманням правил поводження з ними можуть бути скопійовані необмежену кількість разів без зміни їх змісту. За загальним правилом, копії комп'ютерних даних відрізняються від оригіналів лише окремими метаданими [8, с. 116–117].

Згідно з частиною першою та другою статті 237 КПК України з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд комп'ютерних даних шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або у паперовій формі). Лише за умови, що зміст таких даних містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо, відомості, які можуть бути використанні як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, комп'ютерні дані набувають статусу документа як одного з процесуальних джерел доказів [6].

Особливістю електронної (цифрової) інформації у значенні електронного доказу в кримінальному провадженні є те, що він, на відміну від речового доказу, безпосередньо прив'язаний до електронного пристрою, за допомогою якого він створений або на якому розміщений чи зберігається, або ж до носія, на якому зберігається. Таким пристроєм може бути комп'ютер, будь-який портативний пристрій (карта пам'яті, мобільний телефон, планшет, фотоапарат, відеокамера тощо), сервер, система резервного копіювання, інші місця збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет). Очевидно, що термін «електронний доказ» є похідним від електронного пристрою, за допомогою якого створена/зафіксована електронна (цифрова) інформація залежно від її виду. З приводу порушеного питання Т.Г. Фоміна та О.О. Рачинський слушно констатували, що нині серед науковців нема єдиного підходу щодо розуміння поняття, ознак і місця електронних доказів у системі джерел доказів у кримінальному провадженні, що, на нашу думку, пояснюється відсутністю визначення терміна «електронний доказ» у КПК України. Далі науковці пропонують на законодавчому рівні використовувати термін «електронний (цифровий) доказ», обґрунтовуючи це тим, що «електронний» вказує на вид пристрою, за допомогою якого був створений і збережений доказ, а «цифровий» – на тип запису інформації на відповідний пристрій [9, с. 210, 218]. Іншою є думка А.В. Коваленка, який зазначає, що «у сучасних умовах категорії «цифровий» та «електронний» є рівнозначними та несуть однакове смислове навантаження» [10, с. 49].

Підсумовуючи зазначене, резюмуємо, що наразі в КПК України такі носії інформації, як матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису, інші носії інформації, у тому числі комп'ютерні дані, віднесені до категорії документа. Порівнюючи норми ЦПК України, ГПК України та КАС України, в яких визначено поняття, види та форма подачі електронного доказу, з нормами КПК України, в яких проглядаються ознаки електронного доказу, можна виділити такі види електронних доказів: 1) матеріали фотозйомки; 2) матеріали звукозапису; 3) матеріали відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані). Ці матеріали/дані мають різне походження й відповідно потребують індивідуального підходу щодо унормування порядку їх виявлення, вилучення, збереження та використання у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України»: Указ Президента України від 1 лютого 2022 року № 37/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/372022-41289> (дата звернення: 11.03.2023).
2. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам: Закон України від 15 березня 2022 року № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text> (дата звернення: 10.02.2023).
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 11.01.2023).

4. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 05.03.2023).

5. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.02.2023).

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5091> (дата звернення: 23.10.2023).

7. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 15.02.2023).

8. Криміналістика: криміналістична техніка: навчальний посібник / Р.Л. Степанюк та ін. Харків: ХНУВС, 2023. 388 с.

9. Фоміна Т.Г., Рачинський О.О. Електронні докази у кримінальному процесі: проблемні питання теорії та практики. *Вісник ХНУВС*. 2023. № 3(102). С. 207–220.

10. Коваленко А.В. Цифрові чи електронні? До питання йменування нової категорії доказів та слідів кримінального правопорушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 4. С. 245.

REFERENCES

1. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 hrudnia 2021 roku «Pro Plan realizatsii Stratehii kiberbezpeky Ukrainy». “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 30, 2021 ‘On the Implementation Plan of the Cybersecurity Strategy of Ukraine’”: Decree of the President of Ukraine dated February 1, 2022 No. 37/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/372022-41289> (Date of Application: 11.03.2023) [in Ukrainian].

2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta Zakonu Ukrainy «Pro elektronni komunikatsii» shchodo pidvyshchennia efektyvnosti dosudovoho rozsliduvannia «za hariachymy slidamy» ta protydii kiberatakam. “On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine ‘On Electronic Communications’ regarding increasing the effectiveness of pretrial investigation ‘on hot tracks’ and countering cyberattacks”: Law of Ukraine dated March 15, 2022 No. 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text> (Date of Application: 10.02.2023) [in Ukrainian].

3. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. “Civil Procedure Code of Ukraine”: Law of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1618-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (VVR). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Date of Application: 11.01.2023) [in Ukrainian].

4. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. “Economic Procedural Code of Ukraine” Law of Ukraine dated November 6, 1991 No. 1798-XII. 1992. No. 6. Art. 56. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (VVR). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (Date of Application: 05.03.2023) [in Ukrainian].

5. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. “Administrative Judicial Code of Ukraine”: Law of Ukraine of July 6, 2005 No. 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (Date of Application: 01.02.2023) [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. “Criminal Procedure Code of Ukraine”: Law of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5091> (Date of Application: 23.10.2023) [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy «Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih». “On electronic documents and electronic document circulation”: Law of Ukraine dated May 22, 2003 No. 851-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (VVR). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (Date of Application: 15.02.2023) [in Ukrainian].

8. Kryminalistyka: kryminalistychna tekhnika. "Forensic science: forensic technique": study guide / R.L. Stepaniuk et al. Kharkiv: KhNUVS, 2023. 388 p. [in Ukrainian].

9. Fomina, T.H., Rachynskyi, O.O. (2023). Elektronni dokazy u kryminalnomu protsesi: problemni pytannia teorii ta praktyky. "Electronic evidence in the criminal process: problematic issues of theory and practice". *Herald of KhNUVS*. No. 3(102). P. 207–220. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.43> [in Ukrainian].

10. Kovalenko, A.V. (2018). Tsyfrovi chy elektronni? Do pytannia ymenuvannia novoi katehoriii dokaziv ta slidiv kryminalnoho pravoporushennia. "Digital or electronic? On the issue of naming a new category of evidence and traces of a criminal offense". *Bulletin of E.O. Didorenko Luhansk Scientific-Educational Institute*. Iss. 4. 245 p. [in Ukrainian].

UDC 343.14:004.77

Havryiuk Liudmyla,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Head of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9441-4073

CERTAIN ASPECTS OF ELECTRONIC EVIDENCE REGULATION IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE

The article is devoted to certain aspects of electronic evidence regulation in the criminal procedure of Ukraine. This study examines the definitions of electronic evidence, its various types, and the forms in which it can be submitted, as set forth in the Civil Procedural Code of Ukraine, the Economic Procedural Code of Ukraine, and the Code of Administrative Judiciary of Ukraine. The author notes that a definition of the concept of "electronic evidence" is absent from the provisions of the Criminal Procedure Code (CPC) of Ukraine. This is in contrast to the provisions of these codes of Ukraine. The sources of evidence specified in part two of Article 84 of the CPC of Ukraine and the procedure for collecting, using and evaluating evidence regulated by the CPC of Ukraine do not allow considering electronic evidence as a separate source of evidence. The types of electronic evidence provided for by the Civil Procedure Code and the Code of Administrative Procedure are classified as documents in the CPC of Ukraine, as well as in the CCP. They may be used as evidence in criminal proceedings if they meet one of three criteria: 1) they were a means or instrument of committing a criminal offense; 2) they preserved electronic and digital traces of a criminal offense; or 3) they contain other information that may be used as evidence of a fact or circumstances established during a pre-trial investigation.

The author underscores that the materials of photography, sound recording, video recording, and other information carriers (including computer data) are classified as documents in the sense of a procedural source of evidence in accordance with Part Two of Article 99 of the CPC of Ukraine. In contrast to electronic documents, Ukrainian legislation does not provide for a distinct procedure for identifying the author and confirming the authenticity of photographic, sound recording, video recording, and other information carriers (including

© Havryiuk Liudmyla, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).19](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).19)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

computer data), as well as the format for submitting such materials. In accordance with Article 84 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, evidence in criminal proceedings is defined as factual data obtained in accordance with the procedure prescribed by the Criminal Procedure Code of Ukraine. This data is then used by the investigator, prosecutor, investigating judge, and the court to establish the presence or absence of facts and circumstances that are relevant to criminal proceedings and subject to proof.

The author concludes that the lack of legislative regulation of the concept of “electronic evidence” in practice leads to an ambiguous understanding and use of this concept within criminal proceedings. The author suggests that with a view to finalizing the issue of electronic evidence in criminal proceedings, it is necessary to define the term “electronic evidence”, its types, methods of obtaining, recording and forms of submission in the CPC of Ukraine.

Keywords: electronic (digital) evidence, criminal proceedings, computer data, information in electronic (digital) form, media, photographic materials, sound recording materials, video recording materials, pre-trial investigation.

Отримано 29.03.2024

Федотова Ганна Валеріївнадоктор юридичних наук, професор, начальник відділу
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-7798-3143**ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ
ЯК ФОРМИ ФІКСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

У статті розглянуто підходи до врегулювання механізму застосування технічних засобів як форми фіксування кримінального провадження. Встановлено, що здійснення технічної фіксації процесуальних дій у досудовому розслідуванні не врегульовано аналогічним нормативним документом. З метою підвищення надійності доказової інформації і покращення забезпечення прав учасників кримінального провадження сформовано пропозиції до нормативно-правового врегулювання механізму використання технічних засобів як форми фіксування досудового розслідування та доцільності подальшого опрацювання проблематики.

Ключові слова: *технічні засоби, досудове розслідування, процесуальні дії, фіксування, кримінальне провадження.*

З моменту повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України очільниками країни проведена низка невідкладних першочергових заходів, передусім видано Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [1]. Такі рішення зумовили зміни у законодавстві за всіма сферами діяльності держави, зокрема, Законом України від 14.04.2022 № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів у складних умовах воєнного стану» [2] внесено низку змін і доповнень до КПК України, а саме: спеціальною нормою щодо фіксування кримінального провадження стала норма, що процесуальні дії під час кримінального провадження фіксуються у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, коли фіксування за допомогою технічних засобів неможливе з технічних причин. Зважаючи на формулювання, пріоритет має надаватися подвійному фіксуванню: у документі та технічними засобами. Прийняті нормативні положення мають забезпечити стабільне функціонування системи кримінальної юстиції у сучасних умовах, водночас вони є обмеженими по часу дії та діють лише на строк в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ та / або інших держав проти України [3]. Натомість у реалії воєнного стану прийняті положення щодо обов'язкової технічної фіксації усіх кримінальних процесуальних дій за наявності можливості разом із паперовою (протокольною) фіксацією у повному обсязі викликали дискусію [4].

© Fedotova Hanna, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).20](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).20)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhrona.com/>

Порядок застосування технічних засобів для фіксування кримінального провадження регламентовано ст. 103 КПК України «Форми фіксування кримінального провадження», відповідно до якої процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися на носії інформації за допомогою технічних засобів. Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію (ст. 107 КПК України). При цьому визначається, що за клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим. Відповідно до ст. 105 КПК України «Додатки до протоколів», особа, яка проводила процесуальну дію, до протоколу процесуальної дії зобов'язана долучити стенограму, аудіо-, відеозапис процесуальної дії як додатки.

Ураховуючи те, що на законодавчому рівні поняття «технічні засоби для фіксування кримінального провадження» чітко не сформульовано, на підставі зазначених вище законодавчих норм, під поняттям «технічні засоби фіксації процесуальних дій» у досудовому розслідуванні слід розуміти звуко- та відеозаписувальні технічні засоби.

Зважаючи на обов'язковість фіксування кримінального провадження за допомогою технічних засобів у суді під час судового провадження, а також безпосередність дослідження доказів судом і значення його результатів для кримінального провадження, порядок фіксування кримінального провадження за допомогою технічних засобів у суді під час судового провадження здійснюється відповідно до наказу Державної судової адміністрації України від 06.06.2022 № 156 «Про затвердження Інструкції щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання» [5]. Затверджена інструкція встановлює єдиний порядок роботи зі звукозаписувальними технічними засобами фіксування судового процесу, вимоги до них, зберігання, копіювання, дублювання та використання інформації, яка відображає хід судового засідання в судах загальної юрисдикції (крім Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів). Зазначений нормативний акт не лише визначає основні терміни та поняття, що виключає можливість їх інтерпретації, а й встановлює технічні вимоги щодо комплексу звукозапису та спеціального обладнання.

Заслуговує на увагу й рішення Національної асоціації адвокатів України від 11–12.08.2023 № 87 «Про затвердження роз'яснення щодо можливості використання адвокатами технічних засобів під час участі в обшуку та інших слідчих (процесуальних) діях» [6]. Рада адвокатів України, розглянувши питання можливості та порядку самостійного використання адвокатом власних технічних засобів під час надання правничої допомоги в ході участі в слідчих (процесуальних) діях, узявши до уваги пропозицію представника адвокатів Хмельницької області у складі Ради адвокатів України Каденко О.О., постановила затвердити роз'яснення щодо можливості використання адвокатами технічних засобів під час участі в обшуку та інших слідчих (процесуальних) діях, за погодженням редакції такого роз'яснення з Комітетом НААУ з питань кримінального права та процесу, з урахуванням пропозицій членів Ради адвокатів України. За загальним правилом адвокати мають право використовувати самостійно залучені технічні засоби, які належать їм або іншим особам (за їх згодою) та використовуються для цілей надання правничої допомоги. Фіксування процесуальної дії є одним із законодав-

чо визначених завдань використання адвокатом технічних засобів. Законність реалізації адвокатом права на фіксування процесуальної дії прямо передбачена профільним законом. Рішення про застосування чи незастосування власних технічних засобів для фіксування процесуальної дії приймається адвокатом з огляду на потреби виконання конкретного доручення клієнта та за критерієм визначення максимальної ефективності досягнення мети надання правничої допомоги. Водночас таке право адвоката не є абсолютним і реалізовується у межах, встановлених чинним законодавством, у тому числі й для окремих процедур, визначених кримінальним процесуальним законодавством. Як захисник підозрюваного чи обвинуваченого, а також представник потерпілого, адвокат, користуючись правом свого підзахисного або правом потерпілого, може застосовувати технічні засоби під час проведення процесуальних дій, якщо слідчий не виніс постанову про заборону застосування технічних засобів. Тобто застосування технічних засобів фіксації під час здійснення слідчих (процесуальних) дій має певні особливості: здійснюється в порядку, встановленому КПК України, та може бути обмежено вмотивованою постановою слідчого, прокурора або ухвалою слідчого судді, суду. При цьому таке обмеження застосовується лише з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін життя людини із відповідним відображенням мотивів у відповідній постанові чи ухвалі.

Разом з тим, окремі відомства, а саме Державна кримінально-виконавча служба України, позбавлені нормативної бази щодо регулювання означених питань. На підставі наказу Міністерства юстиції від 26.07.2018 № 2476/5 втратив чинність наказ «Про затвердження Інструкції про порядок використання в органах досудового розслідування Державної кримінально-виконавчої служби України технічних засобів фіксування кримінального провадження під час проведення окремих процесуальних дій» [7]. У межах окремих процесуальних дій у згаданому документі зазначалися особливості фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису, також доводився чіткий алгоритм дій у разі виявлення ознак непрацездатності технічного засобу фіксування. У цілому документом визначалися інструктивні дії для організації фіксації, що забезпечувало гарантії дотримання законності проведення уповноваженими особами процесуальних дій.

Аналогічним неврегульованим питанням на сьогодні залишається здійснення технічної фіксації процесуальних дій у досудовому розслідуванні. Відсутність відомчого нормативного документу, з одного боку, розширює технічні можливості учасників процесу, а з іншого, – створює привабливе підґрунтя для зловживань з боку несумлінного захисту. Так, наприклад, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), розглядаючи справу [8], у якій заявник порушив питання незаконності проведення відеозйомки у своїй касаційній скарзі, посиляючись на те, що відеозйомка негласної слідчої дії проводилася незаконно, оскільки не була санкціонована судом. Суд касаційної інстанції залишив вирок заявника без змін. Заявник наполягав, що касаційний суд був компетентним перевірити дотримання кримінально-процесуального закону у кримінальній справі і міг винести ухвалу щодо законності проведення відеозйомки в контексті перевірки допустимості відеозапису як доказу. Зауважимо, що, аби дійти такого висновку, заявнику не обов'язково було порушувати це питання під час розгляду справи у судах першої

або апеляційної інстанцій. До того ж ЄСПЛ зазначає, що на момент подій суди, які розглядали кримінальні справи, у тому числі касаційний суд, могли реагувати на такі твердження постановленням окремих ухвал у випадку встановлення порушення закону під час кримінального провадження (див. пункти 21 та 26; див. приклади в рішеннях у справах «Орловський проти України» (Orlovskiy v. Ukraine), заява № 12222/09, пункти 14 і 58-61, від 02 квітня 2015 року та «Тихонов проти України» (Tikhonov v. Ukraine), заява № 17969/09, пункти 22 і 39, від 10 грудня 2015 року щодо порушення права на свободу). ЄСПЛ вважає, що заявник обґрунтовано висунув цю скаргу у касаційному суді в межах кримінального провадження щодо нього, аби надати національним органам влади можливість виправити ситуацію засобами національної правової системи. Розглядаючи скаргу заявника за статтею 8 Конвенції, ЄСПЛ вказав, що згідно з вимогами чинних на той момент норм національного законодавства відеозйомка негласної слідчої дії щодо заявника мала бути санкціонована рішенням суду. Проте у цій справі такий попередній судовий дозвіл працівники поліції не отримували. У зв'язку з цим, ЄСПЛ констатував порушення статті 8 Конвенції [8].

Що стосується скарги заявника на використання незаконного доказу, то ЄСПЛ зазначив, що спірний доказ не був єдиним доказом і суди посилалися на інші матеріали, у тому числі показання свідків, висновки експертів і речові докази. Також ЄСПЛ вказав, що заявник не оскаржував достовірність і точність спірного доказу та не заперечував проти його використання у кримінальному провадженні у судах першої та апеляційної інстанцій. Наведений доказ із такою запізнілою та обмеженою аргументацією, все ж був розглянутий касаційним судом у своєму рішенні в межах компетенції згідно з відповідною законодавчою базою та відхилений як незначний. ЄСПЛ вказав, що обґрунтування касаційного суду було свавільним або явно недостатнім з огляду на обставини цієї справи та процесуальну поведінку заявника. ЄСПЛ відхилив цю скаргу як явно необґрунтовану, згідно з підпунктом «а» пункту 3 та пунктом 4 статті 35 Конвенції [9].

Наведені приклади підтверджують важливість і ґрунтовність проблеми щодо використання технічних засобів, для фіксування кримінального провадження, а також вказують на необхідність нормативного врегулювання в цілому цього питання.

Наразі застосування слідчим (прокурором) самостійно і без залучення спеціаліста, під час проведення будь-якої із 16 слідчих дій багатофункціональних технічних засобів, які передбачають одночасно здійснення звукофіксації; відеофіксації; накопичення, обробку та тиражування будь-якої інформації; комунікації; відтворення інформації різного виду тощо), є цілком логічним. З огляду на відсутність на відомчому рівні будь-яких обмежень у кримінальному процесуальному законі щодо властивостей технічних засобів, які використовуються для фіксування кримінального провадження, та іншого порядку застосування технічних засобів, заяви сторони захисту щодо неправомірності застосування суб'єктом розслідування «невідповідних» технічних засобів залишаються дотепер безпідставними. Натомість, використовуючи сучасні багатофункціональні технічні засоби для фіксування кримінального провадження, слідчий (прокурор) повинен пам'ятати та дотримуватися вимог ч. 3 ст. 107 КПК України щодо необхідності збереження у матеріалах кримінального провадження оригінальних примірників технічних

носії інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких повинні зберігатися окремо. Така вимога є обов'язковою до виконання.

Крім того, науковці переконані, що під час реалізації кримінального провадження в умовах воєнного стану фіксування усіх процесуальних дій, у тому числі слідчих (розшукових), може відбуватися у змішаній (паперово-технічній) формі зі спрощеною процедурою складання письмових документів. Ця форма наразі встановлена у ч. 2 ст. 104 КПК України лише для такої слідчої (розшукової) дії, як допит [4]. Слід підтримати переконання вчених, оскільки унормування у КПК України змішаної форми фіксації кримінальних процесуальних дій у період правового режиму воєнного стану спростить формальну «паперову» роботу співробітників органів досудового розслідування, що сприятиме їхньому розвантаженню та підвищенню ефективності безпосереднього збирання та перевірки відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення.

Водночас, на думку П.Є. Антонюка, в аспекті застосування технічних засобів для фіксування кримінального провадження є актуальним правильне розуміння «безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії», за умови дотримання якого законодавець навіть дозволяє суб'єкту розслідування проводити окремі слідчі (розшукові) дії без участі понятих (ч. 7 ст. 223 КПК України). «Безперервний» відеозапис передбачає дотримання процесуальних, організаційних і методичних вимог щодо застосування технічного засобу відеофіксації під час проведення слідчих (розшукових) дій, а не відсутність зупинок у його роботі під час проведення слідчої (розшукової) дії. Так, всі зупинки відеофіксації, обумовлені специфікою проведення окремої слідчої (розшукової) дії (переміщення учасників слідчого експерименту з кабінету слідчого на місце проведення слідчого експерименту; переміщення учасників пред'явлення для впізнання на місце розташування будівлі чи ділянки місцевості, що пред'являється для впізнання; перерви при проведенні допиту тощо) повинні відбуватися за вказівкою слідчого з відповідним відображенням у протоколі та «на камеру», з обов'язковим зазначенням причини зупинки відеозапису, часу зупинки, місця зупинки тощо. При поновленні відеозапису після усунення причини зупинки, слідчий фіксує умови продовження ходу проведення слідчої (розшукової) дії (час, місце, учасників тощо) як у протоколі, так і на технічний носій інформації. Саме такий порядок забезпечить правомірність проведення слідчої (розшукової) дії, застосування технічних засобів для її фіксації та допустимість використання результатів її проведення в процесі встановлення істини в кримінальному провадженні. Наразі положення п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, регламентуючи особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, зазначають здійснення безперервного відеозапису шляхом фіксації доступними технічними засобами виключно при проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я.

Висновок: фіксація перебігу й результатів процесуальної дії за допомогою технічних засобів (аудіо- та відеозапису) значно збільшує обсяг і якість одержаної інформації, відтворюючи, по-перше, словесну частину процесуальної дії повністю, по-друге,

передаючи мовні й психологічні особливості зафіксованої розмови, що є недоступним для письмового протоколу. Це підвищує надійність доказової інформації і покращує забезпечення прав учасників провадження. Натомість особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану обумовлює доцільність: доопрацювання нормативних положень, зокрема, щодо унормування у КПК України змішаної (паперово-технічної) форми фіксації зі значним спрощенням процедури складання письмових документів; викладення чіткого тлумачення «безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії» з метою правильного розуміння вказаних заходів і забезпечення правомірності проведення слідчої (розшукової) дії, застосування технічних засобів для її фіксації та допустимості використання результатів її проведення в процесі встановлення істини в кримінальному провадженні.

Пропозиції щодо подальшого опрацювання проблематики та внесення змін до законодавства:

1. Розробка положень задля доповнення п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України або розділу IX-1 КПК України шляхом передбачення окремої статті, яка визначає особливості фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану.

2. Підготовка проекту нормативного акта з метою регламентації положень щодо здійснення технічної фіксації під час проведення слідчих (розшукових) дій в ході провадження досудового розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2> (дата звернення: 20.10.2023).

2. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів у складних умовах воєнного стану: Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

3. Новели здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: зміни до КПК України від 03 березня 2022 р. та роз'яснення Верховного суду. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/novely-zdiysnennya-kryminalnogo-provadhennya-v-umovah-voyennogo-stanu-zminy-do-kpk-ukrayiny-vid-03-bereznia-2022-ta-roz-yasnennya-verhovnogo-sudu>. (дата звернення: 20.10.2023).

4. Лоскутов Т.О. Правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/64.pdf> (дата звернення: 20.10.2023).

5. Про затвердження Інструкції щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання: наказ Державної судової адміністрації України від 06.06.2022 № 156. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0156750-22#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

6. Про затвердження роз'яснення щодо можливості використання адвокатами технічних засобів під час участі в обшуку та інших слідчих (процесуальних) діях: рішення національної асоціації адвокатів України від 12.08.2023 № 87. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/521158_757907 (дата звернення: 20.10.2023).

7. Про затвердження Інструкції про порядок використання в органах досудового розслідування Державної кримінально-виконавчої служби України технічних засобів фіксування кримінального провадження під час проведення окремих процесуальних дій: наказ Міністерства юстиції від 26.07.2018 № 2476/5 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0390-18#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

8. Справа «Берлізев проти України» (Заява № 43571/12): рішення Європейського суду з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g82#Text (дата звернення: 20.10.2023).

9. Справа «Берлізев проти України». (Case of Berlizev V. Ukraine). (Заява № 43571/12). Стислий виклад рішення від 08 липня 2021 року. URL: <https://ipo.naiu.kiev.ua/documents/%D0%A0%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%84%D0%A1%D0%9F%D0%9B/%D0%91%D0%95%D0%A0%D0%9B%D0%86%D0%97%D0%95%D0%92%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A2%D0%98%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%98.pdf> (дата звернення: 20.10.2023).

10. Антонюк П.Є. Щодо застосування технічних засобів для фіксування кримінального провадження. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/1cf8f9d9-6ef3-4cfc-8c03-ad625220c550/content> (дата звернення: 20.10.2023).

REFERENCES

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. “On the introduction of martial law in Ukraine”: Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No. 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2> (Date of Application: 20.10.2023) [in Ukrainian].

2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dodatkovoho rehuliuвання zabezpechennya diialnosti pravookhoronnykh orhaniv u skladnykh umovakh voiennoho stanu. “On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding additional regulation of law enforcement activities in difficult conditions of martial law”: Law of Ukraine dated April 14, 2022 No. 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text> (Date of Application: 20.10.2023) [in Ukrainian].

3. Novely zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu. “Amendments to criminal proceedings under martial law”: amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine dated March 3, 2022 and clarification by the Supreme Court. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/novely-zdiisnennia-kryminalnogo-provadzhennia-v-umovah-voyennogo-stanu-zminy-do-kpk-ukrayiny-vid-03-berezhnia-2022-ta-roz-yasnennia-verhovnoho-sudu>. (Date of Application: 20.10.2023) [in Ukrainian].

4. Loskutov, T.O. Pravove rehuliuвання fiksuvannia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu. “Legal regulation of recording criminal proceedings under martial law”. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/64.pdf> (Date of Application: 20.10.2023) [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Instruktii shchodo roboty z tekhnichnymi zasobamy fiksuvannia sudovoho zasidannia. “On the approval of the Instructions for working with technical means of recording the court session”: order of the State Judicial Administration of Ukraine dated June 6, 2022 No. 156. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0156750-22#Text> (Date of Application: 20.10.2023) [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia roziasnennia shchodo mozhyvosti vykorystannia advokatamy tekhnichnykh zasobiv pid chas uchasti v obshuku ta inshykh slidchykh (protsesualnykh) diiakh. “On the approval of an explanation regarding the possibility of lawyers using technical means during the search and other investigative (procedural) actions”: decision of the National Association of Lawyers of Ukraine dated August 12, 2023 No. 87. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/521158__757907 (Date of Application: 20.10.2023) [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Instruktii pro poriadok vykorystannia v orhanakh dosudovoho rozsliduvannia Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy tekhnichnykh zasobiv fiksuvannia kryminalnoho provadzhennia pid chas provedennia okremykh protsesualnykh dii. “On the approval of the Instructions on the procedure for the use of technical means of recording criminal

proceedings in the pre-trial investigation bodies of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine during individual procedural actions”: order of the Ministry of Justice dated July 26, 2018 No. 2476/5 (expired). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0390-18#Text> (Date of Application: 20.10.2023) [in Ukrainian].

8. Sprava «Berlizev proty Ukrainy» (Zaiava № 43571/12). “Case Berlizev v. Ukraine” (Application No. 43571/12): decision of the European Court of Human Rights. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g82#Text (Date of Application: 20.10.2023) [in Ukrainian].

9. Sprava «Berlizev proty Ukrainy». “Case of Berlizev v. Ukraine”. (Application No. 43571/12). Brief summary of the decision of July 8, 2021. URL: <https://ipo.naiu.kiev.ua/documents/%D0%A0%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%84%D0%A1%D0%9F%D0%9B/%D0%91%D0%95%D0%A0%D0%9B%D0%86%D0%97%D0%95%D0%92%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A2%D0%98%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%98.pdf> (Date of Application: 20.10.2023) [in Ukrainian].

10. Antoniuk, P.YE. Shchodo zastosuvannya tekhnichnykh zasobiv dlia fiksuvannya kryminalnoho provadzhennia. “On the use of technical means for recording criminal proceedings”. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/1cf8f9d9-6ef3-4cfc-8c03-ad625220c550/content> (Date of Application: 20.10.2023) [in Ukrainian].

UDC 343.98

Fedotova Hanna,

Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7798-3143

IMPLEMENTATION OF TECHNICAL MEANS AS A FORM OF RECORDING CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines methods of regulating the implementation of technical means as a means of securing the outcome of criminal proceedings.

The beliefs of scientists that the implementation of criminal proceedings under martial law allows for the recording of all procedural actions, including investigative (search) actions, in a mixed (paper-technical) form with a simplified procedure for drawing up written documents are highlighted.

The article analyzes the main provisions of the order of fixing criminal proceedings with the help of technical means in the court during the court proceedings, in particular, the order of the State Judicial Administration of Ukraine from 06.06.2022 No.156 “On approval of the Instruction on the work with technical means of fixing the court session”. The article reviews the decision of the National Lawyers Association of Ukraine on approving the clarification of the possibility for lawyers to use technical means when participating in searches and other investigative (procedural) actions. It has been established that technical fixation of procedural actions in pre-trial investigation is not regulated by a similar normative document. In order to enhance the reliability of evidentiary information and guarantee the rights of participants in criminal proceedings, the research proposes amendments to the normative-legal framework

© Fedotova Hanna, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).20](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).20)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

governing the use of technical means as a means of recording pre-trial investigations and the expediency of further processing issues. It is asserted that the unique framework of criminal proceedings under martial law renders it imperative to: finalize the normative provisions, particularly to standardize the CPC of Ukraine with a mixed (paper and technical) form of recording, thereby significantly simplifying the procedure for drafting written documents; clarify the interpretation of “continuous video recording of the course of the relevant investigative (search) action” in order to accurately comprehend these measures and ensure the legality of the investigative (search) action.

Keywords: technical means, pre-trial investigation, procedural actions, recording, criminal proceedings.

Отримано 27.03.2024

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС.
СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 437.61/.64-053.2

Ватула Олена Миколаївна,
аспірант відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького
права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
НАН України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0009-0006-6068-9323

**УРАХУВАННЯ ДУМКИ ДИТИНИ ПРИ ВИРІШЕННІ СПОРУ
ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ**

У статті проаналізовано норми вітчизняного та міжнародного законодавства, що регламентують питання участі дитини у вирішенні спорів про позбавлення батьківських прав. Акцентовано увагу на наукових поглядах провідних психологів, які вивчають особливості дитячої психіки з метою визначення ступеня зрілості особи як критерію її можливої участі в зазначених спорах. Виявлено колізійні положення нормативно-правових актів з питань щодо участі дитини та врахування її думки у вирішенні спорів про позбавлення батьківських прав і запропоновано зміни для їх подолання.

Ключові слова: права дитини, позбавлення батьківських прав, залучення дитини до вирішення сімейних спорів, особистісна зрілість, зарубіжне законодавство, сімейне законодавство, роль психолога, зміни до законодавства.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство – це ті соціальні цінності, які захищаються будь-якою правовою державою і є одними з рушійних сил її розвитку. При створенні сім'ї найбільш уразливими об'єктивно стають діти. На жаль, непоодинокими є випадки, коли дії батьків становлять небезпеку для власних нащадків, де передусім страждає дитина, для якої це не лише серйозне емоційне потрясіння, а й ускладнюючий фактор на шляху до перетворення її на повноцінну дієздатну особистість. У таких ситуаціях правові держави пріоритетними визначають інтереси дитини і нерідко для того, щоб її захистити потрібно припинити неправомірний вплив недобросовісних батьків на свою дитину.

Наразі для врегулювання питання обмеження негативного впливу батьків на своїх дітей у вітчизняному праві, як і праві багатьох розвинених країн, існує інститут позбавлення батьківських прав. Складність такого правового інструменту полягає насамперед у моральному аспекті. Природно, що діти емоційно залежні від дорослих навіть тоді, коли останні до них агресивно ставляться. Крім того, ініціювання зацікавленими особами питання про позбавлення батьківських прав може мати прихований маніпуляційний характер. Особливо, якщо йдеться про конфлікт інтересів

© Vatula Olena, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).21](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).21)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravoohorona.com/>

матері та батька. Прийняття рішення в цих справах безпосередньо впливає на життя дітей, їх емоційний стан і здоров'я тощо. Саме тому, спори про позбавлення батьківських прав мають чітко регулюватися. При цьому важливу роль у вирішенні зазначених питань відіграють думки, слова та емоції дитини, які слід ретельно зафіксувати і врахувати.

Досліджуючи нормативно-правові акти щодо позбавлення батьківських прав, ми вбачаємо, що механізм взяття до уваги думки дитини не забезпечений належною правовою регламентацією, більше того, ми зіткнулися з тим, що теоретична і практична колізія виникає через відсутність легального визначення такого базового поняття, як «батьківські права». Зазначене перешкоджає об'єктивному та неупередженому вирішенню сімейних спорів і часто призводить до психологічних травм у дитини. Отже, ми спостерігаємо потребу в перегляді та вдосконаленні наявної нормативної бази, яка регулює права батьків стосовно своїх дітей та визначає порядок врахування думки дитини при вирішенні спорів щодо позбавлення батьків їхніх прав.

Метою статті є виокремлення проблемних питань, які виникають при врахуванні думки дитини у вирішенні спорів про позбавлення батьківських прав, а також формулювання пропозицій щодо їх подолання.

Відсутність легального визначення поняття батьківських прав у сімейному законодавстві змушує дійти такого висновку, на якому наголошує Л.В. Красицька, а саме, що батьківські права як елемент змісту батьківських правовідносин мають свою специфіку, зумовлену тим, що батьківські права є збірним поняттям, яке охоплює весь комплекс суб'єктивних прав, що належать певній людині (матері, батькові дитини), заснованих на походженні дитини від цієї особи [1; 2, с. 628]. Отже, батьківські права охоплюють окремі суб'єктивні права в різних галузях: переважне право на виховання, право бути законним представником дитини в суді, право на соціальні пільги та виплати, право на відпустку для догляду за дитиною та інші права, передбачені численними законними та підзаконними нормативно-правовими актами.

Відсутність у законодавстві чіткого визначення батьківських прав та їх складових не завадило законодавцю прописати процедуру їх позбавлення. Підстави для цього передбачені ст. 164 Сімейного кодексу України і наведений перелік є вичерпним [1]. Проте при вирішенні спорів про позбавлення батьківських прав постає необхідність встановити наявність таких підстав, охарактеризувати вчинювані батьками діяння, які можуть свідчити, наприклад, про ухилення від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини. Зокрема, відповідно до ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства», батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини [3]. Сюди належать фізичний, інтелектуальний, моральний, культурний, духовний та соціальний аспекти. Це може передбачати відвідування навчального закладу чи різноманітних гуртків, забезпеченість шкільним приладдям, відсутність домашнього насильства в сім'ї та інші фактори, наявність чи відсутність яких найкраще підтвердить сама дитина, оскільки сім'я це зазвичай закритий соціальний інститут.

Варто зазначити, що вітчизняний законодавець ст. 171 Сімейного кодексу України забезпечив право дитини бути вислуханою при вирішенні спору щодо її виховання,

місця проживання [1]. Проте тут же встановив два обмеження: якщо дитина може висловити свою думку й те, що суд має право постановити рішення всупереч її думки в разі, якщо цього вимагають її інтереси. Такі формулювання вбачаються доволі розмитими, що на практиці може створювати підґрунтя для маніпуляцій, які зашкодять дитині. І знову виникають запитання: «Як суд визначить, чи може дитина висловити свою думку?», «Як суд визначає коло її інтересів?». Відсутність будь-якого роз'яснення стосовно цього може негативно вплинути на вирішення спору, адже не буде достатньо акцентовано увагу на фактичних обставинах справи.

Якщо ми звернемося до міжнародних нормативно-правових актів, то в них ситуація загалом аналогічна. У ст. 145 Цивільного кодексу Італії вказано про те, що в разі недосагнення домовленості між чоловіком та жінкою в сімейному спорі кожен із подружжя може вимагати втручання судді, який, вислухавши думки подружжя, а за потреби – спільних дітей, що досягли 12-річного віку, сприятиме ухваленню справедливого рішення [4]. Коли ж спір стосується вибору місця проживання, то згідно зі ст. 316 цього кодексу чи іншими істотними умовами суддя зобов'язаний вислухати дитину, яка досягла 12-річного віку [4]. Такої самої позиції дотримуються і в деяких штатах Сполучених Штатів Америки. Зокрема, доречним прикладом є норма Сімейного кодексу Техасу, де суд зобов'язаний вислухати дитину, яка досягла 12 років [5]. Проте тут, як і в Україні, думка дітей не ключова в прийнятті рішення щодо спору, вона є лише дорадчим джерелом інформації, що свідчить про недосконалість законодавства. Адже диспозитивність прийняття до уваги думки того, чий інтереси вирішуються, може призвести до перетворення цієї процедури на формальність, коли зауваження батьків та погляди судді стануть єдиними вирішальними факторами для визначення майбутнього дітей без урахування їх справжніх інтересів.

Зовсім іншого погляду дотримуються естонські законодавці. Так, у ст. 138 Сімейного кодексу Естонії зазначено, що в разі, коли дитина досягає 14 років, її думка є обов'язковою при вирішенні питань опікунства [6]. Як убачається, тут ситуація прогресивніша, проте не зовсім правильна. У всіх наведених вище прикладах кардинально відрізняється підхід до вирішення сімейних спорів за участю дитини, оскільки законотворці різних країн не доходять згоди щодо мінімального віку, з настанням якого дитину можна залучити до вирішення таких делікатних спорів. Проте жодні закони розглянутих нами держав не беруть до уваги особистість дитини, її психологічний та інтелектуальний стан, фізичний розвиток. Коли її думку можна враховувати? Який вік є оптимальним для взяття участі у врегулюванні спору?

Відповідно до міжнародного права у ст. 3 Європейської конвенції про здійснення прав дітей 1996 року дитина, яка внутрішнім законодавством визнається такою, що має достатній рівень розуміння, під час розгляду судовим органом справи, що стосується її, наділяється правами, використання яких вона може вимагати: отримувати всю відповідну інформацію, отримувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки, бути поінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення [7]. Тут дитині гарантується, окрім права висловлюватися, ще й право отримувати всю необхідну інформацію, проте сама особа

дитини, яка має такі права, теж чітко не визначена. Перекладання цього зобов'язання на внутрішнє законодавство не дає змоги уникати неоднозначності та якісно вирішувати складні сімейні спори.

Фундаментальним документом, який декларує права дітей, є Конвенція про права дитини 1989 року. Відповідно до її ст. 12 держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. Тут же гарантується її право бути заслуханою в будь-якому судовому розгляді, що її торкається [8]. А отже, можна вже більш конкретно виокремити випадки, коли думку дитини необхідно враховувати при вирішенні сімейних спорів, у тому числі й про позбавлення батьківських прав. Ключовими виступають два фактори: вік та зрілість. Перефразувати статтю Конвенції можна так: «Думку дитини у будь-яких судових розглядах, що її стосуються, враховувати необхідно тоді, коли дитина досягла достатнього для цього віку та зрілості». Якщо аспект віку певною мірою досліджено в законодавствах різних держав, то, що потрібно вбачати під зрілою особою, зрозуміти не просто.

Для багатьох людей «зрілість» – відносно абстрактне поняття, яке аж ніяк не можна застосовувати при готуванні законопроектів чи підзаконних актів. Тому з метою введення такого елементу в законодавство й остаточного формування потенційних правових механізмів регулювання участі дитини у вирішенні спорів про позбавлення батьківських прав слід брати до уваги наукові висновки провідних світових психологів різних часів, зіставити їх, знайти спільні риси й зрозуміти, коли людину вже можна назвати особистістю.

Найбільш значний вклад у вивчення окресленого питання зробив американський психолог Абрагам Маслоу. Загалом психологічно зрілою особистістю він вважав людину, яка актуально сприймає реальність; не зважає на забобони та стереотипи; приймає себе та інших такими, які вони є; ставить перед собою життєві завдання та намагається їх виконати; незалежна від зовнішніх факторів, проте розуміє свій зв'язок із суспільством; готова вчитися новому й пізнавати світ; критично ставиться до культури, до якої належить; має стійкі моральні норми [9]. Відомий учений дав початок розвитку науки про особистість, вибудувавши модель абсолютно зрілої особи, до ідеалів якої має прагнути кожна людина.

Найбільш ґрунтовно перелік особистісної зрілості подано в дослідженні вітчизняного психолога О.С. Штепи. Наведений перелік вона називає «пропріумом зрілої особистості», тобто це ті фактори, які роблять людину унікальною. До них належать: відповідальність, децентрація, глибинність переживань, життєва філософія, толерантність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, синергічність [10, с. 8]. Тобто зрілою особистістю вона вважає людину, яка встановлює для себе сенс життя, розуміє та сприймає свою ідентичність, відповідальна за свої вчинки та слова, поважає інших членів суспільства та легко знаходить з ними контакт. Окрім того, О.С. Штепа розмежовує психологічну та особистісну зрілість. Остання є більш глибинною та характеризується наявністю якісного новоутворення – здатністю

до самопізнання [11, с. 28]. Це основний аспект самоконтролю, без якого неможлива толерантність, відповідальність та контактність стосовно інших особистостей. Особистісно зріла особа спостерігає за своїми діями, вчинками, думками та почуттями. Вона чітко розуміє життєву ситуацію і будує певну модель поведінки в різних випадках.

Важливо при характеристиці дитини зосередити увагу на її ставленні до оточення. Потрібно зауважувати чи здатна вона приймати людей такими, які вони є, чи не схильна вона нав'язувати свої уявлення іншим, чи здатна вона любити. Адже, як зазначає Е. Фромм, любити здатна не кожна людина, оскільки любити означає проявляти продуктивну активність, виражати себе більш яскраво, дати іншому більше та викликати активність у відповідь [12, с. 73]. Так, прояви ненависті, егоїзму означають відсутність адекватної оцінки вчинків інших осіб, що призводить до викривленого сприйняття оточення та навколишнього світу загалом.

Потрібно акцентувати увагу на способі життя особи. Якщо вона закрита, малоактивна, то це означає відсутність якогось певного необхідного життєвого досвіду, який допомагає краще сприймати зовнішню інформацію, навчатися чомусь новому і, в результаті, нездатність висловити свою думку, якнайкраще представити свої інтереси перед оточенням, особливо якщо це нестандартна життєва ситуація. К. Роджерс пов'язує діяльність повноцінно функціруючої особи з поняттям «гарне життя». В уявленні психолога людина, що живе «гарним життям», – це людина творча, яка живе більш повноцінно, з більшим проявом почуттів, бо вона має впевненість у собі, коли зустрічається з різноманітним сьогоденням [13, с. 78–79].

З огляду на дослідження відомих психологів можна дійти такого висновку, що при врахуванні думки дитини під час вирішення спорів про позбавлення батьківських прав варто зважати на характер дитини, чи були в неї конфлікти в сім'ї та серед її оточення і хто був їх винуватцем, чи має вона хобі, ким вона бажає стати в майбутньому і що для цього готова зробити, чи були в неї в житті ситуації, за які їй соромно чи прикро, в чому вона вбачає сенс життя загалом і конкретно для себе. Відповіді на ці запитання допоможуть психологу краще зрозуміти готовність дитини до участі у вирішенні сімейних спорів чи майбутніх судових процесах.

Аналіз зарубіжного законодавства свідчить, що кожна держава встановлює певний мінімальний вік, з якого дитина має право висловлювати свою думку.

У психологів є таке поняття, як «психологічний вік», тобто це кількість років, які можна приписати людині відповідно до її способу думок та поведінки. Він характеризує особистісну зрілість особи й не завжди відповідає біологічному. Проте в законодавстві ми не можемо вказати цю міру як ключову, а відтак є потреба встановити мінімальний біологічний вік, коли дитину вже можна назвати достатньо зрілою особистістю. Масштабні дослідження з окресленого питання опублікував Е. Еріксон ще в 1950 році. Він виокремив п'ять періодів розвитку особистості дитини:

- період довіри (0–12 місяців) – дитина розпочинає пізнавати світ; формується довіра до батьків;
- період автономії (1–3 роки) – дитина навчається їсти, вдягатися, користуватися туалетом та самостійно пересуватися; формується сила волі;

- період ініціативи (3–7 років) – дитина активно пізнає світ, навчається взаємодіяти з іншими людьми та з речами, що її оточують; у неї формується почуття ініціативи;
- період продуктивності (7–12 років) – досягання перших результатів у навчанні, стосунках із ровесниками; усвідомлення власних умінь, розвиток загальних здібностей і практичних навичок;
- період ідентифікації (12–18 років) – остаточне формування власного «Я», свого місця у світі [14, с. 235–259].

Так, вимога досягнення 12 років у сімейному праві багатьох країн зумовлена тим, що відповідно до проведених ґрунтовних досліджень, саме в цьому віці людина починає розуміти своє місце у світі, в неї розвинуті комунікативні навички з іншими індивідами, формується характер та моделі поведінки. Тобто людина досягає первинної зрілості.

Подібну класифікацію віку подає у своїх дослідженнях ще один відомий учений Ж. Піаже. Він вважає, що в дитини 12–16 років триває стадія формальних операцій, коли формується спроможність оперувати абстрактними поняттями, логічно мислити, аналізувати наслідки й доходити висновків [15, с. 192]. Після її завершення дитина здатна самостійно робити свідомий вибір та відповідати за його наслідки. Наведений постулат враховано і в кримінальному та адміністративному законодавстві України, де вік, з якого настає відповідальність, становить 16 років.

Отже, оптимальний вік, при якому дитина може брати участь у вирішенні спорів про позбавлення батьківських прав, становить 12 років, оскільки дитина вже здатна висловити свою думку, логічно мислити та розуміти наслідки своїх дій та слів.

Питання участі дитини у вирішенні спорів про позбавлення батьківських прав не береться до уваги тоді, коли йдеться про відібрання дитини та передачу її під опіку держави. Це ситуація, коли безпосередньо вирішується майбутнє особи, а тому її участь має бути обов'язковою, лише за умови досягнення нею певного віку та ступеня зрілості. Такої думки дотримується і вітчизняний законодавець. У ст. 14 Закону України «Про охорону дитинства» зазначено, що під час вчинення дій, пов'язаних з розлученням дитини з одним або обома батьками, а також інших дій, що стосуються дитини, в порядку, встановленому законом, судом заслуховується думка та побажання дитини [3]. Причому, бажано, щоб суд переконався в тому, що дитина має змогу посправжньому висловити свою думку, не перебуваючи ні під чийм психологічним тиском [16, с. 125–126].

Цього можна досягнути тимчасово вилучивши батьків із зали суду. Однак перед цим з дитиною має попрацювати психолог, аби точно впевнитися, що вона не перебуває під глибинним впливом батька чи матері й у залі суду вона не буде висловлюватися від імені одного з них, навіть без їхнього безпосереднього перебування поряд.

З обов'язковою участю психолога погоджується і С. Бичкова, яка у своїй дисертації зауважує, що психолог зможе встановити вплив на дитину наявних у сім'ї проблем, що стали підставою для звернення до суду; проконсультує щодо вікових особливостей психічного розвитку дитини, стосовно якої вирішується питання про позбавлення батьківських прав, окремих психологічних станів, процесів, що можуть впливати на поведінку учасників справи [17, с. 183].

Подібне серйозне ставлення до таких справ викликане якраз врахуванням інтересів дитини. Відібрання її від сім'ї, в якій вона перебуває від народження, призводить до значної психологічної травми, позбавлення її звичної зони комфорту. В таких умовах, незалежно чи буде вона поміщена в дитячий заклад чи в прийомну сім'ю, в дитини розпочнеться відставання фізичного, психічного, інтелектуального розвитку [18, с. 227, 232]. Через це детальна регламентація процесу врахування думки дитини є необхідністю, аби в подальшому суспільство отримало повноцінну, особистісно зрілу, дієздатну особу.

Як уже зазначалося, участь психолога в таких спорах є обов'язковою. На жаль, українське законодавство наразі не встановлює якихось критеріїв до бажаючих стати психологами, чи хоча б критеріїв для тих з них, які мають працювати з дітьми.

При роботі з дітьми, в тому числі й при вирішенні спорів про позбавлення батьківських прав, доцільно встановити певні правові вимоги до особи психолога. За основу можна взяти проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо системи охорони психічного здоров'я та послуг у сфері психічного здоров'я, при цьому додавши окрему спеціалізацію за фахом «Дитяча психологія», отримати який можна відпрацювавши на посаді клінічного психолога не менше трьох років. Наведені критерії дадуть змогу спеціалісту точно визначити ступінь зрілості дитини та надати необхідну рекомендацію для суду стосовно її майбутньої участі в судових процесах [19].

З метою формалізації зазначеного вище доцільним убачається уточнити положення Сімейного кодексу України та доповнити його новою статтею такого змісту:

«Стаття 171¹. Умови участі дитини у вирішенні спору

1. Врахування думки дитини при вирішенні спору, що стосується її життя, є обов'язковим при досягненні нею 14 років. У разі досягнення нею 12 років врахування думки дитини здійснюється за наявності відповідної рекомендації психолога.

2. Форма такої рекомендації визначається Кабінетом Міністрів України.

3. Заслуховування думки дитини відбувається за участю психолога та з тимчасовим видаленням обох батьків, усиновлювачів або опікунів із зали судового засідання».

За такої умови дитина перед безпосереднім слуханням буде проходити співбесіду із дитячим психологом, який визначить наявність та ступінь зрілості, а також надасть затверджену рекомендацію для суду. Більше того, хоча це безпосередньо не стосується суті нашого дослідження, зазначимо, що окремо варто вказати в процесуальному законодавстві на неможливість перебування психолога в родинних зв'язках із дитиною та/або інших зв'язках з батьками чи близькими родичами дитини.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що за умови правової невизначеності участі дитини у вирішенні спорів про позбавлення батьківських прав доцільно зважати на думку визнаних психологів, аби з'ясувати, коли ми можемо вважати дитину достатньо зрілою для участі в складних та емоційних судових процесах. Результати дослідження свідчать, що оптимальний вік для цього має бути 12 років у разі наявності в дитини достатніх ознак зрілості, які зможе виявити кваліфікований дитячий психолог. Отже, у законодавство потрібно вводити якісно нові правові механізми, які регламентуватимуть

процедуру участі дитини у вирішенні спорів про позбавлення батьківських прав, вимоги до психолога, який здійснюватиме досудову бесіду з дитиною, а також закріпити форму рекомендації, яку психолог надаватиме до суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/ed20240101#Text> (дата звернення: 21.03.2024).
2. *Красицька Л.В.* Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. Київ: Ліра-К, 2014.
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 21.03.2024).
4. Цивільний кодекс Італії: Закон Італії від 12.08.2015 р. URL: <https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codici/codiceCivile> (дата звернення: 21.03.2024).
5. Сімейний кодекс Техасу: Закон Техасу від 09.12.2005 р. URL: <https://www.sll.texas.gov/assets/pdf/historical-statutes/1984-FA/1984-family-code-wests-texas-statutes-and-codes> (дата звернення: 21.03.2024).
6. Про сімейні відносини: Закон Естонії від 18.11.2009 р. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013016/consolide> (дата звернення: 27.03.2024).
7. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text (дата звернення: 27.03.2024).
8. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 27.03.2024).
9. *Maslow A.* Toward a psychology of being. 1th ed. Toronto: D. Van Nostrand Company (Canada), LTD, 1962.
10. *Шмена О.С.* Диспозиційна модель особистісної зрілості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка: Київ, 2006, С. 20.
11. *Шмена О.С.* Пропріум зрілої особистості. *Практична психологія та соціальна робота.* 2004. № 2. С. 26–35.
12. *Fromm E.* To have or to be? New-York, London: Continuum. 2008.
13. *Rogers C.* On becoming a person. A therapist's view of psychotherapy. New-York: Houghton Mifflin Company Boston. 1995.
14. *Erikson E.* Childhood and Society. 1th ed. New-York: W.W. Norton and Company, Inc., 1950.
15. *Piaget J.* Le langage et la pensee chez l'enfant. Paris: Denoël/Gonthier, 1986.
16. *Бордюг Т.* Участь малолітніх та неповнолітніх у цивілістичному процесі: дис. ... д-ра філософії: 081 / Київ. ун-т права НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2021.
17. *Бичкова С.* Психолого-правова характеристика позбавлення батьківських прав: дис. ... д-ра філософії: 053 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021.
18. *Прокоф'єва-Акопова С.О.* Психологічні особливості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Наука і освіта.* 2009. № 8. С. 227–233.
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо системи охорони психічного здоров'я та послуг у сфері психічного здоров'я: проєкт закону від 28.06.2023 р. № 9433. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42173> (дата звернення: 27.03.2024).

REFERENCES

1. Simeinyi kodeks Ukrainy. "Family Code of Ukraine": Law of Ukraine dated January 10, 2002 No. 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/ed20240101#Text> (Date of Application: 21.03.2024) [in Ukrainian].

2. *Krasytska, L.V.* (2014). Problemy zdiisnennia ta zakhystu osobystykh ta mainovykh prav batkiv i ditei. "Problems of implementation and protection of personal and property rights of parents and children": monograph. Kyiv: Lira-K Publishing House Lira-K [in Ukrainian].

3. Pro okhoronu dytynstva. "On the protection of childhood": Law of Ukraine dated April 26, 2001 No. 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (Date of Application: 21.03.2024) [in Ukraine].

4. Tsyvilnyi kodeks Itali. "Italian Civil Code": Italian Law of August 12, 2015. URL: <https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codici/codiceCivile> (Date of Application: 21.03.2024) [in Ukrainian].

5. Simenyi kodeks Tekhasu. "Texas Family Code: Texas Act of December 9, 2005". URL: <https://www.sll.texas.gov/assets/pdf/historical-statutes/1984-FA/1984-family-code-west-texas-statutes-and-codes> (Date of Application: 21.03.2024) [in Ukrainian].

6. Pro simeini vidnosyny. "On family relationse: Law of Estonia of November 18, 2009. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013016/consolide> (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

7. Yevropeiska konventsiiia pro zdiisnennia prav ditei. "European Convention on the Implementation of Children's Rights" dated January 25, 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

8. Konventsiiia pro prava dytyny. "Convention on the Rights of the Child" dated November 20, 1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

9. *Maslow, A.* (1962). Toward a psychology of being. 1th ed. Toronto: D. Van Nostrand Company (Canada), LTD [in English].

10. *Shtepa, O.S.* (2006). Dyspozytsiina model osobystisnoi zrilosti. "Dispositional model of personal maturity": extended abstract of Candidate's thesis: 19.00.05 / Ivan Franko National University of Lviv. Kyiv. P. 20 [in Ukrainian].

11. *Shtepa, O.S.* (2004). Proprium zriloi osobystosti. "Proprium of a mature personality". *Practical Psychology and Social Work*. No. 2. P. 26–35 [in Ukrainian].

12. *Fromm, E.* (2008). To have or to be? New-York, London: Continuum [in English].

13. *Rogers, C.* (1995). On becoming a person. A therapist's view of psychotherapy. New-York: Houghton Mifflin Company Boston [in English].

14. *Erikson, E.* (1950). Childhood and Society. 1th ed. New-York: W.W. Norton and Company, Inc. [in English].

15. *Piaget, J.* (1986). Le langage et la pensee chez l'enfant. Paris: Denoël/Gonthier [in French].

16. *Bordiuh, T.* (2021). Uchast malolitnikh ta nepovnolitnikh u tsyvilistychnomu protsesi. "Participation of minors and minors in the civil process": Doctor's of philosophy thesis: 081 / Kyiv. University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine; V.M. Koretsky Institute of State and Law. Kyiv [in Ukrainian].

17. *Bychkova, S.* (2021). Psykholoho-pravova kharakterystyka pozbavlennia batkivskykh prav. "Psychological and legal characteristics of deprivation of parental rights": Doctor's of Philosophy thesis: 053 / National Academy of Internal Affairs. Kyiv [in Ukrainian].

18. *Prokofieva-Akopova, S.O.* (2009). "Psychological features of orphans and children deprived of parental care". *Science and Education*. No. 8. P. 227–233 [in Ukrainian].

19. Pro vnesennia zmin do deiaknykh zakonodavchykh aktiv shchodo systemy okhorony psykhichnoho zdorovia ta posluh u sferi psykhichnoho zdorovia. "On the introduction of changes to some legislative acts regarding the system of mental health care and services in the field of mental health": draft Law of June 28, 2023 No. 9433. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42173> (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

Vatula Olena,

PhD student of the Department of Civil Labour and Entrepreneurial
Law of the V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National
Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0009-0006-6068-9323

CONSIDERATION OF THE CHILD'S VIEWS IN DECIDING A TERMINATION OF PARENTAL RIGHTS DISPUTE

The article analyzes domestic and international legislation that regulates the child's participation in resolving disputes about the deprivation of parental rights. The issue of a child's participation in the resolution of such disputes has been identified as one that is not fully regulated. This lack of regulation is exemplified by the absence of a definition of "parental rights", as well as the absence of a defined age at which a child can become involved in such cases.

In order to ascertain the requisite level of maturity, a comprehensive examination was undertaken, encompassing the works of eminent Ukrainian and international psychologists. The researchers concur that a mature individual is capable of evaluating life situations in an appropriate manner, analysing them, understanding their position within them, and also acquiring the requisite communication skills, which enable them to express their interests in a competent manner. The aforementioned factors enable children to participate in complex legal proceedings and express their views, which must be taken into account by all relevant parties.

The works of Piaget and Erikson clearly demonstrate that a child already acquires the aforementioned qualities at the age of 12. However, in practice, this is not always the case. This is why the involvement of a psychologist is essential when resolving disputes about the deprivation of parental rights. Consequently, when introducing new legal mechanisms, it is necessary to set out requirements for a child psychologist. This will ensure that the child's qualities are professionally assessed and that the court is provided with a reasoned recommendation regarding the consideration of the opinion of a minor.

This approach has resulted in the establishment of legal mechanisms that delineate with precision the age at which a minor may be involved in resolving matters pertaining to the deprivation of parental rights. Furthermore, it delineates the qualifications and competencies that professionals engaged in this field must possess, as well as the procedures for amending the Family Code of Ukraine.

Keywords: children's rights, deprivation of parental rights, involvement of a child in resolving family disputes, personal maturity, foreign legislation, family legislation, the role of a psychologist, changes in legislation.

Отримано 02.04.2024

© Vatula Olena, 2024

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9:351.74(477)

Барко Вадим Вадимович,
кандидат педагогічних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-3836-2627

ПОЛІГРАФОЛОГІЧНІ МЕТОДИКИ ЗАПИТАНЬ ПОРІВНЯННЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ, ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ

Стаття присвячена проблематиці вивчення світового досвіду використання особливих поліграфологічних методик запитань порівняння групи поліграфологічних технік, які містять специфічні запитання порівняння (або контрольні запитання) і знаходять широке застосування в криміналістичній практиці. Розкрито можливості використання зазначених поліграфологічних методик у нашій державі в умовах війни, перспективи подальшого застосування в галузях безпекової, спеціальної (оперативної), правоохоронної діяльності і в роботі з персоналом.

Ключові слова: поліграф, поліграфологічні методики, запитання релевантні, запитання порівняння, надійність, валідність, точність.

Актуальність і важливість застосування поліграфологічних досліджень у галузях безпекової, оперативної, правоохоронної діяльності постійно підтверджується міжнародним і вітчизняним досвідом. У світі інтенсивно розвивається науковий напрям – наука поліграфа (Polygraph Science, PS), у США видається фаховий науковий журнал «Polygraph» [1].

За останні роки в нашій державі теорія і практика проведення поліграфологічних опитувань інтенсивно розвивається, поліграф знаходить застосування в державних структурах і сфері бізнесу. Відповідними нормативними документами передбачені поліграфні перевірки в Міноборони, Національній поліції, Нацгвардії, ДБР, БЕБ, УДО, СБУ. В Україні з 2017 року проводяться судові психологічні експертизи з використанням поліграфа. Предметом опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа є отримання орієнтувальної інформації щодо: ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію та іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій. Головними напрямками використання поліграфологічних досліджень є підвищення ефективності вивчення персоналу при професійному доборі,

© Barko Vadym, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).22](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).22)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravoohorona.com/>

проведенні службових розслідувань і перевірок, а також здійснення кримінальних проваджень і психологічних експертиз [1]. Особливу актуальність поліграфологічні дослідження набули під час військової агресії проти України у зв'язку з необхідністю виявлення зрадників, шпигунів та диверсантів тощо.

Поліграфологічні методики запитань порівняння (ПМЗП) або контрольних запитань (ПМКЗ) (дещо застаріла назва) – це група методик психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа (ПДВФ), яке проводиться з метою встановлення участі певної особи в конкретній події (інциденті) або визначенні достовірності її свідчень щодо знання фактичних обставин події. Таке дослідження ще називають діагностичним, на відміну від скринінгового – дослідження, яке проводять за відсутності повідомлення щодо події (інциденту) або звинувачення.

Поліграфологічні методики запитань порівняння (ПМЗП) є основою так званого доказового поліграфологічного дослідження, в якому застосовуються методики з найбільшою точністю, результати якого можуть бути представлені в суді. Відповідно до міжнародних стандартів, методики, які можуть застосовуватись як доказові, повинні мати середню точність не менше 90% без урахування невизначених результатів, відсоток яких не має перевищувати 20% [2].

У нашій державі поліграфологи у своїй роботі переважно застосовують скринінгові поліграфологічні дослідження. Наразі ПМЗП мало використовуються через низку методичних аспектів, пов'язаних із складністю формулювання запитань для цієї групи поліграфологічних методик, а також із проблематикою оцінювання результатів досліджень і визначення точності отриманих висновків.

Метою цієї статті є висвітлення актуального досвіду використання, особливостей і перспектив застосування в нашій державі групи поширених поліграфологічних методик запитань порівняння.

Завдання статті: а) розкрити теоретичне підґрунтя поліграфологічних методик запитань порівняння; б) охарактеризувати ефективність застосування ПМЗП; в) висвітлити методологію і методику їх використання; г) розкрити можливості застосування основних тестів ПМЗП у нашій державі.

У 1960 році відомий американський дослідник проблем емоцій та перцепції, методолог поліграфологічних опитувань Клів Бакстер розробив оригінальну методику контрольних запитань (або запитань порівняння) під назвою «Техніка (тест) зони порівняння Бакстера» (ТЗПБ). Це було вдосконаленням раніше розробленої у 40-роках методики нейтральних та релевантних запитань Джона Ріда. У новій техніці (тесті), яка тепер належить до групи ПМЗП, окрім релевантних і нейтральних, з'явилися нові типи запитань: «жертвно-релевантне» про готовність обстежуваного давати правдиву інформацію, два контрольних запитання, що стосувались минулого опитуваної особи, та одне спеціальне контрольне питання, яке Бакстер назвав «симптоматичним». Метою цього запитання було визначити саме те, про що обстежуваного не запитують ані в контрольних, ані в релевантних питаннях, але про що він думає і переживає [2; 3].

Трохи пізніше Бакстер вдосконалив ТЗПБ, додавши до запитань цієї техніки ще три, за допомогою яких встановлювалось, чи підозрює обстежуваний кого-небудь у

вчиненні злочинної чи протиправної дії, чи знає він що-небудь про подію, з приводу якої проводиться дослідження, і чи сам брав у ній участь. Ці три питання скорочено назвали ПЗВ (Підозра, Знання, Ви особисто). Таким чином ученим розроблено нову технологію, яку назвали «Модифікований тест зони порівняння (МТЗП)» (англійською – Modified Zone Comparison Test (MZCT SKY; Suspect, Know, You) [3; 4].

На думку Бакстера, вдосконалену методику «МТЗПБ» варто було застосовувати у тому випадку, коли існувала ймовірність, що обстежуваний реагує на релевантні запитання не тому, що сам вчинив дію, а тому, що підозрює або знає, хто був її виконавцем, але не хоче в цьому зізнатися.

Обидві методики запитань порівняння Бакстера швидко отримали широке визнання і поширення в США і усьому світі. Вони були рекомендовані, насамперед, для досліджень у кримінальних справах, особливо у випадках, коли важливо було перевірити участь особи у одній-двох подіях. Бакстер також винайшов метод числової оцінки результатів тестування (поліграм) у балах. За результатами дослідження він міг робити три варіанти висновків: обстежуваний винуватий (DI), невинуватий (NDI), результат невизначений (INC). Важливо, що Бакстер при використанні своїх технік мало уваги приділяв оцінці поведінки обстежуваного, вербальним та поведінковим ознакам, які супроводжують його висловлювання, вважаючи цю інформацію незначущою [5].

Під час дослідження застосовувались методи аналізу наукових джерел, психофізіологічне опитування із застосуванням поліграфа (поліграфологічне опитування); аналіз поліграм; анкетування, експертне оцінювання (на основі останнього визначався рівень успішності професійної діяльності працівника); кореляційний аналіз. Статистичну обробку отриманих емпіричних даних здійснено за допомогою застосування стандартизованого пакету програм IBM SPSS Statistics 23.0. Експериментальне дослідження проводилось поетапно. Усього обстежено близько ста поліграм (графічних результатів поліграфологічного дослідження), опитано більше п'ятдесяти експертів-поліграфологів, які працюють у правоохоронних органах держави.

Світовий досвід застосування поліграфологічних досліджень, заснованих на ідеях Бакстера із використанням ПМЗП, свідчить про досить високу їхню точність.

Так, надійність методик досліджували Бакстер, Нелсон, Відацкі та інші, вони встановили досить високі коефіцієнти кореляції, від 0,57 до 0,88 (для трьох категорій рішень – DI, NDI, INC). У мета-аналізі групи тестів Бакстера відзначається, що середня їх точність становить від 0,79 до 0,93, що майже виключає випадковість при прийнятті рішення. Наголошується, що методики Бакстера відповідають усім вимогам валідності, встановленим Американською поліграфологічною асоціацією (АРА), включаючи описи формату тестових запитань, проведення тестування, правила оцінювання результатів дослідження і прийняття рішень [3; 6; 9].

Цікаві результати отримані при використанні методу оцінки точності «Повторне оцінювання», який передбачає ще одне оцінювання тих самих поліграм тими самими поліграфологами через певний проміжок часу. Так, семи поліграфологам були надані двадцять поліграм на нове оцінювання через три місяці після проведення першого. Результати повторного оцінювання збіглися з попередніми у 86% випадків, інакше

кажучи, 14% оцінок через три місяці були змінені. У подібному експерименті Барланда поліграфологи отримали ті ж поліграми через шість місяців. Результати збіглися з попередніми у 84,4% випадків. Іншими словами, у 15,6% випадків оцінили реакції інакше, ніж раніше [6].

Бакстер запровадив п'ять типів запитань, які використовуються в поліграфологічних тестах діагностичного типу: релевантні (перевірочні, значущі), контрольні (порівняння), жертовні, симптоматичні, ірелевантні [2; 5]. Кваліфіковане формулювання питань є виключно важливим етапом підготовки до процедури дослідження. Незалежно від тих або інших методичних цілей, усі питання мають відповідати певним вимогам.

Так, запитання мають бути складені тією мовою, яка є рідною для респондента. Вони повинні передбачати тільки односкладові відповіді «Так» або «Ні». Недопустимі питання, що вимагають розгорнутих відповідей. Питання повинні формулюватися гранично просто. Вони мають бути зручними для вимови, тому поліграфологу бажано заздалегідь перевірити формулювання усіх питань уголос. Слід уникати слів, у яких невідомий (чи викликає сумнів) склад, на якому треба робити наголос. Питання мають бути коректними за змістом. Зміст має виключати двозначність, тобто містити тільки один факт або одну дію, мати єдине смислове значення. Питання слід формулювати максимально коротко (особливо перевірочні), оскільки довгі питання можуть виявитися громіздкими і малозрозумілими для респондента.

При формулюванні запитань треба враховувати інтелектуально-освітній рівень, особливості лексики, сленг, діалект, жаргон обстежуваного. Якщо у респондента низький рівень, він знає і застосовує тільки слова і вирази, що містять жаргонні або грубі еквіваленти загальноприйнятих понять, то такі слова, за необхідності, можуть бути використані в питаннях. Формулювання запитання не повинно виражати недовіру фахівця до респондента. Слід також уникати подвійних заперечень.

Релевантні (значущі, перевірочні) питання.

Ці питання адресовані до події, яка сталася і є метою проведення тесту. Питання для перевірки дозволяють з'ясувати: чи має респондент відношення до досліджуваної події; чи був респондент на місці події на актуальний момент часу; чи має респондент яку-небудь інформацію відносно причетних до події людей; чи володіє респондент будь-якою інформацією про обставини події.

Виділяють два підтипи релевантних запитань: а) сильні запитання; б) слабкі.

Є кілька основних вимог до формулювання сильних релевантних запитань. Так, подібні питання мають: стосуватися основної, первинної події, причетність до якої встановлюється; перевіряти факт безпосередньої участі обстежуваного у цій події; містити активне дієслово, яке характеризує подію; бути лаконічними; уникати звинувачення; передбачати відповідь “ні” на поставлене запитання. Прикладом сильних релевантних запитань можуть бути такі: «Ви вкрали гроші з сейфа?» (Чи вірним є твердження, що гроші вкрали Ви?); «Ви стріляли в Джона М.?» (Чи вірне припущення, що стріляли Ви? Той, хто стріляв у Джона М., це Ви?).

Слабкі релевантні запитання дещо відрізняються від сильних, їх характерними ознаками є: віднесення до вторинної події, яка є менш значущою, ніж основна,

супроводжує останню, наприклад, будь-яка допомога злочинцю, спільне планування злочину тощо; спрямованість на встановлення факту непрямого залучення особи до злочину, зокрема володіння інформацією про осіб, які його скоїли. Прикладами слабких релевантних запитань можуть бути: «Ви допомогли вкрати гроші з сейфу?», «Ви знаєте точно, хто вкрав ці гроші?». Слабкі релевантні запитання можуть бути пов'язані зі свідченнями, вони спрямовані на встановлення додаткової інформації про обставини скоєння злочину, місце знаходження вкраденого майна тощо. Прикладом цього типу релевантного запитання може бути: «Ви знаєте, де зараз знаходяться вкрадені гроші?».

Існує низка загальних вимог до формулювання релевантних запитань. Основними з них є такі: а) спрямованість на найбільш тяжкий злочин, у випадку, якщо їх скоєно декілька; б) фокусованість запитання на релевантній події, яка чітко визначає сутність дій злочинця; в) точність і стислість – означають, що питання слід формулювати коротко і зрозуміло для обстежуваного; г) спрямованість лише на одній події, відсутність можливості подвійного тлумачення запитання.

Цікаво, що опонент К. Бакстера Д. Ліккен критикував форму запитань типу: «Це Ви стріляли в Джонса?», аргументуючи це тим, що реакція невинуватої особи матиме вигляд:

$$R_i = LiFi (1 - C_i/2) + M1;$$

а реакція винної особи:

$$R_g = LgFi (1 + C_g/2) + M2,$$

де: М – середня реакція на нейтральні питання;

L – реактивність (лабільність) обстежуваного;

F – страх обстежуваного перед наслідками опитування;

C – переконаність обстежуваного в ефективності опитування (від -1 до +1).

Таким чином, якщо опитуваний невинуватий і говорить правду, не боїться, низько лабільний (L=0), то формула набуває вигляду:

$$R_i = 0(1 - C/2) + M$$

Тобто реакція на релевантне запитання дорівнюватиме середній реакції на нейтральні запитання. Проте, якщо невинувата людина боїться тестування, невпевнена в ефективності процедури, реакція на релевантне запитання буде значно більшою, ніж на нейтральне (щоправда, за теорією Бакстера порівнюються реакції на релевантне і контрольне запитання) [6].

Нейтральні запитання (ірелевантні).

Ірелевантне – це, зазвичай, перше запитання поліграфного тесту. Воно представляє собою нейтральне запитання, не пов'язане із досліджуваною подією. Ірелевантне запитання не враховується при аналізі результатів, воно формулюється так, щоб обстежуваний дав відповідь «так». Приклади: «Ваше ім'я Олександр?»; «Ви народились в Україні?»; «Сьогодні п'ятниця?» тощо.

Ірелевантні запитання використовуються не лише на початку опитування, а й на інших його етапах у тих випадках, коли необхідно стабілізувати емоційний стан обстежуваного, уникнути можливих викривлень під час запису діаграми. Вони призначені для: визначення фонового рівня реактивності респондента і, за необхідності,

його корекції, відновлення фізіологічної реактивності після використання ситуаційно значимих питань; виконання «буферної» ролі. За їхньою допомогою можна: порівняти і оцінити реакції респондента на перевірочні та контрольні питання; зменшити раптові реакції, викликані сторонніми чинниками; розмежувати реакції на перевірочні та контрольні питання; виявити реакцію «полегшення» після перевірочних питань. Загальні правила, що пред'являються до нейтральних питань: вони мають бути максимально простими, зрозумілими і звичними; вони не повинні мати безпосереднього відношення до мети дослідження; відповідь респондента має бути чіткою (так); відповідь респондента має бути однозначно правдивою.

Контрольні (запитання порівняння).

Контрольні запитання призначені для порівняння рівня реагування на них з реакцією на питання для перевірки. Це є група спеціальних питань, які передбачають імовірно неправдиве висловлювання з боку обстежуваного під час відповіді.

Бакстером висувається припущення, відповідно до якого правдива (невинувата) особа більшу увагу приділятиме контрольним питанням, ніж релевантним, а неправдива (винна) особа приділятиме більшу увагу релевантним запитанням, порівняно з контрольними (теорія психологічного комплексу). Це пояснюється тим, що контрольне питання, як правило, стосується злочинів, правопорушень, обманів, які могли бути допущені обстежуваним у минулому. Для правдивого суб'єкта, який не скоював злочину, в якому він підозрюється, навіть незначні правопорушення в минулому є джерелом емоційного стресу, оскільки він прагне представити себе у відповідях з найкращого боку, відповісти негативно на запитання про соціально несхвалювану поведінку раніше. Водночас неправдивий суб'єкт більше стурбований скоєним ним реальним злочином, ніж незначними проступками в минулому, отже, його реакції на релевантні запитання будуть значно перевищувати реакції на контрольні.

Контрольні запитання, як і релевантні, повинні бути простими, короткими, зрозумілими для обстежуваного. При їх формулюванні необхідно дотримуватись низки умов, зокрема: вони не повинні бути безпосередньо пов'язаними з релевантною подією, відносно якої проводиться тестування (наприклад, якщо релевантним запитанням є: «Ви вкрали з квартири відеокамеру?», то контрольним може бути: «До січня 2024 року Ви вкрали що-небудь цінне?»); контрольне запитання слід відокремити від релевантного часовими межами (наприклад, якщо у грудні 2023 року з кімнати в офісі було вкрадено портмоне з грошима, то контрольні запитання можуть бути сформульовані так: «До 2023 року Ви вкрали що-небудь цінне у людей, які довіряли Вам?» або «До Вашого приходу на роботу в офіс Вам доводилось вкрати що-небудь цінне?»; контрольне запитання має містити активне дієслово, чітко відбивати сутність події (вкрав, пограбував, зґвалтував, підпалив тощо); вони повинні бути максимально широкими, тобто охоплювати якомога більше минулого життєвого досвіду обстежуваного. Вважається, що чим ширшими будуть часові і просторові межі, тим сильнішим буде контрольне питання (наприклад, при обстеженні 28-річного підозрюваного за фактом незаконного володіння пістолетом контрольні запитання можуть бути сформульовані так: «До Вашого 28-річчя Ви володіли незаконно вогнепальною зброєю?»; «До Вашого

28-річчя Ви володіли незаконно будь-якою зброєю?». Друге запитання ширше, ніж перше, отже, воно краще виконуватиме функцію контрольного. Контрольні питання мають передбачати неправдиві відповіді респондента або провокувати складнощі та сумніви відносно вибору правдивої або неправдивої відповіді. Отже, вони повинні мати високу міру суб'єктивної значущості для респондента.

Контрольні питання «ймовірного обману або вірогідної брехні» – це найпоширеніший тип контрольних запитань. Вони діляться на ті, що «виключають подію» і «не виключають».

А) *контрольне питання, що виключає подію*, не стосується теми дослідження; відокремлюється від релевантної події за часом, місцем чи категорією; має бути широким за обсягом і часом, охоплювати якомога більше життєвого досвіду особи.

Б) *контрольне запитання, що не виключає подію*, будується на темі події, що перевіряється. Приклад: «Ви крадете щось цінне на місці роботи?». Вони можуть бути дещо відстрочені за часом від досліджуваної події, але розглядають той же вид дій, який відповідає меті дослідження. Наприклад, «Минулого тижня Ви що-небудь крали на роботі»? «Минулого місяця Ви що-небудь украли на роботі»? (За умови, що метою дослідження є розкрадання грошей).

Таким чином, психологічними особливостями формулювання контрольних запитань є: а) спрямованість на той же клас подій, відображених у релевантних запитаннях; б) простота, стислість, зрозумілість; в) відокремленість від релевантного запитання часовими або просторовими межами; г) максимальна широта запитання; д) наявність у запитанні активного дієслова; е) відсутність прямого зв'язку з релевантним запитанням; ж) очікування відповіді «Ні» від суб'єкта.

Жертовні питання.

Як правило, обстежувані незалежно від правдивості відповіді під час поліграфного обстеження дають реакцію на перше запитання з приводу події. Саме тому було сконструйоване жертовне запитання, яке передусь першому релевантному і призначене для зменшення реакції обстежуваного на нього. Жертовне запитання не враховується під час обробки результатів обстеження, воно виконує роль буфера. Для нього розроблене спеціальне формулювання, яке передбачає стверджувальну відповідь. У більшості технологій жертовне питання формулюється приблизно так: «Що стосується угону автомобіля «Тойота», Ви згодні давати правдиві відповіді?»; «Стосовно нападу на інкасатора Ви будете відповідати правдиво на запитання?».

Симптоматичні питання.

Симптоматичне питання призначене для визначення наявності певної невідомої події (злочину, правопорушення), яка не пов'язана із темою цього поліграфного екзамену, але має для обстежуваного велике значення, можливо, більше, ніж релевантна подія, щодо якої проводиться екзаме́н. Як правило, відповідь на симптоматичне питання негативна. Наприклад: «Ви боїтесь з мого боку запитання, про яке я не попереджував у попередній бесіді?» Симптоматичне запитання дає екзаменатору можливість дізнатись про залучення суб'єкта до певних подій, які він приховує і які, можливо, матимуть непряме відношення до розслідуваного злочину. Бакстер вважав, що значні реакції

на симптоматичні запитання свідчать про невинуватість особи, або, принаймні, про неможливість прийняття рішення.

Розглянемо структуру сучасного тесту «Федеральний тест зони порівняння (ФТЗП)», англійською – «Federal Zone Comparison Test (FZCT)», розроблений на базі ТЗПБ Бакстера, який широко використовується правоохоронцями США і багатьох країн.

Тест проводиться у трикратній повторності, послідовність запитань представлена нижче:

Федеральний тест зони порівняння (ФТЗП) (Federal Zone Comparison Test (FZCT))									
			z1		z2		z3		
1) 1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I	Sac	Sym	C	R1	C	R1	Sym	C	R2
2) 1	2	3	4	7	6	5	8	9	10
I	Sac	Sym	C	R1	C	R1	Sym	C	R2
3) Повтор запитань у послідовності опитування № 1.									

Обстежуваному, який перевіряється на причетність до крадіжки грошей, ставлять такі запитання:

1. Ви живете в Києві? (нейтральне);
2. Стосовно вкрадених з сейфу грошей, Ви згодні говорити правду? (жертвне);
3. Ви побоюєтесь питання, яке ми не обговорювали? (симптоматичне);
4. За час навчання в училищі Ви вкрали що-небудь цінне? (контрольне);
5. 5 тис. доларів з сейфу вкрали Ви? (релевантне сильне);
6. До Вашого 20-річчя Ви вкрали що-небудь у близьких Вам людей? (контрольне);
7. 5 тис. доларів з сейфу привласнили Ви? (релевантне сильне);
8. Ви боїтесь, що я почну перевірку не тільки за цією темою? (симптоматичне);
9. На попередньому місці роботи Ви крали у людей, які Вам довіряли? (контрольне);
10. Вам відомо, хто вкрав гроші з сейфу? (релевантне слабе).

Як видно, тест включає в себе три релевантні і три контрольні запитання. Психофізіологічні реакції, отримані при відповідях, порівнюються за трьома зонами (z1; z2; z3); якщо реакція на релевантне запитання у кожній окремій зоні перевищує реакцію на контрольне, в таблиці обліку ставиться знак «-»; якщо навпаки – знак «+».

Якщо до тесту FZCT додати три питання групи ПЗВ (Підозра, Знання, Ви), утвориться Модифікований тест зони порівняння «МТЗП», (англійською – Modified Zone Comparison Test (MZCT SKY (Suspekt, Know, You) з тринадцяти запитань, у якому виникає четверта зона порівняння, як показано нижче:

Модифікований тест зони порівняння (МТЗП)
Modified Zone Comparison Test (MZCT)

					z1					z3				z4
1)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
	I	Sac	Sym	C	R1	C	R1	Sym	C	R2	C	R2	R1	
2)	1	2	3	4	7	6	5	8	9	10	11	12	13	
	I	Sac	Sym	C	R1	C	R1	Sym	C	R2	C	R2	R1	

3) Повторення запитань у послідовності опитування № 1.

Використання додаткової четвертої зони уможливорює уточнення висновку щодо винуватості чи невинуватості обстежуваного.

При аналізі поліграм поліграфолог візуально порівнює величини кривих рівня психофізіологічних реакцій при відповіді на релевантні і контрольні запитання, беручи до уваги основні показники (амплітуда, частота, тривалість реакції, зміни в базовій лінії тощо). Результати фіксуються за допомогою три- або семибальної порядкової шкали (+1; 0; -1; або +3; +2; +1; 0; -1; -2; -3;) залежно від того, яка реакція сильніша (знак “+” ставиться тоді, коли за певним параметром реакція на контрольне запитання перевищує реакцію на релевантне, знак “-“, коли навпаки).

За методом Бакстера при проведенні FZCT порівняння здійснюється по трьох зонах – перша (запитання №№ 4, 5, 6), друга (запитання №№ 6 і 7), третя (запитання №№ 9 і 10). Додатково аналізується рівень стресу, викликаного відповідями на запитання №№ 11 (Підозра), 12 (Знання), 13 (Ви). Кількість отриманих по кожній зоні плюсів і мінусів підраховується, заключне порівняння балів свідчитиме про правдивість відповідей обстежуваного.

Так, при використанні «Федерального тесту зони порівняння» необхідно дотримуватись таких правил визначення винуватості чи невинуватості особи:

обстежуваний вважається винуватим (неправдивим), якщо при застосуванні трибальної шкали підрахунку було зафіксовано –3 бали хоча б в одній з трьох досліджуваних зон, або –6 балів і більше сумарно по трьох плямах (якщо знак «–» зафіксовано в кожній зоні);

обстежуваний вважається невинуватим (правдивим), якщо по кожній зоні в його відповідях був зафіксований позитивний бал і в сумі було набрано +6 або більше балів; рішення відносно правдивості обстежуваного вважається неприйнятим, якщо зафіксовано будь-який інший, крім зазначених, результат.

Наявність різних типів запитань у ПМЗП висуває особливі вимоги до проведення передтестової бесіди з обстежуваним. Під час такої бесіди поліграфолог зобов'язаний не тільки виконати обов'язкові етапи підготовки особи до опитування (отримати добровільну згоду на проведення опитування, повідомити про мету тестування і права обстежуваного, розповісти про принципи роботи приладу і його точність, встановити правила поведінки і наголосити недопустимості спроб протидії при проведенні дослідження тощо), а й ознайомити обстежуваного із запитаннями, які будуть поставлені.

Першими зачитуються релевантні запитання, які побудовані так, щоб обстежуваний міг чітко відповісти «ні». Наступними в порядку обговорення йдуть питання порівняння.

Це дуже важливий етап, оскільки неправильне реагування на запитання порівняння при проведенні тесту може призвести до помилкових результатів. Тому поліграфолог наголошує на тому, що чесна людина, очевидно, в своєму минулому не вчиняла злочинів і протиправних дій, на відміну від крадія чи грабіжника, якого потрібно виявити. Таким чином поліграфолог підводить обстежуваного до необхідності запитань про його можливе кримінальне минуле і важливість отримання відповіді «ні» на них (запитання ймовірного обману). Саме за допомогою такої передтестової бесіди створюються умови для того, щоб чесний обстежуваний був більше стурбований запитаннями порівняння, а нечесний (правопорушник, злочинець) – релевантними.

На завершення передтестової бесіди обговорюються також інші типи запитань. Проведення грамотної і ефективної передтестової бесіди – чи не найскладніший етап при застосуванні ПМЗП. Не випадково, чимало експертів і критиків цього методу наголошують, що дуже складно реально підібрати запитання порівняння, яке б за своєю значущістю відповідало релевантному.

Розглянуті поліграфологічні методики запитань порівняння - Федеральний тест зони порівняння (ФТЗП) і Модифікований тест зони порівняння (МТЗП), а також деякі інші (Техніка генеральних запитань, Модифікована техніка генеральних запитань, Техніка Бакстера «Ю-Фейз», Техніка «ЮТА» тощо) за роки свого практичного застосування в багатьох країнах світу підтвердили достатньо високу ефективність. У разі розкриття і розслідування злочинів точність поліграфологічного тесту такого типу сягає 98%. У деяких роботах В.І. Барка та О.В. Вагіної показано, що розглянуті поліграфологічні методики запитань порівняння можуть бути адаптовані і використовуватись з метою проведення скринінгового дослідження, наприклад, при прийомі особи на роботу (службу) до правоохоронного органу, щоправда точність такого дослідження дуже зменшується і не перевищує 77–80% (хоча для скринінгових процедур, які дають орієнтовну інформацію про кандидата на посаду, таких значень буває, зазвичай, достатньо) [4; 8]. Таким чином, перспективи подальшого застосування поліграфологічних методик запитань порівняння в нашій країні не викликають сумнівів.

Отже, в багатьох країнах світу і нашій державі при застосуванні поліграфа широко застосовуються поліграфологічні методики запитань порівняння або контрольних запитань (ПМЗП). Вони містять чітку структуру і послідовність запитань, які диференціюються, кожне запитання виконує певну роль і, як видно із зазначеної інформації, потребує дотримання низки психологічних вимог до їх формулювання. Застосування методик запитань порівняння потребує грамотного проведення передтестової бесіди із використанням деяких маніпулятивних психологічних технологій, які спрямовані на привертання уваги респондента саме до цих запитань. Незважаючи на критику цієї групи поліграфологічних технік з боку прихильників скринінгових підходів до такого типу поліграфологічних досліджень, тести запитань порівняння демонструють високі і прийнятні показники валідності і надійності (у середньому від 80 до 98%), вони продовжують розвиватися і вдосконалюватись. На сьогодні найбільш валідними і надійними поліграфологічними техніками групи ПМЗП вважаються Федеральний тест зони порівняння (ФТЗП), Модифікований

тест зони порівняння (МТЗП), Техніка генеральних запитань (ТГЗ), Модифікована техніка генеральних запитань (МТГЗ), Техніка Бакстера «Ю-Фейз» і Техніка «ЮТА» тощо. Усі вони ґрунтуються на порівнянні величини психофізіологічних реакцій на релевантні і контрольні запитання за певними зонами і бальній системі визначення ступеня правдивості відповідей респондентів. Методики ПМЗП й сьогодні широко застосовуються поліграфологами нашої країни і за кордоном з метою попередження, розкриття і розслідування злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Психологічні засади поліграфних досліджень в Національній поліції України: науково-практичний посібник / В.П. Остапович, В.І. Барко, Н.Ю. Ярема, В.В. Барко; за заг. ред. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України, 2018. 149 с.
2. *Backster C.* Standardized polygraph notepack and technique guide : Backster zone comparison technique. Cleve Backster: New York. 1963.
3. Backster School of Lie Detection. Basic Polygraph examiner's course chart interpretation notebook. Backster School of Lie Detection: San Diego. 2011.
4. *Барко В.І.* Психологічні аспекти поліграфного тестування в системі МВС України. *Наукові записки інституту психології*. 2005. № 26. С. 80–84.
5. Методика проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа. Всеукраїнська асоціація поліграфологів: навчальний посібник. Київ, 2015. 85 с.
6. *Відацькі Я.* Історія поліграфологічних досліджень. Київ: ТОВ «7ВС», 2023. 184 с.
7. Оцінка достовірності: наукові дослідження та практика. Київ: ГО «Колегія поліграфологів України», 2022. № 5. 332 с.
8. *Вагіна О.В.* Психологічні чинники використання поліграфних опитувань осіб правоохоронними органами України: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2018. 22 с.
9. *Nelson, R.* (2013). Backster Polygraph Techniques and the APA Standards of Practice. *Polygraph*. 2013. № 42 (1). P. 29–34.

REFERENCES

1. *Psykhologichni zasady polihrafnykh doslidzhen v Natsionalnii politsii Ukrainy*. "Psychological principles of polygraph examinations in the National Police of Ukraine": scientific and practical guide / V.P. Ostapovych, V.I. Barko, N.Yu. Yarema, V.V. Barko; in gen. ed. V.O. Kryvolapchuk. K.: State Research Institute MIA Ukraine, 2018. 149 p. [in Ukrainian].
2. *Backster, C.* (1963). Standardized polygraph notepack and technique guide: Backster zone comparison technique. Cleve Backster: New York [in English].
3. Backster School of Lie Detection. Basic Polygraph examiner's course chart interpretation notebook. Backster School of Lie Detection: San Diego. 2011 [in English].
4. *Barko, V.I.* (2005). *Psykhologichni aspekty polihrafnoho testuvannia v systemi MVS Ukrainy*. "Psychological aspects of polygraph testing in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine". *Scientific Notes of the Institute of Psychology*. K. No. 26. P. 80–84 [in Ukrainian].
5. *Metodyka provedennia psykhofiziologichnykh doslidzhen iz zastosuvanniam polihrafa*. "The method of conducting psychophysiological research with the use of a polygraph". All-Ukrainian association of polygraph experts: training manual. K., 2015. 85 p. [in English].
6. *Vidatsky, Ya.* (2023). *Istoriia polihrafologichnykh doslidzhen*. "History of polygraph research". K.: LLC "7VS". 184 p. [in Ukrainian].

7. Otsinka dostovirnosti: naukovi doslidzhennia ta praktyka. "Reliability assessment: scientific research and practice". K.: NGO 'College of Polygraphologists of Ukraine', 2022. No. 5. 332 p. [in Ukrainian].

8. Vahina, O.V. (2018). Psykholohichni chynnyky vykorystannia polihrafnykh opytuvan osib pravookhoronnymy orhanamy Ukrainy. "Psychological factors of the use of polygraph interviews of persons by law enforcement agencies of Ukraine": Candidate's thesis: 19.00.06. Kharkiv. 22 p.[in Ukrainian].

9. Nelson, R. (2013). Backster Polygraph Techniques and the APA Standards of Practice. *Polygraph*. No. 42 (1). P. 29–34 [in English].

UDC 159.9:351.74(477)

Barko Vadym,

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,
Leading Researcher, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-3836-2627

POLYGRAPH TECHNIQUES OF COMPARISON QUESTIONS: THEORY AND PRACTICE OF RESEARCH, PROSPECTS OF APPLYING

The article is devoted to the problem of studying the world experience of using special polygraph techniques of comparison questions - a group of polygraph techniques containing specific comparison questions (control questions) and widely used in forensic practice. The article examines theoretical and psychological approaches underlying the development and application of the considered polygraph techniques. It also reveals the historical aspect of the development and implementation of polygraph techniques of comparison questions, differentiating them from screening ones. Finally, it presents a balanced assessment of the techniques' positive aspects and limitations. This paper also outlines the efficiency of the application of this group of techniques, as well as the methodology and technique of their use, the structure of the tests and the technology of empirical calculation of the results on a point scale. It also discloses the possibilities of application of the main tests in our state, presents data on their reliability and validity, and outlines the requirements to the main types of polygraph questions used in them. The author notes that the polygraph techniques under consideration have a clear structure and sequence of differentiated questions, with each question fulfilling a specific role. This group of polygraph techniques is often criticized by those who adhere to screening approaches to this type of research. However, tests of comparison questions demonstrate high and acceptable validity and reliability, and they continue to develop and improve. Therefore, there is no doubt about the prospects for their further use. The most valid and reliable polygraph techniques are presented, namely the Federal Comparison Zone Test (FZT), the Modified Comparison Zone Test (ZZT), the General Question Technique (GQT), the Modified General Question Technique (GQT), the Baxter U-Phase Technique and the Technique "UTA", which is widely used by polygraph examiners in our country and abroad for the purpose of prevention, detection and investigation of crimes.

© Barko Vadym, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).22](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).22)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

The potential for utilizing the specified polygraph techniques in our country during wartime, as well as the likelihood of their continued deployment in the domains of security, special operations, law enforcement, and personnel management, are also elucidated.

Keywords: Polygraph, polygraph techniques, relevant questions, comparison questions, reliability, validity, accuracy.

Отримано 27.03.2024

Остапович Володимир Петрович,доктор юридичних наук, старший дослідник,
завідувач науково-дослідної лабораторії
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-9186-0801**Барко Вадим Іванович,**доктор психологічних наук, професор, головний науковий
співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-4962-0975**ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНІ ПРОФІЛІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
(НА ОСНОВІ ОПИТУВАЛЬНИКА «МІНІ-МУЛЬТ»)**

Стаття присвячена проблематиці вивчення й аналізу індивідуально-особистісних психологічних профілів працівників поліції, отриманих на основі багаторічного дослідження із застосуванням адаптованої авторами українськомовної психодіагностичної методики «Міні-Мульт», розробленої І. Кінканнон. Представлені в статті результати містять опис різних типів індивідуально-особистісних профілів, які характеризуються як сприятливі, менш сприятливі і несприятливі для службової діяльності в системі Національної поліції України залежно від типологічних особливостей, специфіки провідних тенденцій, властивостей мислення, комунікації, типу реакції на стрес тощо. Встановлено, що майже половина з описаних профілів притаманна успішним поліцейським з високим рівнем психологічної придатності до діяльності, така сама частка властива менш успішним поліцейським з проміжним рівнем психологічної придатності до діяльності, і лише незначна частка – неуспішним працівникам поліції з низьким рівнем готовності до службової діяльності. Показано, що за результатами виконання даного опитувальника психологи можуть робити обґрунтовано висновки щодо ступеня придатності особи до професійної діяльності, а також щодо призначення на посади і можливостей індивідуального і професійного розвитку працівників поліції.

Ключові слова: опитувальник Міні-Мульт, індивідуально-особистісний психологічний профіль, працівник поліції, психологічна придатність, стрес, деадаптація.

Важливим напрямом підвищення ефективності діяльності Національної поліції України є вдосконалення системи психологічного вивчення персоналу з метою професійного добору працівників поліції, конкурсного призначення осіб на посади, проведення атестації тощо. Згідно з законодавством і нормативними документами МВС [8], конкурс (добір) на службу до поліції проводиться в декілька етапів, одним

з яких є проведення психологічного тесту для вивчення особистісних характеристик кандидатів¹. З метою дослідження типологічних особливостей персоналу поліції широко використовується достатньо валідний і надійний зарубіжний особистісний опитувальник Міні-Мульт. Зараз, після українськомовної адаптації, цю методику часто використовують також психологи НПУ, проте вони зустрічаються з труднощами при потребі комплексної інтерпретації отриманих при тестуванні індивідуально-особистісних психологічних профілів (їх може бути досить багато через різноманітні комбінації шкал) і визначенні науково обґрунтованого підсумкового прогнозу психологічної придатності особи до діяльності в системі Національної поліції.

Останнім часом науковцями ДНДІ МВС України розроблені українськомовні версії зарубіжних тестів і опитувальників, зокрема, 16-PF Кеттелла, Індивідуально-типологічний, Великої П'ятірки тощо. Однак в умовах воєнного стану зростає актуальність завдання розробки нових методик психологічної діагностики індивідуальних особливостей особистості правоохоронців з метою вдосконалення професійного добору. Українськомовний психодіагностичний інструментарій для психологів правоохоронних органів поки що недостатній, на думку фахівців, його необхідно вдосконалювати і збільшувати [1; 6]. Так, наразі відсутні експериментальні дані щодо структури сприятливих і несприятливих для професійної діяльності в поліції типів особистісних профілів, отриманих на базі опитувальника «Міні-Мульт». Нагадаємо, що поширений опитувальник ММРІ (Міннесотський багатофакторний особистісний опитувальник) розроблений американськими психологами С. Хатудей та Дж. Мак-Кінлі (1940) з метою вивчення індивідуально-психологічних особливостей людини, типових способів поведінки і змісту переживань у значущих ситуаціях, адаптивних і компенсаторних можливостей особистості. На його базі шведський психолог І. Кінканнон (1968) створив скорочений варіант «Міні-Мульту» [5; 6]. Методика розрахована на обстеження дорослих осіб (від 16 до 80 років). Опитувальник містить 71 твердження, які відібрані на основі факторного аналізу із 566 тверджень повної версії, включає 11 шкал, з яких 3 – оціночні (вимірюють щирість досліджуваного, ступінь достовірності результатів тестування і величину корекції); 8 шкал є базисними й оцінюють властивості особистості. «Міні-Мульт» не має додаткових шкал, також уможливорює визначення показників тестування в Т-балах [6; 9]. Результати тестування, отримані з допомогою тверджень «Міні-мульт», не ідентичні показникам, отриманим на повному наборі тверджень ММРІ, проте відзначають їх значущі позитивні кореляції, а дослідники наголошують на важливості подальшого вивчення і вдосконалення валідності опитувальника «Міні-мульт» [10].

Аналіз наукових досліджень свідчить про те, що опитувальник «Міні-Мульт» широко використовується у процесі професійного психологічного добору фахівців різноманітних професій, у тому числі правоохоронних, котрі висувають підвищені вимоги до професійно важливих якостей працівників; у процесі психологічного забезпечення професійної діяльності; з метою профілактики емоційного вигорання і надання працівникам психологічної допомоги; для визначення психологічної

¹ Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських: наказ МВС України 25.12.2015 р. № 1631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16#Text>.

придатності особи до професійної діяльності і встановлення протипоказань для оволодіння професією тощо. Методика також дозволяє оцінити рівень нервово-емоційної стійкості, ступінь інтеграції особистісних властивостей, рівень адаптації особистості до соціального оточення [1; 6].

Проблематика практичного використання Міні-Мульти з метою психологічного забезпечення діяльності правоохоронних органів вже висвітлювалась; у процесі комплексного дослідження, проведеного нами у 2023 році, здійснено українськомовну адаптацію цього опитувальника, отримано основні психометричні показники, які відповідають наявним вимогам до психодіагностичних методів, встановлені статистичні норми, а достовірні зв'язки показників підтверджені даними кореляційного аналізу при порівнянні результатів обстеження зі шкалами відомих тестів: «Стандартизований метод обстеження особистості», «Опитувальник Великої П'ятірки» [1].

Метою цієї статті є висвітлення й аналіз основних типів індивідуально-особистісних профілів працівників поліції задля надання психологам підрозділів психологічного забезпечення можливості науково обґрунтовано і швидко робити висновки щодо ступеня психологічної придатності кандидата на службу чи на посаду, а також здійснювати психологічне консультування працюючих поліцейських у напрямі удосконалення і розвитку їхніх професійно важливих індивідуальних особливостей.

Завдання статті: а) розкрити теоретичне підґрунтя адаптованого опитувальника Міні-Мульт; б) висвітлити методологію і методику визначення ступеня психологічної придатності поліцейського до професійної діяльності; в) охарактеризувати основні типи індивідуально-особистісних профілів поліцейських.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше на основі обстеження репрезентативної вибірки працівників поліції з використанням опитувальника «Міні-Мульт» встановлені основні типи їх індивідуально-особистісних психологічних профілів, які уможливають надання рекомендацій щодо ступеня психологічної придатності поліцейських до діяльності і напрямів подальшого вдосконалення власних професійно важливих якостей.

Під час дослідження застосовувались методи аналізу наукових джерел, психологічної діагностики, кореляційний аналіз, анкетування та опитування, експертне оцінювання (на основі останнього визначався рівень успішності професійної діяльності поліцейського). Статистичну обробку отриманих емпіричних даних здійснено за допомогою застосування стандартизованого пакету програм IBM SPSS Statistics 23.0. Експериментальне дослідження проводилось поетапно, усього обстежено двісті двадцять працівників поліції (патрульних, поліції громади), спеціальні звання респондентів становили від капрала до підполковника поліції, вік коливався в межах від 23 до 40 років. Кількісний показник вибірки є репрезентативним (при довірчому рівні ймовірності 0,95 із теоретичною статистичною похибкою 0,05).

Для тестування були відібрані поліцейські, які за експертними оцінками характеризувалися як успішні працівники. Обстежувані були добре ознайомлені з порядком проведення і метою тестування, в якості мотивації їм повідомлялось, що оцінюватиметься рівень їх творчих здібностей. При проведенні обстеження уникали

слів на кшталт «перевірка» чи «екзамен». Тестування проходило в ситуаціях, коли обстежувані були мотивовані і зацікавлені, не втомлені, в денну пору доби, у груповій формі, розмір групи для обстеження становив 10-15 осіб. У процесі тестування дотримувалися умови щодо санітарно-гігієнічних умов приміщення; якості інструкції, часових обмежень, які були ідентичними для всіх респондентів. На проведення тестування в одній групі відводилось близько 18-20 хвилин.

Об'єктом дослідження стала українськомовна версія опитувальника «Міні-Мульти», предметом – індивідуально-особистісні профілі поліцейських, отримані на основі його застосування.

Нагадаємо, що опитувальник «Міні-Мульти» дозволяє визначити показники восьми основних шкал, у тому числі 3-х оціночних (контрольних): щирість обстежуваного (L), ступінь достовірності результатів тестування (F) і величину корекції (K) [1; 6].

Шкала щирості (L) оцінює правдивість особи. Високі значення (більше 70 Т-балів) є ознакою нещирості, прагнення справити враження про суворе дотримання соціальних норм.

Шкала достовірності (F) виявляє недостовірні відповіді: чим більше значення за цією шкалою, тим менш достовірні результати. Високі значення за шкалою «F» (більше 70 Т-балів) можливі у випадках неконформності особистості, тривожності і потреби в підтримці з боку референтної групи.

Шкала корекції (K) усуває викривлення, що вносяться надмірною обережністю і контролем особи під час тестування. Високі показники за цією шкалою (більше 70 Т-балів) є ознакою неусвідомленого контролю за поведінкою, залежності від соціального схвалення і стурбованості власним статусом.

У назвах основних (базисних) пропонуються такі варіанти: перший, із вживанням психологічної термінології, і другий – із застосуванням переважно медичних (психіатричних) термінів. Під час роботи психологів із правоохоронцями бажано вживання першого варіанту термінології. Наведемо перелік основних шкал:

1. Надконтролю (іпохондрії). Обстежувані з високими балами повільні, пасивні, схильні усім довіряти, покірні, повільно пристосовуються до умов середовища, погано переносять зміну обстановки, легко губляться в соціальних конфліктах.

2. Песимістичності (депресії). Високі оцінки мають чутливі, сензитивні особи, боязкі, сором'язливі, схильні до тривоги. У роботі вони старанні, високоморальні, добросовісні і обов'язкові, проте нездатні самостійно прийняти рішення, невпевнені в собі і легко впадають у відчай при невдачах.

3. Емоційної лабільності (демонстративності, істерії). Виявляє осіб, схильних до невротичних захисних реакцій. Вони прагнуть захоплення собою, вдають з себе більш значних і впливових людей, ніж насправді, хочуть звернути на себе увагу за будь-яку ціну. Симптоми соматичних захворювань використовують як засіб уникання відповідальності. Почуття таких людей поверхневі і неглибокі.

4. Імпульсивності (психопатії). Високі оцінки за шкалою свідчать про соціальну дезадаптацію. Такі особи агресивні, конфліктні, спонтанні, нехтують соціальними нормами і цінностями, для них характерне швидке прийняття рішень. Настрій у них нестійкий, вони образливі, нетерплячі, збудливі і чутливі, схильні до ризику.

5. Ригідності (паранойяльності). Високі бали за шкалою свідчать про підозрілість, недовірливість, злопам'ятність, любов до акуратності, педантизм і прямолінійність. Це люди однобічні, вперті, наполегливі, з розвинутим відчуттям суперництва, прагнуть насаджати іншим свої погляди, часто конфліктують з оточенням. Власні успіхи вони дуже переоцінюють.

6. Тривожності (психастенії). Для осіб з високими балами за шкалою характерні тривожність, нерішучість, постійні сумніви в усьому, залежність від середовищних впливів, виражена потреба уникнення невдачі, почуття провини і тенденція до самозвинувачення.

7. Індивідуалістичності (шизоїдності). Особи з високими оцінками за шкалою виявляють емоційну холодність у міжособистісних відносинах, повсякденні радості та прикраси їх не хвилюють. Проте вони здатні тонко відчувати і сприймати абстрактні образи, часто вирізняються оригінальністю суджень, своєрідністю інтересів і захоплень.

8. Оптимістичності (гіпоманії). Особам з високими значеннями шкали властиві оптимізм і активність позиції, упевненість у собі і позитивна самооцінка, схильність до жартів; виражена мотивація досягнення, щоправда, спрямована більше на моторну і мовну активність, ніж на конкретні цілі. Характерні безтурботність, радісне сприйняття світу, упевненість у майбутньому.

В опитувальнику «Міні-Мульт» п'ята шкала відсутня.

Зауважимо, що термін «психологічний профіль особистості» або «індивідуально-особистісний профіль» означає комплекс індивідуально-особистісних властивостей (особливостей), які якісно і кількісно характеризують особу в загальноприйнятих термінах психологічної діагностики [7]. Особистісний профіль означає перелік, якісну характеристику, а також кількісний діапазон психологічних показників, які характеризують успішного фахівця, професіонала в певній галузі діяльності; він є ґрунтовною психологічною характеристикою людини, яку застосовують психологи для прогнозування можливих вчинків і поведінки людини, а також рівня професійної придатності особи до службової діяльності в поліції.

Психологам слід враховувати, що коридор можливих значень за шкалами методики «Міні-Мульт» становить від 1 до 110 Т-балів, коридор середніх значень становить від 40 до 70 Т-балів. Бали нижчі та вищі зазначеного коридору вважаються низькими та високими відповідно.

Інтерпретація результатів залежить від кількості відповідей за кожною шкалою: показники в межах норми (40-70 Т-балів) означають гармонійну особистість; виражені помірно (71-90 балів) – акцентуовані риси; виражені надмірно (більше 90 балів) – стан емоційної напруженості, ускладненої адаптації; показники від 0 до 39 балів є ознакою гіпоемоційності, недостатнього саморозуміння. Тенденції, компенсовані протилежними властивостями, або антитенденції – якщо показники перевищують 70 балів – свідчать про емоційну напруженість і є ознакою внутрішньоособистісного конфлікту; для варіанту норми (40-70 Т-балів) – антитенденції є свідченням збалансованості різноспрямованих властивостей (наприклад, імпульсивності й тривожності, депресії і оптимістичності). У випадках, коли за шкалами неправди й аґравації набрано більше 70 Т-балів, результати слід вважати недостовірними.

За результатами виконання «Міні-Мульт-У» психолог може визначити, до якого особистісного типу належить респондент [1].

Так, високі і середні індекси (40 і більше Т-балів) за шкалами стеничного типу реагування (№ 4 і 9) і низькі (менше 40 Т-балів) за шкалами гіпостеничного регістру (№ 1; 2; 7) однозначно дозволяють віднести особу до стеничного типу.

Низькі значення за стеничними шкалами і підвищені за гіпостеничними означають належність особи до гіпостеничного типу.

Середні значення стеничних і гіпостеничних, водночас підвищені значення за шкалами №№ 3; 6 і 8 дозволяють віднести особу до змішаного типу реагування.

Розподіл працівників поліції різних підрозділів за типами реагування виявився таким:

Таблиця 1

Розподіл поліцейських за типами реагування (%)

Підрозділи поліції	Типи реагування		
	Стеничний	Гіпостеничний	Змішаний
Патрульні	45	10	45
Офіцери громади	50	12	38
Оперуповноважені	53	11	36

Таким чином, більшість працівників поліції продемонстрували показники стеничного типу реагування (50–53%), які є бажаними для правоохоронної діяльності і характеризуються екстравертованістю, спонтанністю, лідерськими якостями, енергійністю і оптимістичністю тощо. Менш виражений змішаний тип реагування (20–28%), гіпостеничний мало виражений (28–30%), останні два частіше зустрічаються в офіцерів поліції громади, яким необхідні уважність, пунктуальність і педантичність у роботі. Гіпостеничний тип властивий приблизно п'ятій частині обстежених працівників.

Для оцінювання ступеня психологічної придатності особи до службової діяльності нами запропонована трьохрівнева порядкова шкала: 1 рівень – високий рівень придатності до діяльності; 2 рівень – достатній; 3 рівень – недостатній (низький).

Проведене дослідження із застосуванням опитувальника «Міні-Мульт» дозволило детальніше уточнити основні варіанти психологічних профілів працівників поліції (у межах зазначених типів реагування) і на основі порівняння їх з експертними оцінками щодо успішності діяльності поліцейських встановити відповідність профілю певному рівню психологічної придатності.

Розглянемо характеристики отриманих психологічних профілів у порядку зменшення їх поширеності.

1. Нормативний профіль (18% обстежених) – стеничний тип реагування.

Властива збалансованість провідних тенденцій (шкали стеничного регістру №№ 4, 9 (імпульсивності й оптимістичності) перебувають в межах 40–80 Т-балів), шкали гіпостеничного – №№ 1, 2, 7 (надконтролю, депресії і тривожності) і шкали змішаного типу – №№ 3, 6, 8 (лабільності, ригідності й індивідуалістичності) не перевищують 70 Т-балів).

Індивідуально-особистісні особливості: гармонійна особистість, усі тенденції виражені рівномірно. Середньо-сильний тип (ВНД), нормативна лабільність нервових процесів, добре збалансовані збудливі і гальмівні властивості; однаково розвинуті ліво- і правопівкульні особливості мислення, раціональні і евристичні його складові. *Характерологічні риси* – стабільність емоційного стану, врівноваженість і витримка, доброзичливість, стресостійкість, комунікабельність, готовність допомагати іншим, оптимістичність, працездатність, адекватна самооцінка, наполегливість і гнучкість у досягненні мети, нормативність поведінки. Захисні механізми на стрес – раціоналізація і сублімація. *Прогноз успішності професійної діяльності – 1 рівень (високий).*

2. Гіпертимний профіль (17 %) – стенічний тип реагування.

Показники імпульсивності та оптимістичності (шкали 4 і 9) дещо підвищені (60-90 Т-балів), значення інших шкал – у межах норми.

Індивідуально-особистісні особливості: Сильний тип вищої нервової діяльності (ВНД), висока лабільність нервових процесів, у нервовій системі переважають процеси збудження, переважає когнітивний правопівкульний стиль мислення, а також цілісний (евристичний) його компонент. Характерологічні риси – активність, комунікабельність, помірна агресивність і егоїстичність, позитивна самооцінка, рішучість, сміливість, мужність, стресостійкість, непередбачуваність вчинків, тенденція до самореалізації, незалежності, відстоювання своїх інтересів, лідерства і самоствердження. Адаптивність до середовищних впливів – висока, проте слід урахувувати підвищену активність, непередбачуваність у поведінці, недостатність інтелектуального контролю за емоціями. Захисні механізми на стрес – раціоналізація і компенсація. Адаптивність до середовищних впливів – висока. *Прогноз успішності професійної діяльності – 1 рівень (високий).*

3. Комунікативний профіль (12%) – змішаний тип реагування.

Показники емоційної лабільності й оптимістичності (шкали 3 і 9) помірно підвищені (60-90 балів) при нормативних значеннях інших шкал (можливе також підвищення за шкалами 6 і 8 до 70 Т-балів).

Індивідуально-особистісні особливості: змішаний тип ВНД, середньо-сильна нервова система і висока лабільність нервових процесів. Переважання процесів збудження, когнітивний правопівкульний, наочно-образний стиль мислення. Характерологічні риси – активність, відкритість, комунікабельність, прагнення бути в колективі, балакучість, легкість встановлення контактів, потреба в зовнішній стимуляції діяльності, нездатність до монотонної роботи, мінливість настрою, емоційна нестійкість, демонстративність, залежність від референтної групи, завищена самооцінка, потребує спрямування з боку керівництва. Адаптивність у нормі, в роботі варто зважати на самодемонстрацію, схильність до перевтілення, тенденцію до драматизації подій, можливий брак свідомого самоконтролю за діяльністю і поведінкою. Захисні механізми на стрес – зсув і проєкція. *Прогноз успішності проф. діяльності – 1 рівень (високий).*

4. Лідерський профіль (10%) – стенічний тип реагування.

Показники ригідності та оптимістичності (шкали 6 і 9) помірно підвищені (60-90 Т- балів) при нормативних значеннях інших шкал.

Індивідуально-особистісні особливості: сильний тип ВНД, значна сила і висока лабільність нервових процесів. Правопівкульний цілісний евристичний (інтуїтивний) тип мислення. *Характерологічні риси* – активність, відкритість, комунікабельність, самовпевненість, спонтанність поведінки, рішучість, мужність, прагнення до лідерства та домінування, висока стресостійкість, дещо завищена самооцінка і поблажливе ставлення до власних помилок, нетерплячість, схильність до не завжди виправданого ризику. В характері таких осіб на першому плані стоїть тенденція до лідерства, активність, наполегливість, раціональність. Вони послідовні та цілеспрямовані. Адаптивність у нормі, в роботі варто зважати на неуважність до думки оточення, егоцентризм. Захисні механізми на стрес – раціоналізація й реактивні формування. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

5. Незалежний профіль (7%) – змішаний тип реагування.

Шкали емоційної лабільності, імпульсивності й оптимізму (3; 4 і 9) помірно підвищені (60-90 Т-балів) при нормативних значеннях інших шкал (можливе помірне підвищення за шкалами 6 і 8 до 75 Т-балів).

Індивідуально-особистісні особливості: сильний тип ВНД, значна сила і помірна лабільність нервових процесів. Правопівкульний, цілісний евристичний (інтуїтивний) тип мислення поєднується з лівопівкульним синтетичним, раціональним. Поєднання процесів збудження і гальмування. *Характерологічні риси* – активність, самовпевненість, незалежність, педантизм, практичність, акуратність, принциповість, прагнення до домінування, наполегливість, підозрілість, егоїстичність, активне відстоювання своїх поглядів, висока стресостійкість. Адаптивність до середовищних впливів може бути утруднена через незалежність і впертість. Адаптивність у нормі, в роботі варто зважати на труднощі комунікації у зв'язку з високою зовнішньою активністю і впертістю. Захисні механізми на стрес – інтелектуалізація і інтродекція. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

6. Компромісний профіль (6%) – змішаний тип реагування.

Показники шкал емоційної лабільності та тривожності (шкали 3 і 7) (помірно підвищені (60-80 балів) при нормативних значеннях інших шкал (можливе помірне підвищення шкал 6 і 8 до 75 Т-балів).

Індивідуально-особистісні особливості: змішаний тип ВНД, середньо-слабка нервова система, висока лабільність нервових процесів, переважання гальмівних процесів у нервовій системі, когнітивний правопівкульний, наочно-образний стиль мислення. *Характерологічні риси* – здатність до співробітництва, готовність до компромісів у ситуаціях конфлікту, емпатійність, готовність допомагати, хвилювання з приводу дрібниць і схильність до переживань, метушливість, невміння концентруватись на меті, деяка нерозбірливість у контактах, потреба в супроводі виконуваної роботи. Адаптивність у нормі, в роботі варто зважати на деяку неорганізованість у діяльності, а також боязкість, невпевненість у собі, залежність від оточення. Захисні механізми на стрес – витіснення і проєкція. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

7. Конформний профіль (6%) – змішаний тип реагування.

Показники шкал депресії, тривожності й оптимістичності (шкали 2; 7 і 9) помірно підвищені (60-80 балів) при нормативних значеннях інших шкал (можливе помірне підвищення індексів шкал 3; 6 і 8 до 75 Т-балів).

Індивідуально-особистісні особливості: слабкий тип ВНД, середня лабільність нервових процесів, переважання гальмівних процесів у нервовій системі, когнітивний лівопівкульний, абстрактно-аналітичний (вербальний) стиль мислення. *Характерологічні риси* – обережність у поведінці, відповідальність за доручену справу, скромність, вразливість, поступливість, схильність до компромісів, чутливість, емпатійність, дещо занижена самооцінка, самокритичність, відповідальність, соціальна піддатливість. Може добре виконувати монотонну роботу, уникає суперечок і ситуацій змагання. Схильність до переживань і очікування неприємностей. Адаптивність може бути утруднена, в роботі варто зважати на невротичну структуру переживань, схильність до самозвинувачення, підвищена чутливість до середовищних впливів, невпевненість у собі, залежність від оточення, занижена самооцінка. Захисні механізми на стрес – інтелектуалізація і сублімація. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

8. Гіпотимний профіль (5%) – гіпостенічний тип реагування.

Показники шкал іпохондрії та тривожності (шкали 1 і 7) помірно підвищені (60-80 балів) при нормативних значеннях інших шкал.

Індивідуально-особистісні особливості: слабкий тип ВНД, мала сила і середня лабільність нервових процесів, переважання гальмівних процесів у нервовій системі, переважає когнітивний лівопівкульний, абстрактно-аналітичний (вербальний) стиль мислення. *Характерологічні риси* – обережність при прийнятті рішень, відповідальність за доручену справу, скромність, уразливість, тенденція до самотності та самостійності, залежність від групи, схильність до компромісів, чутливість до впливів середовища, дещо занижена самооцінка, самокритичність. Характерні також знижений емоційний фон, ослаблення захисних психологічних механізмів, інертність у прийнятті рішень. Адаптація може бути утруднена через інертність у прийнятті рішень, невротичну структуру переживань, вразливість і актуальну потребу в захисті та підтримці, занижену самооцінку. Захисні механізми на стрес – інтелектуалізація і сублімація. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

9). Залежний профіль (5%) – гіпостенічний тип реагування.

Показники депресії та тривожності (шкали 2 і 7) помірно підвищені (60-80 Т-балів) при нормативних значеннях інших шкал.

Індивідуально-особистісні особливості: слабкий тип ВНД, середня лабільність нервових процесів, переважання гальмівних процесів у нервовій системі, когнітивний лівопівкульний, абстрактно-аналітичний (вербальний) стиль мислення. *Характерологічні риси* – замкнутість, обережність, відповідальність за доручену справу, скромність, вразливість, самостійність, залежність від групи, схильність до компромісів, чутливість до впливів середовища, дещо занижена самооцінка, самокритичність, здатність до монотонної роботи. Адаптація може бути утруднена

через надмірну вразливість і замкнутість. Захисні механізми на стрес – раціоналізація і сублімація. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

10). Індивідуалістичний профіль (3%), (змішаний тип реагування).

Показники депресії і ригідності (шкали 2 і 6) помірно підвищені (60-90 балів) при нормативних значеннях інших шкал (можливі помірні підвищення за шкалами 3, 6 і 8 до 70 Т-балів).

Індивідуально-особистісні особливості: змішаний тип ВНД, низька лабільність нервових процесів, соціальна пасивність, когнітивний лівопівкульний стиль мислення з домінуванням формально-логічних операцій. *Характерологічні риси* – індивідуалізм, песимізм, інертність установок, суб'єктивізм, наполегливість і підозрілість, депресивні настрої, ослаблення захисних психологічних механізмів, замкнутість, інертність у прийнятті рішень. Адаптація утруднена через суб'єктивізм, впертість, інертність установок. Захисні механізми на стрес – регресія і проєкція. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

11). Конфліктний профіль (2%) – змішаний тип реагування.

Показники імпульсивності і ригідності (шкали 4 і 6) помірно підвищені (60-90 балів, можливі помірні підвищення шкал 3 і 8 до 75 Т-балів).

Індивідуально-особистісні особливості: змішаний тип ВНД, середня сила і низька лабільність нервових процесів, когнітивний лівопівкульний з домінуванням формально-логічних операцій стиль мислення. *Характерологічні риси* – самостійність, незалежність, наполегливість, недовіра до оточення, прагнення відстоювати власні інтереси, соціальна пасивність поєднуються з конфліктністю у поведінці. Адаптація утруднена через агресивну манеру до самоствердження, підозрілість, недовіру і надмірний педантизм. Захисні механізми на стрес – ізоляція і зсув. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

12). Шизоїдний профіль (2%) – змішаний тип реагування.

Показники імпульсивності й індивідуалістичності (шкали 4 і 8) помірно підвищені (60-90 балів), можливі також помірні підвищення шкал 3 і 6 до 75 Т-балів.

Індивідуально-особистісні особливості: змішаний тип ВНД, поєднання низької лабільності з силою нервових процесів, а також когнітивного лівопівкульного і правопівкульного стилів, раціонального та інтуїтивного характеру мислення. *Характерологічні риси* – індивідуалізм, інтровертованість, замкнутість, стійкість власних поглядів і переконань, схильність до перепадів настрою, поєднання підвищеної чутливості з емоційною холодністю і відчуженістю в міжособистісних відносинах. Адаптація утруднена через проблеми в інтерперсональній взаємодії з оточенням. Захисні механізми на стрес – ізоляція і зсув. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

13). Інфантильний профіль (1%) – змішаний тип реагування.

Показники емоційної лабільності й імпульсивності (шкали 3 і 4) помірно підвищені (60-90 балів), можливі також помірні підвищення шкал 6 і 8 до 75 Т-балів.

Індивідуально-особистісні особливості: змішаний тип ВНД, поєднання високої лабільності і сили нервових процесів, а також когнітивного правопівкульного, наочно-

образного стилю мислення з правопівкульним цілісним евристичним (інтуїтивним). *Характерологічні риси* – активність, відкритість, комунікабельність, рухова розгальмованість, безвідповідальність, самовпевненість, невміння дотримуватись субординації, непередбачуваність поведінки і висловів, самозакоханість. Адаптація утруднена через проблеми комунікації з оточенням. Захисні механізми на стрес – регресія і злиття. *Прогноз успішності професійної діяльності* – 2 рівень (достатній).

Таким чином, 94% опитаних поліцейських властиві тринадцять зазначених профілів, у тому числі 45% працівників властивий стеничний тип реагування, 39% – змішаний і 10% – гіпостеничний тип.

Розрахунки також показують, що майже половина (47%) поліцейських мають психологічні профілі, які відповідають першому, високому рівню психологічної придатності. Таким працівникам притаманні збалансовані тенденції, переважно стеничні, лідерські, комунікабельні типи профілів, їм властиві екстравертованість, загальна активність, оптимізм, помірна імпульсивність, позитивна самооцінка, рішучість, тенденція до самореалізації, відстоювання своїх інтересів, домінування і самоствердження.

Така ж частка обстежених (47%) мають другий, достатній рівень, який характеризується нормативними, але дещо завищеними показниками стеничних шкал (імпульсивності, оптимістичності) або деякими підвищеннями шкал гіпотимного чи змішаного типів (тривожності, лабільності, ригідності, індивідуалістичності тощо). Це допустимий рівень, який свідчить про їхню придатність до діяльності, адаптивність, проте психологам потрібно враховувати можливі варіанти порушення процесу адаптації таких поліцейських.

Незначна група (6% осіб) продемонстрували низький (недостатній) для діяльності рівень психологічної придатності. Це особи, які виявили перевищення (більше 90 Т-балів) за окремими шкалами і характеризуються високою ймовірністю настання певних варіантів дезадаптації (істероїдних, неврастенічних, депресивних, фобічних тощо) у складних умовах службової діяльності. Для осіб, у яких зафіксовано перевищення контрольних шкал, рекомендовано проводити повторне тестування.

Отже, психологу важливо враховувати, що перевищення 90 балів у профілі за будь-якою шкалою є ознакою дезадаптації, тобто недостатнього рівня придатності особи до діяльності в поліції.

Також психологам потрібно зважати на те, що надмірно виражені амбівалентні показники (більше 70 Т-балів) за протилежними шкалами:

- лабільності та ригідності (шкали 3 і 6) означають істеричний тип поведінки,
- депресії та імпульсивності (шкали 2 і 4) – неврастенічний тип.

Поєднання надмірних показників за шкалами:

- надконтролю і депресії (1 і 2) свідчить про виражені депресивні тенденції;
- лабільності та тривожності (3 і 7) – про емоційну нестійкість, надмірну демонстративність;
- імпульсивності, ригідності і оптимістичності (4, 6, 9) – ознака високої вірогідності алкоголізації;

- надконтролю, депресії і тривожності (1, 2, 7) свідчить про схильність особи до іпохондричної симптоматики.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження з використанням опитувальника «Міні-Мульт» отримано численні варіанти психологічних профілів працівників поліції, майже половина з яких притаманна успішним поліцейським із високим рівнем психологічної придатності до діяльності, така ж частина – менш успішним із проміжним рівнем придатності, і лише незначна частина – неуспішним із низьким рівнем психологічної придатності до службової діяльності. Наведені у статті психологічні профілі допоможуть психологам підрозділів психологічного забезпечення Національної поліції науково обґрунтовано формувати прогноз успішності службової діяльності кандидатам на посади поліцейських при проведенні психологічного етапу професійного добору, а також діючим працівникам поліції при проведенні конкурсу на заняття вакантних посад, здійсненні процедури атестації тощо. Представлені варіанти дезадаптивних психологічних профілів допоможуть практичним психологам завчасно відстежувати появу у діючих поліцейських негативних психологічних станів і тенденцій, ознак професійної деформації чи емоційного вигорання, ефективно надавати, в разі потреби, необхідну психологічну допомогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барко В.В., Барко В.І., Макаренко П.В. Можливості адаптованого україномовного опитувальника «Міні-Мульт» для використання в роботі з персоналом поліції. *Вісник Національного університету оборони України*, 2023. № 3 (73). С. 3–17. DOI: 10.33099/2617-6858-23-73-3-5-17.
2. Cochraine, R.E., Tett, R., Vandecreek, L. Psychological Testing and the Selection of Police Officers. *A National Survey Criminal Justice and Behavior*, 2003. № 30 (5). P. 511–537. URL: <https://www.researchgate.net/publication/247743668> (дата звернення: 04.01.2024).
3. Dunnette M.D., Borman W.C. Personnel Selection and Classification Systems. *Annual Review of Psychology*. 1979. № 1 (30). P. 477–525. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.30.020179.002401>.
4. Barrett G. V., Miguel R. F., Hurd J. M., Lueke S. B., Tan J. A. Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management*. 2003. № 4 (32) P. 360–377.
5. Castro A.G., & Quesada A. M. Mini-Mult: A short form of the Minnesota Multiphasic Personality Inventory, MMPI. *Acta Psiquiátrica y Psicológica de América Latina*. 1971. № 17 (1). P. 240–255.
6. Kincannon I. Prediction of standart MMPI scale scores from 71 items: The Mini-Mult. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1968. № 32. P. 290–310.
7. Криволапчук В.О., Сизоненко А.С., Остапович В.П., Барко В.І. Методики психологічної діагностики індивідуально-психологічних особливостей працівників Національної поліції України. Київ: ДНДІ МВС України, 2020. 78 с.
8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41 (від 09.10.2015). Ст. 379. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 27.08.2023).
9. Platt I., Scura W. Validation of the Mini-Mult with male reformatory inmates. *Psychol.* 1972. № 28. P. 528–529.
10. Fillenbaum G. G., & Pfeiffer E. The Mini-Mult: A cautionary note. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1976. № 44(5). DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.44.5.698>.

REFERENCES

1. Barko, V.V., Barko, V.I. and Makarenko, P.V. (2023). Mozhlyvosti adaptovanoho ukrainomovnoho opytuvalnyka «Mini-Mult» dlia vykorystannia v roboti z personalom politsii. "Possibilities of the adapted Ukrainian-language questionnaire 'Mini-Mult' for use in working with police personnel". *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*. No. 3 (73). P. 3–17. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-23-73-3-5-17> [in Ukrainian].
2. Cochraine, R.E., Tett, R. and Vandecreek, L. (2003). Psychological Testing and the Selection of Police Officers. A National Survey. *Criminal Justice and Behavior*, 30(5):511-537. URL: <https://www.researchgate.net/publication/247743668>. (Date of Application: 04.01.2024) [in English].
3. Dunnette, M.D., Borman, W.C. (1979). Personnel Selection and Classification Systems. *Annual Review of Psychology*. Vol. 30, No. 1. P. 477–525. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.30.020179.002401> [in English].
4. Barrett, G.V., Miguel, R.F., Hurd, J.M., Lueke, S.B. and Tan, J.A. (2003). Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management*, 4 (32), 360-377 [in English].
5. Castro, A.G., & Quesada, A.M. (1971). Mini-Mult: A short form of the Minnesota Multiphasic Personality Inventory, MMPI. *Acta Psiquiátrica y Psicológica de América Latina*, 17 (1), 240-255 [in English].
6. Kincannon, I. (1968). Prediction of standart MMPI scale scores from 71 items: The Mini-Mult. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 32, 290-31 [in English].
7. Kryvolapchuk, V.O., Syzonenko, A.S., Ostapovych, V.P. and Barko, V.I. (2020). Metodyky psykholohichnoi diahnozyky indyvidualno-psykholohichnykh osoblyvostei pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy: metodychni rekomendatsii. "Methods of psychological diagnosis of individual psychological characteristics of employees of the National Police of Ukraine": guidelines. Kyiv: State Research Institute MIA Ukraine. 78 p. [in Ukrainian].
8. Pro Natsionalnu politsiiu. "About the National Police": Law of Ukraine No. 580-VIII dated 02.07.2015. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. No. 40–41 (October 9, 2015). Art. 379. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (Date of Application: 27.08.2023) [in Ukrainian].
9. Platt, I., Scura, W. (1972). Validation of the Mini-Mult with male reformatory inmates. *J. Clin. Psychol.*, 28, 528–529 [in English].
10. Fillenbaum, G.G., & Pfeiffer, E. (1976). The Mini-Mult: A cautionary note. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. No. 44(5). DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.44.5.698> [in English].

UDC 159.9:351.74(477)

Ostapovych Volodymyr,Doctor of Juridical Sciences, Senior Researcher, Chief of the Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9186-0801**Barko Vadym,**Doctor of Psychological Sciences, Full Professor, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-4962-0975**INDIVIDUAL-PERSONALITY PROFILES OF NATIONAL POLICE OFFICERS
(BASED ON THE "MINI-MULT" QUESTIONNAIRE)**

This article is devoted to the problems of studying and analyzing individual psychological profiles of police officers obtained through an experimental study employing the Ukrainian-

© Ostapovych Volodymyr, Barko Vadym, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.1\(63\).23](https://doi.org/10.36486/np.2024.1(63).23)

Issue 1(63) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

language psychodiagnostic methodology “Mini-Mult” (I. Kincannon), which was adapted by the authors for this study. The article presents the results of a study that describes the characteristics of distinct types of individual personality profiles. These profiles are classified as favorable, less favorable, and unfavorable for service in the National Police of Ukraine, depending on typological features, specifics of leading trends, properties of thinking, communication, type of reaction to stress, etc. In examining the profiles of police officers, the authors found that nearly half of the profiles were present in those officers who were successful in their roles, exhibiting a high level of psychological fitness for duty. Only a small proportion of profiles were present in those officers who were unsuccessful in their roles, exhibiting a low level of psychological readiness for duty. The research identified 13 distinct psychological profiles among the police officers interviewed. Approximately half of the officers exhibited a stenotic reaction, one-third demonstrated a mixed type, and one-tenth exhibited a hypostenotic type. Furthermore, the article offers guidance to psychologists on how to holistically consider diverse combinations of scales when formulating a conclusion regarding professional suitability and identifying potential variants of maladaptation, including hysterical, neurasthenic, depressive, hypochondriacal, and other behavioral manifestations.

The results of this questionnaire offer psychologists a valuable opportunity to gain insight into a person’s suitability for professional activity, as well as to inform the process of appointing police officers to specific positions and to support their professional growth and development. Furthermore, these variants of disadaptive psychological profiles may assist practical psychologists in monitoring the emergence of negative psychological states and trends, signs of professional deformation or emotional burnout in current police officers, and in providing the necessary psychological assistance, if necessary.

Keywords: “Mini-Mult” inventory, individual-personal psychological profile, police officer, psychological suitability, stress, disadaptation.

Отримано 02.04.2024

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ
НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ**

До друку приймаються наукові статті, які відповідають вимогам постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 та ДСТУ 7152:2020 і мають такі необхідні елементи:

постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

формулювання цілей статті (мета, постановка завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок в окресленому напрямі.

Обсяг наукової статті – 12-20 сторінок (включно з рисунками, таблицями, списком використаних джерел, references та анотаціями) формату А4. Розміри полів: ліве – 30 мм, праве – 10 мм, верхнє та нижнє – по 20 мм, абзацний відступ 12,5 мм, до 30 рядків на сторінці, переноси не використовуються. Текст статті слід набирати за допомогою редактора Microsoft Word. Шрифт – Times New Roman, кегель – 14, інтервал – 1,5.

Текст публікації має відповідати структурній схемі:

- у лівому верхньому куті окремим рядком розміщується класифікаційний індекс УДК;
- у правому верхньому куті зазначають повністю прізвище, ім'я, по батькові автора (авторів) у називному відмінку українською мовою, науковий ступінь, вчене звання; посаду, установу, місто, країну, ORCID ID, контакти (e-mail, телефон);
- назва публікації – по центру сторінки великими напівжирними літерами українською мовою (назва статті має бути короткою (5-9 слів), відображати зміст, відповідати суті досліджуваної наукової проблеми; слід уникати назв, що починаються зі слів: «Дослідження питання...», «Деякі питання...», «Проблеми...», «Шляхи...», оскільки в них не відображено достатньою мірою суті проблеми);
- анотація (виклад матеріалу в анотації має бути стислим і точним) та ключові слова українською мовою (до 500 знаків = 7-8 рядків); під час викладення слід застосовувати синтаксичні конструкції безособового речення, наприклад: «Досліджено...», «Розглянуто...», «Установлено...»; перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова (кількість ключових слів становить 5-8, подаються у називному відмінку через кому);
- основний текст статті (автор статті відповідає за точність цитованого тексту, який подається мовою публікації й обов'язково супроводжується посиланнями на джерело і конкретну сторінку; повинен дотримуватися правильної галузевої термінології, яка має бути уніфікована в усій статті; аббревіатури подавати в дужках при першому згадуванні; на всі рисунки і таблиці мають бути посилання в тексті і їхні порядкові номери; рисунки повинні супроводжуватися підписаними підписами, а таблиці мати заголовки);
- список використаних джерел, оформлений згідно з ДСТУ 8302:2015;
- транслітерований на англійську мову список використаних джерел (REFERENCES);
- у лівому верхньому куті окремим рядком розміщується класифікаційний індекс УДК англійською мовою;
- у правому верхньому куті зазначають англійською мовою прізвище та ім'я автора (авторів), науковий ступінь, вчене звання, посаду, установу, місто, країну, ORCID ID, контакти (e-mail, телефон);
- назва публікації, розміщена по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою – не менше ніж 1800 знаків, включаючи ключові слова;
- для публікацій англійською мовою обов'язкова розширена анотація українською мовою – не менше ніж 1800 знаків, включаючи ключові слова;
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, наприклад: «Отримано 01.01.2023».

Розширені анотації мають бути інформативними (без загальних слів), структурованими (відображати послідовну логіку опису результатів у статті), змістовними (відображати основний зміст статті, опису-

вати основні цілі дослідження, підсумовувати найбільш значущі результати), містити конкретизацію авторського внеску (що розроблено, запропоновано, обґрунтовано, здійснено, визначено, виявлено тощо).

Якщо публікація подається частинами в кількох номерах видання, в кінці кожної частини, крім останньої, зазначають «Продовження (Закінчення) в наступному номері». На сторінці з початком кожної наступної частини публікації в підрядковій примітці або перед текстом зазначають: «Продовження (Закінчення). Початок див. у номері...».

У зв'язку з розміщенням публікацій у міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися таких вимог до оформлення використаних джерел, які оформлюються як «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ» та «REFERENCES» (ця вимога діє і для англomовних статей):

«Список використаних джерел» – джерела мовою оригіналу, оформлені відповідно до ДСТУ 8302:2015. Сукупна кількість джерел – не менше 20, при цьому більшість із них має бути опублікована впродовж останніх п'яти років, обов'язковими є посилання на джерела, проіндексовані міжнародними наукометричними базами даних Web of Science та/або Scopus).

Якщо використане джерело має цифровий ідентифікатор об'єкта DOI, цей індекс необхідно додавати до бібліографічного опису використаного джерела.

REFERENCES – той самий список літератури, транслітерований латиницею (рекомендації за міжнародним бібліографічним стандартом APA). Для транслітерації українського тексту слід застосовувати постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF#Text>), сайт онлайн-транслітерації: <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ». Електронні джерела мають містити дату посилання. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований».

Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком, наприклад: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на кілька джерел одночасно подаються так: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела: [15, арк. 258, 231 зв.].

У тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразка: «»; дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими дужками, а також між ними. Для запобігання цьому потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки». Між ініціалами та прізвищем, цифрами й назвами одиниць необхідно ставити нерозривний пробіл. Варто гранично обмежити кількість виділень у тексті (курсив, напівжирний тощо).

Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подають в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG). Роздільна здатність – не менш як 300 пікселів/дюйм, розмір зображення – не менш як 9×12 (1060×1410 пікселів).

Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

Формули набирають за текстом із використанням редактора формул MS Equation 3.0.

При передруку матеріалів посилання на науковий журнал «Наука і правоохорона» є обов'язковим.

Забороняється цитування матеріалів російських чи білоруських авторів, посилання на російськомовні джерела (зокрема видані в Україні).

Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію.

За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних і наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (публікація на сайті Інституту електронної копії видання).

Редакційна колегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Матеріали подаються на e-mail: au2006_rezerv@ukr.net, тел.: 044 254 95 31 (відділ науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності).

НАУКА І ПРАВООХОРОНА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

NAUKA I PRAVOOKHORONA

SCIENTIFIC JOURNAL

Випусковий редактор
Лелет С.М.

Редакційна група:
Кожухар О.В.
Махаринська Н.А.
(переклад на англійську мову)
Гура Я.М.

Комп'ютерне верстання
Лелет С.М.

Issuing Editor
Lelet S.M.

Editorial Group:
Kozhukhar O.V.
Makharynska N.A.
(English interpreter)
Hyra Ya.M.

Makeup
Lelet S.M.

Підписано до друку 11.04.2024.
Формат 60x80 1/8. Гарнітура Times New Roman. Друк
офсетний. Папір офсетний. Ум.-друк. арк. 10,7.
Наклад 50 прим.

Видавець ФОП Горбенко Ю.В.
м. Харків, вул. Ахсарова, 3, корп. В, кв. 168.
Дата та номер запису в ЄДР
01.08.2017 № 24800000000198912.